

The Journal of
**INTERNATIONAL
SCIENTIFIC RESEARCHES**

ISR

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Year 2017 Volume 2 Number 7

ISSN:2456-8725

The Journal of International Scientific Researches

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Year / Yıl: 2017
Volume / Cilt: 2
Number / Sayı: 7
(Özel Sayı / Special Issue)

Editor / Editör
Dr. Salih Yıldız
Dr. M. Hanefi Topal
Dr. Emel Yıldız

Editor-in-chief / Yazı İşleri Müdürü
Dr. M. Hanefi Topal

Secretariate / Sekreteryä
Onur İzmir

Contact / İletişim
Gümüşhane Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bağlarbaşı Mah. 29100 Merkez / Gümüşhane
Tel: 0456 233 1000 (Dahili: 2203) Fax: 0456 233 7553
journalofisr@gmail.com
<http://dergipark.gov.tr/isrjournal/>

© Her hakkı saklıdır. "The Journal of International Scientific Researches" dergisi yılda üç kez yayınlanan bilimsel, uluslararası indeksli ve hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar sadece referans gösterilerek kullanılabilir.

ISSN
2458-8725

The Journal of International Scientific Researches
Science and Advisory Board
Bilim ve Danışma Kurulu

Dr. Avinash Pawar	University of Pune
Dr. Bünyamin Er	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Davran Yurdashev	İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Dr. Ekrem Cengiz	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Fazıl Kırkbir	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Hans Jürgen Krysmanski	University of Münster
Dr. Hasan Alacacıoğlu	İstanbul Üniversitesi
Dr. Hilmi Erdoğan Yayla	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Dr. Jagbir Singh Kadyan	University of Delhi
Dr. Kyung Hyan Yoo	William Paterson University
Dr. Muhammed Asif Yoldaş	Avrasya Üniversitesi
Dr. Mehmet Ferhat Özbek	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Mohamed El-Hodiri	Kansas University
Dr. Mohammad Hudaib	Glasgow University
Dr. Mukesh Chaudhry	Indiana University of Pennsylvania
Dr. Ömer Torlak	Rekabet Kurumu
Dr. Rasim Yılmaz	Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Dr. Roszaini Haniffa	Heriot Watt University
Dr. Thomas Li-Ping Tang	Middle Tennessee State University

Indexing / Endeksler

“The Journal of International Scientific Researches”
Index Copernicus, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), ASOS Index, Scientific Indexing Services (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor (JF), Cosmos Impact Factor (Cosmos), Cite Factor
endekslerinde taranmaktadır.

CONTENTS / İÇİNDEKİLER**Rıfat Karakuş..... 1 - 10**

The Effect of Contract Winning Announcement on the Market Value of Firms: An Empirical Research in Borsa Istanbul

İhale Kazanılması Bildirimlerinin Şirketlerin Piyasa Değerine Etkisi: Borsa İstanbul'da Ampirik Bir Araştırma

Ebru Onurlubaş 11 - 18

Knowledge Levels of the Consumers About Eco-Friendly Products

Tüketicilerin Çevreye Dost Ürünler Yönelik Bilgi Düzeyleri

Nihat Yılmaz, Metin Aksoy 19 - 23

Ethics in Politics: Political Virtues of Citizens and Politicians

Siyasette Ahlak: Vatandaşların ve Siyasetçilerin Siyasal Erdemleri

Harun Kılıçaslan, Furkan Beşel..... 24 - 37

Avrupa Birliği ile İlişkilerin Türkiye'nin Mali Disiplinine Etkileri

The Effects of the Relationship with the EU on The Fiscal Discipline of Turkey

Emrullah Mete, Ezgi Baday Yıldız 38 - 51

Dâhilde İşleme Rejimi ve Cari Denge: Türkiye İçin Sektörel Bir Analiz

Inward Processing Regime and Current Account Balance: A Sectoral Analysis for Turkey

Mustafa Zuhul 52 - 66

Ulusal Yenilik Sistemlerinde Teknoparkların Önemi: Türkiye Deneyimi

The Importance of Technoparks in National Innovation Systems: A Case of Turkey

Selim Cengiz, Büşra Tosunoğlu 67 - 81

Ertelenmiş Vergiye Neden Olan Faktörlerin İncelenmesi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama

Investigation of Factors Causing Deferred Taxation: An Application in Banking Sector

Bilge Doğanlı, Güliz Karaörs 82 - 92

Çocuk İstismarı ve Sosyal Devlet Kapsamında Çocuk İstismarına Yönelik Alınan Önlemler

Children Abuse and Precautions for Child Abuse Within The Scope of Social State

Duran Bülbul..... 93 - 108

Türkiye’de Kamu Özel İşbirliği Uygulamasının Mali Saydamlık Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of The Public Private Partnership Practices in Terms of Financial Transparency in Turkey

Yıldırım Beyazıt Çiçen 109 - 118

Kurumlar ve Ekonomik Performans İlişkisi: Teorik Çerçeve

The Relationship Between Institutions and Economic Performance: Theoretical Framework

Muhammed Kemal Bostan 119 - 128

Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi

The Place and Importance of Foundations in Ottoman

Hasan Gedik, Muhammet Turgut..... 129 - 147

Uluslararası Ticarete Lojistik Köylerin İhracat Sürecine Etkileri: Konya İli Örneği

Impacts Effects of Logistics Villages to Export Process in International Trade: The Case of Konya Province

Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu 148 - 159

1071 Malazgirt Savaşı’ndan Osmanlı Kuruluşuna Kadar Anadolu’nun Siyasi Durumu

Pre-Ottoman Political Situation in Anatolia After 1071 Manzikert War

The Effect of Contract Winning Announcement on the Market Value of Firms: An Empirical Research in Borsa Istanbul

İhale Kazanılması Bildirimlerinin Şirketlerin Piyasa Değerine Etkisi: Borsa İstanbul'da Ampirik Bir Araştırma

Rıfat Karakuş¹

Abstract

The aim of this study is to determine the effect of contract winning announcements made by companies on the stock returns. In this study, which focuses on this aim, the influence of the 112 contract winning declarations belonging to companies traded in Istanbul Stock Exchange between 2011 and 2016 was examined by event study methodology. As a result of the study, it has been determined that the contract winning announcements generated statistically significant cumulative abnormal returns before and after the date of declaration. It is also revealed that this relationship differs between the groups according to the contract size and the ratio of contract size to company's sales.

Keywords: Winning a Contract, Abnormal Return, Cumulative Abnormal Return, Event Study

Öz

Bu çalışmanın amacı, şirketler tarafından yapılan ihale kazanma bildirimlerin hisse getirisine etkisini belirlemektir. Bu amaca odaklanan çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin 2011-2016 yılları arasında ihale kazanmasına ilişkin 112 adet bildirimının hisse getirilerine etkisi olay çalışması yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda, ihale kazanma bildirimlerinin, bildirim tarihi öncesinde ve sonrasında istatistiksel olarak anlamlı kümülatif anormal getiriler yarattığı tespit edilmiştir. Ayrıca ihale büyüklüğüne göre ve ihale büyüklüğünün şirketin satışlarına oranına göre ayrılan gruplar arasında bu ilişkinin farklılaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İhale Kazanılması, Anormal Getiri, Kümülatif Anormal Getiri, Olay Çalışması

JEL Classification: G11, G12, G14

¹ Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü, rifatkarakus@karatekin.edu.tr

Introduction

Investors who want to evaluate their savings by investing in stocks in the capital market determine the real value of the stocks they will primarily invest in. Afterwards, they make the investment decision by comparing the real value with the market value. The main problem here is to determine the real value. Actual value is calculated by taking into consideration all factors that affect the price of the shares. When the literature is examined; macroeconomic factors, past price movements of the shares, factors affecting human psychology, company announcements, etc. are among the factors that will affect the share price (Adjasi, 2009; Flannery & Protopapadakis, 2002; Sharma & Mahendru, 2010; Liargovas & Repousis, 2010; Bozkurt, 2015; Bozkurt et al, 2014; Karakuş et al, 2017). The effect of these announcements on the share prices of the company is the main issue of this study.

How the firm's announcements affect share prices can be explained in two ways. First, announcements related to the companies become important data for investors at the point where future cash flows are forecasted. Since the actual value of the shares is calculated as the present value of future cash flows, the data will also directly affect the actual value estimation. Actual value estimates will also affect market prices by influencing demand. The second is that related announcements affect market prices by influencing investor psychology. The assumption that all investors are rational is a phenomenon for many markets; in reality, some of the investors are found in behavior that is far from rational. Such investors invest with their own prejudices without analyzing the economic and social and political events of the country and the world, calculating the actual value of the stocks and doing basic analysis. Again, for these investors, psychological factors are among the most important factors affecting their investments. At this point; it is evident that investors will be able to make investment decisions with positive or negative news about a company.

In this study, the effect of the winning a contract announcements on the stock return of the firm is examined. The impact of the announcements related to the winning of a contract has been the subject of different studies in the literature.

Larson and Picou (2002) examined the impact announcements related to winning a contract on stock price of companies that traded on the New York Stock Exchange, the American Stock Exchange, or the NASDAQ. In the study using the event study methodology, 329 announcements were included in the data set. As a result of the study, positive and significant abnormal returns were detected in 0, +1 days and (0, + 1) and (+ 2, + 5) event windows. In addition, the abnormal returns are compared according to the condition that the tender is arranged by public or private companies in the study. It has been also found that there are higher abnormal returns in the shares of companies which win government contracts.

Chin and Soon (2011) analyzed the impact of winning real estate tenders on share prices of companies listed on the Singapore Stock Exchange during the period 2003-2010. Analyzes were conducted by event study method using data related to a total of 46 contract. As a result of the study, the highest average abnormal return was 0.780 percent on +1 day. In addition the average gains recorded for day -1 is -0.272 percent, -0.163 percent on the event day, +0.433 percent on day +2 and 0.035 percent on day +3. However, the abnormal returns for the day -1, 0, +2 and +3 were found to be poorly significant. Overall, the results of the event study indicate that most of the announcement effect is significantly captured on the day after the event.

Lonkani et al. (2012) investigated the effect of the tender winning announcements on share price of the companies traded in the Stock Exchange of Thailand. In the study using the event study method, 676 announcements were included in the analysis. The CAPM and market model are used together to measure abnormal returns in the study. At the end of the study, statistically significant and positive abnormal returns were detected at 0 and +1 days. Again in the study, according to the market model abnormal returns of 1.17 and 2.23 percent is measured in (-3, + 3) and (-10, + 10) events windows respectively.

Choi (2015) investigated the impact of construction contract winning announcements on the share price by using event study methodology. In the study, a total of 813 new contracts awarded to publicly traded US construction firms data for the years 2000 through 2009 is used. In the study, 0, (-1, +1), (-2, +2), and (-3, +3) periods are used as event window. As a result of the study, positive and statistically significant abnormal returns were found on all days from one day before to 3 days after notification of winning the tender.

When the studies in the literature are examined, it is seen that the announcements about winning the tender have an effect on the share prices. Any study examining the impact of the tender announcements on the share price for the Turkish market is not encountered. For this reason, this study is considered to be an important source for investors by filling this gap in the literature.

1. Data and Methodology

1.1. Purpose and Scope of the Study

The aim of this study is to determine the effect of the winning a new contract announcements made by the companies traded in Borsa Istanbul on the share prices of the companies. In the study, the announcements that the companies declared in the Public Disclosure Platform regarding the winning a new contract were determined and it was investigated whether there was an abnormal return on the stocks in the days around the date of these notifications and whether there were cumulative abnormal returns during certain periods.

All companies traded on the Stock Exchange Istanbul must publicly disclose the matters that are important for the investor through Public Disclosure Platform. The acquisition of a tender can also have a significant effect on the financial position of the company and therefore it is important for investors. The companies that win the tender disclose to the public the information such as the nature of the business the party that regulates the tender, the portion of the company's share from the tender amount, and the ratio of this to the company's income. Announcements regarding the winning of a contract through the Public Disclosure Platform made by the companies listed on Borsa Istanbul during the 5-year period between 2011-2016 were screened the and 210 announcements were identified. However, 16 of these announcements were not included in the dataset because the related period data of the companies were not available. Again, 22 announcements belong to a single company and 60 announcements belong to a single company, so these 82 announcements were excluded from the data set. Thus, 112 announcements related to winning a contract were used in the study. Twelve of these announcements were made in 2011, 20 of them in 2012, 16 of them in 2013, 16 of them in 2014, 20 of them in 2015 and 28 of them in 2016. It is thought that this study will contribute to the literature because it is the first study for the Turkish market.

1.2. Methodology of Study

The event study method was used in the study. Event study, a method that can be used for many disciplines such as finance, accounting, management, economics, marketing, has been the method of many studies since it was first used by Dolly in 1933. In the financial field, event study is used as a statistical method to determine the effect of an event on firm value.

In the event study, firstly, an event window which expresses a certain period of time before and after the event has occurred should be defined. The actual returns of the stocks are determined for each day in this event window. In addition, the expected returns are determined in the event window for the relevant stocks. The part of the realized return that exceeds the expected return is the abnormal return. In the event window, total abnormal returns generate cumulative abnormal returns. Statistical significance of abnormal and cumulative abnormal returns is analyzed by t test to see whether these returns are random or not.

Announcements about the winning a contract by the companies indicate the event in the works. 10 days before and after the date on which the announcements

are made are accepted as the event window of the work. For each company reporting winning a contract, the abnormal returns of the relevant company's stock on the days in the event window are calculated according to equation 1:

$$AR_{it} = R_{it} - E(R_{it}) \tag{1}$$

AR_{it} : represents the abnormal return of stock “i” calculated on day “t”.

R_{it} : represents the realized return of stock “i” calculated on day “t”.

$E(R_{it})$: represents the expected return of stock “i” calculated on day “t”.

In order to be able to calculate the abnormal returns, it is first necessary to calculate the actual return and the expected return. Actual and expected returns are computed logarithmically to ensure convergence of normal distributions of return distributions.

$$R_{it} = \ln \left(\frac{P_{i,t}}{P_{i,t-1}} \right) \tag{2}$$

$P_{i,t}$: represents the closing price on the “t” day of “i” stock.

$P_{i,t-1}$: represents the closing price on the “t-1” day of “i” stock.

Statistical and economic models are used when measuring expected returns. Statistical models are models that do not rely on any economic theory and are based on statistical assumptions about price behavior. These models are fixed average yield model, market model and factor models. The economic models are the capital asset pricing model (CAPM) and the arbitrage pricing model (Koçyiğit and Kılıç, 2008). In this study, market model and capital assets pricing model are used together to determine expected returns. According to CAPM:

$$E(R_{it}) = R_{f,t} + \beta_i (R_{mt} - R_{f,t}) \tag{3}$$

$R_{f,t}$: represents the risk-free interest rate on the “t” day.

$R_{m,t}$: represents the market return (return of BİST TUM Index) on the “t” day.

β_i : represents the systematic risk of “i” stock.

The risk-free interest rate for day “t” is calculated by converting the interest rate of the two-year government bond to daily interest. The beta (β) coefficients, which express the systematic risk of the stocks, are the coefficients obtained from the regression model in which the return of stocks is dependent variable and BIS TUM index is independent variable for the period 11 days before and 252 days before the event. The market return on the day “t” is also calculated as shown in equation 4.

$$R_{mt} = \ln \left(\frac{P_{m,t}}{P_{m,t-1}} \right) \tag{4}$$

$P_{m,t}$: represents the closing price of BIST TUM Index on the “t” day.

$P_{m,t-1}$: represents the closing price of BIST TUM Index on the “t-1” day.

According to the market model, equation 5 was established for each company to determine the expected returns for the period 11 days before and 252 days before the event.

$$R_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{mt} + \varepsilon_{it} \tag{5}$$

R_{it} : represents the realized return of stock “i” calculated on day “t”.

$R_{m,t}$: represents the market return (return of BİST TUM Index) on the “t” day.

ε_{it} : represents the error term

α_i : represents the constant

β_i : represents the measure of sensitivity of “i” stock to changes in the stock market

Using the alpha and beta coefficients obtained as a result of the regression, the expected return of “I” stock for day “t” in the event window is calculated as follows:

$$E(R_{it}) = \alpha_i + \beta_i R_{mt} \tag{6}$$

$E(R_{it})$: represents the expected return of stock “i” calculated on day “t”.

$R_{m,t}$: represents the market return (return of BİST TUM Index) on the “t” day.

α_i, β_i : represents the market model parameters determined using least squares estimator.

According to both models after the expected and actual returns for each day in the event window for each stock are determined, the abnormal returns can be calculated as shown in equation 1. Using the abnormal returns, it is possible to calculate the cumulative abnormal returns (CAR) as in equation 7.

$$CAR_{t_1}^{t_2} = \sum_{t_1}^{t_2} AR_i \tag{7}$$

The values of t1 and t2 in the equation represent the event windows in which the cumulative abnormal result is to be computed and cover the period of (-10, +10), (-5, +5), (-1, +1), (-10, 0), (-5, 0), (-1, 0), (0, +1), (0, +5) and (0, +10). After the abnormal returns and the cumulative abnormal returns are calculated, t test is applied to analyze the significance. If the null hypothesis that the cumulative abnormal returns are zero is rejected, in other words the calculated abnormal returns are statistically significant, it is concluded that the announcements of winning contracts by the companies are influential on the price changes of the companies and this activity is an explanatory activity for price changes. In addition, the CAR values obtained as a result of the study will allow the following interpretations to be made based on the studies in the literature (Bozkurt, Öksüz and Karakuş, 2015):

(1) If it is determined that only abnormal results have been obtained before the date of announcements of the winning contracts, (i) transactions are made with insider information, (ii) the market is not fully efficient or (iii) it is assumed that this anomaly is realized by the effect of the rumor trade on the market.

(2) If it is determined that only abnormal results have been obtained after the date of announcements of the winning contracts, (i) the market is not an efficient even in the semi-effective form and (ii) that this anomaly is caused by investors overreacting to the winning contracts by the companies and there is an overreaction effect in the market.

(3) If it is determined that abnormal returns have been obtained both before and after the date of announcements of the winning contracts, (i) the market is not efficient even in semi-effective form and (ii) it appears that this anomaly is caused both by rumor trading and by overreaction effects.

(4) If it is determined that abnormal returns cannot be obtained both before and after the date on which the announcements of the winning contracts are made, it is assumed that the market is strongly or at least semi-efficient and that there is no anomalies in the market.

2. Empirical Results

In this study, it was examined whether the announcements about winning contract created abnormal returns for the relevant stocks. Figure 1 shows the average abnormal returns created by announcements in the (-10, + 10) day event window. In Figure 1, it is seen that the average abnormal returns start to be positive from 1 day before the event occurs. It is observed that abnormal returns have reached the highest level on the (0) day of announcement and on the second day after that (0) day the abnormal returns have fallen to insignificant levels.

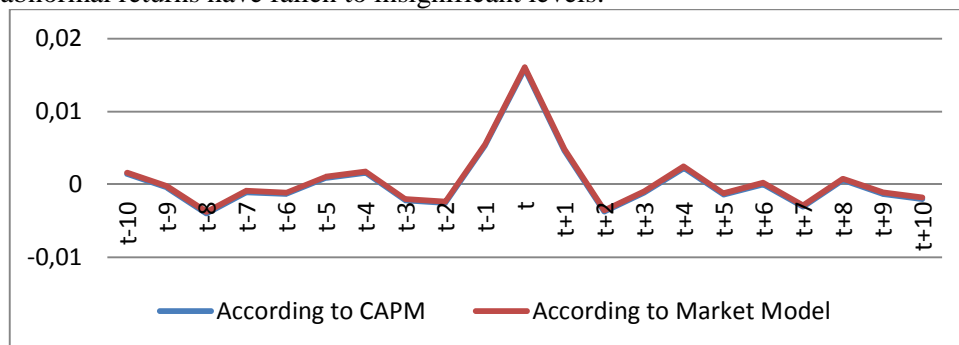

Figure 1. Daily Average Abnormal Returns in the Event Window

The mean abnormal returns obtained for the whole sample and the average cumulative abnormal returns are presented in Table 1 according to CAPM and market model. First of all, when the table is examined, CAPM and market model reveals similar results. It is seen that between 10 days before and 2 days before the announcement of winning the contract, the abnormal returns are sometimes negative and sometimes positive, and that they are not statistically significant except one day. A negative and significant abnormal return was detected only 8 days before the announcement. On the day before the announcement was made and on the day the announcement was made, it was seen that the abnormal returns were positive and statistically significant. The abnormal return on the day prior to the announcement appears to be at a level as low as 0.5 percent, while an abnormal return of about 1.6 percent appears on the day of the announcement. In the days after the announcement is made, it is concluded that the abnormal returns have different values in the form of positive and negative and they are statistically insignificant except the second day after the announcement. It has been determined that there is a negative abnormal return of 0.3 percent on the second day after the announcement. This means that part of the abnormal delivery that occurred on the announcement day is taken back on the second day.

Table 1 also includes average cumulative abnormal returns for the entire sample. There is a positive cumulative abnormal returns for all of the event windows in event windows as (-5 to +5), (-1, + 1), (0, + 1), (0, + 5), (0, -1), (0,-5) and (0, -10) and these abnormal returns are statistically significant. It is the (-1, + 1) event window which provides the highest abnormal return in the event windows. An investor investing to the stock a day before the date of the announcement will be able to obtain a return of approximately 3% higher than expected return until the day after the announcement is made. The positive and significant cumulative abnormal return obtained both before and after the announcement indicates the presence of rumor trading and the overreaction effects in the market and the market is not efficient even in semi- effective form.

Table 1: Average Abnormal and Cumulative Abnormal Returns for the Whole Sample

<i>According to Market Model</i>			<i>According to CAPM</i>		
<i>Days</i>	<i>AAR</i>	<i>t statistics</i>	<i>Days</i>	<i>AAR</i>	<i>t statistics</i>
-10	0.001602	0.515066	-10	0.001414	0.459033
-9	-0.000227	-0.100375	-9	-0.000415	-0.189015
-8	-0.003774	-2.193037**	-8	-0.003963	-2.348942**
-7	-0.000871	-0.412369	-7	-0.001060	-0.509556
-6	-0.00128	-0.502444	-6	-0.001317	-0.584265
-5	0.001088	0.489176	-5	0.000899	0.409896
-4	0.001776	0.822551	-4	0.001588	0.739341
-3	-0.002003	-1.150399	-3	-0.002192	-1.259881
-2	-0.002350	-1.305592	-2	-0.002539	-1.424151
-1	0.005515	2.024036**	-1	0.005326	1.955881***
0	0.016076	4.239988*	0	0.015887	4.229250*
+1	0.004832	1.438112	+1	0.004643	1.395179
+2	-0.003525	-1.874987***	+2	-0.003714	-1.957141***
+3	-0.000950	-0.413218	+3	-0.001140	-0.504096
+4	0.002468	0.956861	+4	0.002278	0.886586
+5	-0.001188	-0.590972	+5	-0.001378	-0.687734
+6	0.000226	0.104964	+6	3.59e-05	0.016628
+7	-0.002873	-1.441370	+7	-0.003062	-1.524554
+8	0.000785	0.356932	+8	0.000595	0.271468
+9	-0.001097	-0.668134	+9	-0.001287	-0.777791
+10	-0.001789	-0.739593	+10	-0.001979	-0.822417
<i>Event Windows</i>	<i>ACAR</i>	<i>t statistics</i>	<i>Event Windows</i>	<i>ACAR</i>	<i>t statistics</i>
(-10,+10)	0.012594	1.051686	(-10,+10)	0.008619	0.818813
(-5,+5)	0.021740	2.456148**	(-5,+5)	0.019659	2.382067**
(-1,+1)	0.026423	4.690955*	(-1,+1)	0.025856	4.700344*

(0,+1)	0.020908	3.927118*	(0,+1)	0.020530	3.923130*
(0,+5)	0.017713	2.080804**	(0,+5)	0.016577	2.003301**
(0,+10)	0.012965	1.345354	(0,+10)	0.010879	1.172874
(0,-1)	0.021591	4.691473*	(0,-1)	0.021213	4.670176*
(0,-5)	0.020103	3.842301*	(0,-5)	0.018969	3.856647*
(0,-10)	0.015706	1.905160***	(0,-10)	0.013627	1.840829***
*, **, *** represent levels of significance of 1%, 5% and 10%, respectively.					

The differentiation of abnormal returns in different contract sizes has also been examined. The abnormal returns generated by announcements about winning of a contract which size is less than or equal to 10 million TL were considered separately and the results are shown in Table 2. Since the results obtained according to the market model and CAPM are similar, the analyzes in the following sections of the study were performed according to the market model. 43 contracts less than 10 million TL and 69 contracts more than 10 million TL were identified in the total 112 contracts. As a result of the analysis made according to the contract size, it is seen that the results vary significantly. It has been determined that the announcements regarding the winning a contract with a contract amount of less than 10 million TL did not generate positive and significant abnormal returns on any given day. Only significant negative abnormal returns were detected 2 days before and 2 days after the notification. The companies that winning a contract more than 10 TL million were created positive and statistically significant abnormal returns on the day of announcement and one day before. When the cumulative abnormal returns are examined in the event windows, there are also significant differences between the results. Announcements about winning a contract less than 10 million TL creates significant abnormal returns about 1.6% on the (-1, +1) day event window. Announcements of winning a contract more than 10 million TL resulted in positive and significant abnormal return in 7 of 9 event windows. It has been determined that the highest abnormal return is obtained in (-1, +1) day the event window. An investor who owns the share of a company which declares the winning a contract higher than 10 million TL on the day before the announcement is expected to provide a return of 3.28 percent higher than expected until after one day from the announcement. As a result, it has been determined that the abnormal returns differ significantly according to the contract size. It has been determined that for companies that have won a contract higher than 10 million TL, higher abnormal returns can be obtained in a wider period.

Table 2: Comparative Average Abnormal and Cumulative Abnormal Returns by Contract Size

The contract size of less than 10 million TL			The contract size of more than 10 million TL		
Days	AAR	t statistics	Days	AAR	t statistics
-10	0.003273	0.465711	-10	0.000562	0.218640
-9	-0.001744	-0.377022	-9	0.000719	0.314694
-8	-0.003604	-1.479791	-8	-0.003880	-1.644964
-7	-0.005086	-1.309970	-7	0.001755	0.730921
-6	0.001411	0.355689	-6	-0.002710	-1.010196
-5	0.004536	0.969987	-5	-0.001061	-0.499219
-4	0.003736	1.081287	-4	0.000555	0.200003
-3	-0.001560	-0.579337	-3	-0.002279	-0.995784
-2	-0.005668	-2.055641**	-2	-0.000282	-0.120412
-1	0.003276	0.785198	-1	0.006910	1.924225***
0	0.006239	1.091533	0	0.022207	4.525687*
+1	0.006641	1.332065	+1	0.003705	0.822300
+2	-0.004793	-1.871159***	+2	-0.002735	-1.047559
+3	-0.001109	-0.259820	+3	-0.000851	-0.321802
+4	0.002070	0.501555	+4	0.002716	0.816391
+5	-0.003635	-1.370588	+5	0.000337	0.119738
+6	0.004640	1.125464	+6	-0.002526	-1.085703
+7	-0.003224	-0.769632	+7	-0.002653	-1.367266
+8	0.003891	0.794523	+8	-0.001150	-0.619427

+9	-0.002774	-1.019545	+9	-5.23e-05	-0.025350
+10	-0.005855	-1.179674	+10	0.000744	0.309612
Event Windows	ACAR	t statistics	Event Windows	ACAR	t statistics
(-10,+10)	0.000661	0.029408	(-10,+10)	0.020031	1.479635
(-5,+5)	0.009733	0.713255	(-5,+5)	0.029222	2.526644***
(-1,+1)	0.016156	1.864752***	(-1,+1)	0.032822	4.482760*
(0,+1)	0.012880	1.564096	(0,+1)	0.025912	3.738218*
(0,+5)	0.005413	0.418888	(0,+5)	0.025378	2.265585**
(0,+10)	0.002092	0.128770	(0,+10)	0.019741	1.652407
(0,-1)	0.009515	1.371413	(0,-1)	0.029117	4.892194*
(0,-5)	0.010558	1.111746	(0,-5)	0.026051	4.314454*
(0,-10)	0.004808	0.267542	(0,-10)	0.022497	3.061950*
*, **, *** represent levels of significance of 1%, 5% and 10%, respectively.					

The effect of the winning a contract announcement for the different ratio of contract size to gross sales revenue in the last income table was also compared. The Ratio of Contract Size to Gross Sales Revenue in the Last Income Table is less than 10 percent for 64 announcements and higher than 10 percent for 48 announcements. Announcements with low contract size to sales show only a positive and statistically significant abnormal return of 0.78 percent on the day of the event. It has been determined that the high percentage of the contract size to sales results in positive and significant anomalies in all of -1, 0, + 1 and +2 days. It has also been found that these announcements lead to higher abnormal returns. Only an abnormal return of 2.71 percent occurred on the day of the event. When the event windows were examined, it was found that the results showed significant differences among the groups that were separated according to the ratio of the contract size to sales. Announcements with lower ratio of contract size to sales result statistically significant abnormal returns only in the (-1, + 1), (0, -1) and (0, -5) event windows as approximately 1%. However, it has been found that announcements with higher ratio of contract size to sales creates significant abnormal returns in all event windows except (-10, + 10) and (0, + 10). The lowest abnormal return in the event windows was realized with 2.82 percent in (0, + 10), while the highest abnormal return was realized with 4.84 percent in (-1, + 1).

Table 3: Comparative Average Abnormal and Cumulative Abnormal Returns by the Ratio of Contract Size to Gross Sales Revenue in the Last Income Table

The Ratio of Contract Size to Gross Sales Revenue in the Last Income Table less than 10 percent			The Ratio of Contract Size to Gross Sales Revenue in the Last Income Table more than 10 percent		
Days	AAR	t statistics	Days	AAR	t statistics
-10	-0.001718	-0.381473	-10	0.006030	1.491438
-9	0.000925	0.293035	-9	-0.001762	-0.552634
-8	-0.001634	-0.802651	-8	-0.006627	-2.258824**
-7	-0.001022	-0.362135	-7	-0.000670	-0.208209
-6	-0.002523	-0.928148	-6	0.000733	0.192815
-5	0.002729	0.888027	-5	-0.001100	-0.344338
-4	0.001678	0.606031	-4	0.001908	0.550701
-3	0.001003	0.469288	-3	-0.006010	-2.132395**
-2	-0.004276	-1.974123***	-2	0.000216	0.071747
-1	0.002859	1.033940	-1	0.009056	1.750026***
0	0.007800	1.938100***	0	0.027112	4.008673*
+1	0.002859	1.033940	+1	0.012241	1.745669***
+2	-0.001987	-0.903444	+2	-0.005575	-1.706527***
+3	3.22e-05	0.010808	+3	-0.002260	-0.622883
+4	0.001792	0.617894	+4	0.003369	0.725006
+5	-0.001770	-0.938852	+5	-0.000412	-0.103433
+6	0.002219	0.803778	+6	-0.002432	-0.714771
+7	-0.002838	-1.088818	+7	-0.002919	-0.934962
+8	0.001269	0.406752	+8	0.000140	0.046107
+9	-0.001934	-1.045109	+9	1.81e-05	0.006135
+10	-0.002378	-0.691245	+10	-0.001004	-0.301739

Event Windows	ACAR	t statistics	Event Windows	ACAR	t statistics
(-10,+10)	-0.000498	-0.033014	(-10,+10)	0.030051	1.557986
(-5,+5)	0.009136	0.990239	(-5,+5)	0.038545	2.349762**
(-1,+1)	0.009934	1.989679***	(-1,+1)	0.048409	4.568202*
(0,+1)	0.007075	1.614040	(0,+1)	0.039353	3.765914*
(0,+5)	0.005143	0.617194	(0,+5)	0.034474	2.118590**
(0,+10)	0.001482	0.135288	(0,+10)	0.028276	1.664443
(0,-1)	0.010659	2.140017**	(0,-1)	0.036168	4.504441*
(0,-5)	0.011792	1.710259***	(0,-5)	0.031184	3.982620*
(0,-10)	0.005820	0.481596	(0,-10)	0.028887	2.791918*

*, **, *** represent levels of significance of 1%, 5% and 10%, respectively.

Conclusion and Discussion

In this study, the effect of companies' contract winning announcements on stock returns was investigated by event study methodology. During the 2011-2016 periods, 112 contract winning announcements incidental to the companies listed in the BİST were determined. The impact was tested by determining abnormal returns occurring in companies' stocks in 10 days before and 10 days after the date of announcement.

According to the results of the analysis, it is seen that positive and significant abnormal returns are obtained before the date of announcements about the winning a contract. On the day of the event, a statistically significant abnormal return of about 1.6 percent was detected. The cumulative abnormal returns were found to be positive and significant in the event windows as (-5, +5), (-1, +1), (0, +1), (0, +5), (0,-1), (0,-5) and (0,-10). For any of the event windows mentioned, it appears that investors who have invested in the relevant stocks can earn more than the expected return. For this reason, the rumor trade and overreaction effects in the market have supported the idea that the market is not efficient even in semi- effective form.

The study also examined whether the abnormal returns created by the announcements differed according to contract sizes. Analysis results reveal that announcements with higher contact size results to higher abnormal returns in wider event windows. It has also been determined that the announcements with the higher ratio of contract size to sales cause similar high and long term anomalies in stock prices.

This study focuses only on the short-term effects of contract winning announcement. The future studies that will determine the impact of winning a contract on the long-term performance of the companies will be able to make a significant contribution to the literature.

References

- Adjasi, C. (2009). Macroeconomic uncertainty and conditional stock-price volatility in frontier African markets: Evidence from Ghana. *The Journal of Risk Finance*, 10(4), 333-349.
- Bozkurt, İ. (2015). Ay'ın Pay Getirileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: BİST'de Ampirik Bir Uygulama. *İktisat İşletme ve Finans*, 30(352), 55-78.
- Bozkurt, İ., Öksüz, S., & Karakuş, R. (2015). Finansal Tablo İlanlarının Hisse Getirileri Üzerindeki Etkisi: BİST'de Ampirik Bir Uygulama. *Maliye Finans Yazıları*, 29(103), 113-140.
- Chin, L. & Soon, Y. K. (2011). Event Study of Successful Land Tenders: Singapore's Evidence from 2003 To 2010. *Pacific Rim Property Research Journal*, 17(4), 584-597.
- Choi, J.(2015). Does the stock market curse contractor's bidding decision and winning a new contract?. *Management Decision*, 53(6), 1268-1286.
- Dolley, J. C. (1933). Common Stock Split-Ups Motives and Effects. *Harvard Business Review*, 12(1), 70-81.
- Flannery, M., & Protapapadakis, A. (2002). Macroeconomic Factors Do Influence Aggregate Stock Returns. *The Review of Financial Studies*, 15(3), 751-782.

- Karakuş, R., Zor, İ., & Küçük, Ş. Y. (2017). Pay Geri Alım İlanlarının Hisse Getirisine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 75, 55-70.
- Koçyiğit, M. & Kılıç, A. (2008). Leasing Sektöründe KDV Oranı Değişikliğinin İMKB’de İşlem Gören Leasing Şirketlerinin Hisse Senedi Getirisine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 40, 165-174.
- Larson, S. J. & Picou, A. (2002). The Market’s Response To Contract Award Announcements: Government Versus Corporate Contracts. *Journal of Public Procurement*, 2(2), 237-251.
- Liargovas, P., & Repousis, S. (2010). The Impact of Terrorism on Greek Banks’ Stocks: An Event Study. *International Research Journal of Finance and Economics*, 51, 88-96.
- Lonkani, R., Changchit, C. & Satjawathee, T. (2012). Examining the Effects of Business Contract Announcements on Stock Prices in Thailand. *International Research Journal of Finance and Economics*, 93, 67-83.
- Sharma, G., & Mahendru, M. (2010). Impact of Macro-Economic Variables on Stock Prices in India. *Global Journal of Management and Business Research*, 10(7), 19-26.

Knowledge Levels of the Consumers About Eco-Friendly Products¹**Tüketicilerin Çevreye Dost Ürönlere Yönelik Bilgi Düzeyleri****Ebru Onurlubař²****Abstract**

The consumption behaviors which covary with globalization create negative effects for the environment. The increasing environmental consciousness of the consumers have caused their environmental concerns to raise in time. Thus, the consumers have been trying to change their purchasing behaviors and they show a tendency to purchase eco-friendly products more. Within this scope, the relations between the consumers' acquaintance with eco-friendly products and their behaviors of purchasing eco-friendly products according to their demographics have been examined. The data that were used in the study have been obtained from face to face interviews with 143 families in Keşan district of Edirne. In the research, it has been determined that 59;4% of the consumers are acquainted with eco-friendly products and 35,7% of them purchase eco-friendly products. In the Chi-square analysis, a significant relation has been determined between age, education, occupation, marital status and acquaintance with green products. Additionally, a significant relation has been found between age, education, income and purchasing of green products, as well.

Keywords: Consumer, Eco-Friendly Product, Level of Knowledge, Purchasing

Öz

Küreselleşmeyle değişen tüketim alışkanlıkları çevreye olumsuz etkiler yaratmaktadır. Zaman içinde çevre konusunda tüketici bilincinin artması tüketicilerin çevre konusunda endişelerini arttırmaktadır. Bu nedenle, tüketiciler satın alma davranışlarını değiştirmeye çalışmakta ve ürünü tercih ederken çevreye dost ürünleri daha fazla satın alma eğilimi göstermektedirler. Bu bağlamda, tüketicilerin demografik özelliklerine göre çevre dostu ürünü tanıma ve çevre dostu ürünü satın alma davranışları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, Edirne'nin Keşan İlçesinde 143 aile ile yüz yüze görüşerek yapılan anketlerden elde edilmiştir. Araştırmada, tüketicilerin %59,4'ünün çevre dostu ürünü tanıdıkları, %35,7'sinin çevre dostu ürünleri satın aldıkları belirlenmiştir. Yapılan Ki kare analizinde; yaş eğitim, meslek, medeni durum ve yeşil ürünleri tanıma arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca; yaş, eğitim, gelir ile yeşil ürün satın alma arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Çevre Dostu Ürün, Bilgi Düzeyi, Satın Alma

¹ It is presented as a paper on "13th International Scientific Conference on Economic and Social Development" in Barcelona.

² Ass. Prof. Dr., Trakya University, Kesan Yusuf Capraz School of Applied Sciences, ebruonurlubas@trakya.edu.tr

Introduction

Consumers have recently realized that using natural resources is limited and there are more precise realities about these resources than it is thought (Ay & Ecevit 2005). This has caused the emergence of the concepts of ecological product and ecological consumer. Eco-friendly products or in other words green products are the products that are produced by ecocredencial production methods, that are enduring, non-toxic and recyclable (Emgin & Türk, 2004:9). Green consumers are considered to be the consumers who are sensitive to environmental issues (Yıldız, 2016: 95). Precisely, they are the consumers who avoid the products and services which are harmful to people's health; which can be harmful to the citizens of one's own country and the other other countries by causing unnecessary energy consumption, pollution and waste through the processes of pre-production, during production and post production and which pose a threat to the environment (Elkington, 1994; Çabuk et al., 2008; Onurlubaş et al, 2017:282).

The facts that green consumers have recently emerged and the sensivity towards environmental problems have arisen, seeing eco-consciousness in the market more have caused important results in terms of organizational activities. Decreasing environmental problems to a minimum level requires the companies to change the functions of their organization – primarily production, purchasing and marketing activities – and their corporate cultures radically (McDaniel & Rylander, 1993: 6). The organizations which have social consciousness and social responsibility have gained a heavy image in the eyes of consumers (Varinli, 2000:15, Topal & Özer, 2014: 259). In this context, these kind of organizations pay more attention to the eco-efficiency practices, which are adopted in many different sectors to gain both competitive and cost advantages (Öztürk & Yılmaz, 2016: 8). This has led the emergence of the concept of eco-friendly product marketing. In other words, it is called green marketing. Green marketing is also named as social marketing, ecological marketing, environmental marketing and sustainable marketing (Soonthonsmai, 2001:18; Camorro & Banegil,2006). Polonsky described green or ecological marketing as; “ it contains all the activities that meet the requests and needs of the consumers and while meeting these requests and needs, it is important that minimum harm is given to the natural environment” (Polonsky, 1994:46). This marketing perception projects that the product needs to be green from the stage of packaging to the stage of being waste after the date of expiry and for this purpose, it gives priority to informative signs and annotations for consumers in the presentation stage of the product or service (Düren, 2000: 209-210).

The damages for the environment and limited natural resources are lowered by using eco-friendly products. Therefore, the aim is to determine the consumers' knowledge and purchasing statuses of eco-friendly products in relation to their demographics of the consumers in Keşan central district of Edirne.

1. Methodology

The main material of the study is formed by the questionnaires conducted in Keşan district of Edirne in 2015. The population of Keşan Central District in 2015 was determined as 66 533 (Anonim, 2015)

The formula of the sample size from the determined population is as below (Arıkan, 2007);

$$\frac{N * p * q}{(N - 1) * D + (p * q)}$$

N= Population (66 533)

p=0,5

q=0,5

D=(e/z)² (0,0819/1,96)²

D= Error rate (0,0017460455)

z= Statistics value (1,96 and 95% confidence interval)

n=143 (Number of participants)

The sample size has been determined as 143 as a result of the calculation made with error margin of 0,0819 and confidence interval of 95%. 143 questionnaires were distributed randomly.

1.1. Research Models

In Research Model 1 of this study, the aim is to determine whether the consumers' knowledge status of eco-friendly products is different according to demographics or not. In Research Model 2, the aim is to determine whether the consumers' status of purchasing eco-friendly products is different according to demographics or not.

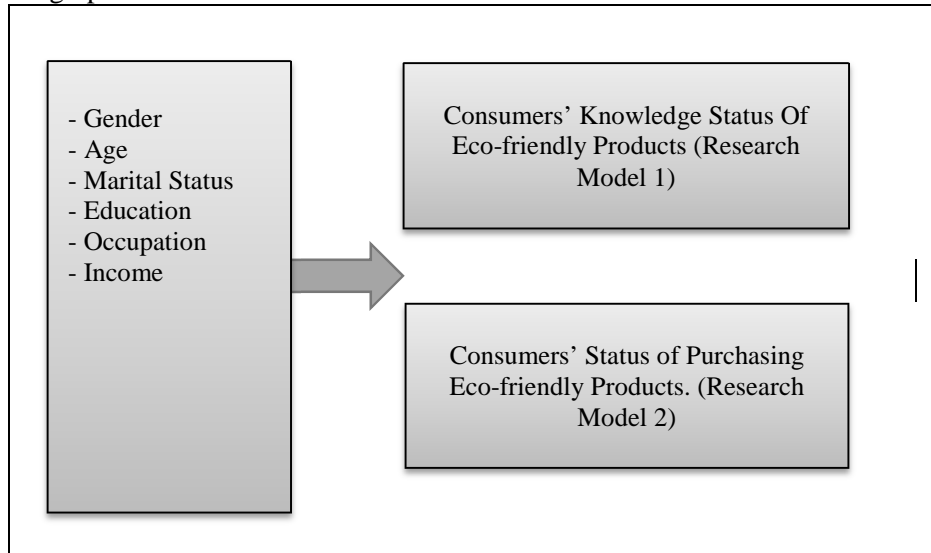

Figure 1: Research Model

The main hypotheses according to Research Model 1 are as below;

H1= There is a significant relation between gender and consumers' knowledge status of eco-friendly product.

H2= There is a significant relation between age and consumers' knowledge status of eco-friendly product.

H3= There is a significant relation between marital status and consumers' knowledge status of eco-friendly product.

H4= There is a significant relation between educational status and consumers' knowledge status of eco-friendly product.

H5= There is a significant relation between occupation and consumers' knowledge status of eco-friendly product.

H6= There is a significant relation between income and consumers' knowledge status of eco-friendly product.

The main hypotheses according to Research Model 2 are as below;

H1= There is a significant relation between consumers' gender and their status of purchasing eco-friendly products.

H2= There is a significant relation between consumers' age and their status of purchasing eco-friendly products.

H3= There is a significant relation between consumers' marital status and their status of purchasing eco-friendly products.

H4= There is a significant relation between consumers' educational status and their status of purchasing eco-friendly products.

H5= There is a significant relation between consumers' occupation and their status of purchasing eco-friendly products.

H6= There is a significant relation between consumers' income and their status of purchasing eco-friendly products.

1.2. Analysis of the Data

Chi-square analysis has been used in order to test if there is a statistical relation between the demographics of the consumers and their knowledge status of eco-friendly products and their status of purchasing eco-friendly products.

The formula of the Chi-square is as below (Gujarati, 1995; Mirer, 1995): In the formula;

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(Q_i - E_i)^2}{E_i}$$

χ^2 : Chi-square value, Q_i : Observed value of frequency, E_i : Expected value of frequency

2.The Research and the Findings

It is observed that 45,5% of the participants are females and 54,5% are males. It has been determined that 25,9% of the participants are aged between 18 – 25; 13,3% are between 26 – 30; 21,7% are between 31– 40; 21,7% are between 41 – 50; 9,1% are between 51 – 60; 8,4% are aged 61 and above. 58,0% of the consumers are married, 36,4% are single and 5,6% are divorced.

According to the results of their educational statuses, it has been determined that 1,4% of the participants are illiterate, 2,8% are literate, 21,0% are primary school graduates, 11,9% are secondary school graduates, 27,3% are associate’s degree, 32,9% have bachelor’s degree and 2,8% have master’s degree.

When the average monthly incomes of the families are examined, it is observed that 9,1% of the participants have an income of 1000 TL and below, 14,7% have between 1001 – 1500 TL, 23,1% have between 1501 – 2000 TL, 28,0% have between 2001 – 2500 TL, 17,5% have between 2501 – 3500 TL and 7,7% have 3501 TL and above. When the professions of the participants are examined, it has been determined that 12,6% are civil servants, 27,3% are workers, 8,4% are self-employed, 14,7% are housewives, 5,6% are retired and tradesmen/businessmen 31,5% are private sector employees.

Table 1: Consumers’ Knowledge Status of Eco-friendly Product According to Their Demographical Features

		Knowledge Status of Eco-friendly Product			
		Cognizant of eco-friendly products		Miscognizant of eco-friendly products	
		Frequency	%	Frequency	%
Gender	Male	43	55,1	35	44,9
	Female	41	63,1	24	36,9
P: 0.336 χ^2 : 0.924 Df:: 1 p > 0.05 nonsignificant					
Age	18-25	34	91,9	3	8,1
	26-30	13	68,4	6	31,6
	31-40	22	71,0	9	29,0
	41-50	9	29,0	22	71,0
	51-60	3	23,1	10	76,9
	61 and above	3	25,0	9	75,0
P: 0,00 χ^2 : 43,173 Df:: 5 p < 0.05 significant					
Marital status	Married	44	84,6	8	15,4
	Single	40	48,2	43	51,8
	Divorced	0	0,0	8	100
P: 0,00 χ^2 : 29,564 Df: 2 p < 0.05 significant					

Educational status	literate	0	0,0	2	100
	illiterate	0	0,0	4	100
	Primary school graduates	0	0,0	30	100
	Secondary school graduates	4	23,5	13	76,5
	Associate's degree	29	74,4	10	25,6
	Bachelor's degree	47	100	0	0,0
	Master's degree	4	100	0	0,0
P: 0,00 χ^2 : 99,698 Df: 6 p < 0,05 significant					
Occupation	Civil servant	11	61,1	7	38,9
	Worker	16	41,0	23	59,0
	Self-employed	7	58,3	5	41,7
	Housewife	7	33,3	14	66,7
	Retired	6	75,0	2	25,0
	Private sector employee	37	82,2	8	17,8
P: 0,01 χ^2 : 21,796 Df: 5 p < 0,05 significant					
Monthly income(TL)	0-1000	6	46,2	7	53,8
	1001-1500	10	47,6	11	52,4
	1501-2000	21	63,6	12	36,4
	2001-2500	24	60,0	16	40,0
	2501-3500	16	64,0	9	36,0
	35001 and above	7	63,6	4	36,4
P: 0,751 χ^2 : 2,668 Df: 5 p > 0,05 nonsignificant					

According to Chi-square analysis, whereas there is not a significant relation between gender and knowledge status of eco-friendly products, a significant relation has been determined between the knowledge status of eco-friendly products and age, marital status, educational status and profession.

Table 2: Consumers' Status of Purchasing Eco-friendly Products According to Their Demographical Features

		Purchasing Status of Eco-friendly Products			
		Purchases eco-friendly products		Does not purchase eco-friendly products	
		Frekans	%	Frekans	%
Gender	Male	30	38,5	48	61,5
	Female	21	32,3	44	67,7
P: 0,444 χ^2 : 0,585 Df: 1 p > 0,05 nonsignificant					
Age	18-25	15	40,5	22	59,5
	26-30	12	63,2	7	36,8
	31-40	9	29	22	71
	41-50	10	32,3	21	67,7
	51-60	4	30,8	9	69,2
	61 and above	1	8,3	11	91,7
P: 0,04 χ^2 : 11,436 Df: 5 p < 0,05 significant					
Marital status	Married	19	37,3	35,9	33
	Single	29	56,9	58,7	54

	Divorced	3	5,9	5,4	5
P: 0,976 χ^2: 0,048 Df:2 p > 0,05 nonsignificant					
Educational status	literate	1	50,0	1	50,0
	illiterate	2	50,0	2	50,0
	Primary school graduates	3	10,0	27	90,0
	Secondary school graduates	7	41,2	10	58,8
	Associate's degree	15	38,5	24	61,5
	Bachelor's degree	20	42,6	027	57,4
	Master's degree	3	75,0	1	25
P: 0,04 χ^2: 13,177 Df:6 p < 0,05 significant					
Occupation	Civil servant	9	17,6	9	9,8
	Worker	12	23,5	27	29,3
	Self-employed	5	9,8	7	7,6
	Housewife	4	7,8	17	18,5
	Retired	3	5,9	5	5,4
	Private sector employee	18	35,3	27	29,3
P: 0,402 χ^2: 5,115 Df:5 p > 0,05 nonsignificant					
Monthly income	0-1000	0	0	13	100
	1001-1500	1	4,8	20	95,2
	1501-2000	2	6,1	31	93,9
	2001-2500	24	60	16	40
	2501-3500	16	64	9	36
	35001 and above	8	72,7	3	27,3
P: 0,00 χ^2: 54,209 Df:5 p < 0,05 significant					

According to Chi-square analysis, a significant relation has been determined between the purchasing status of eco-friendly products and age, educational status and income.

In the study, the question "What does eco-friendly product mean to you?" has been asked to the 84 consumers who are cognizant of eco-friendly products. According to the answers, it has been determined that 58% of the participants think of it as the recyclable product, 57,3% think as the product which does not consume natural resources, 46,9% think as green or eco-friendly product, 49,0% think as the product which does not pollute the earth.

The question "Which of the definitions below are the features of eco-friendly product?" has been asked to the 84 consumers who are cognizant of eco-friendly products. 59,4% of the consumers have stated that the products are designed to be recycled and reused, 55,9% have stated that they do not cause pollution, 53,1% have stated that they do not harm human health. 42,7% have stated that they have the ability to lower global environmental problems, 41,3% have stated that they are energy-saver.

Table 3: Consumers' Knowledge Status of The Signs of Eco-friendly Products
* (%)

18,9	31,5	58,0	32,9	22,4	35,7	15,4

*As the participants answered more than one option the total exceeds 100 (Cognizant People)

In order to determine whether the 51 consumers who buy eco-friendly product know the signs of these products or not, the signs of eco-friendly products in Table 3 have been shown to them and it has been determined that 58,0% of them know the recyclable sign.

When the consumers were asked: "How would you behave when purchasing the products, if you realize that they have negative effects on environment and harmful?", 55,8% have stated that they would buy less, 35,6% have stated that they would stop buying and 8,6% have stated that they would go on buying the same products. Thus, it can be concluded that consumers are sensitive about the products that affect the environment negatively.

It has been determined that out of the participant consumers who have stated that they could pay more for the eco-friendly products, 22,2% have stated that they could pay 1-5% more than the normal price, 28,8% have stated that they could pay 6-10% more, 10,7% have stated that they could pay 11-15% more, 14,6% have stated that they could pay 16-20% more, 12,7% have stated that they could pay 21-30% more and 11,0% of them have stated that they could pay 30% and above more.

Conclusion

54,5% of the participants in the survey are males and 45,5% are females. It has been determined that 59,4% of the participant consumers know eco-friendly products and 35,7% of the participants purchase eco-friendly products.

It has been shown that young people know about eco-friendly products more. This can be explained by the reason that they use technological communication tools more and especially by using the internet they are quickly informed about the innovations. It has been determined that married people are more cognizant of eco-friendly products, too. This can be explained by the reason that married people feel responsible to their wives/husbands and children and so they do more research on these issues in order to avoid the possible environmental problems in the future. As the educational level increases the level of consciousness increases, too. We can see in this survey that as the educational level increases, the knowledge status of eco-friendly products increases to the top. A significant relation has also been determined between the knowledge status and profession and it has been determined that private sector workers know the products the most.

In the survey, it has been shown that young people purchase eco-friendly products more. The reason for this could be that young people use technology and communication tools more commonly. Due to the fact that the educational level has increased and so the level of consciousness increased, too, the purchasing habits of people have changed accordingly. We can see that the people with higher levels of education purchase the products more due to their high consciousness of environment.

As the level of income of the consumers increases, they purchase eco-friendly products more. It is a known fact that the prices of eco-friendly products are higher than the other products due to their high production costs. The high prices of eco-friendly products prevent the consumers with lower incomes from buying these products. Therefore, people with high incomes can buy these products more.

It has been determined that consumers mostly (58%) consider eco-friendly products as the products which are recyclable. Furthermore, it has been determined that they mostly think eco-friendly products are designed to be recycled and reused. When the participants are shown the signs of eco-friendly products, it was determined that most of them can recognize the recyclable sign. It has been determined that most of the consumers can pay 6-10% more at most.

The rising consciousness of the consumers towards the environment increases the purchasing ratio of eco-friendly products. Therefore, it is assumed that in order to have a corner on the market, organizations need to develop their production plans by considering the environmental sensitivity of the consumers.

Reference

- Anonim, 2015. http://edirne.yerelnet.org.tr/il_ilce_nufus.php?iladi=ED%DDRNE
- Arıkan, R., 2007. Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama. 6.baskı, ISBN:975-8784-35-8, Ankara.
- Ay, Canan ve Ecevit, Zümrüt (2005). "Çevre Bilinçli Tüketiciler". Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 10, 238-263.
- Chamorro, A., M. Bañegil, T., (2006): "Green Marketing Philosophy: A Study of Spanish Firms with Ecolabels. Corporate Social Responsibility and Environmental Management Corp. Soc. Responsib. Environ", Mgmt. 13(1), s. 11-24.
- Çabuk, S., Nakıboğlu, B., Keleş, C. (2008). "Tüketicilerin Yeşil (Ürün) Satın Alma Davranışlarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi", Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (1), 85-102.
- Düren, Zeynep (2000). 2000'li Yıllarda Yönetim, İstanbul: Alfa/Aktüel Kitabevi, s. 209.
- Emgin, Övgü ve Türk, Zehra (Haziran 2004). Yeşil Pazarlama (Green Marketing). Mevzuat Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 78
- Elkington, J. (1994). "Toward the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development." California Management Review, 36, 90-100.
- Gujarati DN (1995). Basic Econometrics. 3 Edition, McGraw - Hill, Inc., New York
- McDaniel, S. W. ve Rylander, D. H. (1993). "Strategic Green Marketing", Journal of Consumer Marketing, 10(3): 4-10.
- Mirer TW (1995). Economic Statistics and Econometrics. 3 Edition, Prentice Hall, Inc., New Jersey
- Onurlubaş, E., Yıldız, E., Yıldız, S., Dinçer, D. (2017). Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bursa İli Örneği, III. IBANESS Congress Series, Edirne-Türkiye: 282-290
- Öztürk, D., Yılmaz, Z. (2016). "The Role of Eco-Efficiency In Competitive Advantage of Businesses", Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal. Volume:S1: 1-15.
- Polonsky, M. Jay (1994). "Green Marketing Regulations in the US and Australia: The Australian Checklist". Greener Management International, Vol: 5, 44-53.
- Soonthonsmai, V., (2001). Predicting intention and behavior to purchase environmentally sound or green products among Thai consumers: An application of the theory of reasoned action, PhD Thesis, The Wayne Huizenga Graduate School of Business and Entrepreneurship Nova Southeastern University
- Topal, M. H., Özer, U. (2014). Ekoloji Odaklı Bir İş Yaratma Stratejisi: Yeşil İstihdam, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 5 (11), 257-274.
- Varinli, İ., (2000). Pazarlama Ahlakı ve Kayseri'de Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Yöneticilerinin Pazarlama Ahlakına İlişkin Değerlendirmeleri Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Yayın No:15, s.179.
- Yıldız, E. (2017). Factors Affecting Consumers' Purchase Intention of Green Products, IBANESS Congress Series, Plovdiv/Bulgaria: 95-106.

Ethics in Politics: Political Virtues of Citizens and Politicians¹**Siyasette Ahlak: Vatandaşların ve Siyasetçilerin Siyasal Erdemleri****Nihat Yılmaz², Metin Aksoy³****Abstract**

Today, “ethics” is an important and widely used concept. Generally it points out what is good and what is bad. Nowadays, most societies in the world are complex and they have complex problems. These complex problems may not always be held in check by sanctions. Therefore, another concept that would be helpful to solve such a problem is the concept of “virtue.” When these two concepts are brought together, the concept of “virtue ethics” emerges. Virtue always requires the accompaniment of the law. Thus, even though virtue ethics may not replace the law, it is a necessary complement. In that regard, a democratic state and a lawful state can only be functional with virtuous and ethical citizens and politicians. Since democracies promote all citizens to participate in the politics, the citizens must carry the basic qualities of political virtue. It is even more important for the politicians who assume active positions in politics. Additionally, other political powers who have the power to influence the politics, such as journalists in the media or representatives of various interest groups must also have political virtue. When everybody acts virtuously in its respective environment, most of the problems may be overcome. At that point, certain elements that are required to act virtuously gain prominence: Adopting democracy as a lifestyle and a democratic education, applying democratic decision making processes (at home, at work, etc.), offering successful experiences of democratic politics, etc. In this declaration, the concept of political virtue, which is vital to having virtuous and ethical politicians and citizens, is emphasized and its basic qualities are studied. Afterwards, information is shared on things that can be done to spread political virtue in a society. In short, democracy needs virtues and in particular political virtues. For this, some demands are have to be made from certain actors in the society.

Keywords: Political Virtues, Political Ethics, Citizens, Politicians, Democracy**Öz**

Günümüzde “etik” sıkça kullanılan önemli bir kavramdır. Genel anlamda neyin iyi ve neyin kötü olduğunu belirtmektedir. Bugün dünya toplumlarının birçoğu karmaşık toplumlardır ve karmaşık sorunlara sahiptirler. Bu karmaşık sorunlar her zaman yaptırımlar aracılığıyla kontrol altına alınmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir sorunu çözme noktasında etik kavramının yanı sıra bize yardımcı olabilecek diğer bir kavramda “erdem”dir. Her iki kavram bir araya getirildiğinde “Erdem etiği” kavramı ortaya çıkmaktadır. Erdem her zaman kendisine eşlik eden hukuk kavramına gereksinim duymaktadır. Bu nedenle erdem etiği hukukun yerini tutmasa da hukuk için gerekli bir tamamlayıcıdır. Bu bağlamda demokratik bir devlet ve aynı zamanda hukuk devleti erdemli ve ahlaklı vatandaşlar ve siyasetçiler sayesinde işlevsel olabilir. Demokrasilerde tüm vatandaşların siyasal hayata katılmaları teşvik ediliyor olmalarından ötürü vatandaşların siyasal erdem temelli niteliklerine sahip olmaları daha da önemlidir. Bunun yanında siyaseti etkileyebilecek olan diğer siyasi güçlerden medya çalışanı olan gazeteciler ve belli çıkar grubu temsilcilerinin de siyasal erdemli olmaları gerekmektedir. Herkes kendi bulunduğu ortamda erdemli hareket ettiğinde sorunların büyük bölümü halledilebilir. Erdemli hareket etmek için yapılması gereken belli başlı unsurlarda burada önem kazanmaktadır: Demokrasiyi yaşam şekli haline getirme ve demokratik eğitim, demokratik karar alma süreçlerini uygulamak (okulda, işte vb.), demokratik siyasetin başarılı tecrübelerini sunma, vb. Bu bildiri de, erdemli ve ahlaklı siyasetçi ve vatandaşa sahip olmak için gerekli siyasal erdem kavramı üzerinde durularak siyasal erdem temelli özellikleri irdelenmektedir. Daha sonra da bir toplumda siyasal erdemi yaymak için neler yapılacağına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Kısacası demokrasi erdemlere ve özellikle de siyasal erdemlere ihtiyaç duymaktadır. Bunun içinde toplumların belirli aktörlerinden bazı taleplerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Erdem, Siyasal Etik, Vatandaş, Siyasetçi, Demokrasi

¹ Bu çalışma International Balkan and Near Eastern Social Sciences Conference Series (IBANESS) kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bil. ve Kamu Yönetimi, nihatts@hotmail.de

³ Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, metinaksoy@hotmail.de

Introduction

In a period where the democracy is faced with a crisis and the people's interest in politics is reduced, the ethical foundations of democratic political systems are becoming more and more important. The education should play an important role in gaining the virtue to the citizens and the politicians. Cultivating virtuous people through education shall be an effective way to solve amoral of the problems of the countries. The citizens and politicians are bestowed a virtue ethics through education and thus a successful governance can be achieved, which is discussed since ancient Greek. In achieving a democratic government system and sustaining this system, both citizens and politicians should have virtue ethics. The importance of virtue ethics is progressively increasing in a time where the trust in politicians is progressively decreasing. Therefore, in this study the ethics, the virtue, and virtue ethics are explained. Then, we shall construe the political virtue ethics with emphasis on its link to the democracy.

1. Ethics, Virtue and Virtue Ethics

The Ethics is a branch of the philosophy; it is moral philosophy or philosophical thinking on morality, moral problems and moral judgments (Frankena, 2007: 20). The Ethics word comes from "Ethos" of the word which means traditions in the Greek. The general definition of ethics is responsibility to the ability to distinguish right from wrong and doing the right thing. Ethic; is related to moral, philosophical values and behavioral norms of society. General ethical norms contain accuracy, honesty, respect against other people and justice (Ayaydin, 2013: 64). The "Morality" is a word we aren't stranger to, that we often hear and use in our daily life. Perhaps it would be more accurate to say that: what we often hear or use in our daily life isn't "morality", but "immoral" or "immorality". Because what mobilize our thoughts about morality is the immorality or the actions we deem as immoral. Let's continue with a word of the last sentence: the action. The immoral (ity) is used as an attribute of an action, a human action. The objects, the incidents, the situations may not be considered moral or immoral. Likewise, the actions of the animals may not concern the morality, either. What is moral or immoral are solely human actions. The morality is the set of judgments, attitudes, behaviors, principles and rules which enable the human actions to be expressed in value judgments such as right and wrong. The ethics are a deep thinking activity that deals with the morality. The morality is about the human actions. It points out the general rules that direct the human actions towards good. The morality includes the idea of freedom by necessity. The freedom is the prerequisite of the morality. The morality occurs in the actions of the individual in one hand and depends on the will of the individual. But on the other hand, it is based on a continuous social basis. The idea and structure of the morality is already present in the society in which we participate by birth (Uzun, 2015: 3).

Although the morality concerns the actions, the "immoral" is an attribute conferred to the individuals. By characterizing an individual as immoral, we mean to have made a habit of acting against certain rules that we think that they should be complied with. The "immoral" also refers to the wickedness in some cases. "Immoral" evokes by definition negative thoughts about the individual attributed. Such use of immoral points out a lack by its nature: the lack of morality. When we think in those terms, the morality that the characteristic "immoral", first of all, makes reference to the personality, the character, the temperament. So while the immoral means wicked, bad character, weakling; the morality or having morals means, being moral indicates the good nature, the integrity, the good character, and the strong personality. Having good morals and its antonym poor morals is included in the same meaning (Uzun, 2015: 4). Besides that, another important concept of the morality is the "virtue".

The virtue is the skills, capacities and qualifications that an individual should possess in order that a moral situation could be materialized. The virtue is a

personality trait. But this trait becomes visible only through the actions. You can not call an individual liar if you don't witness any of his/her actions, however, you can not call him/her honest, either. To be honest, it is necessary to act honestly (Uzun, 2015: 4). The virtues such as courage, rationality, moderation, show the individuals how to act. So, what's to be done is to try to improve these virtues. Because the virtues aren't innate, but acquired personality traits, developed by practice. Predictably, an individual who adopts such justification, shall direct his/her interest to the character and education in ethical issues. In short, the proponent of virtue ethics is in the pursuit of being a "good person". In summary; the virtue ethics is an ethical theory that emphasizes to the personality traits instead of the actions of the individuals in determining the moral action. So the virtue ethics enounce that we should be a good person for moral actions, therefore, we should try to improve the virtues (Uzun, 2015: 24).

2. Political Virtue Ethics and Democracy

European politicians are presently displaying a pretty bad image. In the most general sense, many former and new heads of state, ministers or members of parliament, who involved in corruption, are held accountable for the scandals one way or another. Although this bears on the money, it is closely associated with maintaining and sharing their important positions in the state apparatus and political parties. The reactions of the corrupt senior politicians when they are caught for corruption, are quite interesting. Or they deny their guilt, or they say they aren't aware their crime. Silvio Berlusconi has been portrayed for years as a victim of the conspiracies (Terkessidis, 2014). The virtue is required to overcome the problems of political corruption.

The is neither a political objective nor a strategy. However, it is an important prerequisite for "Good Governance". In the primordial era of the civil society, the "virtue" was a revolutionary idea. The French Revolution transformed the corruptions of the ruling order relied on inheritance, not on success, and tried to provide the food products that weren't sufficient to meet people's needs. Maximilien Robespierre in his discourse "On the Principles of Political Morality", defined "public virtue" concept. The public virtue can be possible only in democracies, because only in democracy, the individuals can fulfill their equality with interest in the common good. Thus, Robespierre sees the virtue and the equality as the "Spirit of the Republic". This also gives a particular responsibility to the politicians representing the sovereignty: The laws must be effective first and foremost on the politicians who promulgate those laws. The government also should check itself. If the government doesn't have any proper virtue, who will keep it in legal limits?" According to Robespierre, this virtue should be used to guarantee the livelihood or the citizens. However, with this term, not just food should be understood, but all "means of life" should be understood. When we read Robespierre's discourse at that time, the problems seem surprising (for instance, the increasing prices of the foodstuffs because of speculation) (Terkessidis, 2014).

When we expect that the politicians display a virtuous behavior in the political arena, in fact we are expecting of them to do "praised and proud" things by "temperament". In this sense, we can say that the qualities such as self-awareness, being free from envy, being ambitious and hardworking, fairness, honesty and patriotism etc. are accepted and approved by the general public as "praised and proud" virtues. In short, we must underline that it is vitally important to expect of any administrator to realize such virtues that enable them to demand highest good both for themselves and all members of society (Sam, 2010: 31).

Today, meeting the basic needs of the people can take a dramatic turn: food, rent, electricity, water, education or public transport costs have been considerably increased. Hanging posters everywhere in election campaigns is an important indicator of particular mistakes. Many citizens don't believe that the politicians

having "public virtues" will not pursuit those objectives any longer once they come to power (Terkessidis, 2014).

In recent years, the virtue is implicitly seen as a threat to democracy. But the lack of virtue erodes slowly the democracy from inside (Terkessidis, 2014). Therefore, the virtue can also be used for evil purposes even though it is essential for the democracy.

The contemporary democracy paradigm offers a new approach to the perception of personal ethics. Accordingly, the information society built on free and creative thinking requires the expansion of individual freedom, while it envisages the creation of internal control mechanism in the individual instead of external control in the sake of freedom. The difficulties experienced in the control of expanding individual freedom also supports this prediction. Therefore, in modern society, personal ethics should be established before the institutional ethics, in the sense of being virtuous, which is related to the social structure and education. Thus, while the individual adapts to the environment on the one hand, by gaining social values, on the other hand, internalizes universal values such as human rights, equality, rights, justice, freedom based on ethics, molding in personality, developing right and principles (Uluğ, 2009: 9).

The virtues are of great importance for all citizens, in particular for politicians. There are four "cardinal virtues": Wisdom, justice, courage and temperance. Everyone, but especially politicians need to use wisdom, so logic and reasoning skills. For standing behind the ideas and putting the ideas into action, everyone needs courage and boldness - with a modern expression courage-. For weighing conflicting demands and interests proportionality with each other, everyone needs the temperance, that is to say common sense. And finally this weighing should be carried out according to the principles of justice, in essence, rely on fairness and this should direct the behavior (Schmidt, 20002: 163).

For living together concentrated in a narrow space in a democratic and social state, such a catalog of course can not be considered sufficient. For example, where are the virtues such as honesty and honor - which especially should be demanded from the politicians? Where is peace? Anyone with state responsibility as politician should to ask for peace. Some civic virtues can be misused. Any virtue can be abused by anyone whether a higher authority or the state itself. It is possible to exploit the virtues so to speak; for example, The Nazis exploited the courage of countless people. However, the current and future values of virtue aren't reduced because the Nazis and the Communists abused them (Schmidt, 20002: 167). It is necessary to safeguard the fundamental rights of the people so that they display virtuous behavior. An individual who isn't free can not be expected to be virtuous. There are many democratic documents relating to the basic rights of the people.

According to the Virginia Declaration of Rights, all men have inalienable rights such as the enjoyment of life and liberty, pursuing and obtaining happiness. The governments (States) are established to guarantee these rights and take their powers from the consent given by those governed. When a government begins to act contrary to the purpose of its establishment, the public has the right to amend or depose the said government (Kara, 2015: 14). In this sense, the Declaration of Independence emphasizes that a state's duty is to protect and safeguard the inalienable rights of the people and if the governments don't fulfill those duties, the people has the right to revolt against these governments.

Conclusion

The political virtue is one of the key concepts of our time. The political virtue is also an effective way of making politics moral. Both citizens and politicians should display ethical behavior in accordance with the virtue ethics for an ethical politics. The education can be used as a tool so that the citizens and politicians can be virtuous. The people can be made virtuous through education. The people can not be expected to exhibit virtuous behavior by leaving them to their own. The important

issue to tackle here is by which ethical rules we can make the people virtuous? Each country has its own set of ethical code. A virtue ethics should be created according to the tradition, and the customs, in which the conscience of the individuals might be activated. With the ethical rules acceptable to everyone, the individuals can be made to act virtuously by using families, school as well as mass media.

The political virtue and the ethics committee established by AK Parti is an important step in order to make the politics ethical. In this regard, the political parties may play a role as important political socialization tools in cultivating their members in a virtuous way. In short, there are many tools for the countries to have a democratic political virtue. If those tools are used successfully, it will be easier for both citizens and politicians to have the virtue ethics. Political virtue is needed by not just undemocratic political systems but also democratic political systems.

References

- Ayaydın, H. (2013), Finans Alanında Etik Olmayan Faaliyetler Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, (Ed: Celalettin. Vatandaş, Bilim ve Ahlak), Açılım Kitap, İstanbul.
- Franke, W. (2007), Etik (çev. Azmi Aydın), İmge Kitabevi, Ankara.
- Kara, U. (2015), İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Sam, R. (2010), Siyasi Değer ve Siyasi Etik: Kurumsal ve Uygulamalı Bir Perspektif, Ezgi Kitabevi, İstanbul.
- Schmidt, H. (2002), Toplumda Ahlak Arayışı: Yeni Yüzyılın Eşiğinde Almanya, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Terkessidis, M. (2014), Politik und Tugend, <http://www.taz.de/1/archiv/digitaz/artikel/?ressort=me&dig=2014%2F01%2F25%2Fa0191&cHash=f1cff933930aec7407e0bf8edfa3479a> (Erişim Tarihi: 15.02.2016).
- Uluğ, F. (2009), Yönetim ve Etik, Kamu Etiği - Sempozyum Bildirileri 1 (25-26 Mayıs 2009), Ankara: TODAİE.
- Uzun, E. (2015). Adalet Meslek Etiği, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir

**Avrupa Birliği ile İlişkilerin Türkiye'nin
Mali Disiplinine Etkileri****The Effects of the Relationship with the EU on The Fiscal Discipline of Turkey****Harun Kılıçaslan¹, Furkan Beřel²****z**

Çalışmada Türkiye'nin Avrupa Birliği yelik sürecinde geline gerilimli durumun Türk mali disiplinine muhtemel etkilerinin tartışılması amaçlanmıştır. Türkiye'nin adaylık statüsü elde etmesinin ardından 2005 yılında katılım müzakerelerine başlaması üyelik sürecinde sona yaklaşıldığı beklentisi oluşturmuştur. Ancak 2008 küresel ekonomik krizi ve Türkiye'nin iç politik meseleleri müzakerelerin yavaşlamasına neden olmuştur. 2016 yılına gelindiğinde ise Türkiye'de yaşanan darbe teşebbüsü sonrasında Avrupa Birliği ile ilişkiler bir gerilim atmosferine dönüşerek Avrupa Parlamentosu tarafından müzakerelerin durdurulması talep edilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin 2001 krizi sonrası malî disiplin alanındaki kazanımlarının korunmasının ve geliştirilmesinin Avrupa Birliği müzakere sürecine bağımlı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Mali Disiplin, Mali Kurallar, Ekonomik Kriz

Abstract

In this study it has been aimed to discuss the possible impacts of the highly tense state reached in regards to Turkey's European Union membership process on the Turkish financial discipline. Turkey's beginning accession negotiations in the year 2005 following obtaining the candidacy status created an expectation that the end was near regarding membership process. However, the 2008 global economic crisis and the internal politics of Turkey caused the negotiations to slow down. Come the year 2016, the relations with the European Union following the military coup attempt experienced in Turkey embodied an atmosphere of tension and stopping negotiations were requested by the European Parliament. In the study, the conclusion that maintaining and developing the gains of Turkey in the field of financial discipline after the 2001 crisis are not dependent on European Union negotiation process has been reached.

Keywords: European Union, Fiscal Discipline, Fiscal Rules, Economic Crisis

JEL Classification: H30, H50, H60, H87, O52, J51

¹ Yrd. Do. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, harun@sakarya.edu.tr.

² Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, fbesel@sakarya.edu.tr.

Giriş

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkisi, AB'nin kurulma aşamasından hemen sonra başlamış ve inişli çıkışlı seyrederek yaklaşık 58 yıllık bir geçmişe sahip olmuştur. Yarım asrı aşan bu süreçte Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği her iki tarafta da sıkça tartışma konusu olmuştur. Ortak üyelik başvurusunun yapıldığı 1958 yılından 1999 yılına kadar geçen 41 yıllık sürede ancak adaylık statüsü elde edilebilmiştir. 2005 yılında katılım müzakerelerinin başlaması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak müzakerelerin başlamasından birkaç yıl sonra bir taraftan Türkiye'de e-muhtıra olarak anılan olay, MİT krizi, Gezi Parkı olayları, tırmanan terör ve son olarak 2016 yılındaki darbe teşebbüsü ile iç politikada yaşanan sorunlar ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan başta Suriye olmak üzere bölgesel istikrarsızlıklar ve buna bağlı göç sorunu, Rus uçağının düşürülmesi sonucu Rusya ile yaşanan gerginlikler dış politikada da olumsuz gelişmelere sebep olmuştur. Ayrıca 2008 küresel finansal krizinin aynı dönemde yaşanması da olumsuzluklar arasında ifade edilmelidir. Söz konusu olayların ekonomik gelişmeler ve Avrupa Birliği ile olan ilişkilere de yansımaları görülürken kamu kesiminde malî disiplinin sağlanmasındaki etkisi ise çalışmanın konusunu kapsamında değerlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikle mali disiplin ve bununla yakından ilişkili olan mali kurallar Avrupa Birliği perspektifini de içerecek biçimde ele alınmıştır. Ardından Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinin gelişimi üyelik başvurusunun yapıldığı 1958 yılından günümüze kadar olan süreç içinde ele alınmıştır. Daha sonra 2000 ve 2001 ulusal krizleri ve sonrasında yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Son kısımda 2002 sonrası gelişmelerin mali disiplin ile olan ilişkisi çerçevesinde mali göstergeler üzerine değerlendirmeler yapılarak son dönemde yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin malî disiplinine yönelik muhtemel etkileri tartışılmıştır.

1. Mali Disiplin ve Mali Kurallar

Mali disiplinin, maliye politikalarının kamu gelirleri ve giderleri arasında bir dengesizliğe yol açmaması, başka bir deyişle kamu finansman dengesinin temel ekonomik göstergeler üzerinde olumsuzluklara yol açmadan sağlanması gereğini ifade ettiği söylenebilir (Kantarıcı & Karacan, 2008: 145). Mali kural uygulamaları da mali disiplin ile yakından ilişkilidir. Mali kurallar iyi tasarlandığında ve etkin bir biçimde uygulandıklarında maliye politikasındaki zaman tutarsızlığını azaltmaya ve hükümetlerin mali sürdürülebilirlik konusundaki taahhütlerine olan inancı artırabilir. Bunun dışında mali kuralların, vergi mükelleflerinin üstlendikleri ancak kamu hizmetlerinden yararlananların içselleştirmedikleri veya içselleştiremedikleri maliyetlerin içselleştirilmesine de katkı yapabileceği ifade edilmektedir (Combes, Minea & Sow, 2017: 143).

Maastricht Kriterleri mali kurallara verilecek örneklerinden başında gelmektedir. Avro Alanı'na dâhil olan ülkelerin uymakla yükümlü oldukları kuralları içeren söz konusu kriterlerden iki tanesi mali kural niteliğindedir. Bunlardan biri kamu borç yüküne ilişkin olup kamu borç stokunun milli gelire oranına %60'lık bir üst sınır biçmektedir. Diğeri ise bütçe açıklarının milli gelire oranına %3 sınırı getirmektedir. Ancak hem 2008 Krizi sürecinde hem de öncesinde Almanya dâhil birçok ülke anılan mali kurallara uyamamıştır. Maastricht Kriterlerine uyumu sağlayacak yaptırımları içeren İstikrar ve Büyüme Paketi da kurallardan sapmaları önleyememiştir (Janeba & Schröder, 2016: 757).

Maastricht Kriterleri olarak ifade edilen mali kuralları içeren Maastricht Anlaşması 7 Şubat 1992 imzalanıp 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın temel amacı parasal bütünleşmeyi sağlamaktır. Bu kapsamda ilki, ekonomik ve parasal birliğe aşamalı geçiş ve ikincisi de üye ülkelerin para birliğine girebilmeleri için uymak zorunda oldukları, yukarıda Maastricht Kriterleri olarak anılan, yakınlaşma kriterlerini yerine getirmek şeklinde iki temele dayalı bir strateji belirlenmiştir (Tokatlıoğlu, 2004: 60-65). Bu durum aday ülke olarak Türkiye'yi de ilgilendirmektedir.

Ancak mali kuralların başarı şansı tartışma konusu yapılabilir. 2008'de ABD'de başlayıp Avrupa'ya sıçrayan ve küresel bir krize dönüşmesi sonucunda ülkelerin krize karşı almış oldukları önlemler devletin ekonomiye müdahale etmesini gerektirmiştir. Bu durum mali kuralların kriz dönemlerinde sarsılabileceğini açıkça göstermektedir. Avrupa Birliği kendi bünyesinde oluşturduğu mali kurallara kriz öncesinde bile uyum sağlamakta zorlanırken krizle birlikte bu kurallardan büsbütün sapmalar meydana gelmiştir. Mali kuralların belirlenmesi bu konudaki önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Mali kuralları kimin belirleyeceği, hangi ölçütleri esas alınacağı ve uygulamasının nasıl olacağı konusu önemli hale gelmektedir. Ancak burada mali disipline önem veren ülkelerin ayrıca mali kurallara ihtiyacı olmadığı belirtilebilir (Şevik, 2008: 59).

Temelde seçmen, tercih ettiği mali kuralları oylama mekanizması aracılığıyla siyasetçiye bildirmektedir. Seçmenin tercihlerinin mali politikalara yansıtılmasının derecesini siyasetçinin seçmenin taleplerini algılama ve dikkate alma derecesi belirleyecektir. Demokratik sistemlerde genel mali kuralları toplum tercihleri belirlemektedir. Bunun en açık görünümü Türkiye'de 1990'lı yıllardaki seçim sonuçları ile 2002'den sonraki seçim sonuçlarının karşılaştırılmasında ortaya çıkmaktadır. Seçmen 1990'lı yıllarda hükümetlerden disiplinli bir mali yönetim beklemesine rağmen siyasi partilerin bu talebe cevap veremeyişi nedeniyle belirli bir parti öne çıkarak tek başına hükümet kuramamıştır. Ancak 2000 ve 2001 krizleri neticesinde siyasetin cevap veremediği bu talebe teknokratlar çözüm üretmişlerdir. O dönemde Kemal Derviş'in Türkiye'ye gelişi ile Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmıştır. 2002 seçimlerinde bir partinin tek başına hükümet kurabilmiş olması büyük ölçüde seçmenin daha önce mali disiplini sağlayamamış partilere destek vermek yerine yeni bir partiyi denemek istemesinden kaynaklandığı iddia edilebilir. Tek başına hükümet olmanın getirdiği istikrar avantajlarından da yararlanarak mali yönetimde daha önce başlatılan disipline etme çabaları sürdürülmüş ve bir sonraki genel seçim tablosuna bu durum halkın tercihlerinin cevap bulduğunu gösteren bir biçimde yansımıştır. Kamu kesiminde sağlanan mali disiplin büyük ölçüde mali kural olarak nitelenebilecek amaçlara sıkı sıkıya bağlılık neticesinde sağlanmıştır (Kantarıcı & Karacan, 2008: 156). Mali kural olarak nitelenebilecek çok sayıda yasa ve uygulama 2000'li yıllarda yürürlüğe girmiştir. Bunun ötesinde Anayasa ile bazı mali kuralların getirilmesi talebi kamu kesiminin hareket kabiliyetini sınırlarken ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmalara cevap verebilme gücünü de azaltmak şeklinde tehdit edebilecektir.

Mali kuralların; kamu mali yönetiminde disiplin sağlanması, siyasi iradenin muhtemel popülist politikalarının önüne geçilmesi gibi amaçlara hizmet etmesi beklenmektedir. Ancak zaten mali kural olarak nitelenebilecek politika amaçları mevcutken yeni mali kurallar hangi hukuki çerçevede olacağı önemli bir tartışma konusu olacaktır. Yeni kurallar anayasa içinde var oluyorsa siyasetçinin uygulayacağı mali politikaların sınırlarını keskin bir şekilde belirlemek sonuçta ideal bir modelin varlığını kabul etmek anlamına gelir. Hiçbir mali kuralın olmadığı durum söz konusu olunca ise 1990'lı yıllar anımsanacaktır. Bütünüyle mali kurallardan oluşan bir durum ise demokratik sistemin özünü yaralayarak siyasetçiye yalnızca bürokratik işlemleri yerine getiren birer temsilci konumuna indirgemek yanında devletin piyasada oluşacak dalgalanmalara müdahale alanını da daraltacaktır. En başta ifade edilen 2008 Krizi sürecindeki Avrupa Birliği uygulamaları örneğini burada tekrar hatırlamak gerekmektedir. Mali kuralların keskinleştirilmesi hükümetlerin elindeki iktisat politikası araçlarından olan maliye politikası araçlarının müdahale amaçlı kullanımını sınırlandırmaktadır. Diğer bir deyişle hükümetlerin iradî maliye politikası uygulamalarını daraltmaktadır (Demir & İnan, 2011: 28). Hükümetlerin elinde geriye para politikası araçları kalmaktadır. Para politikasını ise büyük ölçüde Merkez Bankası bağımsız bir biçimde izlemektedir. O halde kriz dönemlerinde yaşanan sorunların giderilmesinde hükümetlerin ekonomiye müdahale etme araçları azalmaktadır. Avrupa Birliği

örneğinden, mali kuralların katı bir biçimde uygulanmasının mümkün olmadığını göstermesi bakımından önemli bir ders çıkarılabilir.

2. Türkiye - AB İlişkilerinin Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurulmasının ardından Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması Türkiye açısından da takip edilen gelişmeler olmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na giden yolun ilk adımı 9 Mayıs 1950 tarihinde açıklanan Schuman Planı ile atılmıştır. 23 Temmuz 1952 yılında yürürlüğe giren Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran anlaşma, Schuman Planı'na uygun olarak 18 Nisan 1951 tarihinde Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında imzalanmıştır. 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan bir başka kurucu anlaşma ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulduktan sonra 14 Ekim 1957 yılında imzalanan ikinci Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ortaya çıkmıştır. 1 Ocak 1958'de faaliyete geçen AET'ye Türkiye'nin üyelik başvurusu 1959'da gerçekleşmiş ve bu bağlamda 12 Eylül 1963 yılında ise Ortaklık (Ankara) Anlaşması imzalanarak 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir. Söz konusu anlaşmaya göre Türkiye'nin AET'ye girişi için üç dönem belirlenmiştir. Birinci dönem hazırlık dönemidir, ikinci dönem geçiş dönemidir ve üçüncü dönem ise son dönem olarak ifade edilmiştir (Kılıçaslan, 2016: 47-48).

Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık, geçiş ve son dönem aşamalarından geçerek gelişen Türkiye-AB ilişkilerinin hazırlık aşaması, 1963-1970 arasında daha çok AB ile ilgili müktesebata uyum konusunda hazırlık çalışmaları ile geçmiştir. Geçiş dönemi ise 23 Kasım 1970'te imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile düzenlenmiştir. Söz konusu Protokol ile taraflar arasında sanayi ürünlerini konu alan bir gümrük birliğinin zamanla kurulması, işçilerin karşılıklı olarak serbest dolaşımının sağlanması, tarım ürünlerinde giderek genişleyecek bir tercihli ticaret rejiminin uygulanması, belirlenen alanlarda Türkiye ile Topluluk arasında mevzuat ve politikaların yaklaştırılması ve hizmetlerin serbest dolaşımı süreçlerinin başlatılması öngörülmüştür (Özer, 2009: 93-94).

Avrupa Birliği ile ilişkilerde 6 Mart 1995'te yapılan 36. Ortaklık Konseyi toplantısında alınan Gümrük Birliği kararı ile 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe giren anlaşma ile Ankara Anlaşması'nın son dönemine girilmiştir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, taraflar arasında imzalanan bir anlaşma niteliğinde olmayıp, Ankara Anlaşması'nda Gümrük Birliği'nin işleyişiyle ilgili getirilen hükümlerin belirtildiği bir belge niteliğindedir. Söz konusu Ortaklık Konseyi Kararı'nda, gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması, miktar kısıtlamaları ve eş etkili önlemlerin kaldırılması, ticaret politikaları, ortak gümrük tarifesi ve tercihli tarife politikaları, Gümrük Birliği Kararı'na ek olarak verilen bazı işlenmiş tarım ürünleriyle ilgili hükümler yer almaktadır (Uysal, 2001: 146).

Diğer yandan 1993 yılında belirlenen Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerin sağlaması gereken siyasî ağırlıklı kriterlerin yanında ekonomik kriterler de getirilmiştir. Bu kriterler, düzgün işleyen bir piyasa ekonomisinin ve AB içinde rekabet edebilme kapasitesinin varlığıdır. Özellikle düzgün işleyen bir piyasa ekonomisinin sağlanmasında kamusal düzenlemeler önemli rol oynarken kamu finansmanı dâhil makroekonomik istikrarın sağlanması da hedeflenmiştir. Bu kapsamda kamu malî kesiminde öngörülen yapısal reformlar, kamu finansmanını güçlendirmeyi, orta vadede topluma daha iyi hizmet sunmayı, vergi yükündeki eşitsizliği gidermeyi ve kamu harcamalarında tasarruf edilmesini hedeflemiştir. Bu amaçla ilk aşamada tarım, sosyal güvenlik, kamu malî yönetimi ve şeffaflık, vergi politikası ve idaresi alanında reformlar öngörülmüştür (DPT, 2000: 158-163).

1996 yılında Türkiye tarafından, AB tarafından başlatılmış bulunan yeni genişleme sürecinde yer alma talebi AB'ye iletilmiştir. 1998 tarihli Cardiff Zirvesi'nde ise Türkiye, henüz adaylık statüsü kazanmamış olmasına rağmen aday ülkelerin tabi olduğu rapor sistemine dâhil edilmiş ve Türkiye'nin Kopenhag kriterleri bakımından performansını inceleyen ilk İlerleme Raporu 1998 yılında

yayımlanmıştır. Bu tarihten kısa bir süre sonra ise 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki’de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde Türkiye, diğer aday ülkelerle eşit şartlarda AB’ye aday ülke olarak kabul edilmiştir (Özer, 2009: 93-94).

17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi, AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Zirvede Türkiye’nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanması önerilmiştir. Önerilen tarihte katılım müzakerelerine başlanmış olup, müktesebat uyum çalışmaları halen devam etmektedir (www.ab.gov.tr).

Ancak müzakereler başladıktan sonra iyi seyreden Türkiye-AB ilişkileri hem Avrupa Birliği’nde 2008 Ekonomik Krizi döneminde yaşanan sorunlar hem de son dönemde Türkiye’de yaşanan politik sorunlar nedeniyle yavaşlamıştır. Nitekim Avrupa Birliği’nin 2008 Krizi sürecinde yaşadığı ekonomik ve siyasal sorunlar birliğin geleceğine dönük alternatif reform ihtiyaçlarını gündeme getirmiş ve Türkiye açısından da bu duruma uygun stratejilerin belirlenmesi gereği ortaya çıkmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 9).

Avrupa Birliği’ne adaylık sürecinin yanında dış ticaret açısından da Türkiye’nin en önemli ortağı olması bakımından Avrupa Birliği önem taşımaktadır. Dış ticaretin büyük ölçüde Avrupa Birliği üyesi ülkelere olan bağımlılığının kalkınma planlarında da dikkat çekilen bir husus olduğu belirtilmelidir. Nitekim Onuncu Kalkınma Planı’nda; Türkiye ile AB arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde kilit bir aşamayı oluşturan Gümrük Birliği’nin, Türkiye için üyeliğe giden sürecin bir parçası olduğunun değerlendirildiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan Gümrük Birliği’nin, Türkiye’nin üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerini belirleme serbestisi imkânını kısıtladığı vurgulanmaktadır. Türkiye’nin gelecekte bir yandan AB üyeliği hedefini sürdürürken diğer yandan son dönemde yoğunluk kazanmış olan küresel düzeyde ekonomik ve sosyal işbirliği faaliyetlerini ve komşularıyla ilişkilerini geliştirmeyi devam ettirmesinin önemi belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 10). Kalkınma planlarına yansıyan bu sorunun giderilmesi ekonomik sonuçları itibarıyla kamu mali yönetimine de olumsuz etki etme potansiyelini barındırmaktadır.

3. 2000 / 2001 Krizleri ve Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Mali disiplin Türkiye’de uzun yıllar kamu mali yönetiminin temel sorunu olmuştur. Özellikle 1990’lı yıllarda siyasal istikrarsızlıklar ve buna bağlı olarak koalisyonların başarısızlıklarına ilaveten küresel krizlerin de kamu mali yönetimi üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Türkiye üzerine ilk aşamada doğrudan bir etki meydana getirmemiş olsa da 1997 yılında meydana gelen Asya ve 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi, sonradan Türkiye gibi bütün yükselen ekonomiler için bir kriz haline dönüşmüştür. Krizlerin sonucunda Türkiye’den yabancı sermaye çıkışı olmuştur. Bir yandan 28 Şubat Post-Modern darbesinin yaşandığı 1997 yılının ardından 1998 yılının ortalarında başlayan Rusya Krizi, sermaye çıkışını hızlandırmış; dış borçlanma, iç borçlanma ile ikame edilir hale gelinmiştir. 1999 yılında ise dışta Brezilya Krizi, yurt içinde ise 17 Ağustos depremi sonrası iç borçlanmada reel faizler ve borç/GSMH oranında büyük artışlar meydana gelmiştir. 1999 yılı Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmelerde “Yakın İzleme Anlaşmasının” programa bağlı ve mali destekli bir stand-by anlaşmasına dönüştürülmesi benimsenmiş ve 2000-2002 yılını kapsayacak şekilde makroekonomik politikanın çerçevesi belirlenmiştir (Bayraktar, 2010: 464-465).

Alınan tedbirlere ilave olarak IMF ve Dünya Bankası’ndan uzun vadeli düşük faizli krediler sağlanması ile yüksek reel faizli ve kısa vadeli iç borçlanmanın azaltılması ve bu doğrultuda yüksek miktarda faiz dışı bütçe fazlası verilmesi hedeflenmiştir. 1999’un sonunda ilan edilen program yapısal problemlerin de etkisiyle başarılı olamamış ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile program uygulanamaz hale gelmiştir. Programın başarısız olması ile birlikte 14 Nisan 2001 tarihinde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)” olarak anılan yeni bir program hazırlanmıştır. Sözü edilen program 15 Mayıs 2001 tarihinde IMF onayını

almıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel hedefi, kamu borçlarının sürdürülemez boyutlara ulaşmasına yol açan borç dinamiğinin kırılması olarak açıklanmıştır. Etkin borç ve risk yönetimi alt yapısını oluşturmak ve kamu finansmanı alanında şeffaflık ve disiplini sağlamak amacıyla yapısal düzenlemelere de gidilmiş ve Nisan 2002'de 4749 Sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ihdas edilmiştir (Bayraktar, 2010: 464-465).

Türkiye'de 2002 yılı sonunda Ak Parti ile tek partili bir iktidarın teşkili ile ekonomik ve siyasal istikrar yolunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın sıkı sıkıya uygulanmasının da etkisiyle 2008 Krizine kadar olan süreçte aşağıda ele alınan verilerden de görüleceği üzere mali göstergeler açısından olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. 2007 yılında E-Muhtıra olarak anılan sivil-asker krizinin bile bu süreçte olumsuz yansıması olmamıştır. Ne var ki küresel ekonomik krizin önemli bir dış ticaret ortağı olan Avrupa Birliği ülkelerini vurmasının ardından 2009 yılında Türkiye ekonomisi ve mali göstergeleri de olumsuz etkilenmiştir. Ancak krizin etkilerinin Türkiye'deki etkileri uzun sürmemiş ve uygulanan ekonomik ve mali politikalarla olumlu sonuç alınmıştır. Nitekim bu durumu da aşağıda ele alınan mali göstergeler üzerinden izlemek mümkündür.

Diğer yandan Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin tartışmalar olagelmıştır. Türkiye-AB ilişkilerinde adaylık statüsüne geçişten sonra bile üye ülkelerden Türkiye'nin üyeliğine soğuk yaklaşımlar sergilenmiştir. Nisan 2000 yılında Fransa Eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing tarafından dile getirilen ve 2004 ile birlikte Alman lider Angela Merkel tarafından tekrar gündeme getirilen İmtiyazlı Ortaklık seçeneği, Türkiye'nin daha önce 14 Nisan 1987'deki tam üyelik başvurusundan sonra da Ayrıcalıklı Ortaklık ya da Stratejik Ortaklık gibi değişik isimlerle pek çok kez dile getirilmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını istemeyen Almanya, Fransa, Avusturya, Hollanda gibi bazı AB üyesi ülkeler tarafından ortaya atılan İmtiyazlı Ortaklık hakkında üzerinde uzlaşılan bir hukuki tanım da bulunmamaktadır (Akçay, 2016: 15).

Türkiye'nin AB'ye tam üye olması hem Türkiye'de hem de AB içinde yıllardır önemli bir tartışma konusu olmasıyla birlikte yukarıda da ifade edildiği gibi yakın geçmişte tam üyelik dışında alternatif model olarak düşünülen yeni bir kavram ortaya atılmıştır. Başından itibaren söz konusu modelin ne olduğu ya da ne ifade ettiği tam olarak belli olmasa da İmtiyazlı Ortaklık ile Türkiye AB'nin bütün kararlarından etkilenen ancak kararları etkileme yeteneğinin olmaması kastedildiği ifade edilmektedir. Buna göre Türkiye, AB'nin siyasal karar alma mekanizması içinde yer almayacak ancak AB'nin bütün kararlarından etkilenir bir durumda olacaktır. Bu seçeneğin AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ortaklık ilişkisinden farklı bir şey olmadığı gibi hukuki olarak da Türkiye'yi AB karşısında Ankara Anlaşması'ndaki durumdan daha geriye götüreceği söylenebilir (Akçay, 2016: 23-24).

Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki önemli sorun alanlarından birisi de Kıbrıs'ın bir bütün olarak tam üyeliğe kabul edilmesidir. 17 Aralık 2004 tarihli zirvede Türkiye'ye 3 Ekim 2005 itibarıyla müzakerelerin başlaması bakımından bir start verilmiş ancak bu çok önemli bir koşula bağlanmıştır. Söz konusu zirve kararında Ankara Anlaşması'nın, Avrupa Birliği'ne katılan 10 yeni devleti de kapsar bir şekilde uyumu sağlandığı takdirde müzakerelerin başlamasının mümkün olacağı ifade edilmiştir. Bu durum zımnen çok önemli bir mesaj içermiştir. Bu mesaj 10 yeni katılan devlet arasında bulunan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir bütün olarak Türkiye tarafından dolaylı olarak tanınması olmuştur (Arsava, 2005:389). Bu durum Türkiye tarafından reddedilmiştir.

Türkiye'nin AB ile yürüteceği müzakere süreci Türkiye'nin Kıbrıs ve Ege uyuşmazlıklarına ilişkin dış politikasını zora sokmuştur. AB'nin Türkiye için öngördüğü üyelik müzakerelerinin başarıyla sonuçlanması, ekonomik ve siyasi diğer koşullarla beraber bu konularda da ilerleme sağlanmasına bağlanmak istenmiştir. Dolayısıyla AB'nin, Kıbrıs sorunu ve Ege uyuşmazlıklarına taraf olduğu söylenebilir. AB genişleme ilkeleri çerçevesinde sınır uyuşmazlıklarının üyelik

sürecinde çözülmesi ve uyuşmazlığın AB içerisine taşınmaması hedeflenir. Ancak Türk-Yunan uyuşmazlıklarında veya Kıbrıs sorununun ele alınış tarzında bu ilkeye uyulmadığı açıktır. Bunda uyuşmazlığın taraflarından biri olan Yunanistan'ın birliğin üyesi olmasının da etkisi bulunmaktadır. Süreç içerisinde AB, Kıbrıs Rum Yönetimini de üyeliğe kabul ederek bu ilkesini bir kez daha ihlal etmiştir (Aksu, 2007: 25).

Müzakere süreci çok yavaş ilerlerken Türkiye'nin bölgesinde yaşadığı Suriye krizi, Rusya ile yaşanan uçak krizi ve PKK terör örgütü eylemlerinin yoğunlaşması yanında iç politikada da çalkantılı bir döneme girilmiştir. 2012 yılında yaşanan MİT krizi, 2013 yılında yaşanan Gezi Parkı eylemleri, derhanelerin kapatılması ile başlayan FETÖ'nün 17-25 Aralık yargı darbesi girişimi gibi olayların yanında PKK'nın güney doğu illerinde bir ayaklanmaya dönüştürmeye çalıştığı Hendek eylemleri de zorlu olayların birer halkası olmuştur. Son olarak 2016 yılına gelindiğinde Türkiye'de FETÖ'nün 15 Temmuz'da orduyu ele geçirip darbe teşebbüsünde bulunması son yılların zorluklarını göstermek bakımından yeterlidir.

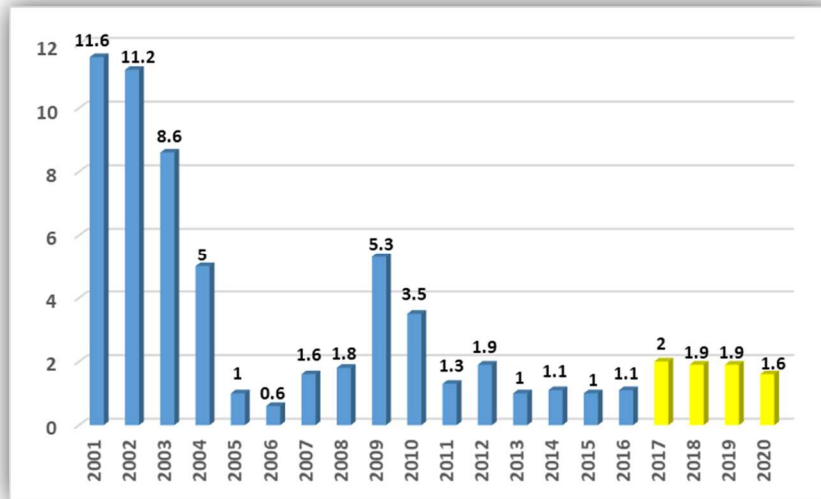
Diğer yandan 16 Aralık 2013 tarihinde Türkiye ile AB arasında 'Vize Serbestisi Diyaloğu Mutabakat Metni' ve 'Geri Kabul Anlaşması' imzalanmıştır. Söz konusu sürecin yaklaşık olarak üç yıl sürmesi ve sonucunda ise Türk vatandaşlarının Schengen üyesi AB ülkelerinde vizesiz seyahat etmeleri amaçlanmıştır (IKV, 2014: 215-219). Ancak Türk vatandaşların Schengen üyesi ülkelere vizesiz seyahati hâlâ uygulamaya sokulamamıştır.

4. Türkiye - AB İlişkilerinin Mali Göstergeler İle Analizi

Çalışmanın bu kısmında mali göstergeler kapsamında Türkiye-AB ilişkileri yıllar itibarıyla ele alınmaktadır. Ele alınan göstergelerin ortak özelliği, 2008 Krizinin Türkiye'de hissedildiği 2009 yılında zirve yapan bir dalgalanma dışında kamu mali göstergelerinin, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ulusal ekonomik krizlerin ardından günümüze kadar iyileşmenin devam etmesidir.

4.1. Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYH (%)

Merkezi yönetimin gelir ve giderleri arasındaki fark merkezi yönetim bütçe açığı şeklinde ifade edilmektedir.

Grafik 1: Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYH (%)

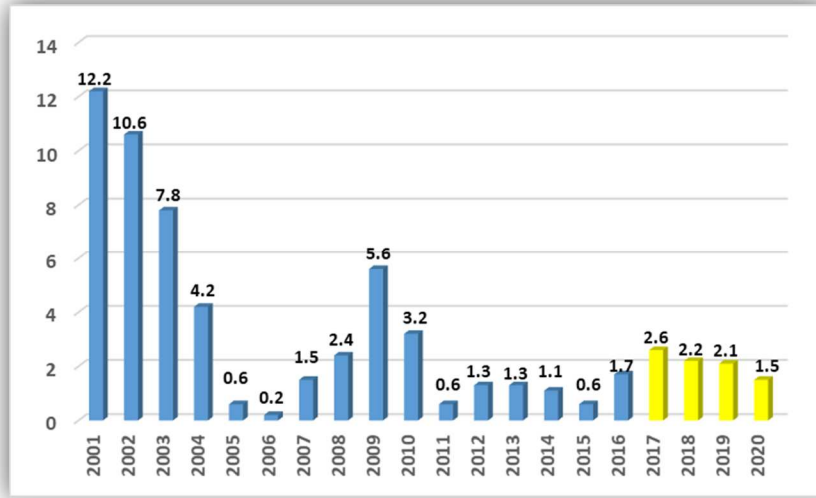
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYH oranının 2001 yılında %11.6 ile en yüksek seviyede, 2006 yılında %0.6 ile en düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Yıllar itibarıyla mali disipline dayalı uygulamalar sonucunda bu oranın kademeli olarak düştüğü söylenebilir. Global ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında tekrar bir sıçrama olsa da sonrasında bütçe açığının tekrar düşüşe geçtiği görülmektedir. Bütçe

açığı alanında gerçekleşen olumlu performansın etkileri enflasyon, kamu kesimi borçlanma gereği ve faiz oranları üzerinde de görülmektedir. Ayrıca gelecek dört yıla ilişkin tahminler ise 2017’de %2, 2018’de %1.9, 2019’da %1.9 ve 2020’de %1.6 şeklindedir.

4.2. Genel Yönetim Bütçe Açığı (Özelleştirme Hariç) GSYH (%)

Genel yönetim bütçe açığı, genel devlet kapsamında yer alan alt birimlerin harcamaları ve gelirleri arasında oluşan açık olarak tanımlanmaktadır. Ancak söz konusu bütçe açığı hesaplanırken özelleştirme gelirleri kapsam dışında tutulmaktadır.

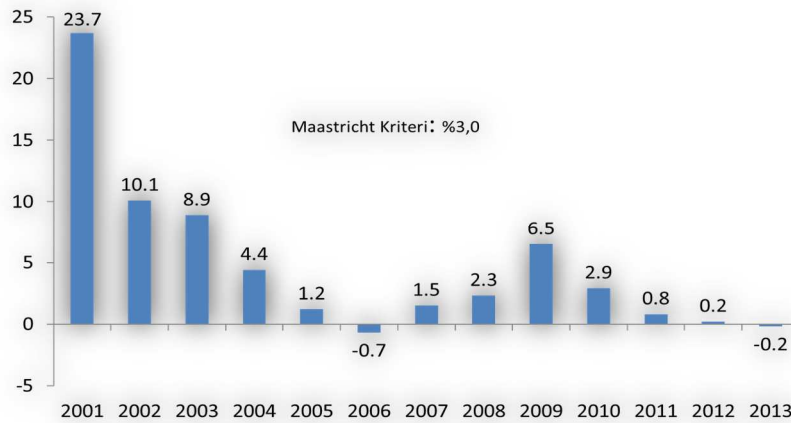
Grafik 2: Genel Yönetim Bütçe Açığı (Özelleştirme Hariç) GSYH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Genel Yönetim Bütçe Açığı / GSYH oranının, Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYH oranına benzer bir seyir izlediği görülmektedir. Söz konusu oranının 2001 yılında %12.2 ile en yüksek seviyede, 2006 yılında %0.2 ile en düşük düzeyde olduğu görülmektedir. 2009 yılında global ekonomik krizin etkisiyle artış olsa da sonrasında oranının tekrar düşüşe geçtiği görülmektedir. Gelecek dört yıla ilişkin tahminler ise 2017’de %2.6, 2018’de %2.2, 2019’da %2.1 ve 2020’de %1.5 şeklindedir.

4.3. AB Tanımlı Genel Yönetim Bütçe Açığı / GSYH (%)

AB üye devletleri açısından ekonomik ve mali kriterlerin belirlendiği, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması kriterlerine göre üye devletlerin kamu açıklarının gayri safi yurtiçi hâsıllarına oranının yüzde 3’ü aşmaması gerekmektedir.

Grafik 3: AB Tanımlı Genel Yönetim Bütçe Açığı / GSYH (%)

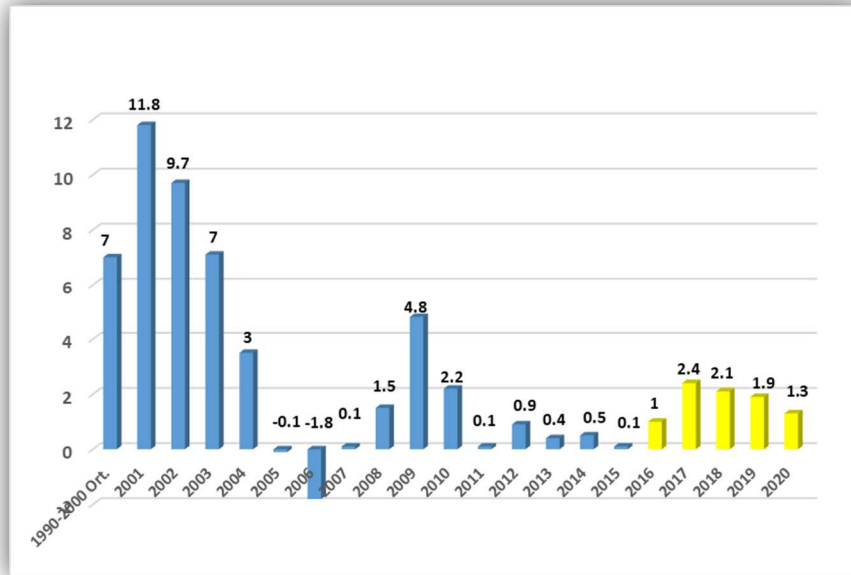
Kaynak: EUROSTAT

AB Tanımlı Genel Yönetim Bütçe Açığı / GSYH oranının 2001 yılından itibaren azaldığı görülmektedir. 2001 yılında bütçe açığının GSYH'ye oranı %23.7 olduğu görülmektedir. Özellikle 2004 yılından itibaren bu oranda önemli ölçüde düşüş gerçekleşmiş (krizin etkisiyle 2009 hariç) ve oran %1-2 düzeylerinde seyretmiştir.

4.4. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (GSYH %)

Kamu Kesimi Borçlanma Gereği, kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını göstermektedir. Borçlardaki değişimler dikkate alınmaksızın toplam kamu harcamaları ile toplam kamu gelirleri arasındaki farkı ifade eden geleneksel bütçe açığının nakit bazda ölçümü olarak da Kamu Kesimi Borçlanma Gereği gösterge olarak kullanılmaktadır.

Kamu açığının fazla olması borçlanma gereğini artırarak ülke içindeki tasarrufların daha fazla kamuya kaymasına neden olabilir. Ayrıca yurtdışı tasarrufların açığı karşılamaması yurt dışından borçlanma ile sonuçlanabilir. Kamu Kesimi Borçlanma gereğinin yüksek olması faizleri arttırarak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilir. Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin yıllar itibarıyla kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG), GSYH'ya oranı şeklinde sunulmuştur.

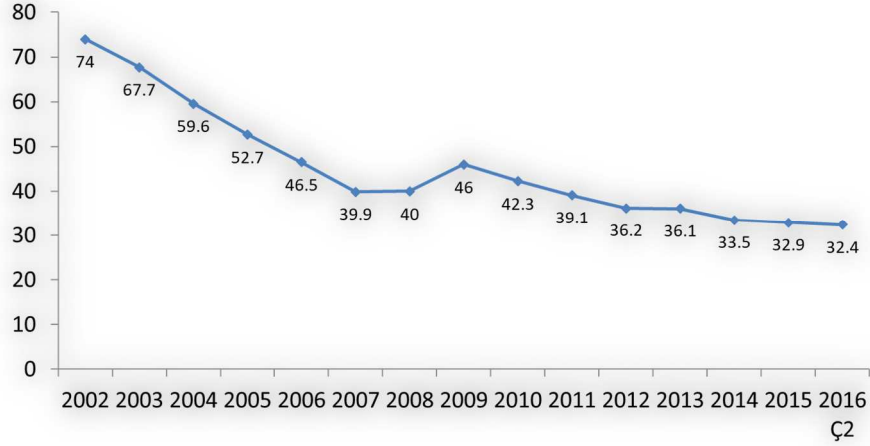
Grafik 4: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (GSYH %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

1990 - 2000 yıllarında KKBG'nin GSYH'ye oranı ortalama %7 düzeyindedir. Bu oran ekonomik krizin etkisiyle 2001 yılında yüzde 11.8 ile tavan yapmış ve 2003 yılından itibaren hızlı bir şekilde azalmaya başlamıştır. 2009 yılında yaşanan krizin etkisiyle oran %4.8 seviyesine yükselmiş ancak tekrar hızla düşüş eğilimine girmiştir. 2010 – 2016 yılları arasında %1 dolaylarında seyretmiştir. KKBG / GSYH oranının gelecek dört yılda yaklaşık %2 düzeylerinde değer alması beklenmektedir.

4.5. AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku (% GSYH)

AB tanımlı genel yönetim borç stoku; genel yönetim toplam borç stoku ile ayarlama kalemlerinin toplamını ifade etmektedir. Söz konusu tutar, genel yönetim sektörünün konsolide edilmiş toplam para ve mevduat, hisse senedi dışındaki borçlanma senetleri ile kredileri yükümlülüklerinin toplamını göstermektedir.

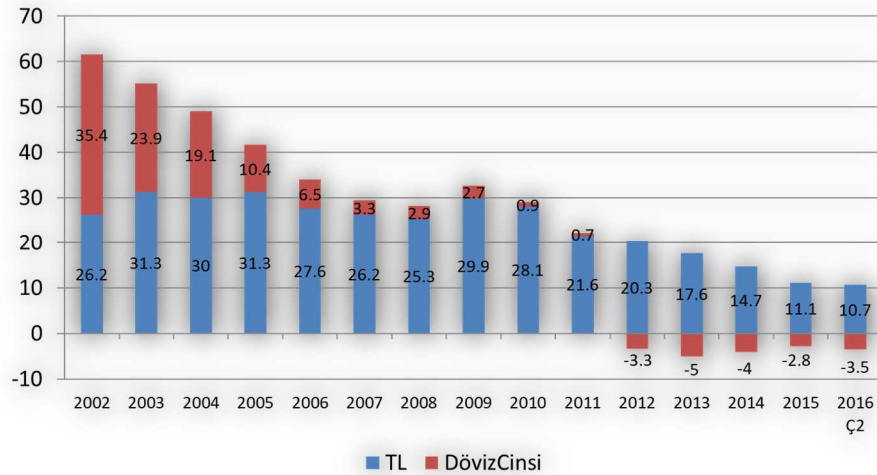
Grafik 5: AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku (% GSYH)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Genel yönetim borç stoku / GSYH oranının yıllar itibarıyla azaldığı – krizin etkisiyle 2008 ve 2009 hariç- görülmektedir. 2002 yılında %74 ile zirve yapan oran 2016 yılında %32.4 dip yapmıştır.

4.6. Kamu Net Borç Stoku / GSYH (%)

Kamu sektörünün iç ve dış borç yükümlülüğü toplamından kamu sektörünün elinde bulundurduğu finansal varlıkların düşülmesi ile hesaplanan kamu kesimi net borç stokunun GSYH'ya oranı aşağıdaki grafikte TL ve Döviz cinsinden gösterilmiştir.

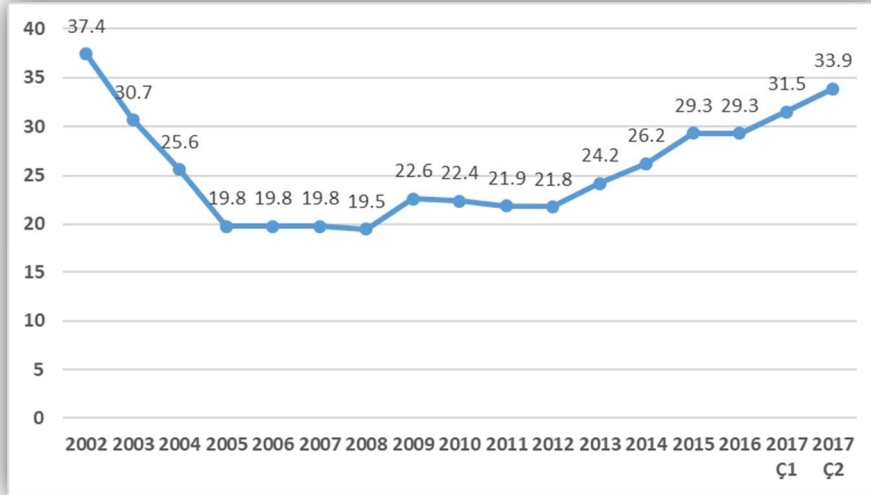
Grafik 6: Kamu Net Borç Stoku / GSYH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Kamu net borç stoku / GSYH oranı TL cinsinden en yüksek değerini 2003 ve 2005 yıllarında en düşük değerini 2016 yılında almıştır. Döviz cinsinden ele alındığında ise kurdaki değişimlere de bağlı olarak en yüksek değerini %35.4 ile 2002 yılında, en düşük değerini ise - %5 ile 2013 yılında almıştır.

4.7. Türkiye Net Dış Borç Stoku / GSYH (%)

Bankacılık kesimi hariç dış borç stokundan parasal sektör net dış varlıklarının çıkarılmasıyla elde edilen Türkiye net dış borç stoku yıllar itibarıyla dalgalanmalar göstermektedir.

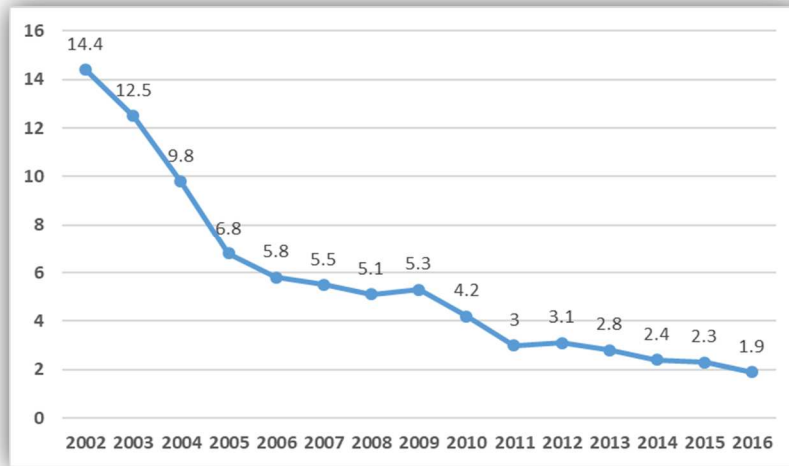
Grafik 7: Türkiye Net Dış Borç Stoku / GSYH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Türkiye net dış borç stoku / GSYH oranı yıllar itibarıyla dalgalanmalar göstermekle birlikte %37.4 ile en yüksek değerini 2002 yılında en düşük değerini ise %19.5 ile 2008 yılında almıştır. Diğer mali göstergeler ile kıyaslandığında son yıllarda, 2000'li yılların ilk yıllarına benzer değerler alması ve 2004-2012 yıllarında makul olsa da son yıllar da tekrar artış göstermesi önem arz etmektedir. Türkiye net dış borç stokundaki artışta özel kesimin payının ağırlıkta olduğu belirtilmelidir. Bunun en önemli nedeni olarak yurtiçi tasarrufların yetersizliği sorunu ifade edilebilir.

4.8. Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları/GSYH (%)

Faiz harcamaları, ekonomik büyüme üzerinde farklı kanallar ile farklı etkiler meydana getirirse de genel olarak yüksek faiz oranları ve faiz ödemelerinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu kabul edilmektedir (Karagöl ve Ortakaya, 2014: 1-2).

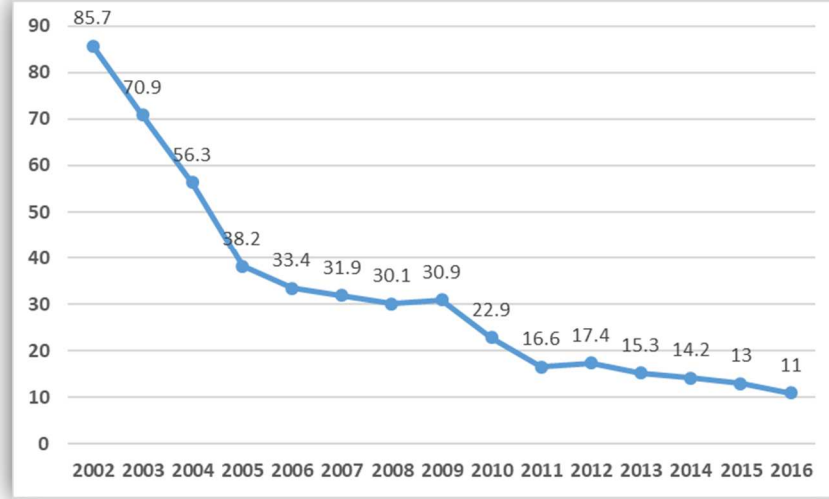
Grafik 8: Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları/GSYH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Merkezi yönetim faiz harcamaları / GSYH oranının %10 düzeylerinden %2 düzeylerine düştüğü görülmektedir.

4.9. Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları / Vergi Gelirleri (%)

Toplanan vergi gelirlerinin ne ölçüde merkezi yönetim faiz harcamalarına aktarıldığını gösteren “Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları / Vergi Gelirleri” değişkeni yıllar itibarıyla azalma göstermiştir.

Grafik 9: Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları / Vergi Gelirleri (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Devletin elde ettiği vergi gelirlerinden faiz harcamalarına ayrılan pay yıllar itibarıyla azalmıştır. En düşük değerini %11 ile 2016 yılında en yüksek değeri ise %85.7 ile 2002 yılında almıştır. Türkiye'nin harcama kompozisyonu açısından da önem arz faiz harcamaları / vergi gelirleri oranı ekonominin genel görünümü açısından da fikir vermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'nin uzun süren Avrupa Birliği'ne üyelik çabası sonunda gelinen durumun zorlu bir atmosfere dönüşmüş olması gelecekte ilişkinin seyrini göstermesi bakımından ipuçları verse de nereye doğru evrileceği konusu belirsizliğini korumaktadır. Tam üyelikle sonuçlanması zor görünmekle birlikte hiç üye olmama seçeneği dışında imtiyazlı ortaklık gibi alternatiflerin de seslendirildiği bilinmektedir. Türkiye'nin 2000'li yıllarda ekonomide kaydettiği gelişmelerin zaman zaman Avrupa Birliği müzakerelerine bağlandığı görülmektedir. Ancak çalışmada ele alındığı gibi Türkiye'nin Avrupa Birliği dışında uluslararası malî kuruluşlarla da ilişkisi olmakta ve özellikle Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile sıkı çalışmaları bulunmaktadır. Özellikle 2001 krizi sonrası uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı anılan kuruluşlarla olan sıkı ilişkinin sonucudur. Malî disiplinin sağlanmasında dışsal etkenlere rol biçmek gerekirse bunun başında Avrupa Birliği'nin yer almayacağı açıktır. Avrupa Birliği'nin rolü ekonomik olmaktan çok özgürlükler alanında yoğunlaşmaktadır. Ekonomik alanda üstlendiği rol ise Avrupa Birliği'nin çıkarlarını önceleyen bir konumdadır. Kaldı ki Türkiye'nin Maastricht Kriterleri'nin malî disipline yönelik olanlarını en çalkantılı dönemde karşılamayı sürdürdüğü, buna mukabil Avrupa Birliği'nin en güçlü ülkelerinin dahi bu kıstaslara uyabilmek konusunda uzun yıllara ihtiyaç duyduğu aşikârdır. Üstelik Büyüme ve İstikrar Paketi gibi Maastricht Kriterleri'ne uyumu sağlayıcı müeyyidelerin etkin uygulanmadığını belirtmek gerekir.

Diğer yandan Avrupa Birliği ile olan dış ticaret hacminin oransal büyüklüğü ekonomi üzerinde potansiyel riskler barındırmaktadır. Malî disipline de etki edebilecek bu risklerin azaltılmasının yolu olarak dış ticaretteki hedef ülke sayısı ve

bunlarla olan ticaret hacminin artırılması olduğu açıktır. Sonuç olarak Türkiye'nin malî disiplin alanındaki kazanımlarının Avrupa Birliği adaylık süreciyle doğrudan ilişkilendirilmesi doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte söz konusu kazanımların sürdürülerek geliştirilmesi Türkiye'nin yararına olacaktır. Bu konuda geriye doğru atılacak adımlar söz konusu bile yapılmamalı, bunun yerine kamu malî yapısını güçlendirecek programların geliştirilmesi ve uygulanmasına devam edilmelidir. Avrupa Birliği ile müzakerelerin durması ya da devam etmesi Türkiye'nin uyguladığı malî disiplin açısından belirleyici değildir ve belirleyici olmamalıdır. Türkiye'nin İstanbul Kriterleri adı altında ekonomik, sosyal ve siyasal kısıtlar belirleyerek gelişmekte olan ülkeler açısından da uygulanabilir hedefler belirlemesi aktif politikalar açısından katkı sağlayabilir.

Göstergelere ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olursa Türkiye'de kamu mali yönetiminin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile birlikte sağlam temellere oturtulduğu mali disiplini bozucu etkilere dayanıklılığının arttığı söylenebilir. Özellikle 2012 yılından sonra cereyan eden ve içsel şoklar olarak nitelenebilecek hadiseler karşısında kamu mali disiplini sağlam görünümünü korumaktadır. Suriye krizi, Rusya ile yaşanan uçak krizi gibi dışsal şoklara karşı da direnç gösterebilme kabiliyeti kazanan ekonomi ve mali yönetiminin 2008 Krizi gibi daha büyük küresel şoklara karşı kırılma eğilimini koruduğu ancak AB ülkeleri ile kıyaslandığında daha iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Yine de içsel şokların uzun sürmesinin gelecekte mali disiplinden sapmalara neden olabileceği göz önünde bulundurularak mali disiplin, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin geliştirilerek kamu kaynaklarının kullanılmasında etkinlik arayışları devam etmelidir.

Kaynakça

- Akçay, E. Y. (2016). Türkiye-AB ilişkileri ve "imtiyazlı ortaklık" meselesi". *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 11-30.
- Aksu, F. (2007). Türkiye – Avrupa Birliği tam üyelik müzakerelerinde Kıbrıs ve Ege uyuşmazlıkları. *Türkiye – AB ilişkileri: dış politika ve iç yapı sorunları*, (Der. Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efeğil) içinde, Ankara: Alp Yayınları, 25-59.
- Arsava, F. (2005). 17 Aralık 2004'ten bugüne Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerindeki gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36, 383-429.
- Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye AB ilişkileri, https://www.ab.gov.tr/ab-ile-iliskiler_4.html (10.11.2017)
- Bayraktar, Y. (2010). Kasım 2000-Şubat 2001 krizi sonrasında alınan önlemlerin borç kompozisyonuna yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 463-480.
- Combes, J., Minea, A., & Sow, M. (2017). Is fiscal policy always counter- (pro) cyclical? The role of public debt and fiscal rules. *Economic Modelling*, 138-146.
- Demir, M. & İnan, M. (2011). Türkiye'de mali kural, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13/2, 25-66.
- DPT (2000). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu raporu, Ankara: DPT Yayın No: 2545 – ÖİK:561.
- EUROSTAT, <http://ec.europa.eu/eurostat> (14.09.2017)
- Hazine Müsteşarlığı, <https://www.hazine.gov.tr/> (19.11.2017)
- İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı) (2014). 2013 Avrupa Birliği ve Türkiye-AB ilişkileri almanağı, İstanbul: İKV-Yayın No: 265.
- Janeba, E., & Schröder, C. (2016). Können Fiskalräte die europäische Schuldenkrise lösen? (German). *Wirtschaftsdienst* (00436275), 96(10), 755-762. doi:10.1007/s10273-016-2045-6
- Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018, Ankara.
- Kantarıcı, H.B. & Karacan, R. (2008). Mali disiplinin sağlanması açısından Türkiye IMF ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 155, 144-158.
- Karagöl, E. T. & Ortakaya, Ü. İ. (2014). *Faiz kısılacında ekonomik büyüme*. SETA Perspektif, Sayı.47.

-
- Kılıçaslan, H. (2016). AB müktesebatı ve Türkiye'nin AB müktesebatına uyumu: ilerleme raporları ışığında vergilendirme faslıının değerlendirilmesi. *21. yüzyılda Türkiye-AB İlişkileri: algular, sorunlar ve politik yaklaşımlar* içinde, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 47-61.
- Özer, M. A. (2009). Avrupa Birliğine tam üyeliğin eşiğinde Türkiye, *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), 89-105.
- Şevik, E. (2008). Mali kurallar, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 3(28), 50-59.
- Tokatlıoğlu, M. Y. (2004). *Avrupa Birliği'nde maliye politikası ve Türkiye açısından bir değerlendirme*, Alfa/Aktüel Kitabevi, Bursa.
- Uysal, C. (2001). Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel süreci ve son gelişmeler, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 140-153.

**Dâhilde İşleme Rejimi ve Cari Denge: Türkiye İçin
Sektörel Bir Analiz****Inward Processing Regime and Current Account Balance: A Sectoral Analysis
for Turkey****Emrullah Mete¹, Ezgi Baday Yıldız²****Öz**

Dâhilde işleme rejimi ihracata dayalı büyüme stratejisi bağlamında ülkelere ihracatlarını artırmak, ihraç ürünlerine uluslararası pazarlarda rekabet gücü kazandırmak, ihraç pazarlarını geliştirmek gibi avantajlar sağlayabilen bir destek türüdür. Bu destek malların geçici olarak ithal edilmesi ve Türkiye Gümrük Bölgesi içerisinde işleme faaliyetinden sonra elde edilen işlem görmüş ürünün ihraç edilmesi esasına dayanır. Bu yönüyle dâhilde işleme rejimi ülkelerin cari dengelerine doğrudan ve/veya dolaylı olarak etki edebilmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de 2003q1-2016q2 dönemi için dâhilde işleme rejimi kapsamındaki sektörel ithalat ve ihracatın cari dengeye etkisini araştırmaktır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre dâhilde işleme rejimi kapsamındaki sanayi ihracatı, sanayi ithalatı ve maden ihracatının cari denge üzerinde olumlu etkileri mevcuttur. Bu tespitler ışığında politika yapıcılara dâhilde işleme rejimi düzenlemeleri açısından sanayi ihracat ve ithalatı ile maden ihracatına verilen desteklerin artırılması ve tarım ihracat ve ithalatı ile maden ithalatına verilen desteklerin yeniden gözden geçirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dahilde İşleme Rejimi, Cari İşlemler Dengesi, Eştleşme, Hata Düzeltme Modeli

Abstract

It is a type of support that can provide advantages such as increasing exports to countries in the context of growth strategy based on export processing, providing competitiveness to exported products in international markets and improving export markets. This support is based on the principle of temporarily importing the goods and re-exporting the processed goods obtained after the processing operation in the Customs Territory of Turkey. In this regard, processing regime can directly and / or indirectly affect the current account balances of the countries. The aim of this study is to investigate the effects of sectoral imports and exports under the processing regime to current balance for the period of 2003q1-2016q2 in Turkey. According to the results obtained this study, there is a positive effect of industrial exports, industrial imports and mining exports covered under the processing regime on the current balance. In the light of these determinations, policy makers are advised to increase supports for industrial exports and imports and mining exports, and to revise supports for agriculture imports and exports and mining imports in terms of the processing regime regulations.

Keywords: Inward Processing Regime, Current Account Balance, Cointegration, Error Correction Model

Jel Classification: E62, F14, H25, C22

¹ Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, emrullah.mete@gumushane.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, eyildiz@ktu.edu.tr

Giriş

1980'li yıllardan itibaren Türkiye, piyasa ekonomisine geçiş amacıyla, ihracata dayalı büyüme stratejisinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak ticarete liberalleşme süreci çerçevesinde dış ticareti ve gümrük işlemlerini kolaylaştırıcı düzenlemeleri hayata geçirmiştir. İhracata dayalı büyüme stratejisi kapsamında üretim, istihdam, ihracat ve rekabet gücü artışı gibi makroekonomik hedefler doğrultusunda farklı türlerde teşvik politikaları uygulanmıştır. Avrupa Birliği (AB) ile 1996 yılında yapılan Gümrük Birliği Anlaşması sonrasında Türkiye'de teşvik sistemi değişerek Avrupa Birliği'nde uygulanmakta olan devlet destekleri kullanılmaya başlanmıştır.

Çeşitli şekillerde ve hedeflere yönelik uygulanan devlet desteklerinin temelinde uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artırılması ve sürdürülmesi hedefi yatmaktadır. Ayrıca, uygulanmakta olan destekler kısa dönemde getiri sağlamaktan ziyade uzun dönemde uluslararası piyasalarda kalıcı olmaya yönelik faktörleri içermektedir. Buna karşılık Dâhilde İşleme Rejimi (DİR), kısa vadede avantaj sağlayabilen ve doğrudan makroekonomik büyüklükler üzerine etki yapabilen bir destek türü olarak ortaya çıkmaktadır.

1996 yılından itibaren ülkemizde de uygulanan bu teşvik sisteminin çeşitli makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini inceleyen ya da bu teşvik sisteminin hukuki boyutunu araştıran çalışmalar ulusal literatürde yer almaktadır. Ancak ulusal literatürde DİR kapsamındaki sektörel ihracat ve ithalatın cari denge üzerindeki etkisini araştıran çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Bu çalışmanın temel amacı ulusal literatürdeki ilgili boşluğun doldurulmasına katkı yapmaktır.

Belirlenen temel amaç doğrultusunda öncelikle DİR hakkında kısa bir teorik çerçeveye yer verilmiş ve bu bölümde Türkiye'de 2003q1-2016q2 aralığında DİR kapsamındaki sektörel ithalat ve ihracat ile cari denge arasındaki ilişkiler grafiksel gösterimlerle incelenmiştir. Sonraki bölümde ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalar özetlenmiştir. Analiz aşamasında ise ilk olarak veri seti tanıtılarak yapılan sayısal dönüşümlere yer verilmiştir. Daha sonra sırasıyla Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi, Engle ve Granger Eşitlikleşme Analizi ve Hata Düzeltme Modeli kullanılarak inceleme tamamlanmıştır. Analizlerden ve grafiksel incelemelerden elde edilen sonuçlar Sonuç ve Değerlendirme başlığı altında bulunmaktadır.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Dahilde İşleme Rejimi

DİR, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girişi ile birlikte gümrük mevzuatına dâhil olmuş ve halen 27.01.2005 tarih ve 25709 sayılı resmî gazetede yayımlanan 2005/8391 sayılı Karar ile yürütülmektedir. DİR, ihraç ürünü çeşitlendirme; pazar payını artırma, rekabet gücünü geliştirme ve ihracatı artırma amacıyla ihraç ürününde kullanılan ara malı ve hammadde temininin dünya piyasa fiyatlarından sağlanmasını amaçlamaktadır. Söz konusu amaç kapsamında, nihai ihraç ürününün elde edilmesinde kullanılan aramalı ve hammadde ithalatı için firmalar tarafından ödenmek zorunda kalınan ve rekabet gücünü azaltan KDV, gümrük vergisi ve diğer doğabilecek tüm vergilerden muaf olunmaktadır.

Dâhilde İşleme Rejimi Kararı kapsamında, Türkiye Gümrük Bölgesi'nde (serbest bölgeler hariç) yerleşik firmaların, dâhilde işleme rejiminden yararlanmak için dâhilde işleme izin belgesi (DİİB) almaları gerekir. DİİB, ihracat için gümrük muafiyetli ithalata imkân veren belge olup, Ekonomi Bakanlığı bünyesindeki kurumlardan temin edilebilmektedirler. Belgeler, ilgili kurumlar tarafından bir takım değerlendirmeler yapıldıktan sonra verilmektedir. Bu değerlendirmeler şu şekilde sıralanabilir:

- Nihai ihraç ürünü içerisinde ithal eşyanın kullanıldığı tespit edilebilmelidir.
- Nihai ihraç ürünü Türk Malı imajını ve yurt içi üreticilerin temel ekonomik çıkarlarını etkilememelidir.
- Nihai ihraç ürünü katma değer yaratmalı, rekabet gücünü ve ihracat potansiyelini artırır mahiyette olmalıdır.

• Belge talebinde bulunan işletmenin daha önce kullandığı belge(ler) var ise, performanslarının olumlu olması gerekmektedir.

20.12.2006 tarihli Dâhilde İşleme Rejimi Tebliği'ne göre iki tür ödeme sistemi mevcuttur (Resmi Gazete Tarihi: 20.12.2006-Resmi Gazete Sayısı: 26382);

I. Şartlı Muafiyet Sistemi: Bu ödeme sistemi tebliğin 5. Maddesinde aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

“MADDE 5 – (1) Şartlı muafiyet sistemi; dâhilde işleme izin belgesi/dâhilde işleme izni kapsamında ihracı taahhüt edilen işlem görmüş ürünün elde edilmesinde kullanılan ve serbest dolaşımda bulunmayan hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemesinin, Türkiye Gümrük Bölgesinde (serbest bölgeler hariç) yerleşik firmalarca, ticaret politikası önlemlerine tabi tutulmaksızın, vergisi teminata bağlanmak suretiyle bedelli ve/veya bedelsiz ithal edilmesi ve ihracat taahhüdünün gerçekleşmesini müteakip, alınan teminatın iade edilmesidir.”

II. Geri Ödeme Sistemi: Bu ödeme sistemi tebliğin 11. Maddesinde aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

“MADDE 11 – (1) Geri ödeme sistemi; dâhilde işleme izin belgesi/dâhilde işleme izni kapsamında serbest dolaşıma giren hammadde, yardımcı madde, yarı mamul, mamul ile değişmemiş eşya, ambalaj ve işletme malzemesinden elde edilen işlem görmüş ürünün ihracı halinde, ithalat esnasında alınan verginin geri ödenmesidir. Bu kapsamda ithal edilen eşya için gümrük idaresince, ticaret politikası önlemleri uygulanır ve eşyanın ithali için öngörülen dış ticarete teknik düzenlemeler ve standardizasyon mevzuatı dâhil diğer işlemlerin tamamlanması şartı aranır.”

Bu iki ödeme sistemi arasındaki fark ithal eşyaya ilişkin vergilerin tahsil edilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Şartlı muafiyet sisteminde ithal eşyaya ilişkin vergiler ihracat şartı kapsamında teminata bağlanmaktadır. Firmaların banka teminat mektubunu ibraz etmeleri durumunda vergiler teminata bağlanmakta ve ihracatın gerçekleşmesi durumunda teminat çözülmektedir. Bu durumda firmalarda nakit çıkışı olmamaktadır. Buna karşılık, geri ödeme sisteminde ise ithal eşyaya ilişkin vergilerin tamamı tahsil edilir ve ithal eşya serbest dolaşıma girmektedir. Firmaların işlem görmüş ürünü ihraç etmesi halinde ise tahsil edilen vergiler firmalara iade edilmektedir. Geri ödeme sisteminde firmalardan nakit çıkışı olmaktadır.

Her iki sistemde de firmalar DİR kapsamında gerçekleştirdikleri faaliyetler için ithal eşyaya ilişkin vergileri ödememektedir. Ancak sistemleri birbirinden ayıran nokta likidite açısından ortaya çıkmaktadır. Geri ödeme sistemi firmalar için likidite daralması yaratabilmektedir. Likidite daralması yaratmasına rağmen, geri ödeme sisteminin kullanılmasının nedeni firmaların banka kayıtlarındaki sicilleri nedeniyle banka teminat mektubu alamamasıdır.

1.2. Türkiye’de Dâhilde İşleme Rejimi

Türkiye ekonomisinde özellikle dış ticaret hacminde DİR uygulamasının oldukça önemli bir payı bulunmaktadır. Tablo 1’de 2002-2015 yılları arasında DİR kapsamında gerçekleşen Döviz Kullanım Oranı (DKO), DİR ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı (DİR İHR/İHR) ve DİR ithalatının toplam ithalat içerisindeki payı (DİR İTH/İTH) değerlerine yer verilmiştir. Tablo 1’de yer alan değerler incelendiğinde, Türkiye ihracatının yaklaşık olarak yarısının DİR kapsamında yapıldığı görülmektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, ihracatın artmasında ve sürdürülebilirliğinde DİR’in önemi anlaşılmaktadır.

Tablo 1: 2002-2015 Dönemi DİR Kapsamında Gerçekleşen Değerler

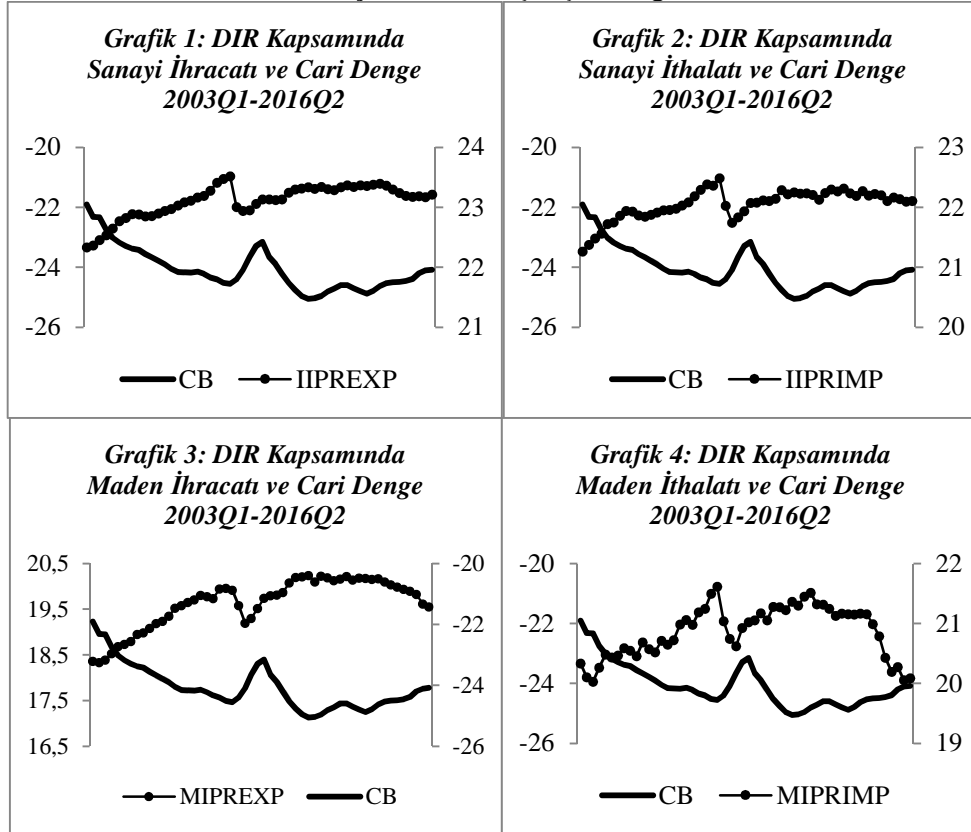
YIL	DKO	DİR İHR/İHR	DİR İTH/İTH
2002	0,86	0,26	0,16
2003	0,48	0,51	0,17
2004	0,48	0,54	0,17
2005	0,46	0,51	0,15
2006	0,43	0,51	0,13

2007	0,47	0,49	0,14
2008	0,49	0,48	0,15
2009	0,45	0,45	0,15
2010	0,48	0,46	0,14
2011	0,48	0,47	0,12
2012	0,48	0,42	0,13
2013	0,47	0,44	0,12
2014	0,46	0,43	0,13
2015	0,44	0,40	0,12

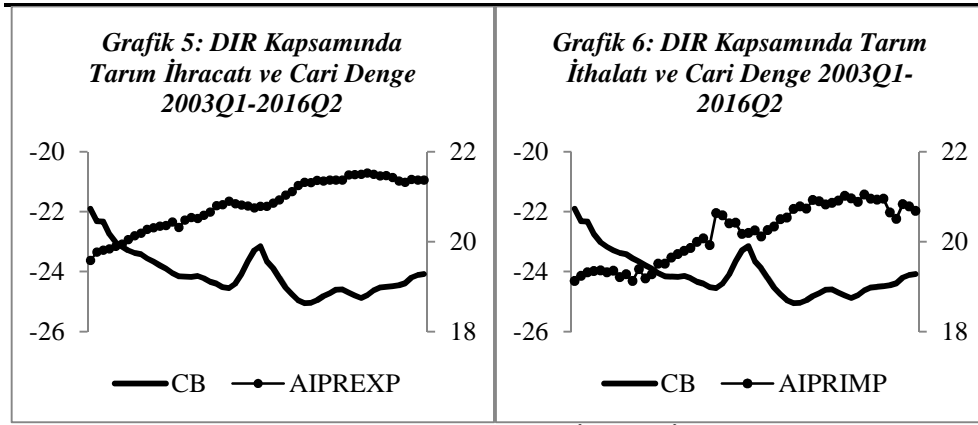
Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı

Türkiye’de 2003q1-2016q2 aralığında DİR kapsamındaki sektörel ihracat ve ithalat ile cari denge arasındaki ilişkiler ise takip eden grafiklerde (Grafik1-6)³ sergilenmektedir. Grafik 1 ve Grafik 2 görsel olarak incelendiğinde DİR kapsamındaki sanayi ihracatı ve ithalatı ile cari denge arasındaki negatif etkileşim açıkça görülmektedir. Bir başka ifade ile DİR kapsamındaki sanayi ihracatı ve ithalatındaki artış cari açıktaki bir azalmaya eşlik etmektedir. Aynı durum DİR kapsamındaki maden ihracatı ile cari denge arasındaki ilişkilerin sergilendiği Grafik 3’de de gözlemlenmektedir. DİR kapsamındaki maden ithalatı ve cari denge arasındaki ilişkileri gösteren Grafik 4 incelendiğinde ise ilk bakışta serilerin ters yönlü hareket ettiği görülmektedir. Fakat DİR kapsamındaki maden ithalatı serisinin volatilesinin daha yüksek olduğu göz ardı edilmemelidir.

Grafik 5’de DİR kapsamındaki tarım ihracatı ile cari denge arasında konjonktürel bir ilişkinin bulunmadığı açıkça görülebilmektedir. DİR kapsamındaki tarım ithalatı ve cari denge arasındaki ilişkilerin gösterildiği Grafik 6 incelendiğinde ise DİR kapsamındaki tarım ithalatı ile cari denge serilerinin bazı dönemlerde aynı yönlü hareket ettiği, bir başka ifade ile DİR kapsamındaki tarım ithalatındaki artışın söz konusu dönemlerde cari açıktaki bir artışa eşlik ettiği izlenebilmektedir.

³ Grafik 1-6’daki seriler için mevsimsellikten arındırılmış logaritmik form kullanılmıştır.

Grafik 1-6: DIR Kapsamında Sektörel İthalat-İhracat-Cari Denge

2. Literatür

DİR uygulamasının firmalar ve dolayısıyla ülke geneli açısından olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de olabilmektedir. Dünya piyasa fiyatlarından gerçekleştirilen hammadde ve aramalı ithalatı ile girdi maliyetleri azaltılabilmekte; bu rejim kapsamında gerçekleştirilen ithalatta vergi muafiyeti ile küresel rekabet sağlanabilmekte; ihracatı artırma hedefine hizmet etmesi sebebiyle dış ticaret hacmi ve ekonomik büyümeye de katkı sağlayabilmektedir. Bu olumlu etkilerin yanında kamu gelirlerinin bir kısmından vazgeçilmesi; yerli hammadde ve ara malı üreten firmaların ürünlerine yönelik ülke içi talebi daraltması; ihracata destek verirken ithalatı da artırıp dış ticaret açığını ve dolayısıyla cari açığı artırması açılarından eleştirilmektedir.

Yukarıda özetlenen eleştiriler sebebiyle ulusal literatür çoğunlukla DİR uygulamasının olumsuz etkilerini azaltmak için verilen öneriler ile şekillenmiştir. Ulusal literatürde bu teşvik sisteminin tamamen kaldırılması gibi uç öneriler olduğu gibi DİR uygulamasının sadece şartlı muafiyet sistemi kapsamında devam ettirilmesini öneren ya da bazı kurumsal düzenlemelerin yapılmasını öneren çalışmalar da mevcuttur.

Takip eden kısımda DİR uygulamasının daha iyi sonuç verebilmesi için ulusal literatürde yer alan öneriler yer almaktadır. Ayrıca uluslararası literatürde bu konuda öne çıkan çalışmalara değinilmiştir.

Görg (2000), DİR kapsamında ABD'den yapılan ithalatın Avrupa Birliği ülkelerindeki ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerindeki etkisini araştırma konusu yapmıştır. 1988-1994 döneminde 14 imalat sanayi sektörünün ele alındığı çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmış ve ABD'de DİR kapsamında yapılan ithalatın karşılama oranı üzerinde pozitif etkisinin olduğu ve istatistiksel olarak %1 önem seviyesinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Selen (2005), Dahilde İşleme Rejimi'nin uygulama biçimi ve sonuçlarının değerlendirilmesini amaçladığı çalışmada, DİR'in işletme sermayesini arttırıcı etkisi, fiyat rekabeti üstünlüğü sağlayıcı etkisi ve atıl kapasite azaltıcı etkisi sebebiyle önemli bir teşvik unsuru olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, geri ödeme sisteminin vergi tekniği açısından yeniden düzenlenmesi; uygulamanın tek bir kuruluş tarafından yürütülmesi; ticaret politikası önlemlerinin etkinliğinin azaltıcı niteliğinin zayıflatılması önerilerinde bulunmaktadır.

Saygılı vd. (2010), Türkiye imalat sanayiinde ithal girdi kullanımını arttıran etkenleri araştırdıkları çalışmalarında büyük ölçekli 145 firmaya anket uygulamışlardır. Yapılan analizlerde birçok firmanın kar marjı üzerinde baskı yaratan unsurlardan birinin DİR olduğu öne sürülmüştür. Ayrıca anket yapılan firmaların, DİR'in ithalatı özendirdiği ve uygulamanın istismar edildiği konusunda hemfikir oldukları belirtilmiştir.

Sayılgan ve Şenol (2010), DİR'in Türkiye'deki işletmelerin ihracatı üzerindeki etkisini değerlendirmişlerdir. Ülke ihracatının %50'sinden fazlasının DİR kapsamında gerçekleştirildiğini vurgulayarak, uygulanan teşvikler içerisinde DİR'in

öneminin çok daha fazla açığa çıktığını belirtmektedirler. Ancak, DİR kapsamında geri ödeme sisteminin terk edilerek yalnızca şartlı muafiyet sisteminin kullanılmasının rejimden beklenen faydayı arttıracığı görüşündedirler.

Takım ve Ersungur (2010), DİR'in Türkiye ölçeğinde etkilerini ortaya koymayı amaçladıkları çalışmalarında söz konusu sistemin istismara çok uygun bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedirler. Bu sebeple Dünya Ticaret Örgütü ve Gümrük Birliği politikaları çerçevesinde, ulusal çıkarları da dikkate alarak sisteminin yeniden gözden geçirilmesini ve etkin bir denetleme sistemi geliştirilerek, yerli üretime yaptığı olumsuz etkilerin asgariye indirilmesini önermektedirler.

Eryüzlü (2013), dâhilde işleme rejiminin cari açık üzerindeki etkilerini belirleyebilmek üzere 1996-2011 dönemi DİR kapsamında gerçekleştirilen toplam ihracat ve cari açık değişkenlerinden oluşan aylık bir veri seti kullanmıştır. Ekonometrik analizler sonucunda DİR kapsamında yapılan ihracatın cari açığı arttırdığını tespit eden yazar DİR uygulamasının yeniden gözden geçirilerek bu teşvik sisteminin tek bir kuruluş tarafından izlenmesini; geri ödeme sisteminin kaldırılarak sadece şartlı ödeme sisteminin uygulanmasını ve DİR kapsamının daraltılmasını önermektedir.

Kocaefe Cebeci ve Yılmaz (2013), 1996-2011 döneminde DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalatın yine DİR kapsamında gerçekleştirilen ihracat ile karşılanabildiğini, ancak 2002-2011 döneminde her yüz dolarlık ihracat için kırk dört dolarlık ithalatın yapılması sebebiyle ithal girdiye yüksek oranda bağımlılık olduğunu vurgulamaktadırlar. Yazarlar DİR uygulamasının yerli üretime yaptığı olumsuz etkileri asgariye indirebilmek adına, dâhilde işleme izin belgesinin sadece arzı sıkıntılı olan mallar için verilmesini ve yüksek katma değer oluşturan sektörlerle bu konuda öncelik tanınmasını önermektedirler.

Bustillo ve Rodriguez (2014), 1995-2000 dönemi için Avrupa Birliği'nde ticari birleşmelerin ticaret rejimleri üzerindeki etkilerini panel veri analiziyle araştırmışlardır. Söz konusu çalışmanın bulguları, DİR kapsamında gerçekleşen ticaret ile büyüme arasında pozitif yönlü ve %1 önem seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu yönündedir.

Esen vd (2016), 2009-2014 döneminde Borsa İstanbul'da işlem gören aralıksız olarak dâhilde işleme izni alan ve rejim çerçevesinde ihracat ve ithalat yapan 9 adet işletmenin DİR kapsamında gerçekleştirdikleri ithalat-ihracat yoğunluğunun firmaların finansal performanslarına etkisini araştırmışlardır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmanın bulgularına göre, DİR kapsamında gerçekleşen ihracattaki artış firmanın net kar ile faiz ve vergi öncesi karların toplam aktiflere oranını, buna ilave olarak net karın öz sermayeye ve ortalama öz sermayeye oranlarını da artırmaktadır. Ayrıca, DİR kapsamında gerçekleşen ithalattaki artış firmanın net karının toplam aktiflere oranını, buna ilave olarak net karın öz sermayeye ve ortalama öz sermayeye oranlarını da artırmaktadır.

Başkol (2016), 1996-2011 döneminde Türkiye'ye ait dâhilde işleme istatistiklerinin Türkiye'de ihracatın ithalata bağımlılığı olgusunu destekler nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. DİR uygulamasının daha etkin bir şekilde işleyebilmesi için bir revizyona ihtiyaç olduğunu belirten yazar takip eden önerileri geliştirmiştir: i) Dahilde işleme izin belgesi verilebilmesi için gerekli koşulların daha somut kriterlere bağlanması; ii) Dahilde işleme rejimi veri tabanının oluşturulması, iii) Dahilde işleme rejiminden yararlanacak sektörlerin yeniden tanımlanarak girdilerin önemli bir kısmını yurtiçinden sağlayan sektörlerin dahilde işleme rejimi kapsamından çıkarılması.

Gençosmanoğlu (2016), DİR uygulamasının etkilerini 2002-2014 dönemi için değişik ticaret endeksleri hesaplayarak değerlendirilmiş, rejiminin ticaret akımlarında, istihdamda ve rekabet gücünde ortalamanın üzerinde artışlara neden olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Fakat bu teşvik sisteminin dünya fiyatlarından ithal girdi sağlayarak, Türk ihracatçıların maliyetlerini azalttığını; bu uygulama sayesinde yerli işletmelerin iç piyasadan temin edilemeyen hammadde, ara malı ve yüksek

teknolojili ekipmanları tedarik edebildiklerini vurgulayarak uygulanmaya devam edilmesini önermektedir.

Duru vd. (2017), Türkiye’de bitkisel yağ endüstrisinde DİR uygulamasının sonuçlarını değerlendirmek üzere 26 firmaya anket uygulamışlardır. Araştırma bulgularına göre, firmalardan 25 tanesinin DİR uygulanmasından yararlandığını ve firmaların bu sistemi kullanmaya başlaması ile kapasite kullanım oranlarının, pazar paylarının ve ihracat değerlerinin arttığını tespit etmişlerdir. Yazarlara göre hammadde önemli bir gider kalemi olarak görülmektedir ve en önemli sorun hammadde yetersizliği ile yüksek girdi fiyatlarıdır.

Parlakay ve Duru (2017), Türkiye’de işlenmiş tarım ürünleri dış ticaretinde DİR uygulamasının etkilerini trend analizi ile incelemişlerdir. Yazarlar işlenmiş tarım ürünlerinde DİR teşvik sisteminin devam ettirilmesinin işletmelerin atıl kapasitelerini değerlendirebilmeleri açısından önemli olduğunu vurgulayarak, işletmelere daha fazla kazanç sağlamaları açısından fırsat oluşturduğunu belirtmektedirler.

Asar ve Adıgüzel (2017), Türkiye’de DİR’in uygulama esasları ve Türkiye dış ticaretine etkilerini 2010-2015 dönemi için toplam ithalat-ihracat verileri ve DİR kapsamında gerçekleşen ithalat-ihracat verilerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre, DİR Türkiye ihracatına ve firmaların atıl kapasitelerini tam kullanmalarına pozitif etki sağlamaktadır.

3. Araştırma Metodu ve Bulgular

3.1. Veri Seti

Veri seti, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Ekonomi Bakanlığı (EB) veri tabanlarından faydalanılarak derlenmiştir. Analizlerde kullanılan veriler üçer aylık olup 2003 birinci çeyrekte 2016 ikinci çeyreğe kadar devam eden dönemi kapsamaktadır. Dâhilde işleme rejimi 1996 yılından itibaren uygulanmakta olmasına karşın, 2003 yılının başlangıç tarihi olarak seçilmesinin sebebi dâhilde işleme rejimi kapsamında elde edilen veriler için 2002 yılından itibaren otomasyona geçilmiş olmasıdır. Logaritmik dönüşüm yapılan veriler, Census X-12 metodu ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Değişken sembollerin önündeki “D” harfi değişkenin birinci farkının alındığını simgelemektedir. Değişkenlere ilişkin açıklamalara Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımı

Değişken Adı	Değişken Sembolü	Kaynak
CAB	Cari İşlemler Dengesi	TCMB
AIPREXP	DİR Kapsamında Tarım İhracatı	EB
AIPRIMP	DİR Kapsamında Tarım İthalatı	EB
IIPREXP	DİR Kapsamında Sanayi İhracatı	EB
IIPRIMP	DİR Kapsamında Sanayi İthalatı	EB
MIPREXP	DİR Kapsamında Maden İhracatı	EB
MIPRIMP	DİR Kapsamında Maden İthalatı	EB

3.2. Birim Kök Testleri

Analizlerde kullanılan değişken serilerinin durağan olmaması test istatistiklerini ve regresyon sonuçlarını olumsuz etkileyebileceği için öncelikle birim kök testlerinin yapılması tercih edilir. Çalışmanın tarih aralığı içerisinde 2008 küresel krizinin yer alması sebebiyle yapısal kırılmaları göz önünde bulunduran yapısal kırılmalı birim kök testi tercih edilmiştir. Perron (1989), yapısal kırılmaları göz önünde bulunduran önceki testlerden farklı olarak kırılmaların içsel olarak belirlendiği bir yapısal kırılmalı birim kök testi geliştirmiştir. Serinin ortalamasında olası bir değişikliğe izin veren bu test için iki model önerilmektedir: ilki değişim ani olduğunda uygun olan toplam sapmalı model (additive outlier model, AOM); ikincisi değişim kademeli olduğunda uygun olan yenilikçi sapmalı model (innovational outlier model, IOM) (Vogelsang ve Perron, 1992a: 467).

Tablo 3: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Bulguları

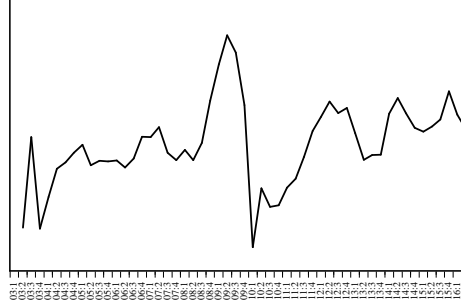
Değişken	Kırılma Tipi	Model	DF Min t-istatistiği	Prob.	Kırılma Dönemi
DCB	IOM	c	-4.8969	0.01	2010Q2
		c+t	-5.6452	< 0.01	2009Q4
	AOM	c	-4.3574	0.06	2010Q1
		c+t	-5.4446	< 0.01	2010Q4
	US	c	-3.7816	< 0.05	2009Q1
		c+t	-4.0423	< 0.025	2009Q1
DAIPREXP	IOM	c	-7.6461	< 0.01	2011Q2
		c+t	-8.1671	< 0.01	2010Q1
	AOM	c	-7.7653	< 0.01	2011Q2
		c+t	-8.4146	< 0.01	2010Q1
	US	c	-7.0681	< 0.01	2006Q3
		c+t	-7.9201	< 0.01	2006Q3
DIIPREXP	IOM	c	-11.8022	< 0.01	2008Q4
		c+t	-12.1008	< 0.01	2008Q4
	AOM	c	-11.4348	< 0.01	2008Q4
		c+t	-7.9927	< 0.01	2008Q1
DMIPREXP	IOM	c	-5.3982	< 0.01	2008Q4
		c+t	-7.9389	< 0.01	2009Q1
	AOM	c	-6.6867	< 0.01	2008Q4
		c+t	-8.3767	< 0.01	2008Q4
DAIPRIMP	IOM	c	-9.3532	< 0.01	2009Q1
		c+t	-9.3200	< 0.01	2009Q1
	AOM	c	-10.1311	< 0.01	2008Q3
		c+t	-9.7759	< 0.01	2008Q3
DIIPRIMP	IOM	c	-6.9289	< 0.01	2008Q4
		c+t	-7.1956	< 0.01	2009Q1
	AOM	c	-6.7014	< 0.01	2009Q1
		c+t	-7.6715	< 0.01	2009Q1
DMIPRIMP	IOM	c	-7.0054	< 0.01	2008Q4
		c+t	-7.0672	< 0.01	2008Q4
	AOM	c	-7.1148	< 0.01	2008Q4
		c+t	-7.1150	< 0.01	2009Q2

AOM: Additive Outlier Model-Toplam Sapmalı Modeldir.
IOM: Innovational Outlier Model-Yenilikçi Sapmalı Modeldir.
US: User Specified- Kırılma Tarihi Kullanıcı Tarafından Belirlenir.
c:sabitli model, c+t: sabitli ve trendli modeldir.

Perron ve Vogelsang (1992a, 1992b), Perron (1997) ve Vogelsang ve Perron (1998) ile geliştirilen testin trend ve kırılma noktaları için farklı spesifikasyonları mevcuttur. Tablo 3, çeşitli spesifikasyonlara göre yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. ⁴ Tablo 3'e göre, cari denge dışındaki tüm değişkenler 0.99 güvenilirlikle hem IOM hem de AOM'un tüm spesifikasyonlarında birinci farklarında durağandır. Cari denge değişkeni ise AOM'da sabitli modelde 0.94 güvenilirlikle, diğer tüm modellerde ve spesifikasyonlarda ise 0.99 güvenilirlikle birinci farkında durağandır. Kırılma tarihleri incelendiğinde beklenildiği gibi kırılmalar küresel krizin etkilerinin hissedildiği 2008-2010 aralığında gerçekleşmektedir. Bu sonuç, değişkenlerin birinci farklarını gösteren Grafik 7'de de görülebilir.

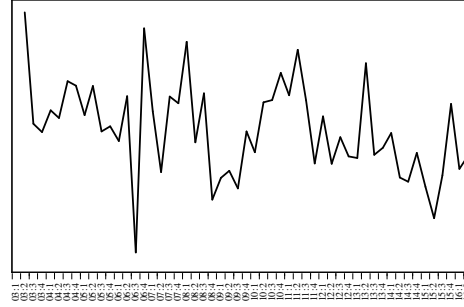
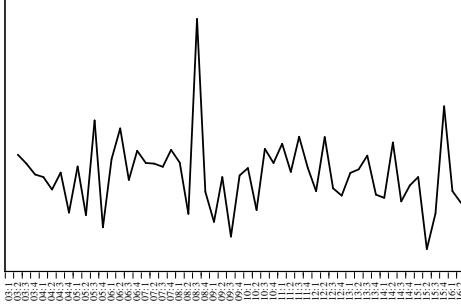
⁴ Çalışma kapsamındaki tüm analizler gerçekleştirilirken Eviews 9.0 paket programı kullanılmıştır.

Cari İşlemler Dengesi (CAB)

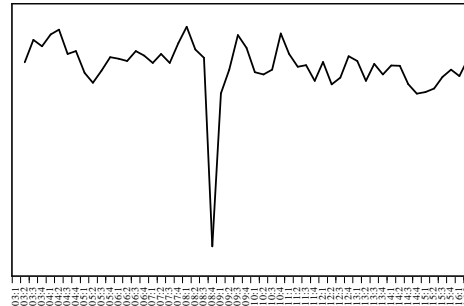
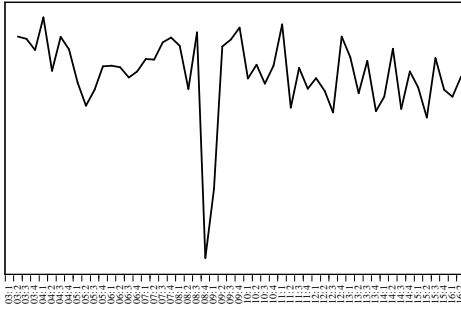
Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Tarım İthalatı (AIPRIMP)

Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Tarım İhracatı (AIPREXP)

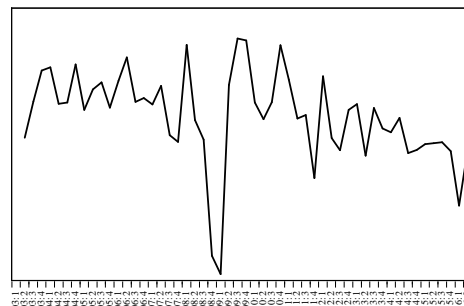
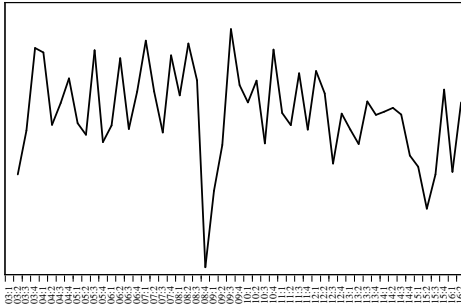
Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Sanayi İthalatı (IIPRIMP)

Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Sanayi İhracatı (IIPREXP)

Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Maden İthalatı (MIPRIMP)

Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Maden İhracatı (MIPREXP)

Grafik 7: Değişkenlerin Birinci Fark Grafikleri

Kırılma tarihinin kullanıcı tarafından belirlendiği model ise sadece cari denge ve dâhilde işleme rejimi kapsamındaki tarım ihracatı değişkeninde kullanılmıştır. Bunun sebebi Grafik 7’de ilgili değişkenlerin cari denge için 2009q1’de ve dâhilde işleme rejimi kapsamındaki ihracat için ise 2006q3’de görsel olarak kırılmanın tespit edilmiş olmasıdır. Cari denge değişkenindeki 2009q1 kırılması küresel kriz aralığında gerçekleşirken, dahilde işleme rejimi kapsamındaki tarım ihracatı değişkeninde 2006q3’de beliren beklenmedik kırılmanın sebebi Türkiye’nin 2006-2007 Tarım Yılı’nda son 37 yılın en kurak beşinci dönemini yaşaması ile açıklanabilir (Şimşek vd., 2007:7). Bu modellerin sonuçlarına göre cari denge değişkeni 0.95 güvenilirlikle ve dahilde işleme rejimi kapsamındaki ihracat değişkeni 0.99 güvenilirlikle birinci farklarında durağandırlar.

3.3. Engle Granger Eştleme Analizi

İki değişken arasında bir denge ilişkisinin var olup olmadığı belirlenmek istendiğinde Engle ve Granger Eştleme Analizi sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Engle ve Granger (1987) eştleme ilişkisinin belirlenmesi için dört adımdan oluşan bir prosedür önermektedirler (Enders, 2004:335-338):

➤ **Adım 1:** Değişkenlerin eştleme derecelerinin belirlenmesi için ön testler yapılır. Zira eştleme iki değişkenin aynı derece eştleşik olmasını gerektirmektedir. Daha açık bir ifadeyle, her bir değişken aynı dereceden durağan olmalıdır.

➤ **Adım 2:** Uzun dönem denge ilişkisi tahmin edilir. Bu tahminin hata terimleri serisi hesaplanır. Eğer bu seri durağansa değişkenlerin eştleşik olduğuna karar verilir. Dickey-Fuller testi bu işlem için uygun iken, Dickey-Fuller tablosunun kullanılması uygun görülmemektedir. Bunun yerine Enders (2004:441) MacKinnon (1991) kaynaklı kritik değerleri önermektedir. Ayrıca serilerin eştleşik olup olamayacağı serpilme (scatter) grafikleri ile de izlenebilir. Eğer serpilme grafiklerindeki dağılım aynı trendin etrafında ise eştleme ilişkisinin var olabileceği sonucuna ulaşılır.

➤ **Adım 3:** Hata düzeltme modeli tahmin edilir. Eğer değişkenler eştleşik iseler, denge regresyondan elde edilen hata terimlerinin bir gecikmesi hata düzeltme modeli tahmininde kullanılır.

➤ **Adım 4:** Modelin uygunluğu değerlendirilir. Bu değerlendirmede diyagnostik testler kullanılabilir. Serisel korelasyonu engelleyen gecikme uzunlukları tercih edilerek model yeniden hesaplanabilir. Modele eklenen hata terimleri serisinin katsayısının ve/veya tüm gecikmeleriyle birlikte bağımsız değişkenlerin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olması değişkenlerin uzun dönem dengeye yakınsadığını simgeler.

Bu prosedür ışığında birinci farklarında durağan olan değişkenler için Engle ve Granger Eştleme Analizi gerçekleştirilmiş; ilgili analize ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

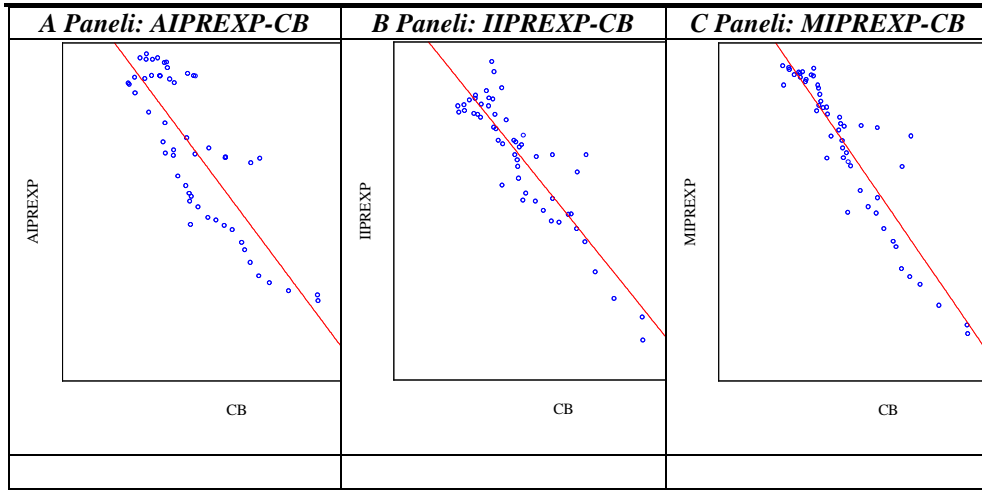
Tablo 4: Engle ve Granger Eştleme Analizi Bulgular

	Denklemler	t-istatistiği		Denklemler	t-istatistiği
1	CB=f(AIPREXP)	-2.643023	13	AIPREXP=f(CB)	-1.510368
2	CB=f(IIPREXP)	-4.296018 ^a	14	IIPREXP=f(CB)	-4.52695 ^a
3	CB=f(MIPREXP)	-4.19986 ^a	15	MIPREXP=f(CB)	-3.942368 ^b
4	CB=f(AIPRIMP)	-2.813474	16	AIPRIMP=f(CB)	-1.578705
5	CB=f(IIPRIMP)	-4.118086 ^a	17	IIPRIMP=f(CB)	-4.73865 ^a
6	CB=f(MIPRIMP)	-1.988771	18	MIPRIMP=f(CB)	-1.513193

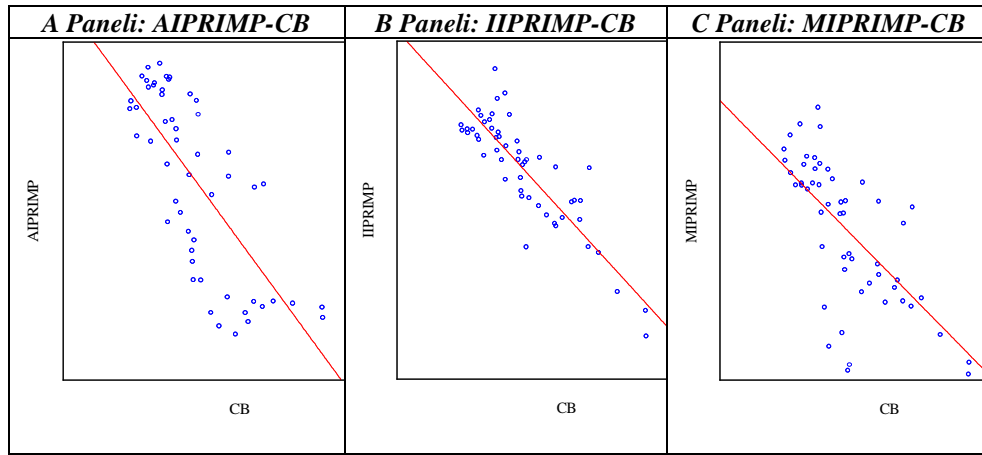
Tablo C kritik değerlerine göre a: %1, b: %5 anlamlılık düzeylerini ifade eder (Enders, 2004:441).

Tablo 4'te yer alan bulgulara göre Denklem 2, Denklem 3, Denklem 5, Denklem 14 ve Denklem 17'ye ait hata terimleri %1 seviyesinde; Denklem 15'e ait hata terimleri ise %5 seviyesinde durağandır.

Daha açık bir ifade ile cari denge değişkeni ile DİR kapsamındaki sanayi ihracatı, maden ihracatı ve sanayi ithalatı değişkenleri eştleşik iken, cari denge değişkeni ile DİR kapsamındaki tarım ihracatı, tarım ithalatı ve maden ithalatı değişkenleri eştleşik değildir. Bu sonuç Grafik 8 ve Grafik 9'da yer alan serpilme grafikleri ile de doğrulanmaktadır. Nitekim eştleşik bulunan serilerin serpilme diyagramları incelendiğinde (Grafik 8'de B ve C paneli; Grafik 9'da B paneli) trende yakın bir dağılım izlenmektedir.

Grafik 8: DİR Kapsamındaki İhracat Değişkenleri ve Cari Denge Serpilme Diyagramları

Grafik 9: DİR Kapsamındaki İthalat Değişkenleri ve Cari Denge Serpilme Diyagramları

3.4. Hata Düzeltme Modeli

Engle ve Granger (1987)'e göre üçüncü adım hata düzeltme modelinin tahmin edilmesidir. Tablo 5'te eşitlenmiş bulunan değişkenler için yapılan hata düzeltme analizi sonuçları görülmektedir.

Tablo 5: Hata Düzeltme Analizi Bulgular

1	$DCB_t = \alpha_0 + \alpha_1 \hat{\epsilon}_{t-1} + \sum_{i=1}^2 \alpha_{11}(i) DCB_{t-i} + \alpha_{12} DIIPREXP_{t-1} + \epsilon_{1t}$			
	$F = 22,107$	$Prob(F) = 0,000$	$\alpha_1 = -0,247$	$Prob(t) = 0,000$
2	$DCB_t = \alpha_0 + \alpha_1 \hat{\epsilon}_{t-1} + \sum_{i=1}^2 \alpha_{11}(i) DCB_{t-i} + \alpha_{12} DMIPREXP_{t-1} + \epsilon_{1t}$			
	$F = 40,038$	$Prob(F) = 0,000$	$\alpha_1 = -0,370$	$Prob(t) = 0,000$
3	$DCB_t = \alpha_0 + \alpha_1 \hat{\epsilon}_{t-1} + \sum_{i=1}^2 \alpha_{11}(i) DCB_{t-i} + \sum_{i=1}^2 \alpha_{12}(i) DIIPRIMP_{t-1} + \epsilon_{1t}$			
	$F = 19,527$	$Prob(F) = 0,000$	$\alpha_1 = -0,130$	$Prob(t) = 0,045$

Gecikme uzunlukları AIC kriterine göre belirlenmiştir.

Hata düzeltme modelinin geçerli olabilmesi için F istatistiğinin istatistiksel olarak anlamlı olması ve hata terimi katsayısının negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki sonuçlar tespit edilmiştir:

IIPREXP ve CB arasındaki ilişkileri ortaya koymak üzere kurulan hata düzeltme modelinde F istatistiği ve negatif işaretli hata düzeltme terimine ait t istatistiği %1 seviyesinde anlamlıdır (Denklem 1). AIC kriterine göre dâhilde işleme rejimi kapsamındaki sanayi ihracatı değişkeninin bir gecikmesi modele dâhil edildiğinden nedensellik ilişkisini gösteren tek bir katsayı mevcuttur. Bu katsayı negatif işaretli olduğundan dâhilde işleme rejimi kapsamındaki sanayi ihracatındaki artışın cari açığı azaltıcı etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca hata düzeltme terimi katsayısı 0,247 olduğundan bir dönemdeki %1'lik bir sapmanın yaklaşık %25'i bir sonraki dönem düzeltilmektedir. Böylece kısa dönemdeki dengesizliklerin uzun dönemde ortadan kalktığı tespit edilmiştir.

MIPREXP ve CB arasındaki ilişkileri ortaya koymak üzere kurulan hata düzeltme modelinde F istatistiği ve negatif işaretli hata düzeltme terimine ait t istatistiği %1 seviyesinde anlamlıdır (Denklem 2). AIC kriterine göre dâhilde işleme rejimi kapsamındaki maden ihracatı değişkeninin bir gecikmesi modele dâhil edildiğinden nedensellik ilişkisini gösteren tek bir katsayı mevcuttur. Bu katsayı negatif işaretli olduğundan dâhilde işleme rejimi kapsamındaki maden ihracatındaki artışın cari açığı azaltıcı etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca hata düzeltme terimi katsayısı 0,37 olduğundan bir dönemdeki %1'lik bir sapmanın yaklaşık %37'si bir sonraki dönem düzeltilmektedir.

IIPRIMP ve CB arasındaki ilişkileri ortaya koymak üzere kurulan hata düzeltme modelinde F istatistiği %1 ve negatif işaretli hata düzeltme terimine ait t istatistiği %5 seviyesinde anlamlıdır (Denklem 3). AIC kriterine göre dâhilde işleme rejimi kapsamındaki sanayi ithalatı değişkeninin iki gecikmesi modele dâhil edildiğinden nedensellik ilişkisini gösteren iki katsayı mevcuttur. Her iki katsayı da negatif işaretli ve %5 seviyesinde anlamlıdır. Dâhilde işleme rejimi kapsamındaki sanayi ithalatındaki artışın cari açığı azaltıcı etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca hata düzeltme terimi katsayısı 0,13 olduğundan bir dönemdeki %1'lik bir sapmanın yaklaşık %13'ü bir sonraki dönem düzeltilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

1996 yılından itibaren Türkiye'de de uygulanmakta olan dâhilde işleme rejimi, Türkiye 2023 hedeflerinin bir parçası olan Ulusal 10. Kalkınma Planı'nın Büyüme Stratejisi başlığı altında yüksek, istikrarlı ve ihracata dayalı büyüme amacına hizmet etmesi sebebiyle oldukça önemli bir teşvik sistemi olarak görülmektedir. Ancak, söz konusu teşvik sistemi ithalata dayalı ihracat sorununa yol açması, yerli hammadde ve aramalı üretimini olumsuz etkilemesi ve sistemin istismara açık olması gibi sebeplerle eleştirilmektedir.

Bu konuda ulusal literatür incelendiğinde, bu teşvik sisteminin tamamen ortadan kaldırılması gibi uç önerilerin yanında, sistemin iyileştirilmesine yönelik öneriler de mevcuttur. i) Dahilde işleme izin belgesi verilebilmesi için gerekli koşulların daha somut kriterlere bağlanması; ii) Dahilde işleme rejimi veri tabanının oluşturulması, iii) Dahilde işleme rejiminden yararlanacak sektörlerin yeniden tanımlanarak girdilerin önemli bir kısmını yurtiçinden sağlayan sektörlerin dahilde işleme rejimi kapsamından çıkarılması; iv) Dâhilde işleme izin belgesinin sadece arzı sıkıntılı olan mallar için verilmesi ve yüksek katma değer oluşturan sektörlerle bu konuda öncelik tanınması; v) Bu teşvik sisteminin tek bir kuruluş tarafından izlenmesi; vi) Geri ödeme sisteminin kaldırılarak sadece şartlı ödeme sisteminin uygulanması; vii) Dahilde işleme rejiminin kapsamının daraltılması öne çıkan öneriler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı dahilde işleme rejimi kapsamındaki ithalat ve ihracatın cari denge üzerindeki etkilerini sektörel olarak analiz etmek ve bu sistemin hangi sektörlerde olumlu işlediğini belirleyebilmektir. Böylece yukarıda sıralanan önerilerden farklı olarak sistemin daraltılması konusunda daha spesifik önerilerde

bulunmak mümkün olabilecektir. Bu amaç doğrultusunda yapılan analizlerin sonucunda 2003q1-2016q2 döneminde Türkiye’de dahilde işleme rejimi kapsamındaki sanayi ihracatı, sanayi ithalatı ve maden ihracatının cari denge üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bir başka ifade ile dâhilde işleme rejimi kapsamındaki sanayi ihracatındaki, sanayi ithalatındaki ve maden ihracatındaki bir artış cari açığı azaltıcı etki yaratmaktadır.

Bu tespitler ışığında, sistemin tamamen ortadan kaldırılması yerine, politika yapıcılara dâhilde işleme rejimi düzenlemeleri açısından, dâhilde işleme rejimi kapsamındaki sanayi ihracat ve ithalatı ile maden ihracatına verilen desteklerin artırılması; tarım ithalat ve ihracatı ile maden ithalatına verilen desteklerin ise yeniden gözden geçirilerek daraltılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Asar, E., Adıgüzel, M. (2017). Türkiye’de Dahilde İşleme Rejimi Ve Türk Dış Ticaretine Etkileri. *Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series*, WPS NO/ 76 / 2017-02.
- Başkol, M. O. (2016). Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığının Dâhilde İşleme Rejimi Açısından Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,12(2),1-18.
- Bustillo, R., Rodríguez, C. 2011. The influence of trade union bargaining power on EU processing trade. *Journal of Post Keynesian Economics*,33(4), 621-644.
- Dâhilde İşleme Rejimi Tebliği (İhracat: 2005/1), Resmi Gazete Tarihi: 27.01.2005-Resmi Gazete Sayısı: 25709
- Dâhilde İşleme Rejimi Tebliği (İhracat: 2006/12), Resmi Gazete Tarihi: 20.12.2006-Resmi Gazete Sayısı: 26382
- Duru, S., Bozdoğan Konuşkan, D., Parlakay, O. 2017. Inward Processing Regime Promotion System in Vegetable Oil Industry: A Case Study of Turkey. *Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology*, 5(4): 435-440.
- Enders, W. 2004. Applied Econometric Time Series, Second Edition. John Wiley&Sons, USA.
- Engle, R.E., Granger, C.W.J. 1987. Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Eryüzlü, H. 2013. Dahilde İşleme Rejimi ve Cari Açık Üzerindeki Etkileri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 59-69.
- Esen, S., Şimdi, H., Kocabaş, V. 2016. Dahilde İşleme Rejiminin Firmaların Finansal Performansına Etkisi: Dokuma Giyim Ve Deri Sektörü Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 393-409.
- Gençosmanoğlu, Ö., T. 2016. Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye’de Dış Ticaret, İstihdam ve Rekabet Gücüne Etkileri. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 83-102.
- Görg, H. 2000. Fragmentation and trade: US inward processing trade in the EU. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 136(3), 403-422.
- Kocaefe Cebeci, A., Yılmaz, M. 2013. Dahilde İşleme Rejimi Ve Türk Dış Ticareti Üzerine Etkilerinin Analizi (1996-2011). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 205-224.
- Parlakay, O., Duru, S. 2017. Türkiye’de İşlenmiş Tarım Ürünleri Dış Ticaretinde Dâhilde İşleme Rejiminin Etkilerinin Trend Analizi Yöntemiyle İncelenmesi. *Harran Tarım Ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 21(1), 62-72.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis, *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.
- Perron, P. (1997). Further Evidence on Breaking Trend Functions in Macroeconomic Variables, *Journal of Econometrics*, 80(2), 355-385.
- Perron, P., Vogelsang, T. J. (1992a). Nonstationarity and Level Shifts with an Application to Purchasing Power Parity. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(4), 301-320.

-
- Perron, P., Vogelsang, T. J. (1992b). Testing for a Unit Root in a Time Series with a Changing Mean: Corrections and Extensions, *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(4), 467–470.
- Saygılı,Ş., Cihan, C., Yalçın, C., Hamsici, T. (2010). Türkiye İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği*, No: 10/02, 1-142.
- Sayılgan, G., Şenol, Ç. 2010. Dahilde İşleme Rejimi Ve Türk İşletmelerinin İhracatı Üzerine Etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 37-53.
- Selen, U. 2005. Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dahilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(1), 182-205.
- Şimşek, O., Asar, M., Çakmak, B. (2007). 2006–2007 Tarım Yılıının Kuraklık Analizi. Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Araştırma Dairesi Başkanlığı. <https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/makale/2006-2007kuraklikanalizi.pdf>. Erişim tarihi: 15.08.2017.
- Takım, A., Ersungur, M.Ş. 2010. Dahilde İşleme Rejimi: İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2).
- Vogelsang, T. J., Perron, P. (1998). Additional Test for Unit Root Allowing for a Break in the Trend Function at an Unknown Time, *International Economic Review*, 39(4), 1073–1100.

**Ulusal Yenilik Sistemlerinde Teknoparkların Önemi:
Türkiye Deneyimi¹****The Importance of Technoparks in National Innovation Systems: A Case of
Turkey²****Mustafa Zuhaf³****Öz**

Günümüzde inovasyon, ekonomik büyümenin ve toplumsal refahın artışı belirleyen temel unsurlardan biri haline gelmiştir. İnovasyonun hem teorik hem de uygulamadaki artan önemi, ülkeleri inovasyona yönelik teknoloji politikalarının oluşturulması ve uygulanması konusunda teşvik edici unsur olmuştur. Aynı zamanda ülkeler açısından, teknoloji politikası olarak ulusal inovasyon sistemlerinin kurulması ve etkin bir şekilde işletilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Ulusal inovasyon sisteminin önemli aktörlerinden biri olan teknoparklar, teknolojik bilginin oluşturulmasında ve yayılmasında temel bir teknoloji politikası aracı haline gelmiştir. Üniversite ve sanayi işbirliğinin amaçlandığı bu mekanizmaların ekonomik etkilerinin incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada amaç, Türkiye’de ulusal yenilik sistemi içerisinde yer alan teknoparkların kuruluş amaçları doğrultusunda hareket edip etmedikleri, yatırım, istihdam, fikri mülkiyet hakları ve sektörlerle olan ilişkileri açısından incelenmiştir. Türkiye’de kurulan teknoparkların ekonomik etkilerinin henüz beklenen düzeyde olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Ulusal İnovasyon Sistemi, Teknopark, Yatırım, İstihdam

Abstract

At the present time, innovation has become one of the fundamental elements in economic growth and social welfare. At the same time, increasing international competition with globalization has increased both production and use of high-tech products. In terms of countries, the establishment of national innovation systems as technology policy and the efficient operation of them constitute an important place. Technoparks, one of the important actors of the national innovation system, have become a fundamental technology policy instrument in the creation and diffusion of technological knowledge. The examination of the economic effects of these mechanisms aimed at university and industry cooperation is of great importance. The aim of this study is to examine the techno parks in the national innovation system in Turkey, whether they act in the direction of the establishment objectives, investment, employment, IP rights and relations with the sectors. It has been determined that the economic effects of the technoparks established in Turkey are not yet at the expected level.

Keywords: Innovation, The National Innovation System, Technopark, Investment, Employment

Jel Classification: E62, F14, H25, C22

¹ 11-13 Mayıs 2017 tarihleri arasında Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü tarafından düzenlenen Econ Anadolu 2017 Konferansı’nda özet olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Bu çalışma Prof. Dr. N. Alkan SOYAK’ın danışmanlığında, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmış olan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

³ Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mzuhal@gumushane.edu.tr

Giriş

Teknolojik gelişmeler ve yenilikler, ekonomik büyüme ve toplumsal refahın artırılmasının en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Zaman içinde ekonominin önemli bir girdisi haline gelen teknolojik gelişmelerin, Sanayi Devrimi'yle birlikte köklü bir değişim yaşadığı bilinmektedir. Sanayi Devrimi'yle birlikte teknolojik gelişmelerin doğasında meydana gelen en önemli değişim, önceleri bireysel ve/veya usta-çırak ilişkilerine dayanan buluşların, bilimsel, birikimli ve sanayi ile iç içe geçmiş yapıya kavuşmuş olmasıdır. Sanayinin kendisine ait ilk uzmanlaşmış Ar-Ge laboratuvarları 1870'lerde Almanya'da ortaya çıkmış, fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin 1880'lerden itibaren kurduğu sistematik Ar-Ge ve uygulamalı bilimsel araştırmalar, çok köklü bir değişimin yolunu açmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru, devletlerin bilimsel ve teknolojik faaliyetlerinin alanını genişletmeleri, bilim ve sanayi işbirliğini kaçınılmaz hale getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bilginin üretim faktörü olarak ekonomik faaliyetlerde ağırlığını artırması, bilgi yoğun malların ülkelerin refah düzeyinin belirlenmesinde ağırlığını artırması sonucunu doğurmuştur. Aslında bu durum, söz konusu malların yüksek katma değere sahip olması nedeniyle bir tercih sebebi haline gelmiştir. Bu da ülkeleri uzun dönemde bilim ve teknolojiye, üretim süreçlerinde en yüksek düzeyde yararlanabilecek politikalar izlemeye yönlendirmiştir. Bu durumun yanında küreselleşmenin bir sonucu olarak artan rekabet, bilgi yoğun teknolojilerin kullanımını artırmıştır. Bunun da etkisiyle ekonomik süreç ve faaliyetler hızlı bir değişim içerisinde girmiştir. Beşeri sermaye fiziksel sermaye karşısında ağırlığını arttırmış, maddi nitelikli mal üretimi yerine bilgi üretimi ve ileri teknoloji ürün üretimi ağırlık kazanmıştır. Amaç en kaliteli malı en uygun maliyetle üretme çabasına dönüşmüştür. Bu amaçla hükümetler, sanayideki mühendislerle üniversitedeki bilim adamlarının buluştuğu ulusal proje ve teknoloji politikaları oluşturmaya başlamışlardır. Ulusal politika oluşturulması aşamasında kurulan ulusal yenilik sistemleri teknolojik gelişmelerin artırılmasında ve uluslararası teknoloji rekabetinde ülkelerin lider konuma gelmelerinde önemli yer tutmaktadır.

Teknolojinin giderek artan bilimsel niteliği ve giderek karmaşıklaşması, bu alandaki profesyonelleşmeyi hızlandırıcı etkenler olmuşlardır. Tüm dünyada, bilhassa son yıllarda bilimsel bilgiyi mümkün olduğunca teknolojinin hizmetine sunmanın önemini dikkate alarak, hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ülkelerde ulusal yenilik sistemlerinde teknoloji politikası aracı olarak teknoparklar kurulmuştur. Kuruluşu 1950'li yıllarda başlayan teknoparklar, 1970'li yıllarda dünya geneline yayılmaya başlamış ve 1980'lerde zirveye ulaşmıştır. Günümüzde ise, ülkelerin bilim ve teknoloji politikalarında artık çok önemli kurumlar hâline gelmişlerdir. Teknoparklar, üniversiteler, araştırma laboratuvarları ve sanayi kuruluşlarının aynı ortam içinde bilim-teknoloji ve Ar-Ge çalışmalarını geliştirdikleri, birbirleri arasında teknoloji transferine imkân tanıyan, üniversite ve sanayinin kaynaklarını yeni bir tarzda bir araya getirerek bilgi üretimi ve uygulamasına tatbik etme metodunu yeniden organize eden ve devletin hem mali, olarak hem de altyapı olarak destek sağladığı ortamlardır.

Türkiye, teknoloji açığını kapatma girişimini 1963 yılında, temel ve uygulamalı bilimlerde araştırmaları koordine etmek, organize etmek ve desteklemek amacıyla TÜBİTAK'ı kurarak başlatmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren de kurumsal birtakım gelişmeler TÜBİTAK'ın da bu alanda etkin bir şekilde çalışmasına imkân vermiş ve onu merkezi bir konuma yerleştirmiştir. Bu tür bir politikanın vazgeçilmezlerinden biri olan teknoparklar, mevcut açığı giderme açısından önemli bir gelişmedir. Türkiye için yeni olmasına rağmen, bu oluşumlar ekonomideki çeşitli aktörlere bilimsel ve teknolojik bilgi aktarmada vazgeçilmez bir rol oynamaktadırlar. Teknoparklar yasal statülerini, 2001'de Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası'nın çıkması ve 2002'de yürürlüğe girmesiyle kazanmışlardır.

Bu çalışmanın amacı, ulusal yenilik sistemi içinde bir teknoloji politikası aracı olarak teknoparkların ekonomik etkilerini Türkiye özelinde ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra Türkiye'de teknoparkların kuruluş amaçları doğrultusunda hareket

edip etmediklerini, yatırım, istihdam, Ar-Ge gibi konularda oluşturdukları katkıların neler olduğunu analiz etmektir.

Çalışmanın ilk bölümünde teknoloji politikasında sistem yaklaşımına ve ulusal yenilik sistemlerine kavramsal ve kuramsal bakış açısı getirilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, teknopark kavramı, tanımı, özellikleri, kapsamı ve fonksiyonları üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda teknoparkların tarihsel gelişimi anlatıldıktan sonra beklenen faydalar, bölge ve ülke ekonomisine yönelik potansiyel katkılar sıralanacaktır. Çalışmanın son kısmında ise, Türkiye’de ulusal yenilik sistemi içerisinde teknoloji politikası aracı olarak teknopark uygulamalarının tarihsel gelişimi incelenecek ve teknoparkların ülkenin ve kuruldukları bölgelerin ekonomisine olan ekonomik katkıları vurgulanacaktır.

1. Teknoloji Politikalarında Sistem Yaklaşımı ve Ulusal Yenilik Sistemi

1.1. Teknoloji Politikalarında Sistem Yaklaşımın Önemi

Sanayi Devrimi’nden günümüze kadar olan süreçte teknolojik gelişmeler iktisadi alanda çok tartışılmış ve iktisadi kuramlar tarafından teknolojik değişimlerin doğasına yönelik birçok varsayım geliştirilmiştir. Bu iktisadi kuramların en temelinde Neoklasik iktisat kuramı ve Evrimci kuram gelmektedir. Neoklasik iktisat kuramı, teknolojiyi üretim teknikleri dizini olarak betimlemekte ve muhtelif zaman dilimlerinde elde edilebilir veri çıktısı üretmek için gerekli olan farklı emek-sermaye bileşenleri şeklinde tanımlamaktadır (Soyak, 2002: 2). Neoklasik üretim teorisinde, üretim fonksiyonu kavramı ve üretim kümesi, firmanın girdileriyle çıktısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle Neoklasik üretim kavramında ve üretim setinde içerilen değişkenler malların girdi ve çıktı düzeyidir. Hiçbir şekilde insanlar arasındaki bağımlılık, bireysel uzmanlaşma, firma ve toplumdaki işbölümü boyutu dikkate alınmamaktadır (Parasız, 2005: 48-50). Bu yaklaşımda teknolojik bilginin gelişme süreci belirsizliklerle kuşatılmış ve teknolojik bilgi düzeyinin neden ve nasıl geliştiği açıklanmamakta ve sadece varsayılmaktadır (Akyüz, 2009: 369). Neoklasik iktisadın teknolojik gelişmelerin doğasına yönelik olarak yapmış olduğu varsayımların ve genellemelerin uygulamada geçerliliğinin olmaması çokça eleştirilmiştir. Neoklasik iktisadın teknolojik gelişmelerin doğasına yönelik açıklamakta yetersiz kaldığı konular Evrimci iktisat tarafından ele alınmıştır. Evrimci iktisat, firmalar arası farklılıkları da içine alan ve temelleri teknolojik gelişme sürecinin mikroekonomik doğasına yönelik bulgulara dayanan, endojen (içsel) nitelikli bir teknolojik gelişme yaklaşımı sunmuştur (Soyak, 1996: 27). Bu kuramda teknolojik gelişme ve teknolojik bilgi belirli kurumların içinde ve/veya bu kurumların karşılıklı iletişimleri ve etkileşimleri sayesinde ortaya çıkmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak teknolojik bilginin rahatlıkla ulaşılabilen, kullanılabilen, en önemlisi ekonomiye dışsal bir yapıda ve kamusal bir nitelikte olmamakta ve teknolojik bilginin firmalara özgü yapısı ortaya çıkmaktadır (Soyak, 2011: 6). Evrimci yaklaşım, teknolojik yenilik sürecini buluş-yenilik-yayıma şeklinde basit bir süreç olarak değil, her aşamanın iç içe geçtiği karmaşık bir süreç olarak değerlendirmektedir. Teknolojik yenilik, karmaşık yapısı ve teknolojik yenilik yapmanın firmaların sınırlarını aştığı için ve tek bir firmanın değil, firmalar arası, tüketiciler-firmalar, firmalar-Ar-Ge kuruluşları ve ekonomi dışı birçok aktörün etkileşimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, evrimci iktisatçılar teknolojik yenilik sürecini ancak teknolojik yenilik sistemleri yaklaşımı kullanılarak anlaşılabilirliğini vurgulamaktadırlar (Taymaz, 2001: 14).

Teknolojik yenilik sistemleri, öğrenmeyi, araştırmayı ve icat yapmayı etkileyen iktisadi yapı ve kurumsal örgütlenmenin bölümlerini ve yönünü içermektedir. Teknolojik yenilik sistemi, bilgiyi üreten ve dağıtan, yenilik faaliyetleri yardımıyla kullanarak ekonomiye kanalize eden, değerli bir varlığa dönüştüren bir sistem olarak da düşünülmektedir (Işık ve Kılıç, 2012: 170). Sistem yaklaşımı, araştırma enstitüleri, üniversiteler, teknoloji transfer ofisleri, ticaret odaları, finansman kurumları, yatırımcılar, devlet daireleri, firma ağları ve endüstri kümelenmeleri gibi

farklı ulusal ortaklar üzerine inşa edilmektedir. Farklı ulusal ortaklar üzerine inşa edilen sistemler ulusal yenilik sistemini oluşturmaktadır.

1.2. Ulusal Yenilik Sistemi Tanımı ve Özellikleri

Ulusal yenilik sisteminin temelleri, Friedrich List'in klasik iktisatçıları, ulusların gelişmesinde bilim, teknoloji ve beceriye yeteri kadar önem vermedikleri için eleştirdiği Ulusal Sistemin Politik İktisadı (1841) kitabına dayanmaktadır. Ancak List, kendi eserinde Ulusal Yenilik Sistemi terimini kullanmamıştır. Ancak günümüz ulusal yenilik sistemi teorilerinin çoğunu o zamanlarda ön görebilmiştir (Freeman ve Soete, 2003: 339). Ulusal Yenilik Sistemi (National System of Innovation) kavramını ilk defa kullanan Bengt Ake Lundvall'dir. Ama Lundvall, bu fikrin, ilk kez List'in National System Of Political Economy kitabında geçtiğini ve bu eserin adının National System of Innovation şeklinde kullanılabileceğini işaret etmektedir (Göker, 2000: 3).

Lundvall'a göre ulusal yenilik sistemlerinde, ekonomik yapı ve kurumlar sistemin iki boyutunu oluşturmaktadır. Ancak günümüz ekonomilerinde en önemli kaynak bilgi ve öğrenmedir. Öğrenmeyi, araştırmayı ve icat etmeyi etkileyen kurumsal ve ekonomik yapının bütün parçaları şeklinde tanımlamaktadır (Lundvall, 2007: 99).

Ulusal yenilik sisteminin öncülerinden Chris Freeman (1987)'a göre *ulusal yenilik sistemi, etkinlikleri ve etkileşimleri yeni teknolojileri oluşturan, ithal eden, değiştiren ve yayan kamu ve özel kesim kuruluşlarının ağı* şeklinde tanımlanmaktadır.

Nelson'a göre ulusal yenilik sistemi; karşılıklı etkileşimleri olan ulusal firmaların yenilikçi performansını belirleyen kurumlar bütünüdür. Ulusal yenilik sistemini, dar kapsamda Ar-Ge birimleri, teknoloji kurumları ve üniversiteler şeklinde tanımlanmaktadır. Bu dar kapsamlı tanımın içerisine ulusal yenilik sürecini etkileyen tüm kurumlar, yeniliklerin finansı için gerekli finans kurumları ve eğitim ve öğretime yönelik kurumları da dâhil edilmektedir (Sungur, 2006: 129).

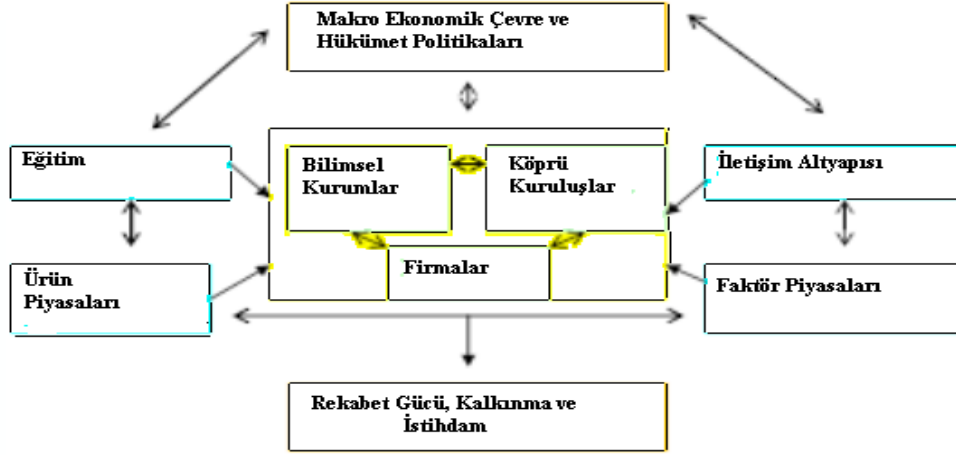
OECD'ye göre ulusal yenilik sistemleri, bir ülkede yenilik ve teknolojik yayılmanın hızını ve yönünü etkileyen piyasa ve piyasa dışı kurumlar şeklinde tanımlanmaktadır. Ulusal yenilik sistemlerinde yer alan aktörler, birbirleri arasında doğrusal olmayan ve karşılıklı ağ ilişkileri içinde bulunmaktadırlar (Taymaz, 2001: 26).

Ulusal yenilik sistemleri, çekirdeğinde kendi bünyelerinde, yenilik yapan firmalar, bilgi altyapısı olan üniversiteler ve araştırma kurumlarıyla iletişim halinde olan firmalar, ulusal eğitim sistemi, işgücü piyasası, finansal piyasalar, fikri mülkiyet hakları, ürün rekabetli piyasalar, refah ekonomisi rejimleri, insanlar ve organizasyonlarda sistemin geniş kısmını ifade etmektedir (Lundvall, 2007: 102). Ulusal yenilik sistemi, bilim ve teknoloji üretmeye yönelik kurumsal mekanizmaların ötesinde, bilimsel ve teknolojik bulguları ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilmenin kurumsal mekanizmalarını da içermekte ve önemi de buradan gelmektedir. Zira bilimsel ve teknolojik bulguları ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürme yeteneğine sahip bulunmayan herhangi bir ülke, sektör ya da işletmenin geleneksel korumacılığın kalktığı, uluslararası rekabete açık bir dünyada varlığını sürdürmesi mümkün gözükmemektedir (Kalkınma Bakanlığı (DPT), 2000: 9).

1.3. Ulusal Yenilik Sisteminin Aktörleri

Ulusal yenilik sistemlerinde, doğrudan veya dolaylı olarak görev alan, yeniliğin yönünü, türünü ve oranını etkileyen birçok aktör bulunmaktadır.

Ulusal yenilik sistemlerinde rol alan aktörler ve bu aktörler arasındaki ilişkiler Şekil 1'de özetlenmektedir.

Şekil 1: Ulusal Yenilik Sistemi ve Aktörleri Arasındaki İlişkiler

Kaynak: OECD'den aktaran Soyak, 2011: 215.

Ulusal yenilik sisteminde yenilikçi firmalar ve bu firmaların oluşturduğu ağlar, sistemin temel taşlarını oluşturmaktadır. Ayrıca firma kesimi, yeniliklerin ticari uygulamaya geçirilmesinde kilit öneme sahiptir(Taymaz, 2001: 26).

Hükümetler, ulusal yenilik sistemi açısından stratejik bir role sahiptir. Teknolojik yeniliklerin ortaya çıkması, geliştirilmesi ve bilimsel alt yapının gelişmesinde doğrudan katkı yapmakta ve bu faaliyetleri doğrudan finanse etmektedir. Hükümetlerin sistem içerisindeki rolü bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Hükümetler, ülke ekonomisinin tümünü kapsayan bilgi sisteminin kurulmasında yenilik için gerekli, ortamın oluşturulmasında da rol almaktadırlar(Kalkınma Bakanlığı(DPT), 2000: 7-8).

Finansman kuruluşları, ulusal yenilik sistemlerinde teknolojik yenilik faaliyetlerinin desteklenmesinde görev alan önemli aktörlerdir. Bu kuruluşlar, Ar-Ge bağışları, krediler, vergi indirimleri, girişim sermayesi, gibi araçlarla teknolojik yenilik faaliyetlerini desteklemektedirler.

Destek ve köprü kuruluşları, yeni teknolojilerin yaygınlaştırılması, eğitim ve laboratuvar destek hizmetleri, standartların belirlenmesi gibi faaliyetleri gerçekleştiren ve yenilik faaliyetinde bulunan kuruluşlara teknolojik altyapıya yönelik destek hizmetleri sunmaktadırlar. Bu ara kuruluşların en temelinde üniversite-sanayi işbirliğinin sağlandığı teknoparklar ön plana çıkmaktadır (Taymaz, 2001: 26).

Üniversiteler üstlendiği görev açısından bu grubun en önemli birimini oluşturmaktadır. Üniversiteler, bilimsel bilginin üretilmesi, bilim adamı ve araştırmacıların yetiştirilmesi ve eğitilmesi gibi görevler de üstlenmektedir. Aynı zamanda bu kurumlar, eğitim faaliyetleri dışında ulusal yenilik sistemleri içerisinde Ar-Ge elemanı yetiştirme, Ar-Ge yapma ve üniversite-sanayi işbirliği çerçevesinde firmalara teknoloji üretme ve yenilik yapma konularında destek verme gibi önemli görevler üstlenmektedir(Açıkgöz, 2012: 80). Üniversiteler bünyesinde kurulan teknoparklar sayesinde üniversite-sanayi işbirliğinin ara yüzünü oluşturmaktadır.

2. Teknopark Kavramı, Tanımı, Kapsamı ve Fonksiyonları

2.1. Teknopark Kavramı, Tanımı ve Özellikleri

Bilim ve teknoloji parklarını ifade eden teknopark terimi, “*technology*” ve “*park*” sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş ve teknopark olarak kullanılmaya başlanmıştır (Babacan, 1995: 3). Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi birçok ülkede uygulanış biçimlerine göre, bilim parkı, araştırma parkı, teknopolis, teknopol, yenilik merkezi, teknoloji geliştirme bölgesi, mükemmeliyet merkezi, endüstriyel park gibi birçok terim kullanılmaktadır. Türkiye’de ise teknoloji geliştirme bölgeleri

terimi yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında Türkiye'deki teknoloji geliştirme bölgeleri tanımlanarak teknopark olarak ele alınmıştır.

İngiltere Teknoparklar Birliği (UKSPA)'ne göre teknopark, “bir üniversite, yükseköğrenim kurumu, bir araştırma merkezi ile resmi ilişkiler kurmuş, içinde, teknoloji kökenli firma ve işletmelerin oluşmasını özendirerek ve büyüyen gelişmelerine destek verecek biçimde tasarlanmış, yönetiminin ilgili firmalara teknoloji ve işletmecilik becerilerinin transferi konusunda etkin uğraş verdiği bir girişim” olarak tanımlanmaktadır (Ay, 2003: 1).

Ülkemizde ise teknoparklar, “bir üniversite veya araştırma kurumunda ve/veya öncülüğünde üretilen bilginin ticarileşmesine imkân sağlamak ve böylece katma değeri yüksek ürünler elde etmek suretiyle bölge ve ülke kalkınmasına katkı sağlamayı amaç edinen; Ar-Ge ve yenilik temelli firmaları bünyesinde barındıran, yönetici veya işletici bir şirket tarafından yönetilen ve mevzuatında öngörülen bir takım destek mekanizmalarına sahip ortamlar” şeklinde tanımlanmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu(DDK), 2009: 30).

Teknoparklar, teknoloji geliştirmek amacıyla bilinçli olarak tasarlanmış yeni oluşumlardır. Fakat teknopark modelinin yerleşmesine kadar ki tarihi süreçte teknolojik gelişme, bilinçli olarak tasarlanmış olmayan uygulamalar sayesinde gerçekleşmiştir. 19. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Ar-Ge laboratuvarları, genel bir talep doğrultusunda, araştırmacının tanımlayabileceği veya gerçekleştirilebileceği teknolojik yenilikler oluşturmaktaydı. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonunda büyük modern fabrikaların gelişimi ile birlikte klasik icat süreci ve mucitlerin yerini bizzat sanayinin emrinde kollektif bilimsel çalışmalara ve patentlere bırakmıştır. 1950'li yıllara kadar fabrikalarda mühendisler tarafından yürütülen çalışmalar ve başta üniversitelerde ve genellikle kamu desteğiyle yürütülen sanayiye yönelik temel bilimsel çalışmalar birleştirilerek dev araştırma laboratuvarlarına dönüşmüştür (Babacan, 1995: 17).

Teknopark fikri ilk olarak 1952 yılında Stanford Üniversitesi'nin öncülüğünde yaptıkları araştırmaları ticarileştirmek isteyen bir grubun çabalarıyla Amerika'da ortaya çıkmıştır. Günümüzdeki adıyla “Silikon Vadisi” olarak bilinen bu teknopark, dünyanın en çok tanınan teknoloji ve yenilik merkezidir. Bugün Google, Intel, Adobe Systems, Yahoo, VeriSign gibi yüzlerce küresel firma bu teknoparkta yer almaktadır (DDK, 2009: 33). Daha sonra 1959 yılında Kuzey Carolina'da Research Triangle Park kurulmuştur. Teknoparkların kurulduğu ikinci ülke İngiltere'dir. 1972 yılında Edinburgh'da Heriot-Watt Üniversitesi Teknopark'ı ve Cambridge Teknopark'ı, İngiltere'de kurulan ilk teknoparklardır. Teknoloji üreten ülkelerde teknoparkların sayısı diğer ülkelere göre sayıca daha fazladır (Babacan, 1995: 41). Bu tür yapıların ek istihdam yaratmaya katkıları yanında, küçük işletmeler aracılığı ile teknolojik yeniliklerin uygulamaya konması yönünde önemli bir potansiyel taşıdıkları daha sonraları ortaya çıkmış ve Avrupa'da hızla yayılmaya başlamışlardır. Bugün çeşitli Avrupa ülkelerinde 200'den fazla merkez faaliyet göstermektedir.

Teknoparkların dünya genelinde yıllara göre kuruluş yüzdeleri detaylı olarak Tablo 1'de incelenmektedir.

Tablo 1: Teknoparkların Dünya Genelinde Yıllara Göre Kuruluş Yüzdeleri

Yıllar	Kuruluş %'si	Yıllar	Kuruluş %'si
1959	1,30	1993	3,90
1962	1,30	1994	2,60
1980	2,60	1995	5,19
1981	1,30	1996	2,60
1982	1,30	1997	3,90
1983	1,30	1998	2,60
1984	3,90	1999	2,60
1985	5,19	2000	5,19
1986	6,49	2001	7,79
1987	1,30	2002	2,60

1988	5,19	2003	5,19
1989	5,19	2004	2,60
1990	2,60	2005	2,60
1991	1,30	Diğer Yıllar	2,60
1992	7,79	Toplam	100,00

Kaynak: International Association of Science Park (IASP), 2007: 7.

Dünya genelinde teknoparkların 1950'li ve 1960'lı yıllarda sadece % 1'lik kısmının kurulduğu ve teknoparklara yönelik ilginin az olduğu görülmektedir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren teknoparkların sayısında hızlı bir artış olduğunu ve 1980'li yılların ilk yarısı ve ikinci yarısında toplam teknoparkların % 34'lük kısmının kurulduğunu daha sonraki 1990'lı yıllarda ise % 35'lik kısmının kurulmuştur. Teknoparklara artan ilgi 1980'li yıllarla başlamış, 1990'lı yıllarda zirve yapmış ve 20 yılda toplam teknoparkların % 69'lük kısmının kurulmuştur. 2000'li yıllarda da teknopark kurulumları devam edilmiş ve 2000 ile 2005 tarihleri arasında % 28,5'lik kısmının kurulmuştur.

2.2. Teknoparkların Amaçları ve Faydaları

Teknoparkların temel amaçları arasında, üniversite ile sanayi arasındaki iş birliğine aracılık etmek, rekabetçi piyasa koşullarında bünyelerinde yer alan firmaları yeni teknolojilerin geliştirilmesi konusunda teşvik etmek, devletin yenilik alanında yatırım destekleri konusunda, işletmelere bilgilendirmelerde bulunmak ve yardımcı olmak yer almaktadır.

IASP (2007)'a göre teknoparkların oluşturulmasındaki temel amaçların, üniversiteler ve şirketler arasında bilgi ve teknoloji akışını yönetmek ve teşvik etmek, girişimciler, şirketler ve teknisyenler arasındaki iletişimi kolaylaştırmak, yenilik kültürünü, yaratıcılık ve kalite geliştirme ortamları sağlamak, şirketler ve araştırma kurumlarıyla birlikte girişimci ve bilgi işçisi konumundaki insanlara odaklanmak, küçük ve orta boy işletmelerin büyümesini hızlandırmak, dünya çapında yenilikçi şirketlerden ve araştırma kurumlarından oluşan küresel bir ağ içerisinde çalışmak ve yerleşik şirketlerin küreselleşmesini sağlamak olduğu belirtilmektedir (IASP, 2007: Erişim Tarihi: 04.01.2014).

Teknoparkların kuruluş amaçlarına bakıldığında, farklı ülkelerde farklı değerlendirmeler karşın birçok aynı amaç tabanında bulunduğunu görülmektedir. Bu ortak amaçlar doğrultusunda ülkelerin teknoloji ve yenilik politikaları, bulunduğu coğrafya, ekonomik ve teknolojik gelişmişlik düzeyleri gibi sebeplerden dolayı farklı faydalar beklenmektedir.

Teknoparklarla birlikte yeterince Ar-Ge yatırımı yapamayan firmaların desteklenmesi ve üniversitelerde üretilen teknik bilginin ticarileştirilmesi yoluyla, üniversite-devlet-sanayi üçgenindeki tüm aktörlerin kazançlı çıkması hedeflenmektedir. Teknopark ara yüzünün oluşturulmasıyla birlikte sanayinin, üniversitelerin, bölge ve ülke ekonomisine önemli katkılarının olması beklenmektedir. Sanayi açısından üniversitelerdeki teknik ve teorik bilgiye ulaşılması, aynı zamanda üniversiteler bünyesinde geliştirilen teknolojik bilginin sanayi sayesinde uygulama alanı bulması hedeflenmektedir.

Teknoparkların bölge ve ülke ekonomisine, bilgi tabanlı, ileri teknoloji üreten yenilikçi firmaların oluşumunun sağlanması, bulunduğu bölgenin ve ülkenin teknolojik düzeyinin ve yenilik kabiliyetinin yükselmesi, katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesiyle ithalatın azaltılması, ülkenin rekabet gücünün artırılması, gelişmekte olan ülkelerde beyin göçünün olumsuz yönde engellenmesi, bütün bu faydalara bağlı olarak, bulunduğu bölgenin ve ülkenin ekonomik ve refah düzeyinin yükselmesi, yerli ve yabancı girişimcilerin bölgeye gelmesini sağlayarak yeni yatırımların yapılmasını sağlaması, bölgelerin ekonomik gelişmişlikleri arasındaki farkın azaltılmasını konusunda katkılar sunması beklenmektedir (Gümüş ve diğerleri, 2013: 24-31).

Ayrıca teknoparklar, ulusal yenilik sistemi içerisinde yenilik kültürünün kazanılmasında en baş aktörlerden birisidir. Kültürel genişleme, sosyal imkânlarda

genişleme ve sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin artırılması gibi faydalardan bahsedilmektedir.

3. Türkiye’de Ulusal Yenilik Sisteminde Teknoloji Politikası Olarak Teknoparklar

3.1. Türkiye’de Ulusal Yenilik Sisteminin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de bilim ve teknoloji alanında belirli bir politika izleme arayışı ve ilk politika uygulamaları planlı dönemde başlamıştır. Bu dönemde, hem bilimsel araştırmalar yapması, hem de teknoloji konusunda politikalar üretmesi ve hükümete yardımcı olması amacıyla Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) kurulmuştur. TÜBİTAK’ın yalnızca bilimsel araştırmalarda yetkinleşmesi değil, Türkiye’nin kalkınma hedefleri doğrultusunda, bilimin ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesinde rol alması amaçlanmıştır. Bilim, teknoloji, üretim ve kalkınma arasında sistemik bir ilişkinin bulunduğu ve öngörülen hedeflerin gerçekleştirilmesi için, araştırma faaliyetlerinde planlanabilir bir değişken olarak ele alınabileceği kabulüne dayanmaktadır. Bu amaçla teknoloji geliştirmeye yönelik faaliyetler kalkınma planlarında yer almaya başlamıştır (Göker, 2004: 188-193). Bu dönemde uygulamalı bilimlerde araştırma yapabilmek için 1972 yılında Gebze’de çok disiplinli TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi kurulmuştur. İkinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planları’nda teknolojik gelişme ve teknoloji transferi konuları ele alınmaya başlanmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda teknoloji politikalarında söz edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde temel politika, doğa bilimlerinde temel ve uygulamalı araştırmaların ekonomik ve toplumsal fayda oluşturmaya yönelik faaliyetlerin desteklenmesi olmuştur (Yücel, 1997: 170).

1980 sonrası dönemde, sanayileşme alanında ithal ikameci sanayileşme stratejisinin terk edilip ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin izlendiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ilk defa teknoloji politikalarına yer verilmiştir. Aynı zamanda sanayi politikalarının istihdam ve yatırım politikalarıyla bir bütün olarak ele alınması ve belli sektörlerin kendi teknolojilerini üretmesi benimsenmiştir. Yine aynı dönemde 1983-2003 Bilim Teknoloji Politikası hazırlanmış, detaylı bir bilim ve teknoloji politikası ortaya konulmaya çalışılmıştır (Yücel, 1997: 174).

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde hedef sektör, alt sektör ve alanlar belirlenmek suretiyle Ar-Ge faaliyetlerinin ülkenin ekonomik, sosyal ve sanayi sorunlarının çözümüne yöneltilmesi hedeflenmiştir. Yapılan bu çalışmaları neticesinde Türkiye’nin bilim ve teknoloji alt yapı eksikliğinin hızla giderilmesi ve teknoparklara işlerlik kazandırılması doğrultusunda 1989 yılında DPT bünyesinde teknolojik araştırma yatırımları hızlandırılmış ve kamunun Ar-Ge projelerinin desteklenmesine başlanmıştır. Bu gelişme 1993 yılında “Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003” hazırlanarak ileriki yılların bilim ve teknoloji politikaları ana hatlarıyla çizilmeye çalışılmıştır (Ege, 2002: 164). Bu bilim ve teknoloji politikası belgesiyle ana amaç, ülkeyi bilim ve teknoloji bakımından ileri ülkeler düzeyine getirme, başka bir deyişle, dünya teknolojisine yetişme şeklinde tanımlanmıştır.

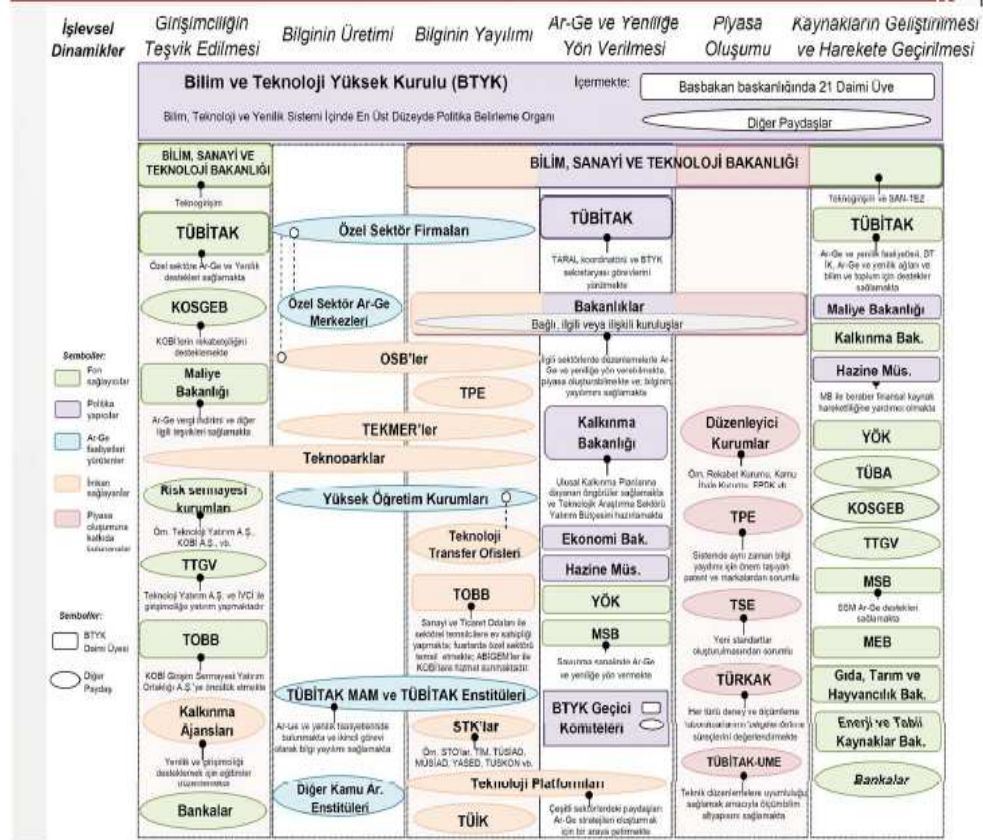
Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003 belgesinin yanında Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi başlatılmıştır. Bu projede ise, Türkiye’nin bilim ve teknoloji yeteneğinin hangi somut temeller üzerinde yükseltilebileceğine işaret edilmekte ve Türkiye’yi bilim ve teknoloji üretiminde yetkinleşmiş, üretilen bilim ve teknolojiyi hızla ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilen, yenilik becerisini kazanmış, bunun içinse, gerekli olan ulusal yenilik sistemini kurmuş bir ülke haline getirebilmenin yolu çizilmektedir (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumu (TÜBİTAK), 1997: 12).

TÜBİTAK (1997) tarafından hazırlanan bu belgelerde, “bilimsel ve teknolojik araştırmalar yapabilmek ve bu tür araştırmalar sonucunda ortaya konan bulguları ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilmek için gerek duyulacak bütün kurum ve mekanizmalarla birlikte, bunların sistemsel bir bütünlük içinde işletilebilmesini

ifade eden Ulusal Yenilik Sistemi'mizin bir an önce kurulması" bilim ve teknoloji politikasının amacı olarak benimsenmiştir. Bu doğrultuda çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler önerilmiştir. Patent Enstitüsü, Ulusal Metroloji Enstitüsü, Türkiye Bilimler Akademisi, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV), Türkiye Akreditasyon Kurulu gibi kuruluşların kurulması ve ilgili yasaların çıkarılması, 1995'den itibaren TÜBİTAK ve TTGV tarafından Ar-Ge faaliyetlerine destek verilmesi, Marmara Araştırma Merkezi'nin sanayiye dönük araştırmaya ağırlık vermesi gibi önemli gelişmeler, ulusal yenilik sisteminin kurulmasını hedefleyen bu çalışmaların sonucu sağlanmıştır.

Bu projelerin yanında 13 Aralık 2000 de yapılan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 6. toplantısında Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılı olan 2023 yılında bilim ve teknoloji alanında uluslararası alanda söz sahibi olabilmesi için 20 yıllık bir plan hazırlanması için TÜBİTAK görevlendirilmiştir. Yaklaşık bir yıl süren hazırlık çalışmaları ardından, 24 Aralık 2001 tarihli Yedinci Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu toplantısında, Projenin adı "Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri" olarak belirlenmiş; projenin ana teması, temel yaklaşımı ve bu kapsamda yürütülecek alt projelerin ayrıntılı içeriği ile yürütme planı ve yönetim şekli onaylanmıştır. (TÜBİTAK, Erişim Tarihi: 13.05.2014).

Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003, Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi ve Vizyon 2023 belgelerinin ortak noktasını, sanayiye dönük araştırmalara ağırlık verilmesi ve ulusal yenilik sisteminin kurulmasını hedefleyen çalışmaların yapılması olarak özetlenmektedir. Bu amaçla TÜBİTAK'ın öncülüğünde, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun en üst düzeyde politika belirleme organı olduğu Türkiye'nin Ulusal Yenilik Sistemi oluşturulmuştur. Bu sistemin içerisinde yer alan paydaşları ve bu paydaşlar arasındaki ilişkiler Şekil 2'de detaylı olarak görülmektedir.

Şekil 2: Türkiye'nin Ulusal Yenilik Sistemi ve Teknoparklar

Kaynak: Altunbaşak, Erişim Tarihi: 13.05.2014: 7.

TÜBİTAK Teknoloji ve Yenilik Destek Programları Başkanlığı (TEYDEB) TÜBİTAK Araştırma Destek Programları Başkanlığı (ARDEB), TÜBİTAK-TEYDEB, TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı (BİDEB) ve TÜBİTAK Bilim ve Toplum Daire Başkanlığı bu sistem içerisinde yer almaktadır. Ulusal Yenilik Sistemi içerisinde Kamu Araştırma Programları uygulamakta olan bakanlıklar da yer almaktadır. Kamu araştırma enstitüleri içerisinde Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK), Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü (BOREN) yer almaktadır. Türkiye'nin Ulusal Yenilik Sistemi içerisinde, bilimsel ve teknolojik araştırmalar yapabilmek, bu tür araştırmalar sonucunda ortaya konan bulguları ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilmek ve KOBİ'leri ve KOBİ'lerin yenilikçi faaliyetlerini ve rekabetçiliğini desteklemek için teknoparklar birer aktör olarak yer almaktadırlar. Teknoparklar kurumsal yapılarıyla, sadece ulusal yenilik sistemleri içerisinde dinamik işlevleri bakımından girişimciliğin teşvik edilmesi, bilginin üretilmesi ve bilginin yayılımı alanında önemli roller üstlenmektedir (Lenger, 2006: 141-146).

3.2. Türkiye'de Teknoparkların Gelişimi

Türkiye'de teknoparkların kurulmasına, dünya uygulamalarına göre oldukça geç başlanmıştır. Türkiye'de, 1960'lı yıllardan 1980'lerin sonlarına kadar küçük sanayi işletmelerini güçlendirmeye yönelik temel politikalar, küçük sanayi sitelerinin sayısını artırmaya yönelik olmuştur. Bu politikaların başlıca amacı, bu kuruluşların belli merkezlerde toplulaştırılmasını, bu yolla üretim ve pazar potansiyellerinin geliştirilmesini sağlamaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, küçük işletmelerin daha elverişli bir altyapıya kavuşturulmasına paralel olarak, teknolojik düzeylerinin iyileştirilmesi ve/veya yeni teknolojileri tanımlarını, uyarlamalarını sağlayacak yönde çalışmalar yapılmıştır. Çünkü küçük sanayi işletmelerinin, know-how, patent, lisans elde etmelerini, modern teknolojilerin olanaklarını elde edecek desteğe ve örgütlere ihtiyaçları bulunmaktadır (Törel, 1993: 241).

Küçük sanayi işletmelerinin modern teknoloji olanaklarından faydalanması ve yeni teknolojileri üretebilir yapıya kavuşturulması amacıyla hareketle teknopark kurma düşüncesi oluşmaya başlamış ve Devlet Planlama Teşkilatı⁴'nin başvurusu üzerine ilgili devlet bakanlığı Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'ni gerekli çalışmalara başlamakla 17.1.1989 tarihinde görevlendirmiştir. Türkiye'de teknopark konusunun resmi başlangıç tarihi olarak bu tarih kabul edilebilmektedir (Kaymakçalan, 2012: Erişim Tarihi:11.02.2014). Öncelikle, biyo-teknoloji, uzay araştırmaları ve uydu teknolojisi, elektronik, yenilenebilir-enerji kaynakları, yeni malzemeler, deniz bilimleri, demir ve kömür teknolojisi, hayvan ve bitki geliştirme ile gıda teknolojisi alanlarında çalışacak teknoparklar kurulması hedeflenmiştir (Harmancı ve Önen, 1999: 28).

Teknoparklar konusu ilk kez ayrıntılı bir biçimde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO) tarafından desteklenen ve DPT tarafından yürütülen Üniversite-Sanayi İlişkilerini Geliştirme Projesi'nin sonuç raporunda ele alınmış ve tartışmaya açılmıştır (Törel, 1993: 241). Türkiye'de teknoparkların kurulması projesinden endüstri, ticaret, bilim ve teknoloji alanlarında fayda sağlayacak stratejiler şu şekilde belirlenmiştir (Babacan, 1995: 84):

- Dünya pazarı içerisinde rekabet potansiyeline ve iç pazarda stratejik öneme sahip teknolojilere dayalı sanayilerin kurulması,
- İç yatırımları ve yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi,
- Üniversite, kamu ve özel sektör arasında etkin bağların oluşturulması,
- Özellikle yerli hammadde, yetenekli işgücü ve sermayedar için daha yüksek katma değere sahip ihrac ürünlerinin teşvik edilmesi ve geliştirilmesi,

⁴ 03.06.2011 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen Kalkınma Bakanlığı'nın teşkilat ve görevleri hakkında kanun hükmünde kararname ile Devlet Planlama Teşkilatı Kalkınma Bakanlığı'na dönüştürülmüştür.

- Yüksek ekonomi etkisine sahip ileri teknolojilere yatırım yapılması ve dolaylı yoldan istihdamın artırılması,
- İleri teknik ve eğitim uygulamalarıyla ürün kalitesinin ve verimliliğinin artırılması,
- Üniversite araştırma sonuçlarının verimli sektörlerle aktarımı hedeflerini teknopark kanalıyla gerçekleştirmek istenmiştir.

Türkiye için oldukça büyük önem taşıyan teknoparkların kuruluşu, için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı⁵ tarafından hazırlanan “Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasa Tasarısı”, 1995 yılı ortalarından başlayarak ilgili kuruluşlara incelenmek üzere gönderilmiştir. Bu kuruluşlarla görüş birliği sağlanmasından sonra 1997 yılında Başbakanlık’a ve müteakiben Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’ne sevk edilmesi sonucu 26 Haziran 2001 tarihinde çıkartılan 4691 sayılı “Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB) Kanunu” ile bu konu yasal zemine oturtulmuştur. 19 Haziran 2002 tarihinde ise Kanunun uygulaması ile ilgili ‘Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği’ çıkartılmıştır. 6170 Sayılı (4691 Sayılı) Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 12.03.2011 tarihinde değişiklikler yapılmıştır. 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu’nun amaçları şu şekilde belirtilmektedir(Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, 2001: 1):

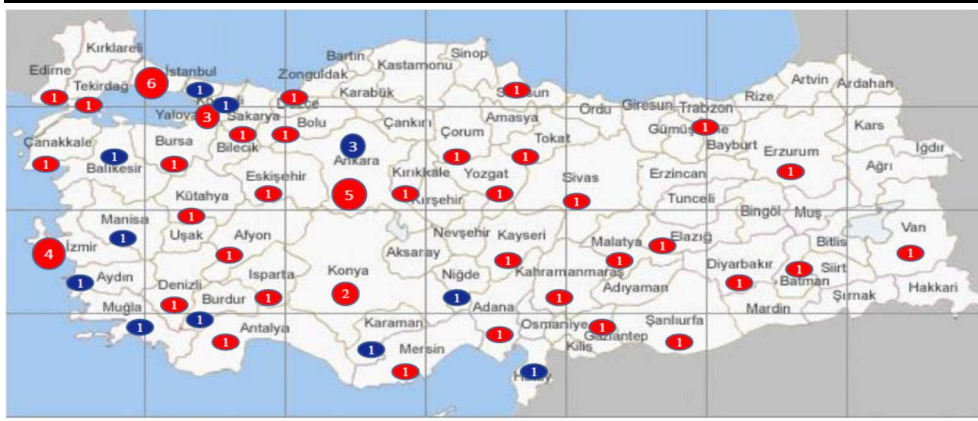
- Üniversiteler, araştırma kurum ve kuruluşları ile üretim sektörlerinin işbirliği sağlanarak, ülke sanayisinin uluslararası rekabet edebilir ve ihracata yönelik bir yapıya kavuşturulması maksadıyla teknolojik bilgi üretmek,
- Üründe ve üretim yöntemlerinde yenilik geliştirmek,
- Ürün kalitesini veya standardını yükseltmek,
- Verimliliği artırmak,
- Üretim maliyetlerini düşürmek,
- Teknolojik bilgiyi ticarileştirmek,
- Teknoloji yoğun üretim ve girişimciliği desteklemek,
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) yeni ve ileri teknolojilere uyumunu sağlamak,
- Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK)’nın kararları da dikkate alınarak teknoloji yoğun alanlarda yatırım olanakları oluşturmak,
- Araştırmacı ve vasıflı kişilere iş imkânı oluşturmak,
- Teknoloji transferine yardımcı olmak ve yüksek/ileri teknoloji sağlayacak yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandıracak teknolojik alt yapıyı sağlamaktır.

4691 sayılı yasanın çıkmasıyla birlikte birçok üniversite, konun cazibesine kapılarak, alt yapı hazırlıklarını tamamlayarak teknopark kurmak için başvuru yapmaya başlamıştır. Yasanın çıktığı 2001 yılında 2 adet olan teknopark sayısı, 2017 yılı Mayıs ayı sonu itibarıyla 66’ya ve faaliyette olan teknopark sayısı 54’e ulaşmıştır (Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 11.02.2014: 1).

Türkiye genelinde iller bazında teknoparkların dağılımı Şekil 3’de detaylı olarak görülmektedir.

Türkiye’de teknoparkların illere göre dağılımını gösteren haritaya bakıldığında teknoparkların genel olarak Ankara, İstanbul ve İzmir illerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ankara da faaliyette olan 5 tane teknoparkın yanında altyapı çalışmaları devam eden 3 tane teknopark vardır ve toplamda 8’e ulaşılması hedeflenmektedir. İstanbul’da faaliyette olan 6 teknoparkın yanı sıra 1 tane altyapı çalışmaları devam eden teknoparkla birlikte 7 tane teknopark bulunmaktadır. İzmir’de ise 4 tane teknopark faaliyette bulunmaktadır. Diğer illerimizde bulunan 1’er teknoparkla birlikte faaliyette olan ve altyapı çalışmaları devam edenler toplam 66’ya ulaşmıştır. 2001 yılından itibaren ülkemizde teknopark sayısının hızla arttığı gözlemlenmektedir.

⁵ 03.06.2011 tarihli 635 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ismi değiştirilerek Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na dönüştürülmüştür..

Şekil 3: Türkiye'de İller Bazında Teknoparkların Dağılımı

Kaynak: Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü

3.3. Türkiye'de Teknoparkların Ekonomik Etkileri

Türkiye'de teknoparklarda elde edilen çıktılarında incelenmesi teknoparkların performanslarının belirlenmesi ve beklentilerin ne ölçüde karşılandığının gösterilmesi açısından önemlidir.

Tablo 2: Türkiye'deki Teknoparkların Ekonomik Etkileri

Toplam Firma Sayısı	4.510
Yabancı Firma Sayısı	75
Akademisyen Firma Sayısı	1.497
Toplam Personel Sayısı	46.314
Ar-Ge	37.439
Destek	2.588
Kapsam Dışı	6.287
Proje Sayısı (Devam Eden)	8.915
Proje Sayısı (Tamamlanan)	23.007
Toplam Satış TL	47 Milyar
Toplam İhracat (USD)	2,6 Milyar

Kaynak: Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü

Tablo 2'ye bakıldığında ülkemizde teknopark sayısının artışına paralel olarak, teknopark bünyesinde faaliyet gösteren firma sayısında da bir artış gözlenmektedir. Bu firmaların sayısı, 2001 yılından, 2017 yılı mayıs ayı sonuna kadar 4,510 âdete ulaşmıştır. Bu firmalardan 75 tanesi yabancı ve 1,497 tanesi ise akademisyenlerin kurmuş olduğu firmalardır. Yabancı firmaların teknoparklarda yer alması hem uluslararası işbirliğini ve proje yapılmasını kolaylaştırmakta hem de yabancı teknolojilerdeki teknik bilgilerin öğrenilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Teknoparklarda istihdam edilen personel yapısı, araştırmacı yani Ar-Ge elemanı, destek ve kapsam dışı personelden oluşmaktadır. Teknoparklarda faaliyet gösteren firmalarda yüksek oranda Ar-Ge personeli istihdam edilmektedir. 2017 yılı mayıs ayı sonuna kadar istihdam edilen 46,314 kişinin, 37,439'u Ar-Ge, 2,588'i destek ve 6,287'si kapsam dışı personelden oluşmaktadır. Toplam istihdam edilen personel sayısı içerisinde Ar-Ge personeli yaklaşık % 80'lik bir paya sahiptir.

2017 yılı mayıs ayı sonu itibariyle teknoparklarda (tamamlanan ve devam eden birlikte) toplam 31,922 adet proje gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu projelerin teknoparkların başarısında büyük etkisi olduğu kadar, ulusal ve bölgesel kalkınmaya da büyük bir katkısı olmaktadır.

Ülkemizde faaliyete geçen teknoparklarda bulunan şirketlerin, yapmış oldukları teknolojik ürün ihracatı 2017 yılı mayıs sonu itibariyle 2,6 Milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Aynı zamanda yurtiçi satışla birlikte bu rakam 47 Milyar TL'yi bulmaktadır.

Tablo 3: Türkiye'de Teknoparklarda Faaliyet Gösteren Firmaların Sektörel Dağılımı (%)

Sektör	%	Sektör	%
Yazılım	37	İnşaat	1
Bilgisayar ve İletişim Teknolojileri	17	Telekomünikasyon	1
Elektronik	8	Otomotiv	1
Makine ve Teçhizat İmalatı	6	Havacılık	1
Enerji	4	İlaç	1
Medikal	3	Hayvancılık	1
Sağlık	3	Denizcilik	1
Savunma Sanayi	3	İmalat Sanayi	1
Kimya	3	Geri Dönüşüm	1
Gıda Sanayi	2	Otomotiv Tasarım Mühendisliği	1
Tarım	2	Diğer Alanlar	2

Kaynak: Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 26.09.2017: 4

Tablo 3 incelendiğinde teknoparklarda faaliyet gösteren firmaların Ar-Ge çalışmalarının % 37 ile ağırlıklı olarak yazılım sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir. Faaliyette olan teknoparklarda bulunan firmaların sektörel dağılımlarına bakıldığında, otomotiv tasarım mühendisliği, denizcilik, hayvancılık, imalat sanayi, ilaç, havacılık, inşaat, telekomünikasyon, tarım ve gıda sanayi alanlarında Ar-Ge faaliyetinde bulunan firma sayısının oranın çok az olduğu görülmektedir. Bunun yanında ülkemizin alt yapısının güçlü olduğu, tarım, hayvancılık ve gıda sanayi ve diğer önemli sektörlerde de Ar-Ge çalışmalarının yoğunlaştırılması teşvik edilmelidir

Tablo 4: Türkiye'de Teknoparklarda Elde Edilen Fikri ve Mülkiyet Hakları

Fikri ve Mülkiyet Hakları	Sayı
Patent Tescil Sayısı(Ulusal/Uluslararası)	640
Patent Başvuru Sayısı(Devam Eden)	1.121
Faydalı Model Tescil Sayısı	479
Faydalı Model Başvuru Sayısı(Devam Eden)	148
Endüstriyel Tasarım Tescil Sayısı	54
Endüstriyel Tasarım Başvuru Sayısı(Devam Eden)	5
Yazılım Telif Hakkı	90

Kaynak: Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü

Türkiye'de 2001 yılından itibaren faaliyette olan teknoparklar tarafından 2017 yılı mayıs ayı sonu itibariyle toplam (başvuru ve tescil birlikte) 1761 adet patent, 627 faydalı model, 59 adet endüstriyel tasarım ve 90 adet yazılım telif hakkı üretilmiştir. Fikri ve mülkiyet hakları açısından ülkemizde kurulan teknoparklar değerlendirildiğinde teknoparkların henüz beklenen seviyede olmadığı görülmektedir. Hedeflenen seviyelerin yakalanabilmesi için teknopark sistemi içerisinde aksaklık ve engellemelere yol açan unsurların tespit edilmesi ve ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde ülkelerin rekabet gücü ve gelişmişlik düzeyi farklılıklarında teknolojik yenilik faaliyetlerinin rolü ve etkisi temel belirleyici haline gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Ar-Ge'ye atfedilen önem giderek artmış, Ar-Ge harcamaları birçok devletin ulusal bilim ve teknoloji politikalarının temel hedefi olmuştur. Ancak bu hedef sadece bilim ve teknoloji politikası kapsamında değerlendirilmemiş ve daha geniş bir bakış açısıyla ülkenin refahını artıracak politikalar birer devlet politikası olarak kararlılıkla yürütülmüştür. Güçlü ulusal

yenilik sistemine sahip olunduğuna işaret eden tüm bu gelişmeler sonucu birçok ülkede halkın refahı artmış, rekabet edebilirlik konusunda ciddi farklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca teknolojinin giderek artan bilimsel niteliği ve gittikçe karmaşıklaşması, bu alandaki profesyonelleşmeyi hızlandırıcı etkenler olmuşlardır. Tüm dünyada, bilhassa son yıllarda bilimsel bilgiyi mümkün olduğunca teknolojinin hizmetine sunmanın önemi doğrultusunda, hem gelişmiş hem de yeni sanayileşen ülkelerde bir teknoloji politikası aracı olarak ulusal yenilik sistemleri ve teknoparklar kritik kurumlar haline gelmiştir.

Bu noktadan hareketle çalışmada, ulusal yenilik sistemi içinde teknoloji politikası aracı olarak teknoparkların ekonomik etkileri Türkiye özelinde irdelenmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye’de teknoparkların kuruluş amaçları doğrultusunda hareket edip etmedikleri, yatırım, istihdam, Ar-Ge gibi konularda oluşturdukları katkıların neler olduğu analiz edilmiştir.

Çalışmanın temel bulgularını ve teknoloji politikası önerilerini, şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Teknoparklar, bilim ve teknoloji üretiminde, teknoloji kaynaşması olarak ifade edilen çok disiplinli bir anlayışın gelişmesine de önemli katkı sağlamaktadırlar.

- Ülkemizde 2002 yılından 2017 yılı mayıs ayı sonuna kadar geçen sürede 66 adet teknopark kurulmuş ve 54 adet teknopark bünyesinde firma kabul etmeye başlamıştır.

- Ülkemizde kurulan teknoparklardan beklenen fayda ve amaçların hedeflenen düzeyde olmadığı görülmektedir.

- Teknoparklarda elde edilen fikri ve mülkiyet hakları ve yürütülen projelerin sayısal değerlerinin yanında kalitesinin de sorgulanması ve artırılması gerekmektedir.

- Ulusal düzeyde ve bölgesel düzeyde teknoparklardan ekonomik açıdan daha fazla faydalanılabilmesi için hukuki ve idari düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Son olarak vurgulanması gereken en temel husus, ilgili amaç ve hedeflere ulaşabilme adına orta ve uzun vadeli ulusal plan ve programlar dâhilinde hazırlanmış, bilim, teknoloji ve sanayi alanlarındaki yol haritaları ve teknoparkların varlığı, ülkenin teknolojik yenilik kapasitesine büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Açıkgöz, A. (2012). *Bilgi-Teknoloji ve Yenilik Üretim Stratejisi(Ulusal Yenilik Sistemleri)*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Akyüz, Y. (2009). *Sermaye Bölüşüm Büyüme*. Ankara: Eflatun Yayınevi, 3.Basım.
- Altunbaşak, Y. (2011). *Ulusal Yenilik ve Girişimcilik Sistemi*, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 23. Toplantısı, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/btyk/23/BTYK23_TUBITAK_Sunus.pdf, Erişim Tarihi: 03.09.2014.
- Ay, M. (2003). Bölgesel ve Ulusal Kalkınmada Etkili Bir Mekanizma: Teknoparklar. *Stradigma E-Dergisi*.
- Babacan, M. (1995). *Dünyada ve Türkiye’de Teknoparklar*. İzmir: Asil ofset.
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Bilim ve Teknoloji Genel Mdürlüğü, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, İstatistikler, <https://teknopark.sanayi.gov.tr>, (26.09.2017).
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu. (2009). *4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu Uygulamalarının Değerlendirilmesi ile Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunların Çözümüne İlişkin Öneri Geliştirilmesi Raporu*. <http://www.tccb.gov.tr/ddk/ddk26.pdf>.
- Eğre, A. A. (2002). OECD Ülkelerinde Yenilik Sistemleri ve Türkiye İçin Durum Değerlendirmesi, DPT-Uzmanlık Tezleri. Ankara,.
- Freeman, C., & Soete, L. (2003). *Yenilik İktisadı, Çev. Ergun Türkcan*,. Ankara: TÜBİTAK.

- Göker, A. (10 Ekim 1998). *Niçin Bilim ve Teknoloji Politikası Tarihsel Gelişim Dünya Örnekleri ve Türkiye*, . Ankara: TÜBİTAK Bilim Kurulu Toplantısı Raporu.
- Göker, A. (1999). İnovasyonun Değişen Ortam ve Şartları Hükümetlerin/Devletin Yeni Rolü . *ODTÜ Bilim ve Teknoloji Politikaları Yüksek Lisans Programı Seminer Notu*. Ankara.
- Göker, A. (2000). Ulusal İnovasyon Sistemi ve Üniversite-Sanayi İşbirliği, . *Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Geleneksel Bahar Paneli IV*. Ankara.
- Göker, A. (2014). *Geleceği Öngörebilmek... Bilimde, Teknolojide, Sanayide... 21. Yüzyıl için Planlama III*.
- Göker, A. (2003). Onuncu Yılında Türk Bilim ve Teknoloji Politikası:1993-2003. 3 Şubat 1993 Günü Yapılan Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Toplantısı. Ankara.
- Gümüş, M., Yükseloğlu, S., & Binark, A. (2013). Ülkemizde Teknoparkların Gelişimi ve Mühendislik Eğitimindeki Rollerini. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, s. 24-31.
- Harmancı, M., & Önen, M. (1999). *Dünyada ve Türkiye’de Teknopark ve Teknokent Uygulamaları*. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.S. GA/99-2-4.
- International Association of Science Park(IASP). (2007, January). *IASP General Survey 2006 - 2007*. Málaga.
- Işık, N., & Kılınc, E. (2012). İnovasyon Sistemi Yaklaşımı ve İnovasyonun Coğrafyası: Türkiye Örneği. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 169-198.
- Kaymakçalan, Ö. (2012, Şubat 19). *Teknopark ve Teknoloji Geliştirme Merkezleri*. 02 11, 2014 tarihinde <http://dabircan.blogspot.com/2012/02/teknopark-ve-teknoloji-gelistirme.html>.
- Lenger, A. (2006). Bölgesel Yenilik Sistemleri ve Devletin Rolü: Türkiye’deki Kurumsal Yapı ve Devlet Üniversiteleri. *Ege Akademik Bakış*, s. 141-155.
- Lundvall, B. A. (2007). National Innovation System Analytical Concept and Development Tool. *Industry and Innovation*, 95-119.
- Lundvall, B.-Å. (2002). The University in the Learning Economy. *DRUID Working Paper No 02-06*.
- Parasız, İ. (2005). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1.Baskı,.
- Soyak, A. (1996). *Teknolojik Gelişme ve Özelleştirme: Telekomünikasyon Sektörü Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Kavram Yayınları.
- Soyak, A. (2002). Teknoloji İktisadına Giriş. *Ders Notu*.
- Soyak, A. (2011). *Teknoekonomi*. İstanbul: Der yayınları, 2. Baskı, .
- Soyak, A. (2013). *Ulusal Ulusalüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sungur, O. (2006). Bir Başarı Örneği Olarak Finlandiya Ulusal İnovasyon Sisteminin Analizi: Aktörler, Roller, Güçlü ve Zayıf Yönleri . *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 120-145.
- Taymaz, E. (1993). Sanayi ve Teknoloji Politikaları: Amaçlar ve Araçlar. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20(4), s. 549-580.
- Törel, M. (1991). *Türkiye’de ve Dünyada Teknoparklar*. <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10684.pdf>.
- Yücel, İ. H. (1997). *Bilim- Teknoloji Politikaları Ve 21. Yüzyılın Toplumunu*. DPT Yayınları.

**Ertelenmiş Vergiye Neden Olan Faktörlerin İncelenmesi:
Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama¹****Investigation of Factors Causing Deferred Taxation: An Application in
Banking Sector****Selim Cengiz², Büşra Tosunoğlu³****Öz**

Uluslararası Muhasebe Standartları ile vergi mevzuatının amaçlarının farklı olması, işletmelerin kazançları üzerinden hesapladıkları vergilerin raporlanmasında etkili olmaktadır. Vergi mevzuatına göre devlete ödenecek vergi borcu ile muhasebe standartlarına göre ödenecek vergi borcunun aynı anda finansal tablolara yansıtılabilmesi ancak ertelenmiş vergilerin raporlanması ile mümkün olmaktadır. TMS-12 Gelir Vergileri standardında, kurumların kazançları üzerinden hesaplanan vergilerin muhasebeleştirilmesini düzenlenmekte ve ertelenmiş vergilerle ilgili hükümlere yer verilmektedir. Bu standartta göre vergi mevzuatı ile muhasebe standartları arasında ortaya çıkan ve geçici fark oluşturan durumlar, finansal tablolara ertelenmiş vergi varlığı veya yükümlülüğü ile ertelenmiş vergi geliri veya gideri olarak yansıtılıp işletmenin gerçek finansal durumu ve faaliyet sonucu ortaya konmaktadır. Bu kapsamda TMS-12 Gelir Vergileri Standardı işletmelerin gerçek finansal durumunun ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı ertelenmiş vergiye neden olan faktörlerin incelenmesidir. Çalışmada ilk olarak Borsa İstanbul'da işlem gören 15 bankanın 2010-2015 yılları arasındaki finansal tabloları ve bağımsız denetim raporları incelenmiştir. Daha sonra ise söz konusu bankaların finansal tablolarındaki ertelenmiş vergiye neden olan faktörler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Son olarak ertelenmiş vergilerin finansal raporlanmasının ülkemizdeki durumunun tespitine yönelik bir inceleme yapılmıştır. İnceleme sonuçlarına göre, ertelenmiş vergi varlığı ve borcunun işletmelerin finansal tabloları üzerinde önemli bir etkiye neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ertelenmiş vergiye neden olan faktörlerin finansal araçlar, karşılıklar, maddi ve maddi olmayan duran varlıklar, vergi avantajları, stoklar, hasılat ve türev araçlar olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ertelenmiş Vergi, İçerik Analizi, TMS-12 Gelir Vergileri Standardı**Abstract**

The difference between the aims of International Accounting Standards and the of tax legislation has an effect on the reporting of the calculation of the taxes based on companies' winnings. Reflecting the taxes which are defined according to Tax legislation, and which are to be paid to the government, with the tax expenditures which are defined according to Accountancy Standards to the financial statements at the same time is only possible by reporting of deferred tax. In the income tax standard TMS-12, Accounting for the income taxes which are calculated on the earnings of the corporation is held and it is given to the provisions relating to deferred tax. According to these standards, the situations emerged between tax laws and accounting standards and make up temporary differences are to reveal the true rue financial status of the business by reflecting as deferred tax liability and tax receivables to financial statements. TMS-12 Income Tax Standard, is essential in terms of displaying the real financial status of business. In this direction the aim of this study is to determine the factors that cause deferred tax. Firstly in the study, financial statement and independent audit report between years 2010-2015 of 15 firms' which are operating in Istanbul Stock Exchange is examined. Afterward the factors that cause deferred tax in 15 firm's financial statement has been examined detail. Finally a examination is conducted to determine the position of financial reporting of deferred taxes. According to survey result, deferred tax assets and liabilities have significant influence on financial statement of business. Also it is found that deferred tax originated from financial instruments, reserves, tangible and intangible assets, tax advantages, stocks, revenue and derivate financial instruments.

Keywords: Deferred Tax, Content Analysis, TMS-12 Income Tax Standard**Jel Classification:** M40,M41,M42

¹ Bu çalışma 6-8 Nisan 2017'de International Congress of Eurasian Social Sciences'ta sözlü olarak sunulmuştur.

² Yrd.Doç.Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Böl., scengiz@karatekin.edu.tr

³ Yrd.Doç.Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, busra.tosunoglu@gumushane.edu.tr

Giriş

Günümüzde güvenilir, gerçek ve karşılaştırılabilir finansal raporlamayı hedefleyen Tek Düzen Hesap Planı ile ödenecek vergi borcunu dikkate alan işletmelerin ticari faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ve Tek Düzen Hesap Planına göre oluşan muhasebe/ticari karı⁴ ile vergi mevzuatına göre oluşan mali/vergiye tabi kar⁵ arasındaki farklılıklar bulunmaktadır. Ticari kar ile mali kar arasındaki farklılık muhasebe standartları ile vergi mevzuatı arasındaki işlemlerin muhasebeleştirilmesinde de farklılık oluşturmakta ve bu farklılık ise ertelenmiş vergiye neden olmaktadır (Tekşen, 2010: 298). Ülkemizde mevcut uygulamada işletme gelirinin tespit edilmesinde, ticari kar esas alınmaktadır. Hesaplanan gelir matrahı üzerinden vergi hesaplanması yapılır. Gelirin tespiti için kullanılan TMS-12 Gelir Vergileri Standardına göre ise, vergi borcunun hesaplanmasında ticari kar esas alınmakta ve vergi değeri ile muhasebe değeri arasındaki farklardan kaynaklanan ertelenmiş vergi varlığı (alacağı) ve ertelenmiş vergi yükümlülükleri (borçları) meydana gelmektedir (Yereli vd., 2012: 17). Bu nedenle TMS-12, verginin hesaplanmasında sürekli farklılıklar hariç tutulmak kaydıyla ticari karın esas alınması gerektiğini vurgulayarak, mevcut uygulamalardan farklılığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, TMS-12 Gelir Vergisi Standardı kapsamında muhasebe standartları ile vergi mevzuatı arasındaki farklılıklardan oluşan ertelenmiş vergi kavramını odaklanarak, ülkemizde ertelenmiş vergi kavramının finansal tablolara nasıl yansıtıldığı veya finansal tabloları hangi ölçüde etkilediği açıklanmaktadır. Bu kapsamda, BİST' te faaliyet gösteren 15 bankanın ertelenmiş vergi varlığını ve borcunu oluşturan faktörler belirlenerek durum tespiti yapılmıştır.

Çalışmada bir bütünlük sağlayabilmek için öncelikle kavramsal çerçeve oluşturulmuş ve konu ile ilgili literatüre yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde içerik analiz yöntemi ile işletmelerin finansal tabloları kullanılarak ertelenmiş vergiye neden olan faktörlerin incelemesi yapılmıştır.

1. Ertelenmiş Vergi Kavramı ve Ertelenmiş Vergi Varlığı ve Borcu

1.1. Ertelenmiş Vergi Kavramı

Ertelenmiş vergi, bir varlıktan fayda temin edilmesinin veya bir borcun ödenmesinin ileride gerçekleşeceği beklentisi nedeniyle bu alacağı (varlığı) veya borcun (yükümlülüğün) muhasebedeki kayıtlı değeri ile vergi değeri arasında oluşan geçici farklar üzerinden hesaplanan vergidir (Tekşen, 2010: 299). Ticari kara göre hesaplanan vergi tutarı ile mali kara göre hesaplanan vergi tutarı arasındaki farklar, TMS-12 kapsamında (a) sürekli ve (b) geçici farklar olarak ikiye ayrılmaktadır.

(a) Sürekli farklar, mali ve muhasebe kârı arasında bir dönem içinde ortaya çıkan ve gelecek dönemlerde ortadan kalkmayan farkları ifade etmektedir. Örneğin vergi mevzuatımıza göre kanunen kabul edilmeyen giderler vergilendirilebilir karın hesaplanmasında bir gider unsuru olarak kabul edilmezken muhasebe ilkelerine göre gider unsuru olarak dikkate alınmaktadır. Sürekli farklar, genel olarak vergi mevzuatında yer alan kanunen kabul edilmeyen giderler ile vergiden istisna olan ve cari dönemde bu istisnadan yararlanmış kazançları kapsamaktadır (Arslan, 2008: 298). Bu durum vergi mevzuatının hiçbir zaman kabul etmediği gelir ve giderleri nedeniyle ticari karın mali kardan farklılaşmasına neden olmakla birlikte bu durum

⁴ Ticari kar, işletmenin ticari faaliyeti sonucu elde ettiği gelirlerden, gider ve maliyetlerinin düşülmesi sonucu elde edilen karıdır.

⁵ Mâli kar, işletme karının vergi mevzuatındaki hükümlerin dikkate alınarak hesaplanmasıdır. Mali kar verginin matrahını oluşturmaktadır. Ticari kar ile mali kar arasındaki fark ise, vergi mevzuatımızda bazı giderlerin indirimi kabul edilmemektedir (kanunen kabul edilmeyen giderler (KKEG)). Ayrıca bazı gelirler vergi mevzuatımızda yer alan hükümlerle vergiden istisna edilmiştir. Ticari kara kanunen kabul edilmeyen giderlerin eklenmesi ve istisna kazançların çıkarılmasıyla mali kar hesaplanmaktadır. Hesaplanan mali kar, vergi matrahı olmaktadır. Mali kar = Ticari kar + KKEG - İstisna kazançlar

sürekli farklar olarak adlandırılmaktadır. Muhasebe kârı ile mali kâr arasında oluşan bu farklar, ileride kapanamadığından ve dolayısıyla gelecekteki vergi borcunu etkileyemediğinden sadece dönemin vergi borcunu etkilediğinden ertelenmiş vergi unsuru oluşturmamaktadır (Süer ve Şenyiğit, 2006: 205). Kurumlar Vergisi Kanunu'nu kapsamında bu farklılaşmaya neden olan gelir ve giderler Tablo 1'de belirtilmektedir.

Tablo 1: Farklılaşmaya Neden olan Gelir ve Giderler

• İştirak Kazançları
• Belli şartların varlığı halinde tam mükellef, anonim şirketlerin yurt dışı iştirak hisseleri satış kazançları
• Emisyon prim kazançları
• Serbest bölge kazançları
• Yurtdışı inşaat ve onarım karşılıkları
• Kanunen Kabul edilmeyen bağış ve yardımlar
• Taşınmazlar ve iştirak hisseleri ile kurucu senetleri, intifa senetleri ve rüçhan hakları satış kazançları (yine belli şartların varlığı halinde)
• Yurt Dışı İnşaat İşlerinden Sağlanan Kazançlar,
• Her türlü para cezaları, vergi cezaları, gecikme zamları ve faizler,
• SGK prim borçları,
• Kanunlarla veya kanunların verdiği yetkiye dayanılarak tespit edilen hadler saklı kalmak kaydıyla, menkul kıymetlerin itibari değerlerinin altında ihracından doğan zararlar ile bu menkul kıymetler ilişkin olarak ödenen komisyonlar ve benzeri her türlü giderler vb.

Tablo 1'de gösterilen gelir ve gider örnekleri, ticari kar ile mali kar arasında ilgili dönemde bir fark oluşturmakla beraber oluşan bu fark yine sadece ilgili dönemin vergisini etkileyecek ancak hiçbir zaman gelecek dönem ya da dönemlerin vergisini etkilemeyecektir. Sonuç olarak ertelenmiş vergi varlığı ve borcu oluşmayacaktır. Mali kar üzerinden hesaplanan vergi tutarı, dönemin vergi gideri olarak, dönem karından indirilecek ve net kara ulaşılacaktır. Örneğin, trafik cezaları ve vergi cezaları işletme varlıklarını azaltan ve işletmeden kaynak çıkışına neden olan unsur oldukları için muhasebe standartları uyarınca gider olarak kabul edilirken, vergi mevzuatı bunları hiçbir zaman gider olarak kabul etmeyecektir. Benzer şekilde iştiraklerden elde edilen temettü gelirleri de işletme varlıklarını artırdığı ve işletmeye kaynak girişi sağladığı için muhasebe standartları uyarınca gelir olarak kabul edilmesine rağmen; vergi mevzuatı, söz konusu temettü gelirlerini hiçbir zaman gelir olarak dikkate almayacaktır.

(b) *Geçici farklar*, "Varlığın veya borcun bilançodaki defter değeri ile bunların vergi açısından taşıdıkları değerler arasındaki farklar" olarak ifade edilmektedir (TMS-12, Par. 5). Gelir veya giderin, bir dönemin muhasebe kârına dâhil edilmiş olması; vergiye tabi kârın hesabında farklı bir dönemde dikkate alınmış olmasıyla ilişkilendirilmekte ve bu geçici farklar, zamanlama farkı olarak da adlandırılmaktadır (TMS-12, par. 17). Örneğin, faiz gelirleri, muhasebe kârının tespitinde faiz işleyen zaman esasına göre belirlenebilirken, vergi mevzuatına göre nakit tahsil edilen faiz tutarları gelir yazılabilmektedir (TMS-12, 17). Finansal durum tablosuna (bilançoya) yansıtılmış ancak tahsil edilmemiş bu tür faiz alacaklarının vergiye esas değeri sıfır olacaktır. Çünkü bu gelirler, nakit olarak tahsil edilmedikleri için vergiye tabi geliri etkilememektedir. Ancak muhasebe değeri tahakkuk edilen tutar kadar olacağı için ertelenmiş vergi yükümlülüğü söz konusu olacaktır (muhasebe değeri > vergi değeri). Geçici farklar, zamanlama farklarının yanında; varlık ve yükümlülüklerin kayıtlı (defter) değeri ile vergiye esas değeri arasındaki farklılıkları da kapsamaktadır (Köse ve Ferhatoğlu, 2009: 42-43). Kısacası geçici farklar; ticari ve mali karın hesaplanmasında da dikkate alınma zamanı farklı olan gelir ve giderlerden oluşur. Bu nedenle de söz konusu durum, vergi varlığı ve yükümlülüğüne yol açmakta, bu yüzden

muhasebeleştirilerek ilgili finansal tablolarda gösterilmek zorunluluğu taşımaktadır.

1.2. Ertelenmiş Vergi Varlığı ve Borcu

TMS-12'ye göre, işletmelerin cari dönem vergilerini finansal tablolarda göstermeleri yeterli olmamakla birlikte işletmelerin cari dönem vergiye esas karı ile TMS karları arasındaki farklardan dolayı ilerideki dönemde vergi indirimini veya vergi artışı varsa bunun da finansal tablolarında belirtmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, bilanço tarihi itibarıyla cari dönemde gerçekleşmiş bir işlem nedeniyle ileride devlete vergi ödeyeceğini bilen bir işletmenin bu tutarı vergi borcu (yükümlülüğü) ya da vergi pasifi olarak muhasebeleştirilmesi, gerekmektedir. Ayrıca bilanço tarihi itibarıyla o dönemde gerçekleşmiş bir işlem nedeniyle ileride devletten bir vergi alacağı olduğunu bilen bir işletmenin de bu tutarı vergi varlığı ya da vergi alacağı olarak muhasebeleştirilmesi zorunludur (Sayar, 2013: 18). TMS-12'de ifade edilen değerlendirme ölçü ve yöntemleri ile vergi kanunlarında yer alan değerlendirme ölçü ve yöntemleri arasındaki farklılıklar iki ayrı raporlamayı karşımıza çıkarmaktadır. Standartta öngörülen değerlendirme ölçülerine göre ortaya çıkan ticari kâr ile vergi kanunlarındaki değerlendirme ölçülerine göre hesaplanan mali kâr arasındaki farklılıklar sürekli veya geçici farklar olarak ifade edilmekte (Akdoğan, 2006: 2) ve ertelenen vergi varlığı (alacağı) ve ertelenen vergi yükümlülüğü (borcu) TMS-12 Standardına uygun şekilde muhasebeleştirilmektedir (Örten vd., 2007: 200).

Bir varlığın ya da borcun defter değeri (muhasebe değeri) ile vergi mevzuatı uyarınca belirlenen vergiye esas değeri arasında ortaya çıkan ve sonraki dönemlerde mali kâr (zarar) hesabında dikkate alınan farklardır (Ferhatoğlu ve Köse, 2009: 43). Hisse senetleri değer artış kazançları, yenileme fonu, menkul kıymet faiz gelir reeskontu, verilen çekler reeskont gelirleri, vadesiz borçlar reeskont gelirleri ve vergi yasalarına göre maliyet bedelinin üzerinde bir değerle değerlendirilen varlıklar (devlet tahvili, hazine bonoları hariç) vergiye tabi geçici farklara örnek olarak gösterilebilmektedir (Örten vd., 2008: 162). Gelecek dönemlerde işletmenin ödeyeceği verginin artmasına neden olacak vergiye tabi geçici farklar ve meydana gelecek bu vergi etkisi, ertelenmiş vergi borcu olmakta ve aşağıdaki gibi formülize edilmektedir (Akdoğan, 2006: 4):

$$\text{Ertelenmiş Vergi Borcu (Yükümlülüğü)} = \text{Vergilendirilebilir Geçici Farklar} \times \text{Vergilendirme Döneminde Beklenen Vergi Oranı}$$

Gelecek dönemlerde faydalanma veya ödeme yapıldığında o dönemlerin vergiye tabi kârını veya zararını belirlerken vergi matrahından indirilebilir tutar olarak tanımlanan indirilebilir geçici farklar (TMS-12 par. 5), gelecek dönemlerde işletmenin karşı karşıya kalacağı vergi yükünü azalttığı için, ertelenmiş vergi varlığı (alacağı) oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle ertelenmiş vergi varlıkları⁶; indirilebilir geçici farklar, kullanılmamış mali zararlar ve kullanılmamış vergi avantajlarının sonraki dönemlere taşınması sebebiyle gelecek dönemlerde geri kazanılacak olan gelir vergisi tutarlarını ifade etmektedir (TMS-12, mad.5: 4). Tanımdan da anlaşıldığı gibi işletmeler indirilebilir geçici farkları, mali zararlar ve vergi indirim ve istisnaları gibi üç unsuru kullanarak ertelenmiş vergi varlığı oluşabilmektedir. Örneğin, araştırma giderleri muhasebeleştirildikleri dönemin muhasebe kârının hesabında gider olarak dikkate alınmakla birlikte vergiye esas kârın (mali zararın) tespitinde daha sonraki bir dönemde gider olarak indirilmeleri söz konusu olabilir. Araştırma giderlerinin vergi mevzuatının gelecek dönemlerde gider olarak yazılmasına izin verdiği tutar olan vergiye esas değeri ile sıfır olan defter değeri arasındaki fark, ertelenmiş vergi varlığı doğuran bir indirilebilir geçici

⁶ Ertelenmiş vergi varlığının işletmelerde hesaplanabilmesi için, işletmenin gelecekte kar elde etmesinin beklenmesi ve işletmenin bu vergi avantajından yararlanma olanağının bulunması gerekir. Örneğin vergi mevzuatımıza göre beş yıla ilişkin mali zararların izleyen dönemlerde vergi matrahından indirilmesi mümkündür. Ancak işletmenin zararın olduğu yılı takip eden beş dönem içinde kurum kazancı beklenmiyor ve herhangi bir vergi mükellefiyeti oluşmayacak ise, söz konusu mali zararlar için ertelenmiş vergi varlığı hesaplanması mümkün olmayacaktır (Kavak, 2008: 52).

farktır (TMS-12, 26. 11). Benzer şekilde, şüpheli alacak gideri, kıdem tazminatı karşılığı, ödenecek SSK primleri, devreden mali zarar, devreden yatırım indirimi ve menkul kıymet değer düşüklüğü de ertelenmiş vergi alacağına örnek verilebilmektedir. İşletmeler, bütün indirilebilir geçici farklar için ertelenmiş vergi varlığı oluşturabilmekte ve aşağıdaki gibi formülize edilmektedir (Akdoğan, 2006: 4):

$$\text{Ertelenmiş Vergi Varlığı (Alacağı)} = \frac{\text{İndirilebilir Geçici Farklar} \times \text{İndirme Döneminde Beklenen vergi Oranı}^7}{1}$$

Vergi mevzuatına göre bir varlığın defter değeri (vergi değeri), standarda uygun şekilde değerlendirildiğinde oluşacak defter değerinden (muhasabe değerinden) büyükse ertelenmiş vergi varlığı (alacağı), aksi takdirde ertelenmiş vergi yükümlülüğü (borcu) doğmaktadır. Vergilendirilebilir ve indirilebilir geçici farklara ilişkin bilgiler Tablo 2’de, Ertelenmiş Vergi Varlığı ve borcuna ilişkin bilgiler ise Tablo 2 ve 3’te gösterilmiştir (Sümer Göğüş, 2010: 21)

Tablo 2: Vergilendirilebilir ve İndirilebilir Geçici Farklar

Toplam Vergi Gideri > Dönem vergi karşılığı	Vergilendirilebilir Geçici Farklar (Ertelenmiş Vergi Borcu)
Toplam vergi gideri < Dönem Vergi Karşılığı	İndirilebilir Geçici Farklar (Ertelenmiş Vergi Alacağı)

Tablo 3: Ertelenmiş Vergi Varlığı ve Borcu

Aktif Kalemler	Farkların Niteliği	Farkların Vergi Etkisi
Vergi Değeri > Muhasebe Değeri	İndirilebilir Fark	Geçici Ertelenmiş Vergi Varlığı (Alacağı)
Vergi Değeri < Muhasebe Değeri	Vergilendirilebilir Geçici Fark	Ertelenmiş Vergi Borcu (Yükümlülüğü)
Pasif Kalemler		
Vergi Değeri > Muhasebe Değeri	Vergilendirilebilir Geçici Fark	Ertelenmiş Vergi Borcu (Yükümlülüğü)
Vergi Değeri < Muhasebe Değeri	İndirilebilir Fark	Geçici Ertelenmiş Vergi Varlığı (Alacağı)

Ertelenmiş vergi borcu, dönem içinde karşılıkların artmasına sebep olduğu ve dönem karının daha azalması sonucunu doğurduğu için yarattığı etki gider etkisi olarak yorumlanmaktadır. Ertelenmiş vergi alacağı ise dönem içinde karşılıkların azalmasına sebep olduğu ve bu nedenle dönem karının artması sonucunu doğurduğu için yarattığı etki gelir etkisi olarak yorumlanmaktadır (Sümer Göğüş, 2010: 28). Bu durumun sonucunda, ertelenmiş vergi yükümlülüğü ve ertelenmiş vergi varlığı arasındaki olumlu fark ertelenen vergi giderini, olumsuz fark ise ertelenen vergi gelirini ifade etmekte ve bu tutarlar dönem vergi karşılığına eklenmekte veya çıkarılarak dönem net kârının, dönemin gerçek performansını göstermesi amaçlanmaktadır (Gücenme ve Arsoy, 2007: 5).

2. Literatür Taraması

Ertelenmiş vergiye neden olan faktörlerin incelenmesine yönelik ilgili literatür incelendiğinde, Sandıkcıoğlu (2009) çalışmasında, BİST’de işlem gören 104 şirket arasından seçilen 75 şirketin ertelenmiş vergi konusundaki uygulamalarını 2006-2007 yıllarına ilişkin kamuya açıkladıkları finansal tablolar yardımıyla analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre işletmelerin çoğunluğunun ertelenmiş vergi

⁷ TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu Standardının 56. Maddesine göre; ertelenmiş vergi varlıklarının cari dönem varlıklarından ayrı gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak işletmelerin hangi hesapları kullanacakları ve bu hesapların bilançonun neresinde ve ne şekilde raporlanacağı konularına açıklık getirilmemiştir. Standartta daha çok finansal tablo dipnotlarında açıklanması gereken bilgiler üzerinde durulmuştur (Tekşen, 2010: 303).

konusunda ilgili düzenlemeler uyarınca kamuya açıklanması gereken bilgilere dipnotlarında yer vermektedir. Ayrıca işletmelerin finansal durumunun tam ve doğru olarak anlaşılabilmesi için ertelenmiş vergi hesaplamalarının yapılmasının gerekliliği ifade edilmiştir.

Süer (2010) çalışmasında 2008-2009 yılları arasında BİST 100 Endeksinde işlem gören 58 reel sektör şirketinden, 34 mali sektör şirketin finansal tablolarında yer alan ertelenmiş vergi tutarları, bunlara ilişkin açıklama ve dipnotları incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre şirketlerin ertelenmiş vergileri açıklama düzeylerinin ortalamasının 2008 yılı için % 62, 2009 yılı içinse % 65 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 2008 yılında reel sektör şirketlerinde mali sektör şirketlerine göre ertelenmiş vergilere ilişkin hesaplanan tüm oranların daha büyük olduğu, 2009 yılında ise ertelenmiş vergi varlığının sermayeye oranı ve ertelenmiş vergi borcunun toplam borçlara oranının mali sektör şirketlerinde reel sektör şirketlerine göre daha büyük olduğu tespit edilmiştir.

Yereli, vd. (2012) çalışmalarında, BİST'e kayıtlı tekstil sektöründe faaliyet gösteren 13 şirketin 2009 yılı finansal tablolarını kullanarak ertelenmiş vergilerin finansal oranlar üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre ertelenmiş verginin dönem sonunda kâr üzerinde artı yönde, dönem sonunda zarar üzerinde ise azalış yönünde bir etkiye neden olduğu ifade edilmiştir.

Özdemir (2015) çalışmasında, BİST'de işlem gören ve BİST-30 endeksine dâhil olan 30 şirketin 2010-2014 yıllarına ait finansal tablo verileri esas alınarak, ertelenmiş verginin dönem karına etkisini incelemiştir. Analiz sonucunda, dönem karı ertelenmiş vergiden olumlu yönde etkilediği ifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca ertelenmiş verginin dönem karını olumlu olarak en yüksek seviyede etkilediği ana sektörün imalat sanayi alt sektör olarak ise petrol rafineri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ertelenmiş verginin dönem karını olumsuz yönde etkileyen ana sektörün inşaat ve bayındırlık, alt sektörün ise hava taşımacılığı sektörü olduğu da çalışma sonuçlarında tespit edilmiştir. Çalışmada son olarak ertelenmiş verginin finansal araçlardan, karşılıklardan, maddi ve maddi olmayan duran varlıklardan, kullanılmamış ve gelecekte kullanılacak olan geçmiş yıl zararlarından ve vergi avantajlarından, çalışanlara sağlanan fayda ve karşılıklardan, ülke riski değerlendirilmesinden, stoklardan, hasıllardan ve türev araçlarından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Öziç (2015) çalışmasında karlılık, büyüme, likidite ve finansal yapı vb. 13 finansal oranları ile ertelenmiş vergi arasındaki ilişkiyi, BİST imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2000-2009 yılları arasındaki (UFRS öncesi 5 yıllık dönem ve UFRS sonrası 5 yıllık dönem olmak üzere on yıllık dönem) verilerinden yararlanarak incelemiştir. Analiz sonucunda, ertelenmiş vergi etkilerinin hesaplanması ve finansal tablolara yansıtılması durumunda dönem net kar veya zarar tutarının daha gerçekçi hesaplanmasına ve ortaklara dağıtılacak karın doğru olarak belirlenmesine olanak sağlayacağı ve ertelenmiş verginin muhasebeleştirilmesi işletmelerin gerçek finansal durumunu yansıtarak, işletmenin karlılığı ya da geleceği konusunda sağlıklı karar vermelerine katkı sağlayacağı tespit edilmiştir.

Ergin ve Ayanoğlu (2016) çalışmalarında, ertelenmiş vergilerin BİST-50 işlem gören endeksinde işlem gören 47 şirketin finansal tabloları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre ertelenmiş vergi raporlanmasının karlılık ve mali yapı oranları üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ertelenmiş vergiye neden olan en önemli faktörlerin maddi ve maddi olmayan duran varlıkların ölçümü, kıdem tazminatı hesaplaması, borç ve karşılıkların hesaplaması, stokların değerlendirilmesi, kullanılmamış mali zararlar, ticari alacak ve borçların değerlendirilmesi olduğu tespit edilmiştir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada uzun bir zaman kesitinde oluşan süreçleri yansıtan ve güvenilir bir analiz yöntemi olarak tanımlanan içerik analiz yöntemi kullanılmıştır (Hopkins ve

King, 2010: 229). İçerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verilerin belirlenmiş kavramlar kapsamında bir araya getirilmesi ve bunların anlaşılabilir bir biçimde organize edilerek yorumlanması olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 157). Bu doğrultuda çalışmada verilerin toplanmasında “Kamuyu Aydınlatma Platformu” (<https://www.kap.org.tr/tr/>) sayısında yer alan Şirketler Arayüzü kullanılmıştır. Tarama kapsamında BİST’te faaliyet gösteren bankalar ve özel finans şirketlerinin finansal tablolarından yararlanılmıştır. Sonuç olarak BİST’te faaliyet gösteren bankalar ve özel finans kuruluşlarının 2012-2015 yılları arası finansal tabloları ile ertelenmiş vergi ilişkisi incelenmiştir.

4. Genel Bulgular

Ülkemizde de finans sektörünün temeli bankacılık sektörüdür. Ayrıca birçok ülkenin finansal krizlerle karşı karşıya kaldığı günümüzde, bankacılık sektörü optimal kaynak kullanımının gerçekleştirilmesi bakımından ülke ekonomileri için çok önemlidir. Bu kapsamda, bankacılık sektörünün vergisel açıdan incelenmesi önemli bir konudur. Ayrıca bankaların vergisel durumunun özellikle ertelenmiş vergi varlığı ve borcunun güvenilir ve doğru bir şekilde hesaplanması yatırımcıların alacakları kararlarda sağlıklı bir zemin oluşturma açısından önemlidir. Söz konusu şirketler Türkiye’deki diğer şirketlere görece daha kurumsal ve daha sağlıklı finansal raporlama sistemlerine sahiptirler. Bu kapsamda çalışmada, TMS-12 Gelir Vergisi Standardı ile birlikte uygulanmaya başlayan ertelenmiş vergi varlığı ve borcunun BİST’te faaliyet gösteren bankalarda ve özel finans şirketlerinde ne düzeyde kullanıldığının ve ertelenmiş vergiye neden olan faktörlerin neler olduğunun ortaya konması amaçlanmıştır. Analize dâhil edilen şirketlerin isimleri ve kodları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Bankalar ve Özel Finans Kurumları

1- AKBNK	AKBANK T.A.Ş.
2- ALBRK	ALBARAKA TÜRK KATILIM BANKASI A.Ş.
3- DENİZ	DENİZBANK A.Ş.
4- FINBN	FİNANSBANK A.Ş.
5- ICBCT	ICBC TURKEY BANK A.Ş.
6- ODEA	ODEA BANK A.Ş.
7- SKBNK	ŞEKERBANK T.A.Ş.
8- TEBNK	TÜRK EKONOMİ BANKASI A.Ş.
9- GARAN	TÜRKİYE GARANTİ BANKASI A.Ş.
10- HALKB	TÜRKİYE HALK BANKASI A.Ş.
11- ISCTR,	TÜRKİYE İŞ BANKASI A.Ş.
12- KLNMA	TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.
13- TSKB	TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI A.Ş.
14- VAKBN	TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI T.A.O.
15- YKBNK	YAPI VE KREDİ BANKASI A.Ş.

BİST mali kuruluşlar sektöründe faaliyet gösteren banka ve özel finans şirketlerinin 2012-2015 dönemlerine ait finansal tabloları incelenmiştir. İlgili dönemlere ait ertelenmiş vergi varlığı ve borcuna neden faktörler aşağıda tablolar halinde gösterilmiştir. Bu faktörler bağımsız denetimden geçmiş finansal tablo dipnotlarında belirtildiği şekilde aynen alınmıştır.

Tablo 5: 2012 Yılına İlişkin Ertelenmiş Vergi Varlığı ve Boruna Neden Olan Faktörler

Bankalar	Ertelenmiş Vergi Varlığına ve Yükümlülüğüne Neden Olan Faktörler	Tutar	%
<i>Ertelenmiş Vergi Varlığının Artmasına Neden Olan Faktörler</i>			
A-			
AKBNK	Çalışan hakları karşılığı	4.816	0,75
AKBNK	Diğer	24.603	3,86

DENIZ	Kazanılmamış Gelirler	17.829	2,80
FINBN	Çalışan hakları karşılığı	11.155	1,75
FINBN	Diğer	64.453	10,13
HALKB	Çalışan hakları yükümlülükleri ve diğer karşılıklar	22.579	3,55
HALKB	Finansal Varlıkların Değerlemesi	130.282	20,48
	Çalışan hakları yükümlülükleri, emekli sandığı fiili ve teknik açığı, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıkları		
ISCTR		44.857	7,05
ISCTR	Finansal Varlıkların Değerlemesi	82.313	12,94
	Çalışan hakları yükümlülükleri, emekli sandığı fiili ve teknik açığı, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıkları		
SKBNK		6.454	1,01
SKBNK	Finansal Varlıkların Değerlemesi	8.846	1,39
VAKBN	Kıdem tazminatı ve izin karşılıkları	10.714	1,68
VAKBN	Diğer karşılıklar	10.200	1,60
YKBNK	Çalışan hakları karşılığı	6.036	0,94
YKBNK	Banka sosyal yardım sandığı açıkları karşılığı	10.378	1,63
YKBNK	Türev finansal borçlar	60.821	9,56
YKBNK	Menkul değerler portföyü değerlendirme farkları	88.783	13,95
YKBNK	Diğer	30.890	4,85
B- Ertelemiş vergi varlığının azalmasına neden olan faktör			
AKBNK	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	58.422	43,10
DENIZ	Diğer	9.457	6,97
FINBN	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	30.772	22,70
ISCTR	Diğer	20.628	15,22
VAKBN	Finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farkları	16.248	11,98
C- Ertelemiş vergi yükümlülüğünün artmasına neden olan faktör			
AKBNK	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	143.489	24,97
ALBRK	Gayrimenkul Yeniden Değerleme Farkı	4.593	0,79
FINBN	Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergiye Esas Değeri Arasındaki Farklar değeri arasındaki farklar	35.566	6,18
FINBN	Diğer	14.673	2,55
SKBNK	Maddi Duran Varlıklar Matrah Farkları	5.128	0,89
TSKB	Menkul değerler	9.801	1,70
VAKBN	İştirak ve bağlı ortaklıklar değerlendirme farkları	20.489	3,56
YKBNK	Menkul değerler portföyü değerlendirme farkları	340.874	59,32
D- Ertelemiş vergi yükümlülüğünün azalmasına neden olan faktör			
DENIZ	Türev İşlemler Değerleme Farkları	32.955	55,24
VAKBN	Finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farkları	7.186	12,04
YKBNK	Türev finansal varlıklar	19.510	32,70

Tablo 5’de görüldüğü üzere, analiz kapsamındaki bankaların 2012 yılında ertelenmiş vergi varlığının artmasının en önemli faktörü sırasıyla finansal varlıkların değerlendirilmesi (%20,48) ve menkul değerler portföyü değerlendirme farklarıdır (%13,95). Ertelemiş vergi varlığının azalmasının en önemli faktörü sırasıyla finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar (%43,10) ve finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklardır (%22,70). Öte yandan, ertelenmiş vergi yükümlülüğünün artmasına neden olan en önemli faktörler sırasıyla, menkul değerler portföyü değerlendirme farkları (%59,32)

ve finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklardır (% 24,97). Ertelemiş vergi yükümlülüğünün azalmasına neden olan en önemli faktörler ise türev işlemler değerlendirme farkları (%55,24) ve türev finansal varlıklardır (%32,70).

Tablo 6: 2013 Yılında Ertelemiş Vergi Varlığı ve Boruna Neden Olan Faktörler

Bankalar	Ertelemiş Vergi Varlığına ve Yükümlülüğüne Neden Olan Faktörler	Tutar	%
Ertelemiş vergi varlığının artmasına neden olan Faktörler			
A-			
ALBRK	Kâr Payı Reeskontları ve Peşin Tahsil Edilen Ücret ve Komisyonlar İle Kazanılmamış Gelirler	4.982	1,27
ALBRK	Kıdem Tazminatı ve İzin Ücreti Karşılıkları	4.128	1,05
DENİZ	Kazanılmamış Gelirler	10.819	2,77
DENİZ	Mali Zarar	91.956	23,60
FINBN	Diğer	6.051	1,55
FINBN	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	39.046	10,02
GARAN	Çalışan hakları yükümlülükleri, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıklar	13.727	3,52
GARAN	Diğer	35.388	9,08
HALKB	Çalışan hakları yükümlülükleri ve diğer karşılıklar	24.698	6,33
ISCTR	Çalışan hakları yükümlülükleri, emekli sandığı fiili ve teknik açığı, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıkları	97.173	24,94
ODEA	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	23.833	6,11
ODEA	Peşin tahsil edilen komisyonlar	6.826	1,75
ODEA	Mali Zarar	5.596	1,43
VAKBN	Kıdem tazminatı ve izin karşılıkları	11.169	2,86
YKBNK	Diğer	14.201	3,64
Ertelemiş vergi varlığının azalmasına neden olan faktör			
B-			
DENİZ	Muhtelif Karşılıklar	14.243	3,07
DENİZ	Diğer	7.372	1,58
GARAN	Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergi Değeri Arasındaki Farklar	97.412	20,99
ISCTR	Finansal Varlıkların Değerlemesi	161.330	34,77
SKBNK	Çalışan hakları yükümlülükleri, emekli sandığı fiili ve teknik açığı, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıkları	7.976	1,71
VAKBN	Finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farkları	30.214	6,51
YKBNK	Banka sosyal yardım sandığı açıkları karşılığı	12.009	2,58
YKBNK	Türev finansal borçlar	8.592	1,85
YKBNK	Menkul değerler portföyü değerlendirme farkları	124.774	26,89
Ertelemiş vergi yükümlülüğünün artmasına neden olan faktör			
C-			
AKBNK	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	65.564	8,02
ALBRK	Gayrimenkul Yeniden Değerleme Farkı	10.298	1,26
DENİZ	Türev İşlemler Değerleme Farkları	84.850	10,38
FINBN	Maddi Duran Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergi Değeri Arasındaki Farklar	4.936	0,60
FINBN	Diğer	12.424	1,52
HALKB	Finansal Varlıkların Değerlemesi	251.340	30,76
ODEA	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri	19.715	2,41

	arasındaki farklar		
SKBNK	Maddi Duran Varlıklar Matrah Farkları	4.793	0,58
SKBNK	Finansal Varlıkların Değerlemesi	18.228	2,23
VAKBN	Finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farkları	38.526	4,71
VAKBN	İştirak ve bağlı ortaklıklar değerlendirme farkları	9.990	1,22
YKBNK	Türev finansal varlıklar	296.434	36,27
D- Ertelenmiş vergi yükümlülüğünün azalmasına neden olan faktör			
	Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergiye Esas		
FINBN	Değeri Arasındaki Farklar değeri arasındaki farklar	76.623	15,90
ISCTR	Finansal Varlıkların Değerlemesi	7.483	1,55
TSKB	Menkul değerler	9.193	1,90
YKBNK	Menkul değerler portföyü değerlendirme farkları	335.519	69,62
YKBNK	Bağlı ortaklıklar değerlendirme farkları	53.103	11,01

Tablo 6'da görüldüğü üzere, analiz kapsamındaki bankaların 2013 yılında ertelenmiş vergi varlığının artmasının en önemli faktörü sırasıyla çalışan hakları yükümlülükleri, emekli sandığı fiili ve teknik açığı, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıkları (% 24,94) ve mali zarardır (%23,60). Ertelenmiş vergi varlığının azalmasının en önemli faktörü sırasıyla finansal varlıkların değerlendirilmesi (%34,77) ve menkul değerler portföyü değerlendirme farklarıdır (%26,89). Öte yandan, ertelenmiş vergi yükümlülüğünün artmasına neden olan en önemli faktör sırasıyla, türev finansal varlıklar (% 36,27) ve finansal varlıkların değerlendirilmesidir (% 30,76). Ertelenmiş vergi yükümlülüğünün azalmasına neden olan en önemli faktör ise menkul değerler portföyü değerlendirme farkları (%69,62) ve finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergiye esas değeri arasındaki farklar değeri arasındaki farklardır (% 15,90).

Tablo 7: 2014 Yılında Ertelenmiş Vergi Varlığı ve Boruna Neden Olan Faktörler

Bankalar	Ertelenmiş Vergi Varlığı ve Yükümlülüğüne Neden Olan Faktörler	Tutar	%
A- Ertelenmiş Vergi Varlığının Artmasına Neden Olan Faktör			
DENİZ	Finansal Varlıklar Değerleme Farkları	42.159	6,97
	Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergiye Esas Değeri		
FINBN	Arasındaki Farklar	48.237	7,97
FINBN	Diğer	40.343	6,66
	Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergi Değeri		
GARAN	Arasındaki Farklar	190.752	31,49
GARAN	Diğer	55.339	9,13
	Çalışan hakları yükümlülükleri, kredi kartı karşılıkları ve diğer karşılıklar		
ISCTR		7.891	1,30
ISCTR	Yatırım indirimi uygulaması	12.057	1,99
ODEA	Peşin tahsil edilen komisyonlar	4.295	0,70
TSKB	Diğer karşılıklar	6.601	1,09
VAKBN	Kıdem tazminatı ve izin karşılıkları	8.568	1,41
VAKBN	İştirak ve bağlı ortaklıklar değerlendirme farkları	27.585	4,55
VAKBN	Finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farkları	105.499	17,42
YKBNK	Diğer	56.251	9,28
B- Ertelenmiş vergi varlığının azalmasına neden olan faktör			
	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri		
AKBNK	arasındaki farklar	144.126	39,10
AKBNK	Diğer	8.155	2,21
DENİZ	Kazanılmamış Gelirler	92.149	25,00

DENİZ	Diğer	15.630	4,24
GARAN	Çalışan hakları yükümlülükleri, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıklar	8.754	2,37
ISCTR	Finansal Varlıkların Değerlemesi	22.439	6,08
ISCTR	Maddi Duran Varlıklar Matrah Farkları	15.137	4,10
ODEA	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	10.476	2,84
VAKBN	Diğer karşılıklar	17.455	4,73
YKBNK	Geçici fark yaratan karşılıklar	13.966	3,78
YKBNK	Türev finansal borçlar	20.297	5,50
C- Ertelemiş vergi yükümlülüğünün artmasına neden olan faktör			
AKBNK	Maddi duran varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	10.942	4,71
FINBN	Maddi Duran Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergi Değeri Arasındaki Farklar	22.456	9,67
SKBNK	Maddi Duran Varlıklar Matrah Farkları	8.160	3,51
TSKB	Menkul değerler	5.749	2,47
VAKBN	Finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farkları	57.392	24,72
VAKBN	İştirak ve bağlı ortaklıklar değerlendirme farkları	38.898	16,76
YKBNK	Menkul değerler portföyü değerlendirme farkları	76.064	32,77
YKBNK	Maddi ve maddi olmayan duran varlıklar, net	6.036	2,60
YKBNK	Diğer	6.380	2,74
D- Ertelemiş vergi yükümlülüğünün azalmasına neden olan faktör			
AKBNK	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	95.046	24,73
DENİZ	Türev İşlemler Değerleme Farkları	60.952	15,86
DENİZ	Diğer	6.829	1,77
HALKB	Finansal varlıkların değerlendirme farkları	47.850	12,45
ODEA	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	10.488	2,72
SKBNK	Finansal Varlıkların Değerlemesi	12.833	3,33
YKBNK	Türev finansal varlıklar	150.227	39,09

Tablo 7'de görüldüğü üzere, analiz kapsamındaki bankaların 2014 yılında ertelenmiş vergi varlığının artmasının en önemli faktörü sırasıyla finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar (% 31,49) ve finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farklarıdır (%17,42). Ertelemiş vergi varlığının azalmasının en önemli faktörü sırasıyla finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar (% 39,10) ve Kazanılmamış Gelirlerdir (% 25). Öte yandan, ertelenmiş vergi yükümlülüğünün artmasına neden olan en önemli faktör sırasıyla menkul değerler portföyü değerlendirme farkları (% 32,77) ve finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farklarıdır (% 24,72). Ertelemiş vergi yükümlülüğünün azalmasına neden olan en önemli faktör ise türev finansal varlıklar (%39,09) ve finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklardır (% 24,73).

Tablo 8: 2015 Yılında Ertelemiş Vergi Varlığı ve Boruna Neden Olan Faktörler

Bankalar	Ertelemiş Vergi Varlığı ve Yükümlülüğüne Neden Olan Faktörler	Tutar	%
A- Ertelemiş vergi varlığının artmasına neden olan faktör			
AKBNK	Çalışan hakları karşılığı	12.952	1,99

AKBNK	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	144.996	22,22
ALBRK	Kıdem tazminatı ve izin ücreti karşılıkları	6.506	0,99
ALBRK	Kar payı reeskontları ve peşin tahsil edilen ücretler ve komisyonlar	27.564	4,22
DENİZ	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	71.752	10,99
FINBN	Çalışan Hakları Karşılığı	7.323	1,12
FINBN	Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergiye Esas Değeri Arasındaki Farklar	19.340	2,97
GARAN	Çalışan hakları yükümlülükleri, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıklar	33.745	5,17
ICBCT	İndirilebilir geçici farklar	5.296	0,81
ISCTR	Maddi Duran Varlıklar Matrah Farkları	122.449	18,76
ISCTR	Çalışan hakları yükümlülükleri, emekli sandığı fiili ve teknik açığı, sigorta teknik karşılıkları, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıklar	126.060	19,32
ODEA	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	19.055	2,92
SKBNK	Çalışan hakları yükümlülükleri, kredi kartı puan karşılıkları, dava karşılıkları ve diğer karşılıkları	17.508	2,68
SKBNK	Mali Zararlardan	14.619	2,24
TSKB	Türev işlem reeskontu	20.500	3,02
VAKBN	Kıdem tazminatı ve diğer karşılıklar	23.287	3,56
B- Ertelemiş vergi varlığının azalmasına neden olan faktör			
DENİZ	Finansal varlıkların değerlendirme farkları	23.117	8,52
FINBN	Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergiye Esas Değeri Arasındaki Farklar	49.924	18,42
FINBN	Maddi Duran Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergi Değeri Arasındaki Farklar	12.712	4,69
Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergi Değeri Arasındaki Farklar			
GARAN		63.809	23,54
ISCTR	Finansal Varlıkların Değerlemesi	16.205	5,98
ISCTR	Yatırım indirimi	56.014	20,66
VAKBN	Finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farkları	14.974	5,52
YKBNK	Geçici fark yaratan karşılıklar	13.966	5,15
YKBNK	Türev finansal borçlar	20.297	7,48
C- Ertelemiş vergi yükümlülüğünün artmasına neden olan faktör			
AKBANK	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	27.151	6,56
ALBRK	Gayrimenkul Yeniden Değerleme Farkı	6.789	4,88
DENİZ	Türev işlemler değerlendirme farkları	38.740	6,66
DENİZ	Maddi Duran Varlıklar değerlendirme farkları	5.952	1,05
HALKB	Çalışan hakları yükümlülükleri ve diğer karşılıklar	26.635	9,51
HALKB	Finansal Varlıkların Değerlemesi	137.632	1,46
ISCTR	Maddi Duran Varlıklar Matrah Farkları	20.509	6,54
ISCTR	Karşılıklar	13.166	33,81
ODEA	Finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar	10.956	5,03
SKBNK	Maddi Duran Varlıklar Matrah Farkları	10.863	2,66
VAKBN	Finansal varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farkları	12.756	3,13
VAKBN	İştirak ve bağlı ortaklıklar değerlendirme farkları	20.612	5,06
YKBNK	Menkul değerler portföyü değerlendirme farkları	76.064	18,68
YKBNK	Maddi ve maddi olmayan duran varlıklar, net	6.036	1,48
D- Ertelemiş vergi yükümlülüğünün azalmasına neden olan faktör			
FINBN	Finansal Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergiye Esas Değeri Arasındaki Farklar	43.175	16,59

	Maddi Duran Varlıkların Kayıtlı Değeri ile Vergi Değeri Arasındaki Farklar		
FINBN	Değeri	12.712	4,88
HALKB	Diğer	39.758	15,28
SKBNK	Finansal Varlıkların Değerlemesi	5.665	2,17
TSKB	Menkul değerler	8.565	3,29
YKBNK	Türev finansal varlıklar	150.227	57,75

Tablo 8’de görüldüğü üzere, analiz kapsamındaki bankaların 2015 yılında ertelenmiş vergi varlığının artmasının en önemli faktör sırasıyla finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar (% 22,22) ve çalışan hakları yükümlülükleri, emekli sandığı fiili ve teknik açığı, sigorta teknik karşılıkları, kredi kartı puan karşılıkları ve diğer karşılıklardır (%19,32).

Ertelenmiş vergi varlığının azalmasının en önemli faktörü sırasıyla finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergi değeri arasındaki farklar (% 23,54) ve yatırım indirimidir (% 20,06). Öte yandan, ertelenmiş vergi yükümlülüğünün artmasına neden olan en önemli faktör sırasıyla, karşılıklar (% 33,81) ve menkul değerler portföyü değerlendirme farklarıdır (% 18,68). Ertelenmiş vergi yükümlülüğünün azalmasına neden olan en önemli faktör ise türev finansal varlıklar (%57,75) ve finansal varlıkların kayıtlı değeri ile vergiye esas değeri arasındaki farklardır (% 16,59).

Sonuç ve Değerlendirme

Ülkemizde TMS’ye uyum konusunda önemli gelişmeler olsa da, muhasebe uygulamaları üzerinde vergi mevzuatının etkisi bulunmaktadır. Vergi mevzuatının muhasebe standartlarından en önemli farkı ise en yüksek vergiyi toplamaktır. Bu nedenle her iki kar rakamı arasında farklılıklar bulunmaktadır. Muhasebe standartlarına göre hesaplanan muhasebe karı ile vergi mevzuatımıza göre hesaplanan mali kar arasında farklılıklar, geçici farklar olarak ortaya çıkacaktır. Muhasebe standartlarının gider kabul ettiği bir işlem vergi mevzuatımız tarafından bu dönem gideri olarak kabul edilmez ise tutar vergi matrahına eklenmekte ve işletme daha fazla vergi ödemektedir. Fazladan ödenen indirilebilir vergi tutarı ertelenmiş vergi varlığı olarak duran varlıklarda yer alacaktır. Öte yandan, muhasebe standartlarının gelir olarak kabul ettiği fakat vergi mevzuatımız tarafından gelir olarak kabul edilmeyen tutarlar ise vergi matrahının hesaplanmasında indirim olarak yer almakta ve böylece işletmenin ödeyeceği vergi tutarı bu dönem için azalmaktadır. Fakat vergilendirebilir geçici fark gerçekleştiği dönemde bunun vergisi ödeneceği için işletme açısından ertelenmiş vergi borcu oluşturarak yabancı kaynaklar içerisinde yer almaktadır.

Vergiler işletmelerin finansal yapıları içerisinde önemli bir yere sahip olan gider unsurudur. Bu açıdan bakıldığında vergi etkisine sebep olan finansal işlemlerin muhasebeleştirilmesi doğru ve işletmenin gerçek finansal durumunu yansıtacak şekilde finansal tablolara aktarılması özellikle gelişen ve karmaşıklaşan işletmelerin işlemleri açısından çok önemlidir. Çünkü vergilerin gerçek etkilerinin finansal tablolara yansıtılmaması finansal bilgi kullanıcılarının işletme hakkında doğru karar vermesini engelleyecek ve bundan hem işletme, hem de finansal bilgi kullanıcıları olumsuz etkilenebilecektir. Bu olumsuzlukların giderilmesi nedeniyle yayınlanan TMS-12 Gelir Vergileri Standardı muhasebe kârı ve vergiye tabi kâr arasında farklılığa neden olabilecek hususlar üzerinde durmuş ve bunların muhasebeleştirilmesi hakkında bir yol gösterici olmuştur (Tekşen, 2010: 315).

Bu çalışmada, ülkemizde ertelenmiş vergilerin finansal raporlamadaki yeri ve öneminin belirlenmesine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın temel amacı, BİST’te işlem gören bankaların finansal raporlarında ertelenmiş vergileri açıklama düzeyinin tespit edilmesi ve finansal raporlarda yer alan ertelenmiş vergi varlığı ve borcunun hangi faktörlerden meydana geldiğini ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda çalışmada, 2012-2015 yılları arasında sürekli bir şekilde BİST’te işlem gören bankaların finansal tablolarında yer alan ertelenmiş vergi varlığı ve borcu ile bunlara ilişkin açıklama ve dipnotları incelenmiştir.

BİST’te işlem gören bankaların ülkemizde gerek mali gerekse reel sektördeki gelişmelere yön vermeleri nedeniyle analizin bu şirketler üzerinde yapılması uygun görülmüştür. Yapılan analiz sonucunda, bankaların 2012-2015 ertelenmiş vergi varlığı ve borcu incelendiğinde, ertelenmiş verginin genel olarak finansal araçlardan, karşılıklardan, maddi ve maddi olmayan duran varlıklardan, kullanılmamış ve gelecekte kullanılacak olan geçmiş yıl zararlarından ve vergi avantajlarından, çalışanlara sağlanan fayda ve karşılıklardan, ülke riski değerlendirme farkından, stoklardan, hasıllardan ve türev araçlarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca ertelenmiş vergi varlığı ve borcunun işletmelerin finansal tablolarında önemli etkilere neden olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, ertelenmiş vergi varlığı ve borcunun finansal tablolarda yer almasının gerekliliği ön görülmüştür.

Kaynakça

- Akdoğan, N. (2006). UMS-12 Gelir Vergileri Standart Hükümlerine Göre Dönem Kârından İndirilecek Vergi Giderinin Hesaplanması ve Ertelenmiş Vergilerin Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 17.
- Arslan, E. (2008). *TMS-12: Gelir Vergileri, Türkiye Muhasebe Standartları Uygulaması (Yorum-Açıklama-Örnekler)*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Bayazıtlı, E., Çelik, O. ve Üstündağ, S. (2006). *Türkiye Muhasebe Standartlarına Genel Bakış*. Ankara: Tesmer Yayın.
- Demir, Ş. (2001). IAS 12 (Uluslararası Muhasebe Standardı 12). *Yaklaşım Dergisi*, 104.
- Demir, V. (2007). Kobi’ler için UFRS’nin Son Taslağı ve Değerlendirmeler. *Mali Çözüm Dergisi*, 80.
- Ergin, N. E., ve Ayanoğlu, Y. (2015). “Ertelenmiş Vergilerin Finansal Tablo Kullanıcıları Açısından Önemi.” *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 1, 77-104.
- Ferhatoğlu E. ve Köse T. (2009). “AR-GE İndiriminin Gelir Vergilerine İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS-12) Bakımından Değerlendirilmesi.” *Mali Çözüm Dergisi*, 94, 33-58.
- Göğüş, Sümer, H. (2010). “Ertelenmiş Vergi ve Muhasebeleştirilmesi.” *Mali Çözüm Dergisi*, 101, 13-30.
- Hopkins, Daniel J. ve King Gary. (2010). “A Method of Automated Nonparametric Content Analysis for Social Science.” *American Journal of Political Science*, 54 (1), 229–247.
- Kavak, A. (2008), “TMS 12 Gelir Vergileri Standardı Uygulaması ve Vergi Değeri ile Muhasebe Değeri Arasındaki Farklılıkların Analizi”, Muhasebe Uygulamaları ve Vergi Sempozyumu, 2-6 Mart, Antalya.
- Örten, R., Kaval, H. ve Karapınar, A. (2008). *Türkiye Muhasebe- Finansal Raporlama Standartları (TMS-TFRS) Uygulama ve Yorumları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özdemir, E. (2015). *TMS-12 Gelir Vergileri Standardı Kapsamındaki Ertelenmiş Verginin Borsa İstanbul’da İşlem Gören Ve BIST 30 Endeksine Dâhil Şirketlerin Dönem Karına Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sayar, Z. (2013). “UMS 12 Gelir Vergileri Standardı Kapsamında Mali Kar ve Ticari Kar ile Ertelenmiş Vergiler.” *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, Sayı 41.
- Süer, A.,Z. ve Şenyiğit, Y., B. (2006). “Amortisman Uygulamasının Ertelenmiş Vergiler Üzerindeki Etkisi ve Finansal Tablolara Raporlanması.” *Mali Çözüm, İSMMM Yayınları*, 74, 199-213.
- Şen, G., F. (2009). “Uluslararası Muhasebe Standartlarının Vergisel Açından İncelenmesi Ve Ertelenmiş Vergi Uygulaması.” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

-
- Tekşen, Ö. (2010). "TMS-12 Gelir Vergileri Standardına Göre Ertelenmiş Verginin İncelenmesi Ve Muhasebeleştirilmesi." *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(2): 297-317.
- Ümit, G. ve Aylin P. A. (2007). "Vergilerin Muhasebeleştirilmesi, Ertelenen Vergi Varlık ve Yükümlülükleri." *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Sayı:21.
- Yereli, A., Kayalı, N. ve Yeğınboy, Y. (2012). "TMS-12 Gelir Vergileri Standardına Göre, Ertelenmiş Vergi Varlığı ile Yükümlülüklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Mali Tablolar Üzerindeki Etkisi." *Dayanışma Dergisi*, Sayı 114.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çocuk İstismarı ve Sosyal Devlet Kapsamında Çocuk İstismarına Yönelik Alınan Önlemler

Children Abuse and Precautions for Child Abuse Within The Scope of Social State

Bilge Dođanlı¹, Güliz Karaörs²

Öz

Çocuk istismarı anne, baba, bakıcı veya herhangi bir yetişkin tarafından çocuğun fiziksel, duygusal ya da cinsel açıdan zarar görmesine neden olan bir sosyal sorundur. Ciddi sonuçlar yaratmadığı sürece üstü örtülmeye çalışılan çocuk istismarı ancak büyük sağlık sorunlarının meydana gelmesi ve mağdurun hastaneye başvurusu sonucunda ortaya çıkabilmektedir. Çocuk istismarı, fiziksel ve cinsel istismarlar nedeniyle sosyal bir sorun olarak değerlendirilse de bu sorunun duygusal ve ekonomik istismar boyutlarında da sınıflandırması mümkündür. Bu sorunun altında yatan nedenler, kültürel olgular, gelenekler, anne babanın eğitim durumu, ailevi sorunlar, işsizlik vb. olarak belirlenebilir. İstismarı yaşayan çocuklarda güvensizlik, kendini değerersiz görme, okul hayatındaki başarısızlıklar, yeni fobilerin oluşması, ortaya çıkan sorunlardan yalnızca birkaçıdır.

Sosyal devlet anlayışı gereği bu sorunun çözümü ve önlenmesi için Türk hukuk düzeni içerisinde bir takım önlemler yer almakta ve sosyal hizmet anlamında çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Bu çalışmada çocuk istismarının tanınması ve önlenmesi amacıyla; Türk hukuk düzeni içerisinde yer alan ve sosyal hizmet bağlamında yapılan uygulamalara yer verilmiştir. Aynı zamanda çocuk istismarının çözümü ile ilgili denetim mekanizmasının artırılması ve istismarın ortaya çıktığı andan itibaren çocuğun korunması amacıyla yasal uygulamaların titizlikle yerine getirilmesine yönelik çalışmaların yapılmasının gerekliliği de vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, İstismar, Çocuk İstismarı, Çocuk İstismarına Karşı Alınan Önlemler

Abstract

Child abuse is a social problem in that the child is abused physically, emotionally or sexually by parents, carers or any adult. As long as there are no serious consequences, the child abuse is covered up and can be come up as a result of major health problems and with the victim's referral to the hospital. Although child abuse is considered a social problem due to physical and sexual abuse, it is possible to classify this problem also in the dimensions of emotional and economic abuse. The underlying causes of this problem are cultural events, traditions, education of the parents, family problems, unemployment, etc..Insecurity, self-worthlessness, failures in school life, and the emergence of new phobia are just a few of the problems that arise in abused children.

For the solution and prevention of this problem due to the understanding of the social state, there are a number of measures in the Turkish legal order and there are various applications in the sense of social service. In this study, for the purpose of recognition and prevention of child abuse; The application is made in the context of Turkish law and social services. At the same time, increase the control mechanism of child abuse resolution and the necessity of carrying out studies for the meticulous fulfillment of legal practices in order to protect the child from the time of the occurrence of the abuse is emphasized.

Keywords: Child, Abuse, Child Abuse, Precautionary Measures Against Child.

¹ Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, bilge009@yahoo.com

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, guliz.karaors@hotmail.com

Giriş

Toplumun gelişmişlik seviyesi o toplum bünyesinde yer alan bireylerin refah seviyesi ve buna bağlı olarak yaşam biçimi başta olmak üzere birçok sosyal konu ile ilgilidir. Toplumların ilerleyen yıllardaki gelişmişlik durumları, bugünün küçükleri olan çocukların geleceğin emanet edileceği bireyler olarak düşünülerek, küçüklük döneminde her bakımdan sağlıklı bireyler olarak yetiştirilmesiyle ilgilidir. On sekiz yaş altındaki gelişme döneminde olan çocuklara, gelecekte bireylere ve topluma faydalı olması amacıyla önem verilmelidir. Çocukların aile içinde ve toplumdaki fiziksel ve psikolojik gelişimleri takip edilmeli, gelişime engel olan unsurlar belirlenip ve önlemler zamanında alınmalıdır.

Geleceğin emanet edileceği çocukların fiziksel ve psikolojik gelişimlerini engelleyen, hayatlarında ciddi izler bırakan sebepler incelendiğinde en önemli ve zarar vereninin çocuk istismarının olduğu görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütüne göre Çocuk İstismarı, çocuğun sağlığını, fiziki ve psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen, bir yetişkinin toplumun ve ya ülkenin bilerek veya bilmeyerek yaptığı davranış olarak tanımlanmaktadır. Çocuk ölümlerinin ve hastalıklarının nedeni olarak görülen çocuk istismarı önlenmesi gereken bir sosyal sorundur (Dereobalı, 2013: 52-57). Başka bir ifade ile istismar çocukların anne baba, onlara bakmakla yükümlü kişiler ya da diğer kişiler tarafından ruh ve beden sağlığına zarar veren, zihinsel, duygusal, fiziksel gelişimlerini engelleyen kaza ile gerçekleşmeyen durumlar olarak tanımlanmaktadır (Nasıroğlu, 2014: 68). İstismarın tanımları incelendiğinde, çocuk üzerinde fiziksel ve ruhsal son derece olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Bu nedenle tedavi ve tespit sürecinde disiplinler arası çalışmaların yapılması sorunun önlenmesini sağlamakta ve mevcut olan vakanın tedavi sürecini kolaylaştırmaktadır. Bu süreci kolaylaştırmak için de alanında uzman ve istismar konusunda bilgi sahibi olan ve çocuğun yaşadığı olumsuzlukların daha kötü sonuçlar doğurmasını engelleyecek olan bireylerin varlığı oldukça önemlidir. Çünkü yaşadığı olumsuzluklar nedeniyle çocuk ve yakın çevresinin ruh sağlığında meydana gelen değişikliklerin en aza indirgenmesi, mağduru bu olaya bağlı olarak hayatında meydana gelecek olan ve ilerleyen dönemde yaşantısını olumsuz yönde etkileyecek sorunların mağdur ve ailesine daha fazla zarar vermeden çözülmesi sağlanabilecektir.

Yapılan araştırmalar çocuğun yaşının küçüklüğü ile istismara uğrama durumunun ilişkili olduğunu göstermekte ve çocuk ne kadar küçükse istismara uğrama olasılığının o kadar yüksek olduğu belirtilmektedir. İstismara uğrama olasılığının on iki yaşından sonra belirgin şekilde azaldığı görülmektedir. Bu nedenle, çocukların sahip oldukları hakları bilme konusunda bilinçlendirilmiş bir çocukluk çağı yaşamaları ve karşılaşılabilecekleri sorunlarla ilgili olarak sağlıklı değerlendirme yapabilmeleri sağlanmalıdır (Yalçın, Koçak, Duman, 2014: 137-138).

1. Çocuk İstismarı ve Türleri

Çocuğa başta fiziksel olmak üzere çeşitli şekillerde zarar veren ve ilerleyen dönemde yaşamını etkileyebilecek sonuçlar doğuran çocuk istismarı sorunu, duygusal, fiziksel, cinsel ve ekonomik istismar olmak üzere dört farklı başlık altında incelenmektedir.

1.1. Fiziksel İstismar

İstismar türleri içinde tespit edilmesi en kolay olan istismar türü fiziksel istismardır. Çocukta fiziksel hasara yaranılmaya ve ölüme neden olan erişkin davranışlarıdır. En sık rastlanan şekli çocuğun dövülmesi durumudur. Çocuğun bedensel sağlığının şiddet sonucunda zarar görmesi durumu olarak da tanımlanan bu istismar türü çocuğa tokat atma, çeşitli şekillerde cezalandırma ve çocuğu aç bırakma gibi davranışları kapsamaktadır (Yaşar, Akduman 2007: 390). Çocuk üzerinde bu istismar türünün gerçekleşmesi çocuğun hayatında oldukça olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Çocukluk dönemlerinde fiziksel istismar gören gençlerin yoğun kaygı ve depresyon yaşadıkları yapılan çalışmalarla ispatlanmıştır. Bu kaygı ve

depresyonun nedeni olan fiziksel istismarı, küçüklüğünde yaşayan birey, ileride evlendiğinde fiziksel istismara yönelmekte ve gelecekte aile içi şiddeti ortaya çıkarmakta, evlilik hayatında başta eşi olmak üzere çocuklarına ve çevresine karşı şiddet gösterme eğiliminde olmaktadır (Güner, Güner ve Şahan 2010: 110). Gerçekleştirilen çalışmalarla da belirlenen farklı bir fiziksel istismar şekli de aile içi şiddet gören kadınların çocuklarına da şiddet gösterdiğinin tespit edilmesi durumudur (Dilsiz ve Mağden 2015: 679). Bu durum aile içinde meydana gelen fiziksel istismarın farklı boyutlarını ortaya çıkarmaktadır. Çocuğa yönelik fiziksel istismarın yalnızca aile içi şiddet nedeniyle ortaya çıkması durumu da söz konusu değildir. Anne babanın özellikleri, anne ya da babanın kaybı gibi durumlarda istismara neden olurken çocuğun aile dışındaki sosyal çevresinde de istismara maruz kalmasına neden olacak durumların varlığının olduğu ve bu ortamlarda istismarın gerçekleşebileceği durumu göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle istismara yönelik tedbirler arttırılmalıdır.

1.2. Duygusal İstismar

En sık rastlanan ve tespit edilmesi zor olan istismar türü duygusal istismardır. UNICEF' e göre duygusal istismar çocuğun kapasite ve arzularının sürekli kötülenmesi, sosyal ilişki ve kaynaklarla ilişkisinden sürekli yoksun bırakılması, sosyal açıdan ağır cezalar verme ya da terk etme ile tehdit edilmesi, çocuktan yaşına uygun olmayan taleplerde bulunulması olarak tanımlanmaktadır (Turhan, Sangün ve İnandı 2006: 154). Duygusal istismarda anne babanın iletişimde sürekli olarak yıldırıcı, reddedici, kötü yola teşvik edici, aldırılmaz davranışları söz konusudur. Aile üyeleri dışında çocuğun sosyal çevresinde yer alan bireylerin davranışları da duygusal istismara neden olmaktadır. Öğretmenlerin sınıf çerinde öğrencilere çok bağırması, onlarla alay etmesi ve onlara takma isim takması gibi durumlara da duygusal istismarın nedenidir. Duygusal istismar sonucunda kişinin kendine olan güveni zarar görür ve kendini çaresiz hisseder. Buna bağlı olarak da çocuk karşısındakine daha bağımlı hale gelmeye başlar (Sağır ve Gözler 2013: 71).

1.3. Cinsel İstismar

Çocukların yetişkinler tarafından cinsel yönden sömürülmesidir. Bu istismar türü hemen hemen toplumun her kesiminde görülmekte ve çocuğun ikna edilmesi ya da tehdit edilmesi sonucunda gerçekleşmektedir (Seyyar 2008: 86). Çocuğa yönelik istismar kavramı genellikle cinsel istismarı anımsatmakta ve sonuçları çocuklar üzerinde farklı şekilde görülmektedir. Yaygın olan cinsel istismar toplumsal düşünce yapısı gibi çeşitli nedenlerle mağdur çocuklar ve aileleri tarafından saklanmakta ve tam olarak kayıtlara geçmemektedir. Bunlar dışında toplumun inançları, eğitim durumu, sosyo-ekonomik durumlar gibi nedenlerle çocuk yaşta evlilikler ortaya çıkmakta özellikle kız çocuklarının erken yaşta evlenmesi ile çocuk gelin adıyla cinsel istismara zemin hazırlanmaktadır. Erken yaşta evlendirilen bu kız çocukları, eşler arasında eşitliğin olmadığı evliliklerinde fazlasıyla cinsel istismara maruz kalmaktadırlar (Yüksel ve Yüksel 2014: 10). Çocukluk döneminde yaşanan cinsel istismar çocuğun davranışlarında ve psikolojisinde iz bırakırken gelecekte de çocuğun cinsel istismar uygulayan bir birey olmasına neden olmaktadır. Çocuğun çocukluk çağını ve geleceğini engelleyen bu durum duygusal, ahlaki, sosyal, kültürel, hukuki boyutları olan büyük bir sorundur. Bu sorun çözülmedikçe bedensel ve ruhsal olarak hasar görmüş bireyler üreterek gelecekte toplumlarda meydana gelebilecek sorunlara zemin hazırlanmaktadır (Sağır ve Gözler 2013: 72).

1.4. Ekonomik İstismar

Yoksulluk, göç, toplumsal ve ekonomik sorunlar nedeniyle çocuğun gelişimini engelleyici, haklarının yok sayıldığı işlerde ucuz işgücü olarak çalışması ya da çalıştırılması ekonomik istismar olarak ifade edilmektedir (Dervişoğlu 2012: 23). Çocuklar çeşitli nedenlerle yaşlarına ve ya fiziki anlamda yeterliliklerine uygun olmayan işlerde çalışmaktadır. Ekonomik istismarın nedeni ailenin düşük eğitim durumuna, yoksulluğa, göçe bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik sorunlardır. Bu sorunların üstesinden gelmek için aile üyelerinin hepsi iş aramaya başlamakta ve işverenlerin çocukların ucuz işgücü olduğunu düşünmesiyle çocuklar işgücü

piyahasına diğ er aile üyelerine göre daha hızlı girmektedir. Buna bağı lı olarak da çocuk iş çiliğ i ekonomik istismarı anlatan sosyal sorunların neden oldu ğ u farklı bir sorun olarak ortaya çı kmaktadır. Ekonomik istismar olarak değ erlendirilen çocuk iş çiliğ ini oluş turan baş ka bir etken ise aile bireylerinin çocuğ un kü çük yaş ta çalı şarak hayatın zorluluklarını ö ğ renebileceğ i dü şüncesidir. Bu durum ekonomik istismar olarak adlandırılrsa da diğ er istismar türlerini doç urabilmekte ve çocuk üzerinde olumsuz sonuç ların ortaya çı kmasına neden olmaktadır. İş verenin iş ortamında çocuğ a karş ı sergilediğ i kötü davranış lar duygusal istismar baş ta olmak üzere birç ok soruna neden olabilmektedir.

2. Çocuk İstismarının Nedenleri ve Sonuç ları

Çocuk istismarı farklı şekillerde, farkında olarak ya da olmayarak ortaya çı kmakta ve çocuk üzerinde çeşitli derecelerde olumsuz sonuç lar doç urmaktadır. İstismarın nedenleri incelendiğ inde, nedenlerin bu sosyal sorunu doç uran baş ka sorunlar nedenler oldu ğ unu göstermektedir. Yoksulluk, işsizlik, dü çük eđ itim seviyesi, madde bağı mlılığ ı, ekonomik sorunlar, anne veya babanın beden ya da ruh sağ lığ ı problemleri, anne ve ya babanın kaybı, çocuktan beklenen gerç ek dı çı davranış lar, anne babanın ayrı yaş aması çocuk istismarının baş lıca nedenleridir (Beyaztaş vd., 2009: 76). Bu faktörler dı şında dayağ ın bir eđ itim aracı olarak dü şünülmesi istismarın nedeni olarak görü lmekte ve fiziki istismarın ortaya çı kmasında etkili faktör olarak değ erlendirilmektedir (Vatansever vd., 2004:121). Dayağ ın eđ itim aracı olarak değ erlendirilmesinin yaygınlaş masının ve durumun sıradanlaş masının nedeni ise halk arasındaki deyiş ler olarak gösterilebilir. “Kızımı dövmeyen dizini dö ver”, “Dayak cennetten çı kmadır.”, “Annenin/ Babanın / Ö ğ retmenin vurduğ u yerde gül biter.” Bu söylemlerin varlığ ı fiziki istismara zemin hazırlamakta ve eđ itim aracı olan dayağ ın kötü bir kavram olmadığ ı bu davranış ın haklı bir nedene dayandırılması durumunu ortaya ç ikartılmaktadır (Pelendecioğ lu ve Bulut, 2009: 51). İstismarı yaşayan çocuklarda görülebilen olumsuzluklar ř u şekilde sıralanabilir. Sosyal iş levsellik alanında eksiklik, yakın iliş ki kurmakta güç lük çekme, yoğ un ö fke ve istismara yönelme, kaygı bozuklukları, kâbuslar, uyku bozuklukları. Fobiler, uyumsuz ve saldı rırgan davranış larında bulunma, değ ersizlik duyguları geliş tirme, ö ğ renme güç lüğü, okul hayatındaki baş arısızlıklar, dikkat dağ ınıklığ ı, madde bağı mlılığ ı ve gelecekte istismarı uygulayan bireyler haline gelme vb. Bu tür sorunların tespiti ve kiş inin psikolojik anlamda tedavisinin ihmali sonucunda, sorunlar daha da artmakta ve bireyin geleceğ ini de olumsuz yönde etkilemektedir. İstismarın ortaya ç ikardığ ı sonuç lar göz ardı edildiğ inde toplumda ruhsal açıdan zarar görmüş bireylerin ve buna bağı lı olarak doç abilecek yeni sorunların varlığ ı peş inen kabul edilmiş demektir.

3. Türkiye’de Çocuk İstismarı

Geleceğ in emanet edildiğ i çocuklar çeşitli şekillerde istismarlara maruz kalmakta ve bu sorunlar ç özümlenmediğ inde, çocukların gelecekte de hayatları bundan olumsuz olarak etkilenmektedir. Farklı sorunların neden oldu ğ u çocuk istismarlarının önemi, mağ dur olanların varlığ ının anlaş ılması ile bir kez daha ortaya çı kmakta ve buna bağı lı olarak istatistiki veriler önem kazanmaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de Çocuk İstismarı Verileri

	2014	2015	2016
Fiziki istismar	74087	76237	83607
Duygusal istismar	5019	5613	6995
Cinsel istismar	11095	12689	16877
Ekonomik istismar	3291	1558	551

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Merkezi Dağı tım Sistemi

2014 yılından itibaren çocukların yaş adığ ı istismar verileri incelendiğ inde fiziki ve cinsel istismar oranlarının diğ er türlere göre daha fazla oldu ğ u görü lmektedir. Fiziki ve cinsel istismarın giderek artması sorunun ne kadar önemli oldu ğ unu gözler

önüne sermektedir. Özellikle cinsel istismarın hızlı bir şekilde artması, sorunun büyüklüğünü ve acilen çözümünün gerekliliğini göstermektedir. Bu istismar türlerinde ciddi sonuçlar oluşması durumunda ancak hastaneye başvurulmakta ve sadece bu durumda istismar kayıtlara geçirilebilmektedir. Örneğin, fiziki istismarda çocuğun gördüğü şiddet sonrasında bilincinin kapanması, hastalığın veya kaygı durumunun giderek artması gibi ciddi sonuçlarda hastaneye başvurular ancak kayıtlara geçmektedir. Cinsel istismarda ise, istismara uğrayan çocuğun ve ailesinin ciddi bir sonuç doğurmadıkça bu durumu kimsenin duyurmamasından dolayı cinsel istismar verilerinin tam olarak gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Buna rağmen iki istismar türü de diğer türlere oranla gene de oldukça fazladır. Duygusal istismar tespit edilmesi en zor olan istismar türüdür ve bu nedenle istismarın tespiti konusunda hassas davranılmalıdır. Çünkü istismara neden olan faktörler normal davranışlar olarak düşünüldüğü için bu davranışlar mağdur olan çocuğun üzerinde sıkça tekrarlanmaktadır. Bu nedenle kısa sürede tespiti fiziki istismarın tespiti kadar kolay değildir. Çocuğun davranışlarının ve düşüncelerinin incelenmesi gerekmektedir. Tabloda ki verilere bakıldığında, duygusal istismara uğrayanların sayısında da giderek artış görülmektedir. İncelenen yıllar arasında ekonomik istismar dışında tüm istismar türlerindeki artış dikkat çekmektedir. Ekonomik istismarın varlığı toplumun gelir yapısı ve yoksulluk olgusuyla ilişkili olduğundan, yoksulluğun önlenmesi için çeşitli sosyal politikalar geliştirilmeli ve çocuğun küçük yaşta üretime dâhil olmasını engelleyen projeler oluşturulmalıdır. İncelenen yıllardaki mevcut istismar verilerinin azımsanmayacak kadar fazla olması ve giderek artması, bu olumsuzlukların bir an önce çözülmesi gerektiğinin belirteçidir.

3.1. Çocuk İstismarı Ve Sosyal Devlet Kapsamında Çocuk İstismarına Yönelik Alınan Önlemler

Çocuk istismarının önlenmesi, tedavi etme aşamasına göre daha kolay ve daha başarılı sonuçlar doğurmaktadır. İstismarı önleme üç farklı aşamada gerçekleşmektedir. Genel anlamda istismara yol açan sosyal sorunların ortadan kaldırılması. Birincil önleme olarak nitelendirilen bu aşamada, çocukların ve ailelerinin sosyal şartlarının iyileştirilmesi sağlanarak meydana gelecek olan istismar riskleri azaltılmaktadır. İkincil önleme ise yüksek risk gruplarının belirlenmesi aşamasıdır. İstismarı yaşamak üzere olan çocukların sağlık kuruluşlarındaki görevliler tarafından durumunun fark edilmesi ile aileye bununla mücadelede çeşitli bilgilendirme yapılarak çocuk örselenmeden önlem alınır. Üçüncül önleme ise istismar edilmiş çocuğun yeniden istismar edilmesi ve ölüm gibi sonuçların önlenmesi aşamadır. Bu aşamada hekimler istismarı fark ettikleri anda tedavi sonrasında çeşitli birimlere görüşerek çocukların sosyal hizmet bünyesindeki bir kuruma yerleştirilerek meydana gelebilecek zararları azaltmaktadırlar (Acehan vd., 2013: 606). İstismardan şüphelenen hekim, polis, sosyal servisler ile çalışarak ilerleyen dönemde çocuğun aileye ya da Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumuna veriliş verilmemesi konusunda sosyal hizmet uzmanlarından bilgi almakta, edinilen bilgi sonrasında çocuk ve ailesiyle görüşülmektedir (Kara vd., 2004:149).

3.1.1.Hukuk Bağlamında Alınan Önlemler

1995 yılında Türkiye'nin imzasının yer aldığı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde göre "Bu yasaya taraf devletlerin, çocuğun ana- babasının ya da onlardan yalnızca birinin, yasal vasi veya vasilerinin bakımını üstlenen herhangi bir kişinin yanında bedensel ve ya zihinsel saldırı, şiddet ve ya suistimale, ihmal ya da ihmalkâr muameleye, ırza geçme dâhil her türlü kötü muamele ve istismara karşı korunması için, yasal, toplumsal, idari, eğitsel bütün önlemleri almaları gerekmektedir." İfadesi yer almakta ve çocuk istismarları sözleşmede yer alan ülkelerde önlenmeye çalışılmaktadır (Pelendecioğlu ve Bulut, 2009: 57). Çocuk hakları açısından çocuk istismarı, yaşamsal gelişme ve koruma hakları kapsamında düşünülmektedir. Çocuk Hakları Sözleşmesinde, yaşamsal haklar, çocuğun yaşama ve tıbbi bakım, beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamasını içermektedir. Gelişme hakları ise çocuğun eğitim oyun dinlenme ve fikir özgürlüğü

haklarını içermektedir. Çocuk hakları sözleşmesinde yer alan koruma hakları ise doğrudan istismarla ilgilidir. Bunlar çocuk işçiliği, fiziksel, duygusal, cinsel istismar, mülteci çocuklar, ilaç bağımlılığı ilişkin konularda çocukların korunmasını sağlayan haklardır (Uğurlu ve Gülsen, 2014: 12).

Çocukların istismara karşı korunmasını amaçlayan başka bir yargı ürünü de 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'dur. Çocuk Koruma Kanunu korunmaya ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocukların korunması ile ilgili usul ve esasları düzenlemektedir. Kanunun amacında yer alan korunmaya ihtiyacı olan çocuk kavramıyla bedensel zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği tehlikede olan ve ya istismar edilen ya da suç mağduru çocukların korunması durumu belirtilmektedir (m.3). Çocuk Koruma Kanunu, çocuklara yönelik kötü davranışların cezalandırılması durumundan ziyade, çocukların gördükleri zararın en aza indirgenmesi amacıyla sosyal hizmet adı altında yer alan düzenlemelere yer vererek çocukların istismar başta olmak üzere zarar görebilecekleri her türlü durumu azaltmayı amaçlamaktadır.

1982 Anayasası'nda yer alan;

"Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir" (m.17/1).

"Türk toplumunun temeli sayılan ve eşler arasında eşitliğe dayana ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocuklarının korunmasını ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alma ve teşkilatı kurma yetkileri devlete verilmiştir". Devlet anne ve çocukların korunması amacıyla gerekli tedbirleri almasına dair yetkilidir (m.41). "Devlet korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malul ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat sağlama görevini üstlenmektedir" (m.61/4). Bu maddeler çocuklar için değerlendirildiğinde, devletin her bireyini korumakla yükümlü olmasının yanında çocukların her türlü olumsuz durum karşısında korunması durumuna da vurgu yapılmıştır.

4857 sayılı İş Kanuna göre;

18 yaşını doldurmamış çocukların maden ocakları, kanalizasyon, tünel inşaatı, gibi yer altında ve su altında yapılan işlerde çalışması yasaktır (m.72).

18 yaşını doldurmamış çocukların sanayiye ait işlerde ve bu tür işlerde gece çalıştırılması yasaktır (m.73). Maddeleri ile çocuğun çalışma durumu kısıtlanarak ekonomik istismarına karşı önlem alınmıştır.

TÜRK MEDENİ KANUNA GÖRE;

"Çocuğun bedensel ve zihinsel gelişmesi tehlikede bulunur veya çocuk manen terk edilmiş halde kalırsa çocuk anne babasından alınarak aile yanına veya bir kuruma yerleştirilecektir" (m. 347). Özellikle çocuğun ailesi tarafından istismar edildiği durumlarda ailenin yanından alınıp kuruma yerleştirilmesi zorunludur (Uğurlu ve Gülsen 2014: 16-17).

Belirtilen madde ile çocuğun istismardan korunmasının amaçlanmaktadır. İstismar durumunda yapılması gerekenler belirtilerek, çocuğun uğrayabileceği zararlarının azaltılması ya da meydana gelebilecek olumsuz davranışların önlenmesi amacı maddede belirtilmektedir.

TÜRK CEZA MUHALEMESİ KANUNU GÖRE;

"Çocukların cinsel istismarı ile ilgili suçlarda kuvvetli şüphe olması tutuklama nedeni sayılmaktadır."(100/3-a. "Mağdur çocukların veya işlenen suçun etkisiyle psikolojisi bozulmuş olan diğer mağduru tanık olarak dinlenmesi sırasında psikoloji, psikiyatri, tıp veya eğitim alanında uzman bir kişi bulundurulur. Bunlar hakkında bilirkişilere ilişkin hükümler uygulanır"(m.236). Maddeleri ile mağdur çocuğun psikolojik anlamda etkilenme durumu önlenmeye çalışılmakta ve bir uzman yardımı ile bu süreç hem çocuk hem de adli personelin yargısal süreçte daha sağlıklı karar vermesini sağlamaktadır. Psikolojisi zarar gören çocuk bir uzman yardımıyla sağlıklı bir şekilde ifade verebilir. Bu durumun hem dava süresince katkısı olacaktır hem de çocuğun rehabilite edilme süreci uzman yardımıyla kolaylaşacaktır.

TÜRK CEZA KANUNUNA GÖRE;

“Aynı konutta birlikte yaşadığı kişilerden birine karşı kötü muamelede bulunan kimse, iki aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. İdaresi altında bulunan veya büyütme, okutmak, bakmak, muhafaza etmek veya bir meslek veya sanat öğretmekle yükümlü olduğu kişi üzerinde, sahibi bulunduğu terbiye hakkından doğan disiplin yetkisini kötüye kullanan kişiye, bir yıla kadar hapis cezası verilir” (m232).

“Çocuğu cinsel yönden istismar eden kişi, sekiz yıldan on beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Cinsel istismarın sarkıntılık düzeyinde kalması hâlinde üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Mağdurun on iki yaşını tamamlamamış olması hâlinde verilecek ceza, istismar durumunda on yıldan, sarkıntılık durumunda beş yıldan az olamaz. Sarkıntılık düzeyinde kalmış suçun failinin çocuk olması hâlinde soruşturma ve kovuşturma yapılması mağdurun, velisinin veya vasisinin şikâyetine bağlıdır” (m. 103). Belirtilen maddede yer alan idaresi altında okutmak, büyütme ve bakmakla yükümlü olan kişiye terbiye hakkından doğan disiplin yetkisine karşı kısıtlama getirilmiştir. Bu madde ile dayanın eğitim ve disiplin aracı olduğunu düşünen bireylerin çocuk üzerinde fiziksel ve duygusal istismar uygulanmasının engellenmesi durumu cezalarla vurgulanmıştır. Türk Ceza Kanununun 103. maddesinde belirtilen istismar sonucunda suçlunun alacağı cezalar belirtilmiş sarkıntılık durumunda velinin şikâyeti ön planda tutulmuştur. Toplumumuzda cinsel istismarın ayıp, mahrem gibi düşünce tarzları ile örtüşmesi istismarın belli durumlarda aile arasında kaldığı ve ciddi sonuçlar yaratmadığı sürece bir uzman yardımı alınmaması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle sarkıntılık konusunda verilecek olan cezanın ailenin şikâyetine bağlı olması durumunun istismara karşı kesin bir ceza ve yıldırma içermemesinden olumsuzlukların tekrarlanması sonucunu doğurabilmekte ve buna bağlı olarak çocuk zarar görmeye devam edebilecektir. Bu nedenle sarkıntılık suçunun cezası çocuk odaklı düşünülmeli ve çocuğun hayatında oluşabilecek olumsuz sonuçlar azaltılmaya çalışılmalıdır.

3.1.2.Sosyal Hizmet Bağlamında Alınan Önlemler**3.1.2.1.Çocuk İzleme Merkezi**

Çocuk izleme merkezleri, özellikle cinsel istismar mağduru olan çocukların etkin bir şekilde korunmalarını sağlaması, ikincil mağduriyetlerinin önlenmesi, adli ve tıbbi işlemlerin bu alanda tek seferde yapılması ve istismarın önlenmesi amacıyla kurulan merkezlerdir. Bu merkezler sayesinde istismar mağduru çocuklarının defalarca muayene ezizyeti çekmesi, deşifre olmaları ve buna bağlı olarak psikolojik açıdan zarar görmesi durumlarının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Çocuk İzleme Merkezlerinin çalışma şekilleri: İstismardan haberi olan kolluk kuvveti Cumhuriyet Savcısına haber verir. Ardından Kolluk kuvvetlerinin bu iş için özel eğitim almış sivil personeli aracılığıyla çocuk bulunduğu yerden merkeze getirilir. Merkezde görevli adli tıp uzmanı çocuk psikiyatristi tarafından çocuğun muayenesini yapılması ile merkezin çalışması sistemli bir şekilde devam eder ve çocuğun tedavi süreci ile belirlenecek olan hizmet modelinin kesinleşmesi bitene kadar barınma beslenme, giyim sağlık, güvenlik gereksinimleri karşılanmaktadır (Acehan v., 2013: 609).

3.1.2.2.Koruyucu Aile Hizmeti

Koruyucu aile, çeşitli nedenlerle öz ailesi yanında yaşayamayan çocukların, eğitim, bakım yetiştirme sorumluluğunu kısa ya da uzun süreli olarak ücretli veya gönüllü olarak devlet denetiminde paylaşan toplumsal sorumluluğu gösteren ailelerdir (www.koruyucu.aile.gov.tr). Aile ortamının sağladığı güven duygusu, değer görme olgusu çocuğun psiko-sosyal gelişimi için önemli bir unsur olarak görülmekte ve bu durum da koruyucu ailenin önemini arttırmaktadır.

Koruyucu aile özelliklerine göre farklı modeller ile açıklanabilir.

Akraba ya da Yakın Çevre Koruyucu Aile Hizmeti: Çocuğun velisi, vasisi dışında akraba komşu gibi yakın çevrelerinden en az temel anne baba eğitimi kapsamında eğitim almış ailelerin oluşturduğu koruyucu aile modelidir.

Geçici Koruyucu Koruyucu Aile Modeli: Henüz kuruma yerleşmemiş ya da acil koruma gereken durumlarda en az temel anne baba eğitimi kapsamında eğitim almış ailelerin yanında birkaç gün ile bir ay arasında değişen bakımdır.

Sürekli Koruyucu Aile Modeli: Öz ailesine kısa sürede döndürülme imkânı olmayan, tercihen temel ana baba eğitimleri ve Koruyucu Aile Birinci Kademe Eğitimini Almış ailelerin oluşturduğu modeldir.

Uzmanlaşmış Koruyucu Aile Modeli: Özel zorlukları ve ihtiyaçları olan çocuklara yardımcı olabilecek lisans eğitimine sahip olan veya eşler biri en az ilköğretim düzeyinde olmak üzere tercihen temel ana baba eğitimleri ve Koruyucu Aile Birinci ve İkinci Kademe eğitimlerini almış ailelerin sağladığı aile modelidir (www.koruyucu.aile.gov.tr). Koruyucu aile hizmeti sayesinde çocuğun ihtiyacı olan sevgi ortamından yoksun kalmadan gelişiminin devam etmesi sağlanmakta ve aile modellerinin de özellikleri incelendiğinde çocuk üzerinde oluşabilecek olumsuz etkilerin meydana gelmesi engellenmektedir.

3.1.2.3.Evlat Edinme

Evlat edinme öz ailesini kaybetmiş olan ya da sağlıklı koşullar içinde aileler tarafından yetiştirilmesi mümkün olmayan çocuklar için aile sağlamanın yasal, sosyal, psikolojik yöntemidir. Medeni Kanun da belirtilen maddelere göre otuz yaşını dolduran bireyler ve otuz yaşını doldurmuş beş yıllık evli çiftler evlat edinebilmektedir (Yolcuoğlu, 2009: 51). Yaş ve medeni şartlar dışında, başvuru sırasında sabıka kaydı mal varlığı, gelir ve sosyal güvenlik durumunu gösteren belge, öğrenim durumunu gösteren belge fiziksel, zihinsel, ruhsal bir engelinin olmadığına ve bulaşıcı hastalığının olmadığına, uyuşturucu madde bağımlısı olmadığına dair belgeler istenerek çocuğun gelecekteki durumu farklı açılardan güvence altına alınmaktadır. Evlat edinme sürecinde çocuğun, istismar başta olmak üzere çeşitli olumsuzluklarla karşılaşmasının önüne geçilmesi için bu tür problemlere neden olacak olan her türlü özellik araştırılmakta ve adaylar tarafından belgelendirme zorunluluğu bulunmaktadır.

3.1.2.4.Çocuğun Aile İçinde Bakımı ve Korunması

Anne ve babaların, çocuklarını en iyi şekilde yetiştirmek istemesinden dolayı her anne baba bu süreci en iyi şekilde değerlendirmek ister. Fakat ekonomik imkânsızlıklar başta olmak üzere bazı nedenlerden dolayı bu durum pek söz konusu olamamaktadır (Yolcuoğlu, 2009: 52). Bu tür durumlar için devlet çocuğun yurt bakımına gerek görmeden bunu sosyal-ekonomik destek hizmeti ile gerçekleştirmektedir. Sosyal ve ekonomik destek hizmeti, yoksulluk içinde olup da temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ve yaşamlarını sürdürmekte güçlük çeken kişi ve ailelere çocukların yanında bakımına imkân sağlamanın amacıyla yeterli kaynaklarla yapılacak ekonomik hizmet ve aynı zamanda ailelere sağlanacak olan psiko-sosyal destek hizmetidir (sosyal ekonomik destek hizmeti, çocuk hizmetleri.aile.gov.tr). Bu kapsamda aile üyelerine yönelik mesleki çalışmalar yapılması, çocuklar başta olmak üzere aile üyelerinde sosyal sorunların tespiti ve bunların çözümü amacıyla rehberlik uygulamaları, korunmaya muhtaç çocukların bu tür mali destek ve rehberlik aşamalarında ön planda tutulması gibi konular yer almaktadır. Bu hizmet ile aynı zamanda ailesinin yanında yaşamayan çocukların gerekli ekonomik ve sosyal koşullar sağlanarak ailesinin yanında yaşaması sağlanmaktadır. Sosyal ekonomik hizmet programında çocuğun yüksek yararı göz önünde bulundurularak bu tür hizmetler gerçekleştirilmektedir. Aile yanında sosyal ve ekonomik hizmetlerin sunulmasıyla çocuk ekonomik istismar başta olmak üzere her türlü istismarı oluşturacak temel nedenden uzaklaştırılmakta ve ailenin yaşam koşulları düzeltilmeye çalışarak farklı sosyal sorunların ortaya çıkması da önlenmektedir.

3.1.2.5.Çocuk Destek Merkezi

Suç mağduru, suça sürüklenen ve sokakta yaşayan çocuğa sunulan hizmetlerde çocuğun rehabilite edilip toplumda yer alabilecek şekilde yaşayabilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle bu merkezler aracılığıyla çocuğun içinde bulunduğu olumsuz durumun nedeni tespit edilmekte ve bu olumsuz durumun çözülmesi için tedavi süreci başlatılmaktadır. Çocuk Destek Merkezlerinin suç mağduru çocukların

ihtiyacı olan duygusal, fiziksel, psikolojik destekler sağlandıktan ve günlük hayatına engel olabilecek sorunların çözülmesinden sonra hayatlarına devam edebilecekleri aşamada aileleri ile yaşamaları sağlanmaktadır. Çocuk destek merkezleri çocuk gebe ve çocuk annelere de hizmet vermektedir. Gebelerin ve çocuk annelerin temel gereksinimleri karşılanmak amacıyla fiziksel duygusal psikolojik ihtiyaçları belirlenerek gerekli müdahaleler gerçekleştirilmektedir. Çocuklu anneler merkeze kabul edildikten sonra merkez bünyesinde gerekli sağlık ve güvenlik önlemleri alınmaktadır. Gebe anne adayları doğumdan sonra bir yıla yakın merkezde kalmaya devam edebilmektedir (www.cocukhizmetleri.aile.gov.tr). Çocuğa yönelik istismar önlenemese de, çocuk üzerinde oluşan olumsuz etkileri merkez bünyesinde yer alan çalışmalarla tedavi edilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte çocuğun yaşadığı olumsuz sonuçların günlük hayatını engelleme durumu ortadan kalktığında, çocuk tam anlamıyla ihtiyacı olan desteği aldıktan sonra, merkezden ayrıлып ailesi ile yaşamaya başlayabilmektedir.

3.1.2.6.Kurum Bakımı

Kurum bakımı çocuğun, çeşitli nedenlerle kendi evinden uzak olduğu durumlarda yirmi dört saatlik tam zamanlı bakımdır. Sosyal hizmet olgusunun anımsattığı en yaygın hizmet türü kurum bakımındır. Kurum bakımı yaş gruplarına göre düzenlenmiş küçük grup evlerinde ya da yatılı kurumlar olan yuva ve yurtlarda verilmektedir (Yolcuoğlu, 2009: 50). Aile ortamının sağladığı sevgi ve ilgiden farklı olarak, her türlü sosyal ihtiyacın giderildiği kurumlarda, kurum bünyesindeki uzmanlar, çocukların ilgi eksikliği hissetmemesi için çok çalışmaktadırlar. Başta istismar olmak üzere çeşitli mağduriyetler yaşayarak böyle bir ortama gelen çocukların gerek aile eksikliğinden gerekse mağduriyetler sonucu ortaya çıkan olumsuzluklar nedeniyle diğer çocuklara göre daha fazla sosyal hizmet uzmanına ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle yaşlılarına göre içinde buldukları ortam nedeniyle farklı olarak değerlendirilen kurum gözetimindeki çocukların bakımında alanında yetkin sosyal hizmet uzmanları yer almalıdır. Onlar tarafından rehberlik hizmetinden yararlanarak yaraları sarılan çocukların daha sonra toplumda aktif olarak yer alması sağlanmalıdır. Buna bağlı olarak devletin sağladığı sosyal hizmet unsurunun tam olarak işleyip başarılı sonuçlar elde edilmesi için sosyal hizmet uzmanlarının kurum içerisinde yer almasını sağlarken daha dikkatli davranması gerekmektedir. Çünkü geleceğin emanet edileceği çocuklar kurum bünyesinde olmalarından dolayı toplum bünyesinde dışlandığını düşünecekler ve gelecekte hayata, insanlara karşı kin, öfke duyguları besleyen sürekli çatışan bir birey olacaktır. Bu tür davranışların ortaya çıkmasını engelleyip toplumda bireylerin iyi yerlere gelmesi, alanında iyi uzman olan sosyal hizmet personeline ve çok iyi geliştirebilecek olan sosyal politikalara bağlıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çocuğun annesi babası bakıcı ya da bir yakını tarafından farkında olarak ya da olmadan çocuğa zarar veren olgu olarak tanımlanan istismar sosyal sorunların meydana getirdiği ve çözümlenmemesi durumunda mağdurun hayatında ciddi sonuçlar doğuran bir kavramdır. Birey üzerinde hayatını olumsuz yönde etkileyen sonuçlar bırakan istismar çeşitli nedenlerle mağdurlar tarafından yetkililere bildirilmemekte ve bu nedenle vakaların çoğu kayıt altına alınmamaktadır. İstismar olgusu hangi türde yaşanır yaşınsın mağdur ya da mağdurun yakın çevresinin büyük sağlık sorunları olmadıkça yetkililere başvurmadığı ya da cinsel istismar gibi vakalarda toplumsal düşünce yapısı nedeniyle durumun gizlenmesi gerektiği düşünülmüş bu sorunun tespitini ve çözümünü zorlaştırmaktadır.

İşsizlik, anne babanın sorunlu ilişkisi, düşük eğitim durumu gibi sorunların yarattığı çocuk istismarının Türkiye'deki durumu incelendiğinde vakaların çoğunun kayıtlara geçmemesine rağmen sorunun göz ardı edilemeyecek kadar kendini hissettirdiği görülmektedir. İnsanı temel alan, sosyal devlet anlayışının gereği olan sosyal politikalar ve hukuk düzeni incelendiğinde cezaların çok fazla caydırıcı olmaması, istismar oranlarının yüksekliği ile ilişkilendirilebilir. İstismar oranlarının

yüksek olmasının yanında 2017 yılından bu yana yaşanan istismar vakalarının giderek artması da cezai müeyyide konusunun bir kez daha gözden geçirilmesi ve cezaların arttırılması gerektiğinin göstergesidir. Cezaların pek fazla caydırıcı olmadığı Türkiye’de, cezaevinden izinli çıkan mahkûmun izinli olduğu gün içinde istismarı gerçekleştirmesi ve bir kurumda koruma altında olan küçük kız çocuklarının kurumdaki personel tarafından istismara uğraması gibi korkunç istismar örnekleri bulunmaktadır. Bu nedenle hukuk sisteminde yer alan cezaların caydırıcılık durumları gözden geçirilmeli istismar olgusu sarkıntılık adı altında olsa dahi ciddi derece de caydırıcı cezalar içererek olması mümkün olabilecek olan yeni istismar vakaları engellenmelidir. Suç, taciz olayı olarak basit düzeye indirgenen kelimeler ile izah edilmemelidir. Suçluya uygulanacak olan ceza dışında sosyal hizmet konusunda ise yaraları sarılması gereken küçüklerimizin hastanede başlayan adli sürecin, onların yaralarını tekrar açmadan ve onları rencide etmeden alanında uzman sosyal hizmet personeli tarafından gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Gelişmekte olan sosyal hizmet alanında istismarın gerek önlenmesi, gerekse mevcut olan olayın da ha fazla olumsuz sonuçlar doğurmasının engellemesi için personelin iyi yetiştirilmesi ve seçilmesi gerekmektedir. Hukuk sistemi ve sosyal hizmet alanında gerekli olan değişiklikler dışında istismar olgusuna neden olan sosyal sorunlar tespit edilerek sosyal politikalarla sorunların çözümüne yönelik çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Toplumun gelecek yıllardaki gelişmişliğinin bugünün çocuklarının geleceği ile yakından ilişkili olduğunu unutulmamalı onların gerek fiziki gerek ruhsal açıdan korunması için sosyal devlet olgusuna yakışır önlemler acilen alınmalıdır.

Kaynakça

- Acehan S., Bilen, A., Ay, M. O., Gülen, M., Avcı, A. ve İçme, F.(2013). Çocuk İstismarı ve İhmalinin Değerlendirilmesi, Arşiv Kaynak Tarama Dergisi, 22, 591-614.
- Beyaztaş F. Y., Oral, R., Bütün, C. Beyaztaş, A. ve Büyükkayhan D. (2009). Fiziksel Çocuk İstismarı: Dört Vakanın Sunumu, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 52, 75-80.
- Dereobalı N, Çıracak Karadağ S, Sönmez S. (2013). Okulöncesi Öğretmenlerinin Çocuk İstismarı, İhmali, Şiddet ve Eğitimcilerin Rolü Konusundaki Görüşleri, Ege Eğitim Dergisi, 14, 50-66.
- Dervişoğlu S. (2012). Çocuk İstismarı ve İhmali Açısından Sokakta Çalışan Çocuklar ve Avrupa Birliği Uygulamaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dilsiz H. Ve Mağden, D. (2015) Öğretmenlerin Çocuk İstismar ve İhmali Konusunda Bilgi ve Risk Tanıma Düzeylerinin Tespit Edilmesi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1, 678-694.
- Güner İ, Güner S. ve Şahan M. H. (2010). Çocuklarda Sosyal Medikal Bir Problem; İstismar, Van Tıp Dergisi, 17, 108-113.
- Kara B., Biçer Ü. ve Gökalp A. S. (2004). Çocuk İstismarı, Çocuk Sağlığı ve Hastalığı Dergisi, 47, 140-151.
- Nasıroğlu S. (2014) Çocuk İstismarında Rehabilitasyon ve Tedavi Merkezleri, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi, 6, 67-78.
- Pelendecioğlu B. ve Bulut S. (2009) Çocuğa Yönelik Aile İçi Fiziksel İstismar, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi, 9, 50-62.
- Sağır M. ve Gözler A. (2013). Sınıf Öğretmenlerinin Çocuk İstismarı ve İhmaline Yönelik Görüşleri ve Farkındalık Düzeyleri, Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi, 3, 67-102.
- Seyyar A. (2008). Sosyal Siyaset Terimleri Sözlüğü, Sakarya Yayınevi, Sakarya.
- Tıraşçı Y. ve Gören S. (2007). Çocuk İstismarı ve İhmali, Dicle Tıp Dergisi, 34, 70-74.
- Turhan E, Sangün Ö. ve İnandı, T. (2006). Birinci Basamakta Çocuk İstismarı ve Önlenmesi, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 15, 153-157.

-
- Uğurlu Z., Aksoy Gülsen İ. (2014). Çocuk Hakları ve Hukuki Bağlamda Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunması, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1, 1-24.
- Vatansever Ü., Duran, R., Yolsal, E., Aladağ, N., Öner, N., Biner, B. ve Karasalihpğlu, S. (2004). Pediatrik Acilde Çocuk İstismarı ve İhmali Olasılığını Akılda Tutalım, *Türk Pediatri Arşivi*, 39, 120-124.
- Yaşar, F. Z., Akduman G. G. (2007). Çocuk İhmali İstismarı ve Adli Diş Hekimliği, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6: 389- 394.
- Yüksel H. ve Yüksel M. (2015). Çocuk İhmali ve İstismarı Bağlamında Türkiye’de Çocuk Gelinler Gerçeği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 1-24
- Yolcuoğlu İ. G. (2009). Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi, *Aile ve Toplum Dergisi*, 5, 43- 57.
- [www.koruyucu.aile.gov.tr/Koruyucu Aile Nedir/](http://www.koruyucu.aile.gov.tr/Koruyucu_Aile_Nedir/) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
- www.cocuk hizmetleri.aile.gov.tr, Çocuk Destek Merkezi, 11.11.2017,
- [www.cocuk hizmetleri.aile.gov.tr/ Sosyal Ekonomik Destek Hizmeti/](http://www.cocuk hizmetleri.aile.gov.tr/Sosyal_Ekonomik_Destek_Hizmeti/)Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 11.11.2017,
- www.tuik.gov.tr
- 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu
- 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu
- 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu
- 4857 Sayılı İş Kanunu
- 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu

Türkiye’de Kamu Özel İşbirliği Uygulamasının Mali Saydamlık Açısından Değerlendirilmesi**Evaluation of The Public Private Partnership Practices in Terms of Financial Transparency in Turkey****Duran Bülbül¹****Öz**

Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) modeli, kamu ile özel sektör arasında, en belirgin özelliği hizmet sunumunda finansmanın özel sektör tarafından sağlandığı risklerin taraflar arasında dengeli biçimde dağılmasını amaçlayan bir sözleşme olarak tanımlanabilir. KÖİ proje maliyetlerinin bütçede gider olarak görülmemesi sebebiyle son yıllarda kamu hizmeti sunumunda sıklıkla başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Söz konusu yöntemde kamunun yükümlülüklerinin kamuoyunca izlenebilmesi adına mali saydamlık olgusu önem kazanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’deki KÖİ uygulamaları mali saydamlık açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Özel İşbirliği, Mali Saydamlık, Bütçe Hakkı

Abstract

Public Private Partnership (PPP) model can be defined as a contract between public and private sector that aims balanced risk distribution between parties. In these contracts public service provision financed by private sector which is the most significant feature of them. PPP has become a frequently used method in public service provision in recent years, due to project costs are not seen as budgetary expenditure. In this method, fiscal transparency is gaining importance in monitoring the obligations of government by public. In this study, the applications of PPP in Turkey are evaluated in terms of fiscal transparency.

Keywords: Public Private Partnership, Fiscal Transparency, Budget Right

Jel Classification: H50, H61, H72, H81

¹ Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, duranbulbul@gazi.edu.tr

1. Kamu Özel İşbirliği Modeli

Kamu özel işbirliği (KÖİ) modeli gerek kamuoyunda, gerek akademik camiada ve gerekse de kanun yapıcı nezdinde, son yıllarda en yoğun kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Ne var ki kamu özel işbirliği modeli olarak adlandırılan modelin evrensel bir tanımını yapmak mümkün olmadığı gibi ülkemizdeki uygulamasını da kısa, basit ve kapsayıcı bir şekilde tanımlamak mümkün değildir. Bu zorluk bir yandan kavramın her ülke, her sektör ve hatta her proje tipi için tekrar tasarlanması gereğinden kaynaklanmakta, diğer yandan da bu modelin hem bir sözleşme tipi, hem bir kamu finansman modeli, hem hazine garanti türü ve hem de bir tür özel sektör yatırım türü niteliğine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Onuncu Kalkınma Planı kapsamında KÖİ ile ilgili olarak özel ihtisas komisyonu kurulmuş ve bu komisyon kamu özel işbirliği modelini “kamu kurum ve kuruluşlarıyla özel sektör kişileri arasında yapılan ve risklerin taraflar arasında dengeli biçimde dağılmasını amaçlayan bir sözleşmeye dayanarak altyapı hizmetlerinin sunumu amacıyla özel sektörün görevlendirilmesini ifade etmekte olup, hizmet konusu mevcut ya da yapılacak tesislerin tasarımı, inşası, yenilenmesi, geliştirilmesi, değiştirilmesi ile işletmesinin, bakımının ve onarımının özel sektör tarafından, finansmanı da tamamen veya kısmen özel sektör tarafından sağlanarak yapılması²” şeklinde tanımlanmıştır.

Kamu özel işbirliği kapsamında oluşturulan sözleşmenin taraflarına vurgu yapan bir tanım ise şu şekildedir; “kamu hizmetlerinin örgütlenmesine, inşaat, hizmet ve finans gibi farklı sektörlerden gelen özel örgütlerin (genellikle bir ortak girişim şeklinde) farklı rollerle (mal, hizmet ve yapım işi sağlama) dâhil edildiği, yönetim ilişkisinin sözleşme temelinde kurulduğu, bu yönüyle de sözleşme ilişkisinin kendine özgü özelliklerini içinde barındıran, esnek örgütlenmeyi öngören bir modeldir³”.

Bu işbirliği kapsamında yapılan işlerin vurgulandığı bir diğer tanım ise “bir hizmetin gerçekleşmesi amacıyla gerekli altyapı ve tesisin tasarımı, finansmanı, inşası ve işletilmesi ya da mevcut bir kamu yatırımının yenilenmesi, kiralanması, bakım ve onarımının yapılması ve işletilmesinde özel sektör katılımının sağlandığı yöntemlerin bütünleşmiş, kapsamı genişletilmiş yasal ve kurumsal biçimi⁴” şeklindedir.

Kamu özel işbirliği modelinin farklı noktalarına vurgu yapan bu üç tanımdan, modelde kamu ile özel sektör arasında sözleşme ilişkisi oluşturulduğu, iki taraf arasında risklerin dengeli dağıtılmasının amaçlandığı, modelin her ne kadar, dışarıdan bir inşaat işi olarak gözükse de, inşaatın altyapı, tasarımı, finansmanı ve belli kapsamda işletilmesini de içeren ve sadece yapım değil, mal ve hizmet alımı niteliği de olan ve belki de en karakteristik özellik olarak projenin finansmanı ile ilgili de özel hükümleri barındırdığı anlaşılmaktadır.

2. Kamu Maliyesi Açısından Kamu Özel İşbirliği Modelinin Avantajları

Avrupa’da, özellikle İngiltere’de, uzun yıllardır uygulanan bu modelin ülkemizde de popüler olması bir tesadüf değil, uygulandığı ülkelerde elde edilen başarılarından kaynaklanmaktadır.

Kamu özel işbirliği modelinin en temel avantajı, kamu tarafının yatırım maliyetini kamu kesiminden özel kesime aktarmasıdır. Böylece, örneğin, 20 yıllık işletme süresi ve 3 yıllık yatırım süresi öngörülen bir projede, kamu tarafı toplam maliyeti 20 yıla yayarak borçlanma ihtiyacını azaltacaktır. Hâlbuki klasik

² Kalkınma Bakanlığı; “Onuncu Kalkınma Planı - Kamu Özel İşbirliği Modeli Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, 2014, s. 14.

³ KARASU, Koray; Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesinde Kamu – Özel Ortaklığı, “Ankara Üniversitesi SBF Dergisi”, Cilt 66, No. 3, 2011, Ankara, s. 219.

⁴ GÜZELSARI, Selime; Sağlık Sisteminde Yeniden Yapılanma ve Kamu – Özel Ortaklıkları”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 45, Sayı 3, Eylül 2012, s. 30.

yöntemde kamu kesimi bu projenin maliyetini üç yıl içinde ödemekle yükümlü olacak ve hem borç stokunu ve hem de faiz giderleri kalemini artıracaktı. Örneğimizde ele aldığımız üç yıllık yatırım süresindeki yatırım yükü, hem ödeme hem de finansman kaynağı temin etme açısından tamamen özel kesim üzerinde olacağı için, bu aşamada kamu kesiminin herhangi bir yük üstlenmesi söz konusu olmayacaktır.

Yukarıda yer verilen avantajla bağlantılı olarak; bu modelin kamu mali tabloları üzerinde yarattığı iki temel olumlu etki vardır; borç stoku rakamlarında azalış ve faiz giderleri kaleminden klasik modele göre daha düşük ödeme yapılması. Projenin finansman yükünün özel sektöre aktarılması doğal olarak projeye ilişkin borç ve faiz giderlerinin özel kesim mali tablolarında gösterilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu sayede hem kamu kesiminin borç stoku uluslararası karşılaştırma ve Maastricht kriterleri gibi kurallara daha uygun hale gelmekte ve hem de bütçe içinde faize ödenen tutar, diğer gider kalemlerine kıyasla daha düşük çıkmaktadır.

Bütçede finansman gideri kaleminden yapılan giderin azalması, kamu kesiminin faiz gideri ödemekten tamamen kurtulduğu anlamına gelmemektedir zira faiz için ödenen tutar, bu sözleşmeler kapsamında yapılan gider kalemleri üzerinden yapılmaktadır.

3. Kamu Özel İşbirliği Modelinin Barındırdığı Riskler

Modelin en önemli avantajı olan proje finansman maliyetinin özel kesime aktarılması aynı zamanda önemli bir dezavantajda teşkil etmektedir. Genel kabul gören kurala göre, devletin borçlanma maliyeti her zaman için özel kesimin borçlanma maliyetinden daha düşük olmaktadır. Bu durumda, finansman maliyeti açısından, özel kesim kamu kesiminden daha yüksek bir maliyete sahip olacaktır. Özel kesimin bu maliyeti kamuya yansıtması ise kaçınılmazdır. Bu durumda kamu kesimi, finansman açısından, klasik yönetime göre daha yüksek bir maliyete katlanacaktır. Ancak bu finansman maliyeti sözleşme kapsamındaki kira, hizmet ve benzeri ödemelere dâhil edildiği için bu yüksek finansman maliyeti görülebilir bir maliyet olamamaktadır.

Yıllık olarak ödenecek yüklü ödemeler getiren KÖİ projeleri devam ederken gelecekteki hükümetlerin kendi politikalarına uygun yeni sağlık, ulaştırma ve benzeri politikalar ortaya koyması çok güçtür zira bu sözleşmeler mevcut mevzuata göre tasarlanmaktadır. Daha sonra gelen hükümetlerin bu sözleşmelerle uyumsuz mevzuat düzenlemeleri yapmaları, bu tesislerin atıl kalmasına neden olursa, bütçeden, karşılıksız ödeme yapılması sonucu doğuracaktır.

KÖİ uygulamalarının aynı zamanda siyasal sorumluluğu boşa çıkaran bir özelliği de vardır. Model ile ilgili tercihi yapan ve modeli uygulayan hükümetler, sözleşmelerin çok uzun süreli olması nedeniyle doğal olarak modelin uygulama sonuçları ile ilgili siyasi sorumluluğu üstlenmeyebileceklerdir. Bu açıdan KÖİ projelerinin temsili demokrasinin başlıca ilkelerinden biri olan hesap verme sorumluluğunu uygulanamaz hale getiren bir sonuç yarattığı söylenebilir⁵.

İngiltere Hazine Bakanlığı devletin KÖİ projeleriyle ilgili olarak yüklenici şirketlere gelecek 30 ila 60 yıl boyunca ödeyeceği miktarları internet sayfasına koymuştur. Toplamda hiç de azımsanmayacak yıllık ödeme miktarlarının gelecek hükümetlerin bütçe hazırlıklarında göz ardı edemeyecekleri büyüklüklere ulaştığı görülmektedir⁶.

Modelin en önemli dezavantajlarından biri de esasında sözleşmenin uygulayıcı taraflarından biri olmayan ama en önemli katkı sağlayıcısı olan finansman sağlayıcıların öneminden kaynaklanmaktadır. “Finansörler, bizzat ana sözleşmelere imza koymasalar da, gerçekte kamu kurumları ile özel girişimciler arasındaki ilişkinin asli unsuru olarak aslında sözleşmenin ve KÖİ modelinin

⁵ KARASU; a.g.e., s 255.

⁶ KARASU; a.g.e., s 255.

tarafları/ortakları arasında yer almaktadırlar⁷”. Zira KÖİ modeli her ne kadar bir projenin inşası ve işletilmesi temeline dayansa da gerek bu projelerin ölçeği ve gerekse de kamu kesiminin doğrudan finansman sağlamaması nedeniyle, isteklilerin finansman elde edebilme mücadelesi halini almıştır. Krizler veya sözleşmenin özel kesim tarafı ile finansman sağlayıcılar arasındaki bir anlaşmazlık halinde, özellikle sözleşmenin ilk yıllarında, projenin tümünden rafa kaldırılması riskleri söz konusu olabilmektedir.

4. Türkiye’de Kamu Özel İşbirliği Modeli Mevzuatı

Kamu özel işbirliği modelinin müstakil olarak düzenlenmesi son 10 yılda gerçekleşmişse de bu modelin uygulanması Osmanlı Devletine kadar uzanmaktadır. O dönem, diğer ülkelerde başlayan kamu hizmetlerini, özel kesime yaptırıp gelirini de belli süre hizmeti gerçekleştirene bırakma şeklinde özetlenebilecek olan imtiyaz usulü 1800’lü yılların ortalarına doğru Osmanlı Devletinde de uygulanmaya başlanmıştır. Terkos suyu, deniz hatları işletmesi, Beyoğlu tüneli ve ülke genelinde tren yolları bu yöntemle yapılan bazı hizmetlerdir. 1910 yılında yürürlüğe giren ve halen de yürürlükte bulunan Menafi-i Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun bu işlemlerin hukuki çerçevesini çizmiştir. Ancak bu işletmelerin büyük bir çoğunluğu yabancı şirketlere aitti. “Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de, yabancılara tanınan imtiyazları sonlandırmak, ulusal ekonomisini hızla güçlendirmek gibi politik tercihlerin de etkisiyle, imtiyazın geri alımı yoluyla altyapı şirketlerini ve tesislerini millileştirmiştir⁸”. Bu millileştirme hamlesinden sonra imtiyaz yöntemine başvurulmamış ve devlet imtiyaza konu olabilecek nitelikte faaliyetleri kendi bünyesinde gerçekleştirmiştir. Bu nedenle de Osmanlı Devletinden kalan imtiyazların sona erdirilmesinden 1980’li yıllara kadar kamu ve özel sektörün birlikte proje gerçekleştirmelerine yönelik müstakil bir düzenleme yapılmamıştır.

1984 yılında kabul edilen Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun ve 1988 yılında kabul edilen Karayolları Genel Müdürlüğü Dışındaki Kuruluşların Erişme Kontrollü Karayolu (Otoyol) Yapımı, Bakımı ve İşletilmesi ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun ile önce elektrik daha sonra ise kara ulaşımı sektöründe sadece kamunun faaliyette bulunabildiği dönem sona erdirilmiştir. 1994 yılında kabul edilen 3996 sayılı Kanun ile Yap-İşlet-Devret modeli müstakil bir kanuna kavuşturulmuş ve bazı yatırımların bu yöntemle yapılmasına ilişkin yasal mevzuata bu Kanun’da yer verilmiştir. 1997 yılında kabul edilen 4283 sayılı Kanunla Elektrik enerjisi üretim tesislerinin Yap-İşlet modeli ile yapılmasına ilişkin hukuki düzenlemeler hayata geçirilmiştir. 2002 yılında kabul edilen 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ile Hazine tarafından verilecek garantiler ile diğer hususlar düzenlenmiştir.

Kamu özel işbirliği projelerinin uygulanmasında genel olarak 1994 tarih ve 3996 sayılı Bazı Yatırım Ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun hükümleri uygulanmaktadır. Bu amaçla da, 2008 yılından itibaren, 5 kanun ile Kanun’un 17 maddesinde değişiklik yapılmıştır.

Bu Kanun’da 5762 sayılı Kanun ile 2008 yılında yapılan değişiklikle katkı payı uygulaması getirilmiştir. Buna göre katkı payı görevli şirketin ürettiği mal veya hizmetin bedeli, mal veya hizmetten yararlananlar tarafından tamamen veya kısmen ödenmesi mümkün olmayan yatırımlarla ilgili yapılacak görevlendirmelerde, mal veya hizmetten yararlananların tüketim veya kullanım miktarları da dikkate alınarak belirlenen ve idare tarafından görevli şirkete tamamen veya kısmen yapılan ödeme şeklinde tanımlanmıştır. Ancak Bakanlar

⁷ Kalkınma Bakanlığı; a.g.e., s 9.

⁸ Kalkınma Bakanlığı; a.g.e., s 5.

Kurulu tarafından 2011/1807 sayılı Karar yayımlanana kadar, usul ve esaslar belirlenmediği için, katkı payına ilişkin hükümler uygulanamamıştır⁹.

2011 yılında, 6111 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik ile Yap-İşlet-Devret projelerinde Yüksek Planlama Kurulu onayı kaldırılmış ve sözleşmeye taraf olacak idarenin bağlı veya ilgili olduğu bakanın onayı yeterli hale gelmiştir¹⁰.

2012 yılında kabul edilen 6288 sayılı Kanun ile 3996 sayılı Kanun'a 11/A maddesi eklenmiş, böylece daha önce var olan garantilere ek olarak kredi üstlenimi uygulaması da yürürlüğe konulmuştur.

Yine aynı Kanun ile 3996 sayılı Kanuna göre yap-işlet-devret modeli çerçevesinde gerçekleştirilecek projeler ve 7/5/1987 tarihli ve 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanununun ek 7'nci maddesine göre Yüksek Planlama Kurulu tarafından kiralama karşılığı yaptırılmasına karar verilen sağlık tesislerine ilişkin projelerden 4/4/2012'den önce ihale veya görevlendirme ilanı yayımlanmış ancak teklif alınmamış olanlar ile 31/12/2023 tarihine kadar ihale veya görevlendirme ilanı yayımlanacak olanların; ihale edilmesi ile görevlendirilen veya projeyi üstlenenlere yatırım döneminde proje kapsamında yapılan mal teslimleri ve hizmet ifaları katma değer vergisinden müstesna tutulmuştur.

2013 yılında kabul edilen 6456 sayılı Kanun ile de, 3996 sayılı Kanun'un kapsamı kongre merkezi, kültür ve turizm yatırımları, ticari bina ve tesisler, spor tesisleri, yurtlar, tema parklar, balıkçı barınakları, silo ve depo tesisleri, jeotermal ve atık ısıya dayalı tesisler ve ısıtma sistemleri, raylı sistemler, gar istasyonları, teleferik ve teleseyej tesisleri ve gümrük tesisleri de eklenmek suretiyle genişletilmiştir

Kamu özel işbirliği modeline çatı mevzuat olarak konumlandırılan mevzuatın genel gelişimi böyle olmakla beraber sağlık alanındaki projeler için ve eğitim alanındaki projeler için kendi kurumsal mevzuatlarında ayrıca hükümlere yer verilmiştir.

5. Kamu Özel İşbirliği Projelerinde Kullanılan Sözleşmeler

Öncelikle belirtmek gerekir ki, KÖİ projelerinin hemen hemen her biri kendine has özelliklere sahiptir. Bu nedenle bu projeleri belli bir standart prosedür halinde başlayıp bitirmek mümkün değildir. Bu durumun doğal sonucu da her bir proje için farklı şartnameler hazırlanmasıdır. Ancak, her proje için farklı sözleşme hazırlanması ise, ileride bahsedilecek bazı sakıncaları taşımaktadır.

Yukarıda da açıklandığı üzere, KÖİ modelinin uygulamasında, mevzuattan gelen bir tek tipten bahsetmek mümkün değildir. Mevzuat bu tür işlerin genel usulünü belirlemekle beraber, model kapsamında imzalanacak sözleşmelerin unsurları ve şartları ile ilgili detaylı ve bağlayıcı hükümlerden yoksundur.

Hâlbuki Kamu İhale Kanunu kapsamında yapılan ihalelerde idareler Kamu İhale Kurumu tarafından hazırlanan ve ilgili uygulama yönetmeliğine ekli tip sözleşmeleri kullanmakta ve sadece sözleşmede yer alan boşlukları doldurmaktadırlar. Bu uygulama idareye kısıtlı bir özgürlük sağlamakla beraber, bu yöntemi sıklıkla kullananlar dışındaki idarelerin bu tür sözleşmeleri hazırlamadaki tecrübesizliklerinden kaynaklanacak riskleri de bertaraf etmektedir.

İkincil mevzuata bakıldığında ise, herhangi bir tip sözleşmeye yer verilmemiş ancak 3996 Sayılı Bazı Yatırım Ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanunun Uygulama Usul Ve Esaslarına İlişkin Kararda şartname ve sözleşmelerde yer alması gereken hususlara yer verilmiştir.

Bu Karar'a göre şartnamelerde görevin niteliği, nevi ve kapsamı, geçici ve kesin teminatın oranları ve şartları, görev yeri, teslim etme ve teslim alma şekil ve şartları, görev konusu işlere başlama ve iş bitirme tarihleri, gecikme halinde

⁹ Kalkınma Bakanlığı; "Dünyada ve Türkiye'de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler 2015", Ankara, Ocak 2016, s 18.

¹⁰ Kalkınma Bakanlığı; 2016, s 18.

uygulanacak müeyyideler, şirketlerde aranan şartlar ve istenen belgeler, değerlendirme yapmak üzere şirketlerden istenecek görev konusu ile ilgili fizibilite raporu, iş programı, nakit akım tablosu ve benzeri belgeler, görevlendirmeyi yapıp yapmamakta ve uygun teklifi tespit etmekte idarenin serbest olduğu, tekliflerin hazırlanması, verilmesi, değerlendirilmesi ve görevlendirme usul ve esasları, tekliflerin geçersiz sayılacağı haller, görevlendirme kararının alındığı tarihten itibaren hangi süre içerisinde onaylanacağı veya iptal edileceği, her türlü giderin kim tarafından karşılanacağı, süre uzatımı verilebilecek haller ve şartları, ücret belirleme yöntemleri, kamulaştırma bedeline görevli şirketin iştirak edip etmeyeceği, edecekse iştirak edilecek tutar, ayrıca arazi toplulaştırması yapıp yapılmayacağı ve bedelin hangi tarafça karşılanacağı, mevzuat gereği alınması gereken zorunlu izinler ile bu izinlerin kim tarafından alınacağı, ihtilafların çözüm şekli, katkı payı ödenip ödenmeyeceği ve katkı payı belirleme yöntemleri, talep garantisi verilip verilmeyeceği, verilecekse miktarı ve süresi, hazine yatırım garantisi öngörülüp öngörülmediği hususları yer alacaktır.

Yine aynı Karar'a göre sözleşmelerde taraflar, sözleşmenin konusu, süre, yatırım ve hizmetlerin genel esasları, mal ve hizmetin standart ve kalitesi, görevlendirmelerde performans kriterleri ile yatırım ve hizmetleri emre amade tutma koşulları, finansman, ücret ve varsa katkı payının belirlenmesi, hazine yatırım garantisi ve/veya talep garantisi verilip verilmeyeceği, varsa miktarı ve süresi, yatırım süresi, kabul ve işletmeye alma tarihi, yatırım döneminde işin tamamlanmasındaki gecikme ve maliyet değişiklikleri, kamulaştırma ve/veya arazi toplulaştırması, mevzuat gereği alınması gereken izinler, teminat, aylık ve yıllık faaliyet raporları, denetim, güvenlik, emniyet ve çevre önlemleri, mücbir sebepler hususlarına yer verilecektir.

Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İşbirliği Modeli İle Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınmasına Dair Uygulama Yönetmeliğinde bu Bakanlıkça yapılacak sözleşmelere ilişkin detaylı düzenlemelere yer verilmiştir.

6. Borç Üstlenimi Uygulaması

KÖİ mevzuatında dikkat çeken en önemli hususlardan biri borç üstlenimi kavramıdır. İlk olarak 3996 sayılı Kanun'un kredi üstlenimi başlıklı 11/A maddesinde kredi üstlenimi olarak tanımlanan kavram daha sonra 4749 sayılı Kamu Finansmanı Ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanunda borç üstlenimi adıyla düzenlenmiştir. Bu iki kavram arasındaki temel fark kredi üstleniminde Hazine Müsteşarlığı ifadesi yerine ilgili idare kavramının yer almasıdır. Bu hükmün doğrudan uygulanması halinde sözleşmeye taraf idareler kendi bütçelerinden, özel bir şirketin borcuna garanti vermiş olacaktır. Borç üstleniminin uygulanmasına ilişkin detaylar ise Hazine Müsteşarlığınca hazırlanarak 19.04.2014 tarihinde yayımlanan Hazine Müsteşarlığı Tarafından Gerçekleştirilecek Borç Üstlenimi Hakkında Yönetmelikte belirlenmiştir.

Yönetmelik'in amacı 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yapıtırılması Hakkında Kanun hükümlerine göre yap-işlet-devret modeli ile gerçekleştirilmesi planlanan ve yatırım tutarı asgari bir milyar Türk Lirası olması öngörülen yatırım ve hizmetlere ilişkin sözleşmeler ile 21/2/2013 tarihli ve 6428 sayılı Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli ile Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ve 25/8/2011 tarihli ve 652 sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname hükümlerine göre yap-kirala-devret modeli ile gerçekleştirilmesi planlanan ve yatırım tutarı asgari beşyüz milyon Türk Lirası olması öngörülen yatırım ve hizmetlere ilişkin sözleşmelerde, sözleşmelerin süresinden önce feshedilerek tesisin ilgili idareler tarafından devralınması hükmünün bulunması halinde, söz konusu yatırım ve hizmetler için sağlanan ana kredinin ve varsa ana kredinin teminine yönelik türev ürünlerden kaynaklananlar da dâhil olmak üzere mali yükümlülüklerin Hazine Müsteşarlığı tarafından kısmen

veya tamamen üstlenilmesi, ödenmesi ve borç üstleniminden kaynaklanan Hazine alacaklarının takip ve tahsiline ilişkin usul ve esasları belirlemek olarak tespit edilmiştir.

Borç üstlenim taahhüdü, ana kredi tutarının; sözleşmenin şirket kusuru nedeniyle feshi halinde %85'ini, sözleşmenin şirket kusuru dışındaki nedenlerle feshi halinde %100'ünü ve finansman maliyetlerinin tamamını içerecek şekilde verilir. Ayrıca, sözleşmenin feshi halinde üstlenilen borç tutarı doğrudan kreditorlere ödenir.

Çalışmanın hazırlandığı tarihte Hazine tarafından yayımlanan en son aylık¹¹ ve yıllık¹² borç yönetimi raporlarında, toplam proje maliyeti 11 milyar ABD Doları olan üç adet (Avrasya Tüneli Projesi, Kuzey Marmara Otoyolu Odayeri - Paşaköy (3. Boğaz Köprüsü Dâhil) Kesimi, Gebze-Orhangazi-İzmir (İzmit Körfez Geçişi ve Bağlantı Yolları Dâhil) Otoyolu) proje için toplam 8.654.312.328 ABD Doları tutarında borç üstlenim taahhüdü verildiği görülmektedir.

Bu istatistikte dikkat çeken husus, KÖİ modeli kapsamında yaptırılan diğer projelere yer verilmemiş olmasıdır. 4749 sayılı Kanun'da borç üstlenimi için öngörülen en az 500.000.000 Türk Lirası yatırım tutarı şartını sağlayan 16 adet hastane projesi bulunmaktadır. Bu durumda, bu projeler için dış finansman sağlanmadığı ve bu nedenle de Hazine'nin borç üstleniminde bulunmadığı söylenebilir zira aynı Kanun maddesinde "söz konusu yatırım ve hizmetler için yurt dışından sağlanan finansmanın ve varsa bu finansmanın teminine yönelik türev ürünlerden kaynaklananlar da dâhil olmak üzere mali yükümlülüklerin Müsteşarlık tarafından üstlenilmesi" hükmü yer almaktadır. Bu durumun bir diğer açıklaması da borç üstleniminin Hazine tarafından değil de ilgili kamu kurumu tarafından yapılmış olabileceği olsa da, ilgili bakanlıkların mali tabloları incelendiğinde, borç üstlenim işlemlerinin izlendiği 934-Borç Üstlenim Taahhütleri Hesabına ve 935-Borç Üstlenim Taahhütleri Karşılığı Hesabına herhangi bir kayıt yapılmadığı görülmektedir.

Bu durumda, kamu mali tablolarından, yukarıda sayılan üç proje dışındaki hiçbir proje için borç üstlenimine gidilmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

7. Kamu İdarelerinin Mali Tablolarında Kamu Özel İşbirliği Modelinin Mali Şeffaflığı

7.1 KÖİ Modeli İşlemlerinin Mali Tablolara Yansıtılması

Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün 8 Temmuz 2015 tarih ve 45 sıra Numaralı Tebliği ile KÖİ modeli kapsamında yapılan işlemlerin mali tablolara nasıl yansıtılacağına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır.

Her ne kadar KÖİ kavramı ile yap-kirala-devret sözleşmeleri kastedilse de Tebliğ'de, yap-işlet-devret ve işletme hakkı devri uygulamaları da KÖİ olarak kabul edilmiş ve her bir sözleşme türüne göre kayıt esasları tespit edilmiştir. Ancak KÖİ modeli kapsamında yapılan tüm sözleşmeler ilişkin olarak, sözleşmelerde belirlenen talep ve alım garantileri nazım hesaplarda izleneceği ve yine bunlara ilişkin ödemeler ile katkı payı ödemeleri bütçe giderleri ile ilişkilendirilerek muhasebeleştirileceği hükmü yer almaktadır.

Sözleşme gereği görevli şirketin yerine getirmeyi taahhüt ettiği yapım işlerinin izlenebilmesi amacıyla girilen taahhüt tutarları sözleşme fiyatı (sözleşmede veya sözleşme dokümanlarında belirlenen tutar) üzerinden idarenin muhasebe hizmetlerini yürüten ilgili muhasebe birimince 922 - Kamu-Özel İş Birliği Modeli Taahhütleri Hesabına borç, 923 -Kamu-Özel İş Birliği Modeli Taahhütleri Karşılığı Hesabına alacak kaydedilir. Görevli şirket tarafından tamamlanan taahhüt tutarları yine aynı hesaplardan ters kayıt yapılmak suretiyle düşülür.

¹¹ Hazine Müsteşarlığı; Kamu Borç Yönetimi Raporu, No: 145, Ankara, Ağustos 2017, s 19.

¹² Hazine Müsteşarlığı; Kamu Borç Yönetimi Raporu - 2017, Ankara, 2017. s 34.

7.1.1. Yap-İşlet-Devri Sözleşmeleri

Tebliğ'in dördüncü maddesine göre; yap-işlet-devret modeli çerçevesinde imzalanan sözleşmeler, Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinin 24'üncü maddesine göre hizmet imtiyaz sözleşmeleri olarak değerlendirilir ve edinilen varlıklar hizmet imtiyaz varlıkları ile ilgili muhasebe standartları çerçevesinde belirlenen hesaplara kaydedilir.

Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinin 24'üncü maddesinde yer alan önemli hususları şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Hizmet imtiyaz sözleşmesi; işletmecinin, belirlenmiş bir süre için kamu hizmetlerini sunmak amacıyla hizmet imtiyaz varlığını kullandığı ve bu hizmetlerin karşılığının işletmeciye ödendiği sözleşmedir.

- Hizmet imtiyaz varlığı, hizmet imtiyaz sözleşmesine konu olan varlıkları ifade eder. İşletmecinin bu varlıkla sunacağı hizmetler ve bu hizmetlerin kime, hangi fiyatlara sunulacağını kamu idaresi tarafından kontrol edilmesi ve sözleşme süresi sonunda hizmet imtiyaz varlığının kamu idaresine devredilmesi halinde bu varlıklar, maddi duran varlıklar hesap grubu içinde hizmet imtiyaz varlıkları hesabında izlenir.

- Hizmet imtiyaz varlıkları gerçeğe uygun değeriyle muhasebeleştirilir. Kamu idaresine ait olan varlıklardan hizmet imtiyaz sözleşmesine konu edilenler hizmet imtiyaz varlıkları hesabına kayıtlı değeri üzerinden kaydedilir.

- İşletmeciye, kamu idaresi adına kamu hizmeti sunması karşılığında üçüncü taraflardan veya diğer bir gelir getirici varlıktan gelir elde etme hakkının devredilmesi durumunda, hizmet imtiyaz varlığı ile aynı tutarda gelecekte elde etmesi muhtemel vazgeçilen gelir kadar yükümlülük kaydı yapılır. İşletmeciye gelir elde etme hakkı devredilmesi yerine nakit veya diğer bir mali varlıkla ödeme yapıldığı durumlarda hizmet imtiyaz varlığı ile aynı tutarda mali yükümlülük kaydı yapılır.

- Her bir hizmet imtiyaz sözleşmesinin türü, yapısı ve kapsamı gibi bilgiler mali tablo dipnotlarında açıklanır.

Yap-işlet-devret sözleşmelerinin uygulanmasına ilişkin işlemlerin muhasebe kayıt usulleri de aynı Tebliğ'de düzenlenmiştir. Buna göre; yapımı tamamlanarak işletme süresi başlayan hizmet imtiyaz varlığı, 256-Hizmet İmtiyaz Varlıkları Hesabına borç; gelecekte elde edilmesi muhtemel vazgeçilen gelirin, içinde bulunulan faaliyet dönemini takip eden dönemlerde gelir kaydedilecek kısmı 480-Gelecek Yıllara Ait Gelirler Hesabına, sonraki aylarda tahakkuk ettirilmesi gereken kısmı ise 380-Gelecek Aylara Ait Gelirler Hesabına alacak kaydedilir. Gelecekte elde edilmesi muhtemel vazgeçilen gelir, sözleşmeye esas dokümanlarda yer alan görevli şirket tarafından hesaplanmış yatırımların işletilmesinden elde edilmesi muhtemel geliri ifade eder. Hizmet imtiyaz varlığı inşası için verilen arsa ve araziler varlığının gerçeğe uygun değerinin içinde yer alması nedeniyle arsa ve araziler kayıtlı değerleri üzerinden 630-Giderler Hesabına borç, 250-Arsa ve Araziler Hesabına alacak kaydı yapılarak muhasebe kayıtlarından çıkartılır.

Sözleşmelerde belirlenen talep ve alım garantilerinin ilgili kamu idaresince ödenmesi tahmin edilen hesaplanmış tutarları, hizmet imtiyaz varlığının işletmeye alındığı yıldan itibaren nazım hesaplarda izlenir. Hizmet imtiyaz varlıklarının işletmeye alındığı ilk yılın sonunda o yıla ilişkin gerçekleşmeler de dikkate alınarak sonraki dönemlerde ödenmesi tahmin edilen tutarlara ilişkin bir hesaplama yapılır ve nazım hesaplara kaydedilir. İşletme süresince her yılın sonunda bu hesaplamalar kalan süre için gözden geçirilerek düzeltilir. İlgili kamu idarelerince, sonraki dönemlerde ödenmesi tahmin edilen garanti tutarlarına ilişkin olarak yıl içerisinde yeniden tahmin yapılmasını gerektirecek derecede koşullarda önemli değişiklikler oluşur ise yılsonu beklenmeksizin garanti tutarları güncellenebilir. Garantilere ve katkı paylarına ilişkin ödeme yükümlülüğü doğması halinde bu tutarlar bütçe giderleri ile ilişkilendirilerek muhasebeleştirilir.

Ayrıca, hizmet imtiyaz sözleşmesinin süresi sona erdiğinde hizmet imtiyaz varlıkları kayıtlı değerleri üzerinden ilgili maddi duran varlık hesabına borç, 256-

Hizmet İmtiyaz Varlıkları Hesabına alacak, diğer taraftan ayrılmış amortisman tutarları 257-Birikmiş Amortismanlar Hesabına borç ve alacak kaydedilir.

7.1.2. İşletme Hakkının Devri Sözleşmeleri

Tebliğ'in dördüncü maddesine göre, işletme hakkının devri sözleşmelerine konu maddi duran varlıklar, işletme süresinin başlangıcında kayıtlı oldukları hesaplardan çıkarılarak hizmet imtiyaz varlığı olarak muhasebe kayıtlarına alınır.

Bu sözleşme kapsamında yapılacak muhasebe işlemleri aynı Tebliğ'de düzenlenmiştir. Buna göre; muhasebe kayıtlarında yer alan maddi duran varlıklarla ilgili olarak imzalanan işletme hakkının devri sözleşmesine göre işletme süresi başlangıcında idarenin muhasebe hizmetlerini yürüten ilgili muhasebe birimince kayıtlı değeri üzerinden ilgili maddi duran varlık hesabına alacak, 256-Hizmet İmtiyaz Varlıkları Hesabına borç kaydedilir.

İdare ile görevli şirket arasında yapılan mutabakat sonucunda sözleşmede idareye ödenmesi öngörülen tutarlar kesinleştiğinde idarenin muhasebe hizmetlerini yürüten ilgili muhasebe birimine yapılan bildirim üzerine, genel muhasebe usullerine uygun olarak alacak hesapları ile gelir hesaplarına uygun kayıtlar gerçekleştirilir.

7.1.3. Yap-Kirala-Devret Sözleşmeleri

Tebliğ'in dördüncü maddesine göre, yap-kirala-devret modeli çerçevesinde imzalanan sözleşmeler, Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinin 25'inci maddesinde belirlenen finansal kiralama ile ilgili muhasebe standartları çerçevesinde ilgili hesaplara kaydedilir.

Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinin 25'inci maddesinde yer alan temel düzenlemeler şu şekildedir;

- Finansal kiralama sözleşmesi, sözleşme süresi sonunda mülkiyet devrinin yapılıp yapılmadığına bakılmaksızın kiralamaya konu maddi duran varlığın mülkiyetine sahip olmaktan kaynaklanan her türlü risk ve getirilerin kiracı olarak kamu idarelerine devredildiği sözleşmedir.

- Finansal kiralama işlemine konu maddi duran varlıkların gerçeğe uygun değeri ile kira ödemelerinin bugünkü değeri karşılaştırılır; muhasebeleştirme düşük olan değer üzerinden yapılır. Sözleşme gereği kiralayana ödenecek toplam tutar mali borç olarak kaydedilir. Finansal kiralama borçlanma maliyeti ise ilgili oldukları dönemde gider kaydedilmek üzere ayrı bir hesapta izlenir.

- Finansal kiralama sözleşmeleri için yapılan her türlü ücret, komisyon, servis ücreti, vergi ve benzeri giderler, borç hesaplarıyla ilişkilendirilmeksizin gider ve bütçe gideri olarak kaydedilir.

- Mevzuatı uyarınca yap-kirala-devret modeli ile edinilen maddi duran varlıklar da finansal kiralama işlemi olarak değerlendirilir. Toplam finansal kiralama borcu, varlığa ve finansal kiralama borçlanma maliyetine dağıtılarak muhasebeleştirilir.

- Kamu idarelerince imzalanan her bir finansal kiralama sözleşmesinin türü, yapısı ve kapsamı gibi bilgiler mali tablo dipnotlarında açıklanır.

Yine aynı Tebliğ'de bu sözleşme türüne ait işlemlerin muhasebe kayıtları aşağıdaki şekilde tarif edilmiştir.

- Yapımı tamamlanan ve idare tarafından kabulü yapılan kiralamaya konu maddi duran varlığın gerçeğe uygun değeri ile kira ödemelerinin bugünkü değeri karşılaştırılır ve düşük olan değer üzerinden muhasebeleştirilir.

- Kiralamaya konu maddi duran varlık, yukarıda açıklanan yöntemle göre belirlenen değer üzerinden 252-Binalar Hesabına, toplam kira tutarı ile maddi duran varlığın kayıtlı tutarı arasındaki borçlanma maliyetlerine ilişkin farkın içinde bulunulan faaliyet döneminin sonraki aylarına ilişkin kısmı 308-Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri Hesabına, içinde bulunulan faaliyet dönemini takip eden dönemlere ait kısmı 408-Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri Hesabına borç; vadesi bir yılı aşmayan kira tutarları 307-Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar Hesabına, sonraki yıllara ait kısmı 407-Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar Hesabına alacak kaydedilir. Ayrıca,

ödenecek bedelin içerisinde taşınırlarında yer alması halinde taşınırlar belirlenen bedel üzerinden ilgili varlık hesabına kaydedilerek birinci fıkraya göre belirlenen değerden düşülür, kalan tutar ilgili taşınmaz hesabına kaydedilir.

7.1.4. Talep Garantisi, Alım Garantisi Ve Katkı Payı Ödemeleri

Görevli şirkete kamu hizmetinin sunumu ile ilgili olarak sözleşme ile işletme süresi boyunca verilen garantilerden ilgili kamu idaresince hesaplanan ödenmesi muhtemel tutarlar 930-Verilen Garantiler Hesabına borç, 931-Verilen Garantiler Karşılığı Hesabına alacak kaydedilir.

İşletme süresi içinde sözleşmede belirlenen dönemler itibarıyla öngörülen talep garantisinden daha az gerçekleşme olduğu takdirde aradaki fark, alım garantisi verilenlerde garanti tutarlarının tamamı bir taraftan 630-Giderler Hesabına borç, 325-Nakit Talep ve Tahsisleri Hesabı veya 103-Verilen Çekler ve Gönderme Emirleri Hesabı ya da ilgili diğer hesaplara alacak; diğer taraftan 830-Bütçe Giderleri Hesabına borç, 835-Gider Yansıtma Hesabına alacak kaydedilir. Ayrıca, garanti tutarının ilgili olduğu döneme ait kısmı 931-Verilen Garantiler Karşılığı Hesabına borç, 930-Verilen Garantiler Hesabına alacak kaydedilerek verilen garanti tutarından düşülür.

İşletme süresi içinde sözleşmede belirlenen dönemler itibarıyla öngörülen talep garantisinden daha fazla gerçekleşme olduğu takdirde talep garantisini aşan tahsilat tutarlarının sözleşmeye göre hesaplanan kısmı idarenin muhasebe hizmetlerini yürüten ilgili muhasebe birimine yapılan bildirim üzerine 120-Gelirlerden Alacaklar Hesabına borç, 600-Gelirler Hesabına alacak kaydedilir.

7.1.5. Borç Üstlenimi

Hazine Müsteşarlığı tarafından gerçekleştirilen borç üstlenimlerinde Devlet Borçları Muhasebe Birimince, idare tarafından gerçekleştirilen borç üstlenimlerinde idarenin muhasebe hizmetlerini yürüten ilgili muhasebe birimince, işlem tarihindeki Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası döviz satış kuru üzerinden 934-Borç Üstlenim Taahhütleri Hesabına (934.01- Borç Üstlenim Taahhütlerine İlişkin Anlaşmalar Hesabı) borç, 935-Borç Üstlenim Taahhütleri Karşılığı Hesabına alacak kaydedilir. İmzalanan borç üstlenim anlaşmalarına ilişkin kullanılan krediler 934-Borç Üstlenim Taahhütleri Hesabına (934.02- Borç Üstlenim Taahhütlerinin Net Kullanımları Hesabı) borç, 934-Borç Üstlenim Taahhütleri Hesabına (934.01- Borç Üstlenim Taahhütlerine İlişkin Anlaşmalar Hesabı) alacak kaydedilir. Kullanılan kredilerin geri ödenen anapara tutarları 935-Borç Üstlenim Taahhütleri Karşılığı Hesabına borç, 934-Borç Üstlenim Taahhütleri Hesabına (934.02- Borç Üstlenim Taahhütlerinin Net Kullanımları Hesabı) alacak kaydedilir.

8. Kamu İdarelerinin Faaliyet Raporlarında KÖİ İşlemleri

Maliye Bakanlığı faaliyet raporunu, “kamu idarelerinin stratejik plan ve performans programları uyarınca yürütülen faaliyetlerini, belirlenmiş performans göstergelerine göre hedef ve gerçekleşme durumu ile meydana gelen sapmaların nedenlerini açıklayan, idare hakkındaki genel ve mali bilgileri içeren rapor¹³” olarak tanımlamıştır. Bu faaliyet raporları kamuoyunun, kamu idarelerinin faaliyetleri hakkında bilgi edinmesinin tek yoludur ve bu nedenle de 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununda tüm idarelerin hazırlanması zorunlu tutulmuş ve Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik'te idare faaliyet raporlarında yer alacak hususlar tespit edilmiştir. Bu Yönetmelik'e göre, mali bilgiler başlığı altında, kullanılan kaynaklara, bütçe hedef ve gerçekleştirmeleri ile meydana gelen sapmaların nedenlerine, varlık ve yükümlülükler ile yardım yapılan birlik, kurum ve kuruluşların faaliyetlerine ilişkin bilgilere, temel mali tablolara ve bu tablolara ilişkin açıklamalara yer verileceği ifade edilmiştir. Temel mali tablolar ise Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinde

¹³ Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü; Performans Esaslı Bütçeleme Rehberi (Pilot Kurumlar İçin Taslak), Ankara, Aralık 2004, s. 35.

bilanço, faaliyet sonuçları tablosu, nakit akış tablosu olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, idare faaliyet raporu düzenlemekle yükümlü olan her bir kamu idaresinin, idare faaliyet raporunda bilançosunun bulunması zorunludur.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında KÖİ modeli kullanan kamu idareleri olan Sağlık Bakanlığı, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Gümrük Bakanlığı, Savunma Sanayii Müsteşarlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü ve Devlet Hava Meydanları İşletmesinin 2016 yılına ait idare faaliyet raporları ve bu raporlarda yer alması gereken bilançoları, yukarıda yer verilen mevzuat hükümleri çerçevesinde incelenecektir.

8.1. Sağlık Bakanlığı

Sağlık Bakanlığı, KÖİ modelini en çok kullanan kamu idarelerinden biridir. 2016 yılı itibarıyla devam etmekte olan 34 KÖİ projesinden 17'si Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülmektedir¹⁴. Sağlık Bakanlığı bu tesislere ilişkin sözleşmelerin büyük bir kısmını, şehir hastanesi projelerinin ise tamamını yap-kirala-devret modeli çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Ancak bu projelerden en son faaliyet raporunun yayımlandığı 31.12.2016 tarihi itibarıyla işletme dönemine geçen olmamıştır.

Sağlık Bakanlığının 2016 yılı idare faaliyet raporunda yer alan bilançoya bakıldığında, 307-Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar Hesabı, 308-Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri Hesabı, 407-Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar Hesabı ve 408-Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri Hesabının bakiyesinin bulunmadığı görülmektedir. Bu durumun nedeni olarak 31.12.2016 tarihinde KÖİ projelerinden hiçbirinin işletme aşamasına geçmemiş olması gösterilebilir zira kira tahakkukları ancak inşaat aşaması sona erip idare tarafından kabulü yapılarak işletme aşamasına geçildiğinde yapılabilmektedir.

Bilançonun nazım hesaplar kısmına bakıldığında, imzalanan KÖİ sözleşmelerinin tutarının takip edildiği 922 – Kamu – Özel İşbirliği Modeli Taahhütleri Hesabı bakiyesinin 20.321.143.692,84 TL olduğu görülmektedir. Bu tutar, 31.12.2016 itibarıyla imzalanan KÖİ sözleşmelerinin bedelini ifade etmektedir.

KÖİ ile ilgili diğer nazım hesaplar olan 930-Verilen Garantiler Hesabı ve 934-Borç Üstlenim Taahhütleri Hesaplarının bulunmaması, Bakanlık tarafından alım garantisi veya kredi üstlenimi yapılmadığı anlamına gelmektedir.

Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinde yap-işlet-devret ve yap-kirala-devret sözleşmeleri ile ilgili olarak, her bir sözleşmenin türü, yapısı ve kapsamı gibi bilgiler mali tablo dipnotlarında açıklanacağı hükmüne rağmen, böyle bir bilgi İdare Faaliyet Raporunda bulunmamaktadır.

8.2. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı

Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan KÖİ sözleşmeleri envanterinde, sözleşmeye taraf kamu idaresi belirtilmediği için çalışmamızda kamu idarelerinin faaliyet raporlarında yer alan ifadeler ve Kalkınma Bakanlığı raporları dikkate alınarak imzalanan sözleşmeler tespit edilmiştir. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığına (UDHB) bağlı ve ilgili idarelerce imzalananlar dışında, doğrudan (UDHB) yapılan sözleşmelerin bir envanteri bulunmayıp, Bakanlığın 2016 İdare Faaliyet Raporunda yer alan ifadelerden yat limanı yapım işlerinin yap-işlet-devret modeli ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Kalkınma Bakanlığı verilerine göre altı adet yat limanının yapım işi KÖİ kapsamında yapılmakta ve bunların yatırım tutarı 800 Milyon ABD Dolarına yaklaşmaktadır¹⁵.

Çalışma kapsamında UDHB 2016 yılı İdare Faaliyet Raporu incelendiğinde, raporda Bakanlığın bilançosuna yer verilmediği gibi KÖİ sözleşmeleri hakkında rakamsal herhangi bir bilginin de yer almadığı görülmüştür.

¹⁴ Kalkınma Bakanlığı; 2016, a.g.e., s. 31.

¹⁵ Kalkınma Bakanlığı; 2016, a.g.e., s. 30.

Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinde yap-işlet-devret ve yap-kirala-devret sözleşmeleri ile ilgili olarak, her bir sözleşmenin türü, yapısı ve kapsamı gibi bilgiler mali tablo dipnotlarında açıklanacağı hükmüne rağmen, böyle bir bilgi İdare Faaliyet Raporunda bulunmamaktadır.

8.3. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı

Kalkınma Bakanlığı verilerine göre, 2016 yılı itibariyle beş adet gümrük kapısı tesisi KÖİ kapsamında yapılmaktadır ve bu beş projenin yatırım tutarı 140 Milyon ABD Dolarını geçmektedir¹⁶. Gümrük ve Ticaret Bakanlığının 2016 yılı idare faaliyet raporunda yer alan performans bilgilerine göre ise, 2016 yılında iki adet gümrük kapısının yap-işlet-devret modeli ile modernize edildiği ifade edilmiştir¹⁷.

Çalışma kapsamında Gümrük ve Ticaret Bakanlığı 2016 yılı İdare Faaliyet Raporu incelendiğinde, raporda Bakanlığın bilançosu bulunmadığı gibi KÖİ sözleşmeleri hakkında rakamsal herhangi bir bilginin de yer almadığı görülmüştür

Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinde yap-işlet-devret ve yap-kirala-devret sözleşmeleri ile ilgili olarak, her bir sözleşmenin türü, yapısı ve kapsamı gibi bilgiler mali tablo dipnotlarında açıklanacağı hükmüne rağmen, böyle bir bilgi İdare Faaliyet Raporunda bulunmamaktadır.

8.4. Savunma Sanayii Müsteşarlığı

Savunma Sanayii Müsteşarlığının 2016 İdare Faaliyet Raporunda yer alan bilgilere göre, yap-işlet-devret modeli kapsamında yapılan bir sözleşme kapsamında 95.643.564 Avro tutarında tahsilat yaptığı anlaşılmaktadır¹⁸.

Çalışma kapsamında Savunma Sanayii Müsteşarlığının 2016 yılı İdare Faaliyet Raporu incelendiğinde, raporda Müsteşarlığın bilançosu bulunmadığı gibi KÖİ sözleşmeleri hakkında rakamsal herhangi bir bilginin de yer almadığı görülmüştür.

Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinde yap-işlet-devret ve yap-kirala-devret sözleşmeleri ile ilgili olarak, her bir sözleşmenin türü, yapısı ve kapsamı gibi bilgiler mali tablo dipnotlarında açıklanacağı hükmüne rağmen, böyle bir bilgi İdare Faaliyet Raporunda bulunmamaktadır.

8.5. Karayolları Genel Müdürlüğü

2016 yılı itibariyle devam etmekte olan 34 KÖİ projesinden ikisi Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir¹⁹. Bu iki projenin yatırım tutarı ise 10 Milyar ABD Dolarını aşmaktadır. Genel Müdürlük tarafından 251,5 km uzunluğunda yolun yapımı ise yap-işlet-devret modeli çerçevesinde tamamlanmıştır²⁰.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, yapımı tamamlanarak işletme süresi başlayan yap-işlet-devret sözleşmelerinin Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinde ve 45 Nolu Tebliğ'de imtiyaz sözleşmeleri olarak 256-Hizmet İmtiyaz Varlıkları Hesabında takip edilmesi gerekmektedir. Karayolları Genel Müdürlüğünün 2016 yılı İdare Faaliyet Raporunda yer alan bilançoya bakıldığında, 256-Hizmet İmtiyaz Varlıkları Hesabın bakiyesinin bulunmadığı görülmektedir²¹. Bu durumda faaliyet raporunda yer alan bilgiler ile mali tabloda yer alan bilgilerin açıkça birbiri ile çelişkili olduğu görülmektedir.

Nazım hesaplara bakıldığında ise, mevcut sözleşme tutarlarını ifade eden 922-Kamu-Özel İşbirliği Modeli Taahhütleri Hesabı bakiyesinin 28.624.524.262,20 TL olduğu görülmektedir²².

Yine nazım hesaplarda yer alan ve işletme süresi boyunca görevli şirkete taahhüt edilen alım veya talep garantilerinin izlendiği 930-Verilen Garantiler Hesabı bakiyesinin 35.839.910.526,00 TL olduğu görülmektedir²³.

¹⁶ Kalkınma Bakanlığı; 2016, a.g.e., s. 30.

¹⁷ Gümrük ve Ticaret Bakanlığı; "İdare Faaliyet Rapor – 2016; Ankara, 2017, s. 140.

¹⁸ Savunma Sanayii Müsteşarlığı; "Yıllık Faaliyet Raporu – 2016", Ankara, 2017, s. 43.

¹⁹ Kalkınma Bakanlığı; 2016, a.g.e., s. 31.

²⁰ Karayolları Genel Müdürlüğü; "İdare Faaliyet Raporu – 2016", Ankara, 2017, s. 97.

²¹ Karayolları Genel Müdürlüğü; a.g.e., s. 218.

²² Karayolları Genel Müdürlüğü; a.g.e., s. 219.

²³ Karayolları Genel Müdürlüğü; a.g.e., s. 219.

Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğinde yap-işlet-devret ve yap-kirala-devret sözleşmeleri ile ilgili olarak, her bir sözleşmenin türü, yapısı ve kapsamı gibi bilgiler mali tablo dipnotlarında açıklanacağı hükmüne rağmen, böyle bir bilgi İdare Faaliyet Raporunda bulunmamaktadır.

8.6. Devlet Hava Meydanları İşletmesi

Devlet Hava Meydanları İşletmesinin (DHMİ) 2016 yılı faaliyet raporunda yer alan bilgilere göre, 2016 yılı sonu itibarıyla, KÖİ kapsamında 17 adet sözleşme imzalanmış olup, bunlardan 9 adedi yap-işlet-devret modeli, 8 adedi ise işletme hakkı devri şeklinde gerçekleşmiştir; yatırım tutarının ise toplam 16 Milyar ABD Doları olması beklenmektedir²⁴. KÖİ sözleşmeleri kapsamında verilen garantileri aşan gerçekleştirmeler nedeniyle 415,6 Milyon ABD Doları gelir elde edildiği, buna karşılık 47,4 Milyon ABD Doları ödeme yapıldığı bilgisi de yine faaliyet raporunda yer almaktadır²⁵.

Kamu iktisadi teşebbüsü niteliğinde olan DHMİ Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğine tabi olmadığı için KÖİ sözleşmelerinin bilançoya aktarılmasına ilişkin yukarıda yer verilen mevzuata da tabi bulunmamaktadır. Tek düzen muhasebe sistemine göre faaliyetlerini muhasebeleştirilen DHMİ bilançosunda KÖİ sözleşmelerini görmek mümkün değilse de, idarenin yayımladığı 2016 Yılı İşletme Bütçesinde işletme hakkı devri ve yap-işlet-devret sözleşmelerine ait detaylı bilgilere yer verilmiştir²⁶.

9. Mali Saydamlık Açısından KÖİ Sözleşmesi Uygulamaları

Temsili/parlamentar demokrasiye geçişle birlikte gelişimi ile yaşıt olan bütçe hakkı kavramı mutlak monarşilerden temsile dayalı modern ulus devlete geçişte hem işlevsel bir rol üstlenmiş hem de bu değişimin en temel belirleyici göstergelerinden biri olmuştur. Geleneksel anlamda yasama organının yürütme organına gelir toplama (vergi tahakkuk ve tahsili) ile gider yapma (kamu hizmet sunma) yetki ve görevini içeren bütçe hakkı; yeni devlet ve kamu maliyesi yaklaşımına bağlı olarak farklı anlam ve işlevler üstlenmeye başlamıştır²⁷.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve bilgi toplumuna geçiş ile birlikte temsili demokrasilerin etkinliği sorgulanmaya başlanmış, yurttaşların bilgi alma hakkı, mali saydamlık ve hesap verme sorumluluğu kavramları ön plana çıkmıştır²⁸. Bu çerçevede, yeni bütçe anlayışı, bütçe hakkı doğrultusunda hesap verme sorumluluğunun güçlendirilmesi, kamu kaynağının kullanımında ekonomiklik, etkinlik ve etkililiğin sağlanması, mali saydamlık, hizmet programlarından hareketle performansa dayalı ve hedeflere yönelik mali yönetim anlayışı, güvenilir iç kontrol sistemi ve etkin bir dış denetim yapısının kurulması esasları doğrultusunda gelişmiştir²⁹.

Bu açıdan bakıldığında, devletin geleceğe yönelik olarak üçüncü kişilere verdiği taahhütlerin bütçe hakkı ve bu hakkın bir yansıması olan mali saydamlık kapsamında kamuoyuna açıklanması bütçe hakkının temel esaslarından biri olarak kabul edilmelidir. Yıllık yapılan harcamaların dahi bütçe kanunu, faaliyet raporları ve benzeri yollarla kamuoyuna duyurulduğu günümüz uygulamalarında, 20 – 30 yıllık olarak verilen ve bütçeden ödenecek olan taahhütlerin de kamuoyu ile açık bir şekilde paylaşılması gereklidir.

²⁴ Devlet Hava Meydanları İşletmesi; “2016 – Faaliyet Raporu”, Ankara, 2017, s. 148.

²⁵ Devlet Hava Meydanları İşletmesi; a.g.e., s. 148

²⁶ Devlet Hava Meydanları İşletmesi; “2016 Yılı İşletme Bütçesi”, Ankara, 2015, s 12-13.

²⁷ BAĞLI, Mehmet Selim; Teorik ve Tarihsel Açısından Bütçe Hakkı, “Yasama Dergisi”, Ocak, Şubat, Mart, Nisan 2012, Sayı 20, Ankara, s 41.

²⁸ ÇAĞAN, Nami; “Modern Bütçe Sürecinde Parlamento'nun Rolü”, Bütçe Sürecinde Parlatmentonun Değişen Rolü içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ankara, 2009, s 183.

²⁹ YILMAZ, Hakkı Hakan; BİÇER, Mustafa; Parlatmentonun Bütçe Hakkını Etkin Kullanımının Yeni Bütçe Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, “Maliye Dergisi”, Sayı 158, Ocak – Haziran 2010, s. 202.

Modern devlet anlayışının temel taşlarından olan bütçe hakkının bir alt kavramı olan mali saydamlık, çalışmamızın konusu olan KÖİ sözleşmeleri açısından büyük önem arz etmektedir. Bu önem, geleneksel yatırım harcamalarının finansman yöntemi ile KÖİ projelerinin finansmanı temelinden kaynaklanıp kamuoyuna duyurulması aşamasında karşımıza çıkmaktadır.

Devletin kendisinin bir tesisi inşa edip işletmesi veya ihale ile başkasına inşa ettirip yine kendisinin işletmesi geleneksel yöntemler olarak kabul edilmektedir. Bu yöntemler mali saydamlık açısından olumlu uygulamalar olsalar da açıktır ki bu yöntemler bütçe üzerinde yük oluşturmaktadır. Yap-işlet-devret uygulaması ise bütçe üzerinde, eğer hiç bir garanti verilmediyse yük oluşturmaksızın kamu hizmetlerinin görülmesine imkân tanımaktadır. Ancak özel sektörün üstlendiği riskler nedeniyle tanınan alım, fiyat ve benzeri garantiler bütçe üzerinde doğaldır ki yük oluşturmaktadır. Yap-kirala-devret modeli ise bütçe üzerinde tek seferde oluşacak yükün kira ödeme yöntemi ile yıllara yayılması temeline dayanan ve bir yandan da kamu hizmetinin gördürülmesini de kapsayan bir modeldir ve gerçekleştirilen kamu hizmetinin maliyetinin bütçeye olan yükünün yıllara dağıtılması esasına dayanmaktadır.

Bu modellerin mali saydamlık açısından önemi ise sözleşmelerinin karmaşıklığının yanı sıra, bu sözleşmelerin kamuoyu ile paylaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Hem yap-işlet-devret hem de yap-kirala-devret sözleşmeleri talep, fiyat ve diğer garanti tutarları başta olmak üzere pek çok belirsizlik içermektedir ve ödeme yapılacak güne kadar ödenecek tutarın net tespiti çoğu zaman mümkün değildir. Bu riskin yanı sıra, uzun vadeli yapılan bu sözleşmeler döviz kuru riski, talep riski, siyasi risk gibi pek çok riski barındırmaktadır ve bu nedenle de istekliler ancak, bu riskleri üstlenmeye degecek kadar yüksek oranda kar edebilecekleri teklifler vermektedirler.

Bu durumda, bir KÖİ sözleşmesinin mali şeffaflık açısından olumlu karşılanabilmesi için sözleşmenin tamamen kamuoyuna açılması gerektiği tartışmaya yer bırakmayacak kadar açıktır. Ancak bu tek başına yeterli değildir zira sözleşmelerin içerdiği talep, fiyat, kur ve benzeri garantilerin hangi risklere göz önüne alınarak nasıl hesaplandığı, bunlara ilişkin devletin öngördüğü risk oranları ve risklerin gerçekleşmesi halinde, sözleşme süresi boyunca ödenecek tutarların da yine paylaşılması gerekmektedir.

Ülkemiz uygulamasına bakıldığında ise, sözleşmelerin teker teker kamuoyuna açıklanmasına ilişkin bir kural bulunmamakta, kamu idareleri de genellikle sözleşmenin temel hükümleri dışında kalan hükümleri kamuoyuna duyurmamakta, bu sözleşmelere ilişkin bir tip sözleşme olmadığı için de sözleşmeler arasında çok büyük ama kamuoyuna duyurulmayan büyük farklılıklar olabilmektedir.

Tüm bu bahsedilenler KÖİ sözleşmelerinin mali saydamlık konusunda ne kadar başarısız olduğunu göstermekle beraber asıl sorun ise bu sözleşmelerin mali tablolarına da tam ve doğru olarak yansıtılmamasıdır.

Yukarıda incelenen altı kamu idaresinin faaliyet raporları içinde mali saydamlığı en başarılı şekilde uygulayan Sağlık Bakanlığı olarak gözüke de, bu Bakanlığa ait KÖİ sözleşmelerinin 2017 yılı içinde işletme dönemine girdiği ve dolayısıyla 2018 yılında açıklanacak olan idare faaliyet raporunda yer alacak bilanço yükümlülük kalemlerinde bu projeler için tahakkuku yapılan kira bedellerinin gösterilmesi halinde tam anlamıyla mali saydamlığın sağlanacağı açıktır. Bilanço detayında ise nazım hesaplarda yer alan KÖİ sözleşmelerinin detay bilgilerine yer verilmemiştir.

Devlet Hava Meydanları İşletmesinin 2016 yılı idare faaliyet raporunda KÖİ anlaşmaları ile ilgili genel bilgi verilmiş, bütçe raporunda ise bu sözleşmelerin süre ve tutar detaylarına yer verilmiştir. İdare faaliyet raporunda, sözleşme bazında olmasa dahi, garantiler nedeniyle yapılan ödemeler ve yapılan tahsilatlara ilişkin bilgiye yer verilmiştir.

Karayolları Genel Müdürlüğünün idare faaliyet raporunda KÖİ sözleşmeleri ile ilgili bilgi bulunduğu görülmüşse de, raporda işletme hakkı devri

sözleşmelerinin varlığından bahsedilmesine rağmen bilançoda bu sözleşmelerin takip edildiği 256-Hizmet İmtiyaz Varlıkları Hesabın yer almadığı görülmektedir. Bilanço detayında ise nazım hesaplarda yer alan KÖİ sözleşmelerinin detay bilgilerine yer verilmemiştir.

Çalışma kapsamında incelenen altı idareden yukarıda sayılan üç tanesi dışındaki diğer üç idarenin faaliyet raporlarında, raporda bulunması zorunlu olan, bilançoların yer almadığından sadece KÖİ sözleşmeleri özelinde değil, genel olarak mali saydamlık ilkesini ihlal ettikleri açıkça görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

2003 yılında kabul edilen Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun genel gerekçesinde, bütçe hakkının en iyi şekilde kullanılması ve mali yönetimde şeffaflığın sağlanması, sağlıklı bir hesap verme mekanizması oluşturulması ifadeleri de yer almasına rağmen; bu ifadelerin genel yansıması olan idare faaliyet raporlarında yer alması zorunlu olan bilançoların dahi bulunmaması, mevzuatın uygulanmasında yaşanan sıkıntıları gözler önüne sermektedir. İdarenin mali durumunu ortaya koyan bilançonun kamuoyu ile paylaşılmadığı bir kamu mali yönetimi anlayışında mali şeffaflıktan bahsetmenin anlamsız olduğu açıktır.

Konumuz olan KÖİ sözleşmeleri açısından bakıldığında ise, mali şeffaflığın önündeki en önemli engelin, KÖİ sözleşmelerinin kamuoyu ile paylaşılmaması olduğu görülmektedir. Bu sözleşmeler nedeniyle bütçeden ödeme yapılması veya bütçeye gelir kaydedilecek tutarların özel sektöre aktarılması nedeniyle, bu sözleşmelerin bütçe hakkı ve mali şeffaflık kapsamında kamuoyu ile paylaşılması gerekmektedir. Ancak mevcut mevzuatta, bu sözleşmelerle ilgili genel bilgilerin bilanço dipnotunda gösterilmesi öngörülmüşse de kamu idarelerinin bu dipnotta gösterme zorunluluğuna dahi riayet etmediği görülmektedir.

Kaldı ki, özellikle borç ve kredi üstlenimleri ile alım ve talep garantilerine ilişkin detayların, sözleşme bazında açıklanmaması, bütçe hakkının açıkça ihlali anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, bütçe hakkı ve mali şeffaflık kavramları kapsamında, KÖİ sözleşmelerinin, bütçeye ekli cetvel olarak, o yıl ödenmesi öngörülen talep ve alım garantileri, kiralar ve fiyat farklarının sözleşme bazında TBMM'ye sunulması yoluyla kamuoyuna duyurulması ve buna paralel olarak, kesin hesap kanununda da ilgili yıl içinde yapılan talep ve alım garantileri, kiralar ve fiyat farkı ödemelerinin gösterilmesi bütçe hakkı ve mali şeffaflık açısından ideal olanıdır. Ancak, mevcut mevzuatımızda KÖİ sözleşmeleri, neredeyse alelade sözleşmeler olarak görülmüş ve bilançoda gösterilmeye ilişkin birkaç düzenleme dışında mali şeffaflığa ilişkin herhangi bir özel uygulamaya gidilmemiştir. Kamu idareleri ise bu yetersiz mevzuat hükümlerine dahi riayet etmemektedir. Bu durumun sonucunda ise KÖİ sözleşmeleri gerek kamuoyu ve gerekse de konunun uzmanları tarafından kamu idarelerinin verdiği bilgiler kadarıyla bilinen bir gizem halini almıştır.

Kaynakça

- Bağlı, M. S. (Ocak, Şubat, Mart, Nisan 2012). Teorik ve Tarihsel Açından Bütçe Hakkı. *Yasama Dergisi*, Sayı 20.
- Çağan, N. (2009). "Modern Bütçe Sürecinde Parlamento'nun Rolü", *Bütçe Sürecinde Parlatonun Değişen Rolü içinde*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2015). *2016 Yılı İşletme Bütçesi*. Ankara.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi. (2017). *2016 – Faaliyet Raporu*. Ankara.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2017). *İdare Faaliyet Rapor – 2016*. Ankara.
- Güzelsarı, S. (Eylül 2012). Sağlık Sisteminde Yeniden Yapılanma ve Kamu – Özel Ortaklıkları. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 45, Sayı 3.
- Hazine Müsteşarlığı. (Ağustos 2017). *Kamu Borç Yönetimi Raporu*, No: 145. Ankara.
- Hazine Müsteşarlığı. (2017). *Kamu Borç Yönetimi Raporu - 2017*. Ankara.

-
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı - Kamu Özel İşbirliği Modeli Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı. (Ocak 2016). *Dünyada ve Türkiye’de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler 2015*. Ankara.
- Karasu, K. (2011). Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesinde Kamu – Özel Ortaklığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*”, Cilt 66, No. 3.
- Karayolları Genel Müdürlüğü. (2017). *İdare Faaliyet Raporu – 2016*. Ankara.
- Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. (Aralık 2004). *Performans Esaslı Bütçeleme Rehberi (Pilot Kurumlar İçin Taslak)*. Ankara.
- Savunma Sanayii Müsteşarlığı. (2017). *Yıllık Faaliyet Raporu – 2016*. Ankara.
- Yılmaz, H. H., & Biçer, M. (Ocak – Haziran 2010). Parlametonun Bütçe Hakkını Etkin Kullanımının Yeni Bütçe Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, Sayı 158.

Kurumlar ve Ekonomik Performans İlişkisi: Teorik Çerçeve¹**The Relationship Between Institutions and Economic Performance: Theoretical Framework****Yıldırım Bezayıt Çiçen²****Öz**

Bu çalışmada kurumlar ve ekonomik performans ilişkisi teorik açıdan ele alınmıştır. Son dönem literatürüne göre kurumlar, ülkelerin ekonomik büyüme farklılıklarının temel nedeni olarak kabul edilmektedir. Literatüre göre, ekonomik refahı artıran iyi kurumlar temelde 3 başlık altında incelenebilir: Mülkiyet haklarının uygulanabilir olması, politikacılar ve diğer güçlü grupların kısıtlanması ve fırsat eşitliğinin sağlanması. Çalışmamızda daha geniş bir şekilde bu ilişkiyi belirleyen temel karakteristikler mülkiyet hakları, yasal sistem-hukukun üstünlüğü ile hükümetin yapısı ve demokrasi başlıkları altında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Büyümenin sağlanması için güvenilir bir mülkiyet hakkına ihtiyaç vardır. İkinci olarak, hukukun üstünlüğü söz konusu değilse, bağımsız yargıdan bahsedilemeyecek ve sözleşmeden doğan haklar yerine getirilemeyecektir. Yatırımlar ve büyüme bu durumdan negatif etkilenecektir. Üçüncü başlıkta, demokrasi-büyüme çalışmalarına ilişkin sonuçlar farklı neticelenmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar, karşılaştırmalı olarak demokrasi ve otokrasiden hangisinin büyüme üzerinde daha olumlu sonuçlar verdiği noktasındadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumlar, Ekonomik Performans, Mülkiyet hakları, Hukukun Üstünlüğü, Demokrasi

Abstract

In this study, the relationship between institutions and economic performance is theoretically addressed. According to the recent literature, institutions are regarded as the main cause of economic growth differences in countries. According to the literature, good institutions that improve economic welfare can be examined under three headings: the applicability of property rights, the restriction of politicians and other strong groups and the equality of opportunity. In our study, the fundamental characteristics that determine this relationship are examined under the title of property rights, legal system-the rule of law and the government structure and democracy in a broader way. Secondly, if the rule of law is not in question, the rights arising from the independent judiciary shall not work properly and the contract will be unfulfilled.. Investments and growth will be negatively affected by this situation. In the third title, the conclusions of democracy-growth are different. The studies in the literature are at the point where the democracy and the autocracy have more positive results on growth comparatively.

Keywords: Institutions, Economic Performance, Property Rights, Rule of Law, Democracy

JEL Classification: O43, P37, P48, K11

¹ Bu çalışma, Yıldırım Beyazıt Çiçen tarafından Doç. Dr. Tamer Çetin danışmanlığında yürütülen "Türkiye'de Ekonomik Performansın Kurumsal Temelleri: Yeni Kurumsal İktisat Perspektifi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ybcicen@gumushane.edu.tr

Giriş

Son dönemde ekonomi literatüründe en önemli tartışma, ülkelerin ekonomik performanslarının neden farklılık arz ettiği. Geleneksel büyüme teorileri bu soruyu cevaplamakta yetersiz kalmaktadır. Hâkim iktisat, kişi başına düşen çıktıyı belirleyen koşullar arasında üretim faktörleri (emek, fiziki ve beşeri sermaye birikimi vb.) ve teknolojiyi saymaktadır. Bu geleneksel faktörler büyümenin temel determinantları olarak kabul edilmektedir. Ancak önemli soru, bu faktörleri nelerin belirlediğidir (Rodrik, 2000). Büyüme literatürü, North (1990)'a değin iktisadi, politik ve sosyal kurumları ve bunların değişimlerini dikkate almamıştır.

Kurumlar, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma farklılıklarında temel nedendir. O halde cevabı bulunması gereken, ülkelerde kurumların neden ve nasıl farklı düzeylerde olduğu ve kurumların nasıl değiştiği sorularıdır. Bu sorulara bulunacak cevaplar ile kurumların nasıl ekonomik performansı pozitif etkileyecek şekilde iyileştirileceği daha iyi çözümlenebilecektir (Acemoğlu ve Robinson, 2008: 135-136).

1. Ekonomik Performansı Belirleyen Kurumlar

Literatürde kurumlar ve ekonomik performans ilişkisini irdeleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Acemoğlu (2003: 27); fiziki, beşeri ve teknolojik yatırımları tetikleyerek ekonomik refahı artıran iyi kurumlar için 3 kilit karakteristik belirtmektedir:

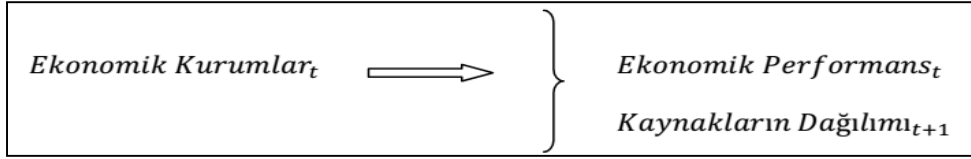
- Toplum genelinde mülkiyet hakları uygulanabilir olmalıdır. Böylece bireylerde, yatırım ve iktisadi hayatta yer almak için müşevvik oluşur.
- Elitler, politikacılar ve diğer güçlü gruplar için çeşitli kısıtlar getirilmelidir ki, toplumun gelirleri ve devlet yatırımları, onların çıkarları doğrultusunda kullanılmasın.
- Beşeri sermayeye yatırımın ve verimli ekonomik aktivitelerin oluşmasını sağlayacak fırsat eşitliğinin toplum içerisinde sağlanması gereklidir.

Rodrik (2000: 5-6)'e göre ülkelerin uzun dönemli büyümelerini sağlayabilmeleri için şu 5 kuruma ihtiyaçları vardır:

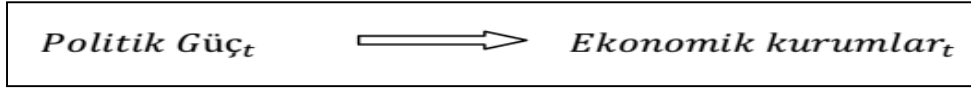
- Mülkiyet hakları
 - Girişimcilerin haklarının (maddi ve fikri) korunabilmesi ve yeni müşevviklerin oluşabilmesi için gereklidir.
- Düzenleyici kurumlar
 - Piyasa başarısızlığının önüne geçecek düzenleyici kurumların varlığı ekonomik performansın devamlılığında kritik rol oynar.
- Makroekonomik istikrarı sağlayacak kurumlar
 - Tüm ülkeler makroekonomik istikrarı sağlayıcı tedbirler alan mali ve parasal kurumlar oluşturmalıdır. Bu kurumlar vasıtasıyla çıkabilecek potansiyel krizlerin önüne geçilmesi ve konjoktüre bağlı şokların etkilerinin minimize edilmesi gibi amaçlar güdülebilir.
- Sosyal güvenlik kurumları
 - Bu kurumlar risk paylaşımı görevini yaparlar. Amaç burada piyasalar için yönetilebilir riskler oluşturulmasıdır. Örneğin devlet, bireylerin çalışma hayatında yaşayabileceği problemlere karşın sosyal güvenlik kurumları inşa ederek çalışma hayatını belirsizlikten kurtarmaya çalışır. Bunun örnekleri arasında sosyal güvenlik, işsizlik sigortası, kamuda çalışma imkânı vb. sayılabilir.
- Çatışma yönetimi kurumları
 - Çatışma yönetimi kurumları, koordinasyon ve iletişim eksikliklerini minimize etmek amacıyla oluşturulur. Bu kurumların arasında hukukun üstünlüğü, etkin bir adalet sistemi, toplumu temsil edebilen politik kurumlar, serbest seçimler, bağımsız sendikalar, toplumsal ortaklık ve azınlık grupların kurumsallaşmış temsili sayılabilir.

Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2005: 389-396) kurumlar-uzun dönem ekonomik performans ilişkisini 6 temel işleyiş üzerinden göstermektedir:

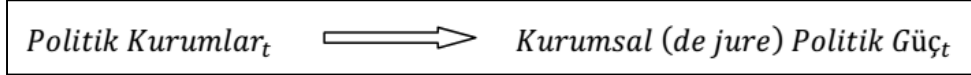
1. Ekonomik kurumlar, iktisadi aktörlerin müşevviklerini belirlediklerinden dolayı büyüme üzerinde etki sahibi olurlar. Bu kurumlar, üretim organizasyonu, teknoloji, beşeri ve fiziki sermaye değişkenlerine yapılan yatırımları etkilerler.

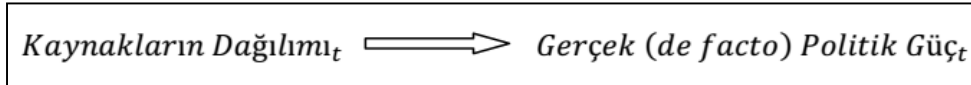
2. Ekonomik kaynakların dağılımda, farklı birey ve grupların çıkar çatışması söz konusu olacaktır. Burada belirleyici unsur grupların politik gücüdür.

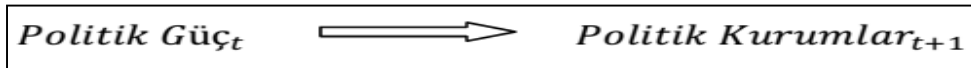
3. Politik gücün 2 yasal belirleyicisi vardır. Bunlar, kurumsal politik güç (de jure) ve gerçek politik güç (de facto) olarak ayrılır. Kurumsal politik güç, toplum içerisinde politik kurumların yasalar ile ortaya çıkardığı güçtür. Politik kurumlar, ekonomik kurumlara benzemektedirler ve bunlar aktörlerin müşevviklerini ve kısıtlarını belirlemektedirler.

4. Bireyler yasal olarak politik güç sahibi olmasalar da, politik güç elde etmiş olabilirler. Örneğin bir grubun zenginleşmesi durumunda -diğer gruplarla karşılaştırıldığında- bu grubun gerçek politik gücü artar ve kendi çıkarlarına uygun hareket eder hale gelirler.

5. Toplumda politik gücün dağılımı, politik kurumların gelişiminde belirleyici unsurdur. Politik güce sahip olanlar, kendilerine bu politik gücü sağlayan politik kurumları sürdürme eğiliminde olurlar.

Bu aşamalara göre genel çerçeve şu şekilde oluşmaktadır:

Sonuç olarak geçmişte ortaya çıkan kurumlar ile bugün ortaya çıkan gelir arasında yüksek bir ilişki söz konusudur.

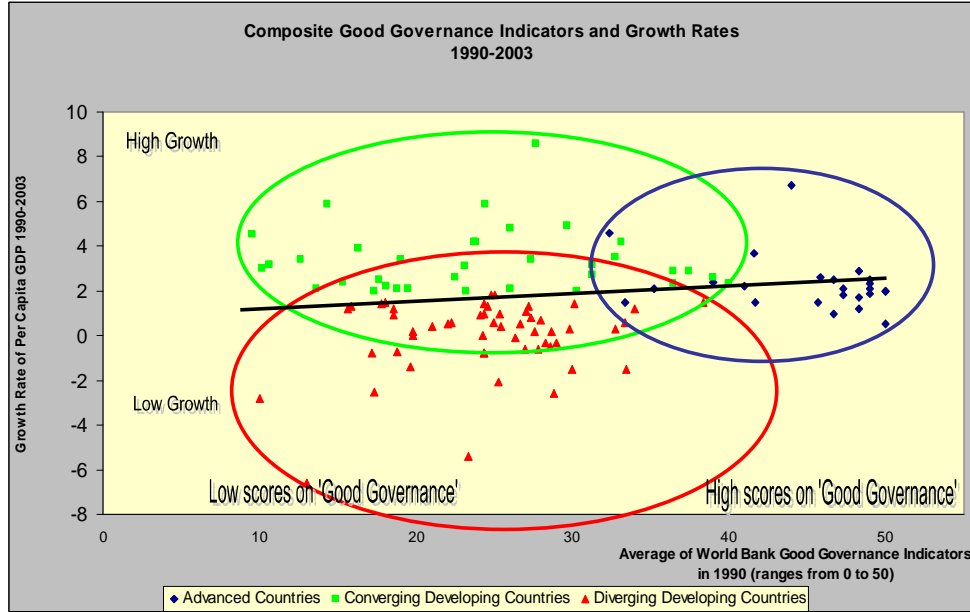
Khan (2004) iyi yönetim, kapsayıcı kurumlar ve kalkınma kümelerinin aynı anlama geldiğini ifade ederek bu kavramın şu maddeleri içermesi gerektiğini ifade eder:

- Düşük kamulaştırma riski ile birlikte istikrarlı mülkiyet hakları
- Hukukun üstünlüğü
- Sıfır ya da düşük yolsuzluk
- Demokratik şeffaflık
- Etkif hizmet sunum kapasitesi (teknik yeterlilik)
- Politik istismarın olmaması

• Her sektör için ayrıcalıkların olmadığı serbest piyasalar (iktisadi kapsayıcılık)

Ülkelerde bu ön koşullar üzerinden kapsayıcı kurumların kalitesinin artması, gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) üzerinde Şekil 1’de sunulan anlamlı bir ilişki ortaya çıkaracaktır.

Ülkelerin kurum kalitelerini (demokrasi, yolsuzluk, mülkiyet haklarının güvenilirliği) artırmaları ile birlikte gelişen yönetim kapasitesi sayesinde daha evvel ayrışma gösteren gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere yakınsar hale geleceklerdir. Büyüme destekleyici ve politik istikrarı sağlayıcı reformlar başarılı bir dönüşüm evresinden geçtiği takdirde gelişmiş kapitalist ülkeler yakalanabilecektir.

Şekil 1: İyi Yönetişim ve Büyüme Oranları

Kaynak: Khan, Mushtaq H., Governance and Growth: A Preliminary Report (2007, 28).
http://eprints.soas.ac.uk/9958/1/Preliminary_Report.pdf [23.10.2017].

Yönetişim kapasitesinin artıyor oluşu işlem maliyetlerinin düşmesi anlamına gelmektedir. İşlem maliyetlerinin düşmesi ise daha verimli çalışmayı beraberinde getirmektedir. İşlem maliyetinin düşük olmasını sağlayan unsurlar şu şekildedir (Khan, 2007: 54):

- İstikrarlı mülkiyet haklarının sağlanması ve sürdürülebilmesi
- Hukukun üstünlüğü ve etkin sözleşme yaptırımının kalıcı hale getirilmesi
- Kamulaştırma riskinin minimize edilmesi
- Rant-arama ve yolsuzlukların minimize edilmesi
- Kamu mallarında bir koşul olarak şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması ve bununla birlikte demokratik biçimde tercihlerin açık edilmesi

Kurumlar-ekonomik performans ilişkisi literatürüne bakıldığında, formel kurumların etkilerinin incelenmesine ilişkin çalışmalar çoğunluktadır. Bu çalışmalar içerisinde mülkiyet hakları, yasal sistem ve hükümetin yapısı öne çıkmaktadır. Bu kurumlar başlıklar halinde aşağıda incelenmektedir.

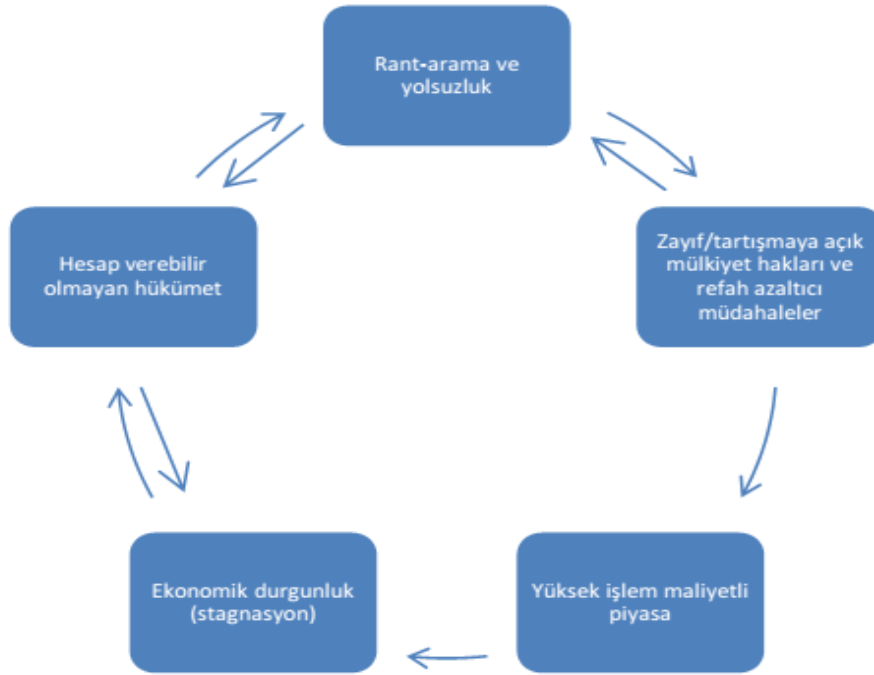
1.1. Mülkiyet Hakları

Temel olarak mülkiyet hakları, bireylerin hakları (varlıkları) hakkında karar verirken karşılaşılabilecekleri işlem maliyetlerini azaltan kurallardır. Azalan işlem maliyetleri piyasa başarısızlığını azaltacaktır. Bu durum, devlet müdahalesi gereksinimi de ortadan kaldırır. Ancak işlem maliyeti anlamlı derecede azaltılamazsa, piyasa (sözleşme) başarısızlığı sebebiyle kalkınma bloklanacak ve devlet müdahalesi ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Ancak devlet müdahaleleri de ayrıyeten maliyetlidir (Khan, 2010). Bu durumda Şekil 2’deki gibi bir döngünün ortaya

çıkması muhtemeldir. Ancak hukukun üstünlüğü ile istikrarı sağlanmış mülkiyet hakları, yeni bir patika oluşturacaktır (Khan, 2012: 12).

Mülkiyet haklarının korunması, büyüme için kararlı kurumsal bir özellik niteliğindedir. Bir başka deyişle ekonomik başarı için güvenli mülkiyet haklarına ihtiyaç vardır (North, 1990); (Rodrik, 2000); (Williamson ve Kerekes, 2011). Güçlü mülkiyet hakları, bağımsız yargının gelişmesi, yolsuzluklarla mücadele, külfetli regülasyonların parçalara ayrılması, basın özgürlüğünün sağlanması, politik haklar ve sivil özgürlüklerin korunması sonucunda ülkeler daha hızlı büyüyeceklerdir (Khalil, Ellaboudy ve Denzau, 2007: 74). Bu şartlar, ekonomik aktiviteler için iyi bir kurumsal çevre anlamına gelmektedir. İyi korunan ve geniş kapsamlı mülkiyet hakları, piyasaları daha rekabetçi bir yapıya kavuşturacak ve tekelci anlayıştan uzaklaşılacaktır.

Mülkiyet hakları, bireyin emek arzı, beşeri ve fiziki sermayesi, sahip olduğu varlıkları ile ilgili doğru kararlar almasına olanak tanır. Çünkü mülkiyet hakları, varlıkların iktisadi potansiyelini ortaya koymasını sağlamaktadır. Ayrıca varlık potansiyelinin doğru bir şekilde ortaya konulması, yeni sermaye ve kredi kullanımları için teminat oluşturacaktır. Az gelişmiş ülkelerde mülkiyet hakları tam tanımlanamadığından, varlıklar teminat olarak kullanılamaz ve yeni sermaye oluşturulması imkânı ortadan kalkar.

Şekil 2: Mülkiyet Hakları ve İşlem Maliyetleri Döngüsü

Kaynak: Khan, Mushtaq H., Governance and Growth: History, Ideology and Methods of Proof (Good Growth and Governance in Africa: Rethinking Development Strategies. ed. Akbar Noman, Kwesi Botchwey, Howard Stein, Joseph E. Stiglitz., Oxford: Oxford University Press: 51-79, 2012), 11.

Mülkiyet hakları, diktatörlük ve otoriterlik ile yönetilen ülkelerde genellikle uygulanamaz. Bu devletlerde politik güç veya özel çıkar grupları kamulaştırma yapabilmektedir. Çünkü kamulaştırma riskini engelleyen bir kanun veya yargı yoktur. Bu sebeple güvensiz mülkiyet hakları, politik ve ekonomik özgürlüğün az olduğu ve yargının manipüle edilebildiği toplumlarda meydana gelir. Bir ülkenin tarihi ile patika bağımlı gelişimi, mülkiyet haklarının eğilimine ışık tutmaktadır. Geleneklerin ülkeden ülkeye veya bölgeden bölgeye farklılaşması sebebiyle her ülke özel mülkiyet kültürünü geliştiremez (Dobler, 2011: 69-71). Örneğin Avrupa kurumları, mülkiyet hakları ve kısıtlanmış hükümet gücü oluşturmayı başarmıştır.

Bunun olmadığı ülkelerde ise dışlayıcı kurumlar ve devlete ilişkin riskler varlığını sürdürmektedir (Acemoğlu, Johnson ve Robinson, 2000). Devlete ilişkin risklerden bir tanesi olan kamulaştırma riskinin arttığı ülkelerde büyüme negatif etkilenmektedir (Asoni, 2008); (Keefer, 2007).

Mülkiyet hakları kurumu, özel vatandaşlar ve politik güç arasındaki ilişkiyi regüle etmektedir. Daha yüksek güvenli mülkiyet haklarına sahip ülkeler, daha yüksek kişi başına gelir elde etmektedirler (Acemoglu ve Johnson, 2005). Ayrıca ekonomik büyüme ve yatırım için mülkiyet hakları, yerine getirilmesi gereken önemli bir kriterdir (Knack ve Keefer, 1995: 223). Mülkiyet haklarının korunması sadece yatırımların büyüklüğüne değil, aynı zamanda girdilerin verimliliğine de katkı sağlamaktadır. Binlerce atıf alan makalesinde Hall ve Jones (1999) sosyal yapı vekili olarak kullanılan mülkiyet hakları ve kişi başına çıktı arasında pozitif ilişki bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Tornell (1997: 32) ülkeler arasında ortaya çıkan büyüme oranları farklılıklarının mülkiyet haklarından kaynaklandığı bulgusuna erişmiştir.

Etkin mülkiyet haklarının işlediği piyasaların oluşmayışı rant-arama (yolsuzluk) faaliyetlerini artıracaktır. Bu sebeple rant yönetişimi ve ekonomik çıktı arasında ilişki bulunmaktadır. Bu sorunu çözmek isteyen gelişmekte olan ülkenin, gelişmiş bir ülkeye ait yasal altyapısını kopyalayıp kendine uygulaması doğru sonuç vermeyecektir. Gelişmiş ülkede bulunan yönetim kapasitesi/kurum anlayışı, gelişmekte olan ülkede bulunmadığından aynı sonuçların alınması mümkün olmamaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için politika yenileme uğraşında en önemli hedef, sözleşme başarısızlıklarını azaltmak olmalıdır. Çünkü sözleşme başarısızlıkları, farklı yollarla ve sırasıyla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin basit bir çevresel düzenleme sözleşmesi hatası, ölçüsüz kirliliğe yol açtığı gibi, vergiler, sübvansiyonlar ve regülasyonlar gibi farklı kaynak dağılımı ve yönetim şartlarının oluşmasına neden olmaktadır (Khan, 2013: 252). Bu, sözleşmeleri daha karmaşık hale getirirken, işlem maliyetini artırmaktadır ve sözleşmelerin uygulanabilirliğinin azalması ile güvenilir taahhüdü azaltmaktadır.

1.2. Yasal Sistem – Hukukun Üstünlüğü

Güvenli bir hukuk sistemi mevcut değilse, mülkiyet hakları geçersiz olmaktadır. Tam mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve bağımsız yargı mevcut ise sağlanabilir. Hukukun üstünlüğü ve bağımsız yargı, yalnız demokratik devletlerde garanti edilir. Yasal sistem, mülkiyet hakkı sahibini devlete ve çıkar gruplarına karşı da koruyabilmelidir. Ancak böylelikle varlıkların etkinliği sağlanabilecektir (Dobler, 2011: 71-72).

Haggard ve Tiede (2011)'e göre hukukun üstünlüğü kavramının 4 boyutu vardır:

- Bireylerin güvenliği
- Mülkiyet ve sözleşmesel haklar
- Hükümetin denetlenmesi (sınırlandırılması)
- Yolsuzluk

Hukukun üstünlüğünde güvenlik ön koşuldur. Bunun için birinci boyut, sivil karışıklıkların şiddete başvurmadan çözümü ile ilgilidir. Çözüm adına politik anlaşmaların kurumsallaşması ve yaptırımı gerekmektedir. Bunlar için yerleşik kurumlar ve tamamlayıcı kurumsal gelişmelere ihtiyaç vardır. İkinci boyutta, mülkiyet ve sözleşmeden doğan hakların iyi tanımlanması gerekmektedir. Çünkü mülkiyet hakları bireylere sağladığı müşevvikler üzerinden birinci boyutta sağlanan güvenli ortamda yatırımı ve ticareti artıracaktır. Mülkiyet haklarının korunması büyümenin anlamlı tahmin edicisidir. Mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin gereklerden bir tanesi de hükümetin sınırlandırılmasıdır. Üçüncü boyuta göre hükümetin kuralları ihlali ve keyfiliği durumunda sözleşmelere ilişkin taahhütler yerine getirilmeyecektir. Bunun için hükümetin sınırlandırılması gereklidir ve bu sebeple kuvvetler ayrılığı, gücü paylaştırdığı için iktisadi olarak önemlidir. Yargı bağımsızlığı da iktidarın keyfiliğini sınırlamanın ön şartıdır. Ancak bununla

hukukun üstünlüğü güvenilir olmaktadır. Dördüncü boyut ise yolsuzluktur. Eğer mülkiyet hakları iyi tanımlanmamış ve hükümetin keyfiyet alanı geniş ise, rant peşinde olan ajanların sayısı artacaktır. Yolsuzluk, yatırımlar ve büyümeyi negatif etkileyecektir.

La Porta ve diğerleri (2004), 71 ülkede için yapmış oldukları çalışmada, yargı bağımsızlığının ekonomik ve politik özgürlüğün iyi bir tahmin edicisi olduğu bulgusuna erişmişlerdir. Dollar ve Kraay (2002)'e göre ise, hukukun üstünlüğü (ya da bunların yerine kullanılabilir mülkiyet hakları ve yolsuzluk gibi değişkenler) reel gelirdeki artış ile yakından ilişkilidir.

1.3. Hükümetin Yapısı ve Demokrasi

Politik kurumlar ve sahip olduğu özellikler, iktisadi kurumların kalitesinde önemli unsurlardır (Clague ve diğerleri, 1996). Literatürde en çok tartışılan yönetim yapılarından bir tanesi demokrasidir. Demokrasi-büyüme ilişkisine ilişkin yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmektedir. Demokrasi, kavram olarak oldukça geniş bir içeriğe sahiptir. Tanım olarak demokrasi, doğrudan veya dolaylı bir şekilde halkın devlet politikasını şekillendirdiği yönetim biçimidir. Oy kullanma hakkı, sivil haklar, hukukun üstünlüğü ve kuvvetlerin bağımsızlığı demokrasinin tamamlayıcısıdır. Literatür tarafından cevabı aranan, demokrasinin otokrasiye göre büyümeyi destekleyen kurumları daha fazla teşvik edip etmediğidir.

Demokrasinin büyüme üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri şöyle açıklanabilir (Aron, 2000: 124):

- Pozitif tarafta, şeffaflık ve hesap verilebilirlik gibi değişkenler, sözleşmeler üzerinden iktisadi ve diğer hakları kuvvetlendirecektir.

- Negatif tarafta ise, demokrasiye ilişkin (veya farklı çıkar gruplarına ait) gerekli uzlaşma sağlanamazsa, yürütmenin uygulanmasında veya şokların karşılanmasında anlık kararların zamanlamalarında gecikmeler yaşanabilecektir.

Pozitif etki ile ilgili çalışmalar şöyle sıralanabilir:

- Demokratik kurumlar büyümeyi maksimize etmeyebilir ancak diğer kurumsal çevrelere göre karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, demokrasi en etkin ekonomik çıktıları garanti etmektedir. Örneğin demokrasi en üst düzeyde bireysel özgürlüğe imkân tanımaktadır. Mülkiyet hakları, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi unsurlar, müşevviklerin fiziki ve insani sermaye yatırımına dönüşmesini sağlamaktadır (Dobler, 2011: 73-74).

- Butkiewicz ve Yanıkkaya (2006: 3)'e göre, hukukun üstünlüğü ve demokratik kurumlar reel ekonomik büyümeyi artırmaktadırlar. Demokratik olmayan ülkelerde elit güç, kendi çıkarını maksimize etmeye çalışır. Bu çıkar maksimizasyonu düşüncesi büyümeyi negatif etkileyebilmektedir.

- Rodrik (2007)'ye göre, katılımcı politik sistemler, varyansı daha küçük büyüme oranlarını garanti etmektedir. Buna göre demokrasilerde dışsal şoklar daha çabuk düzelmekte ve eşitsizlik azalmaktadır.

- Persson ve Tabellini (2007)'ye göre, demokrasi, ekonomik büyümeyi sermaye birikimi üzerinden desteklemektedir. Bu çalışmaya göre, iktisadi liberalizasyonu takip eden demokrasi, iktisadi büyümeyi pozitif etkilemektedir. Ancak demokrasiyi takip eden iktisadi liberalizasyon, büyüme üzerinde negatif etkilidir.

- Tabellini (2008) ve North (2003)'e göre, önceki politik kurumlar bugünkü iktisadi performansı etkilemektedir. Bu görüşü Acemoğlu, Johnson ve Robinson (2005) de teyit etmektedir. Buna göre bugünkü ekonomik performans, bugünkü formel kurumlara bağlıdır. Bugünkü formel kurumların kalitesi ise, önceki dönem formel kurumların kalitesine bağlıdır. Rodrik, Subramanian ve Trebbi (2004) ise formel kurum kalitesini (Kaufmann, Kraay ve Zoido-Lobaton (2002)'den faydalanarak) mülkiyet haklarının korunması ve hukukun üstünlüğünün gücü ile ölçmüşlerdir.

• Mauro (1995), kurum kalitesi ve büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi yolsuzluk üzerinden incelemiştir. Yüksek yolsuzlukların yatırımları negatif etkilemesi nedeniyle, iktisadi büyüme azalacaktır.

Glaeser ve diğerleri (2004) ise diğer çalışmalara nazaran daha farklı düşünmektedir. Buna göre politik gücün sınırlandırılması ile büyüme arasında var olan ilişki, yanlış sonuçlara götüreceği şekilde gereğinden fazla önemsenmiştir. Aslında beşeri sermaye birikimi sonuca götüren unsurdur. Çünkü otokratik rejimlerde de büyüme vardır. Çalışma, bu sebeple kurumların ölçümünü eleştirmekte ve kısıtların değil, tercihlerin ölçüldüğü eleştirisi getirmektedir. İlave olarak, kurumlardan büyümeye nedensellik belirlenemeyeceği ifade edilmektedir. Yazarlar, çeşitli regresyonlar kurarak, eğitim ve gelir düzeyi arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır. Ayrıca yüksek eğitilmiş toplumların devleti ve toplumu demokratikleşme yönünde etkilediği ifade edilmektedir. Benzer şekilde Isham, Kaufmann ve Pritchett (1997), politik rejim kurumlarından ekonomik göstergelere doğru bir ilişki bulamamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmamızda kurumlar-ekonomik performans ilişkisi ele alınmıştır. Sonuç olarak kurumsal yapı, hem işlem maliyetlerine hem de dönüşüm maliyetlerine tesir ederek büyümeyi etkilemektedir. Mülkiyet hakları ve hukukun üstünlüğünün olmadığı ya da kalitesiz olduğu durumlarda işlem maliyetleri yükselecektir. Çünkü böyle durumlarda kayıt dışı ekonomiye yöneliş olacak, rüşvet ve yolsuzluk artacaktır. Aynı şekilde dönüşüm maliyetleri de, uygulanmayan sözleşmeler, eski teknoloji, düşük verimlilik ve kısa dönem anlayışı ile artacaktır. Kurumların zayıf tanımlanması durumunda, işlem maliyetleri yükseleceğinden iktisadi aktiviteler sınırlı düzeyde kalacaktır. Yine benzer bir durumda firmalar ve ajanlar, karmaşık, uzun dönemli, çoklu değişim sözleşmelerini efektif bir şekilde uygulayamazlar. Oysa sağlıklı bir mülkiyet yapısı, sermaye piyasaları ve iktisadi büyümeyi destekleyecek uzun dönemli sözleşmelerin yapılabilmesine imkân sağlayacaktır. Genel olarak düşük kurum kalitesi ile politik istikrarsızlık arasında anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır (Aron, 2000: 104-118).

Kaynakça

- Acemoğlu, D. (2003). Why not a Political Coase Theorem? Social Conflict, Commitment, and Politics. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 620-652.
- Acemoğlu, D., & Johnson, S. (2005). Unbundling Institutions. *Journal of Political Economy*, 113(5), 949-995.
- Acemoğlu, D., Johnson S., & Robinson J. (2000). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *NBER Working Papers*, No.w7771.
- Acemoğlu, D., Johnson S., & Robinson J. (2005). Institutions as a Fundamental Cause of Long-run Growth. *Handbook of Economic Growth*, 1, 385-472.
- Acemoğlu, D., & Robinson, J. (2008). The Role of Institutions in Growth and Development. *Commission on Growth and Development Working Papers*, No.10.
- Aron, J. (2000). Growth and Institutions: A Review of the Evidence. *The World Bank Research Observer*, 15(1), 99-135.
- Asoni, A. (2008). Protection of Property Rights and Growth as Political Equilibria. *Journal of Economic Surveys*, 22(5), 953-987.
- Butkiewicz, J. L., & Yanikkaya H. (2006). Institutional Quality and Economic Growth: Maintenance of the Rule of Law or Democratic Institutions, or Both?. *Economic Modelling*, 23(4), 648-661.
- Clague, C., Keefer P., Knack S., & Olson M. (1996). Property and Contract Rights in Autocracies and Democracies. *Journal of Economic Growth*, 1(2), 243-276.
- Dobler, C. (2011). *The Impact of Formal and Informal Institutions on Economic Growth: A Case Study on the MENA Region*. Frankfurt: Peter Lang Publishing.

- Dollar, D., & Kraay A. (2002). Growth is Good for the Poor. *Journal of Economic Growth*, 7(3), 195-225.
- Glaeser, E., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., & Shleifer A. (2004). Do Institutions Cause Growth?. *Journal of Economic Growth*, 9(3), 271-303.
- Haggard, S., & Tiede L. (2011). The Rule of Law and Economic Growth: Where are We?. *World Development*, 39(5), 673-685.
- Hall, R. E., & Jones C. I. (1999). Why do Some Countries Produce So Much More Output per Worker than Others?. *NBER Working Papers*, No.w6564.
- Isham, J., Kaufmann, D. & Pritchett, L. H. (1997). Civil Liberties, Democracy, and The Performance of Government Projects. *The World Bank Economic Review*, 11(2), 219-242.
- Kaufmann, D., Kraay A., & Zoido-Lobaton P. (2002). Governance Matters II: Updated Governance Indicators for 2000-01. *World Bank Policy Research Working Paper*, No.2772.
- Knack, S., & Keefer P. (1995). Institutions and Economic Performance: Cross-country Tests Using Alternative Institutional Measures. *Economics and Politics*, 7(3), 207-227.
- Keefer, P. (2007). Beyond Legal Origin and Checks and Balances: Political Credibility, Citizen Information, and Financial Sector Development. *World Bank Policy Research Working Paper*. No.4154.
- Khalil, M, Ellaboudy, S., & Denzau A. (2007). The Institutions and Economic Development in the OECD. *International Research Journal of Finance and Economics*, 12, 67-79.
- Khan, M. H. (2004). State Failure in Developing Countries and Institutional Reform Strategies. *Toward Pro-Poor Policies. Aid, Institutions, and Globalization*. ed. Bertil Tungodden, Nicholas Herbert Stern, Ivar Kolstad. Annual World Bank Conference on Development Economics. Washington, Oxford: the World Bank, Oxford University Press, 165-195.
- Khan, M. H. (2007). Governance and Growth: A Preliminary Report. http://eprints.soas.ac.uk/9958/1/Preliminary_Report.pdf (23.10.2017).
- Khan, M. H. (2010). *Political Settlements and the Governance of Growth-enhancing institutions*. http://eprints.soas.ac.uk/9968/1/Political_Settlements_internet.pdf (23.10.2017)
- Khan, M. H. (2012). Governance and Growth: History, Ideology and Methods of Proof. *Good Growth and Governance in Africa: Rethinking Development Strategies*. ed. Akbar Noman, Kwesi Botchwey, Howard Stein, Joseph E. Stiglitz. Oxford: Oxford University Press, 51-79.
- Khan, M. H. (2013). Political Settlements and the Design of Technology Policy. *The Industrial Policy Revolution II: Africa in the Twenty-first Century*. ed. Joseph Stiglitz, Justin Yifu Lin, Ebrahim Patel. London, UK: Palgrave Macmillan, 243-280.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes F., Pop-Eleches C., & Shleifer A. (2004). Judicial Checks and Balances. *Journal of Political Economy*, 112(2), 445-470.
- Mauro, P. (1995). Corruption and Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change, And Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- North, D. C. (2003). Understanding the Process of Economic Change. *Forum Series on the Role of Institutions in Promoting Economic Growth*. Forum 7, 1-21.
- Persson, T. & Tabellini G. (2007). The Growth Effect of Democracy: Is it Heterogenous and How Can it be Estimated?. *NBER Working Papers*, No.w13150.
- Rodrik, D. (2000). Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them?. *Studies in Comparative International Development*, 35(3), 3-31.

-
- Rodrik, D. (2007). *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. 1. bs. Princeton: Princeton University Press.
- Rodrik, D., Subramanian A., & Trebbi F. (2004). Institutions Rule: The Primacy Of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth*, 9(2), 131-165.
- Tabellini, G. (2008). Presidential Address: Institutions and Culture. *Journal of the European Economic Association*, 6(2/3), 255-294.
- Tornell, A. (1997). Economic Growth and Decline with Endogenous Property Rights. *Journal of Economic Growth*, 2(3), 219-250.
- Williamson, C.. R., & Kerekes, C. B. (2011). Securing Private Property: Formal versus Informal Institutions. *Journal of Law and Economics*, 54(3), 537-572.

Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi
The Place and Importance of Foundations in Ottoman**Muhammed Kemal Bostan¹****Öz**

Toplumsal ilişkilerde yardımlaşma ve dayanışma ruhunun güçlendirilmesi ve sosyal sermayenin artırılabilmesi için inşa edilen vakıf müesseseleri geçmişten günümüze, gündelik hayatın vazgeçilmez toplumsal kurumlarından birisi olmuştur. İslamiyet öncesinde vakıfların varlığından söz edilebilse de vakıflar, İslamiyet'i kabul eden Arap medeniyetinde kurumsal bir oluşum olarak ortaya çıkmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin ardından Türk dünyasında da yaygın hale gelmiştir. Vakıf müesseselerinin ve sundukları hizmetlerin kapsamı, İslam'ın daha geniş coğrafyalara yayılması ve özellikle Türk-İslam sentezi içerisinde vakıf kültürünün genişlemesiyle beraber en parlak dönemlerini yaşamıştır. Vakıflar yüz yıllar boyunca özellikle barınma, eğitim, sağlık hizmetleri başta olmak üzere sosyal dayanışmayı güçlendiren, toplumsal ihtiyaçları karşılayan ve diğer yandan taraflara doğrudan ya da dolaylı olarak ekonomik etkileri olan faaliyetleri devam ettirmişlerdir. Ayrıca vakıflar devlet idaresinden şehirleşmeye kadar pek çok siyasal ve sosyal alanda da nüfuz elde etmiş müesseseler olmuştur. 20. yüzyılda sosyal refah devleti anlayışının egemen olmasıyla birlikte daha önce vakıflar tarafından yürütülen toplumsal hizmetlerin pek çoğu artık çağdaş devletlerin sunduğu kamu hizmetlerine dönüşmüştür. Bu çalışmada Osmanlı dönemindeki vakıflar, vakıflar aracılığıyla verilen hizmetlerin içeriği ve sosyal hayattaki yansımaları analiz edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Vakıflar, Osmanlı Devleti, Sosyal Harcamalar**Abstract**

From past to present, foundations (Vakıfs), which are constituted in order to strengthen assistance and solidarity spirit and to increase social capital in social relations, have been one of the indispensable social institutions of everyday life. Although it is possible to assert the existence of foundations in Pre-Islamic era, they essentially rise as an institutional entity in the Arabic civilisation that embraced Islam. They become common also in Turkish world after Turks embraced Islam. The foundations and services they provide experienced the golden age after Islam spread to wide geographies and foundation culture developed within Turkish-Islamic synthesis. Throughout the centuries, they have maintained facilities that empower social solidarity such as sheltering, education and health services, that meet the social needs and that affect the economy directly or indirectly. Moreover, they have penetrated into political and social ground from state administration to urbanisation. Most of social services that are conducted by the foundations previously have turned into public service after social welfare state understanding dominated in 20th century. In this study, foundations in the Ottoman era and their services with content and reflections in social life are analysed.

Keywords: Foundations, Ottoman, Social Expenditures.**JEL Classification:** D69, L31, N0.

¹ Yrd.Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, mkemal.bostan@hotmail.com

Giriş

Yardımlaşma ve dayanışma duygusu temelinde inşa edilen vakıf kurumları geçmişten bu yana sosyal hayatımızın önemli unsurlarından birisi olagelmıştır. Vakıf kurumu, söz konusu duygu ve düşünceler ekseninde yüzyıllar önce insan odaklı hizmet anlayışını geliştirmiş ve “alan el” ile “veren eli” buluşturan bir medeniyet örneği oluşturmuştur. Günümüz refah devleti anlayışıyla benimsenmiş olan pek çok kamusal hizmetin, geçmişte vakıflar tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Söz konusu hizmetlerin eğitim, sağlık ve daha pek çok alanda sosyal dayanışmayı ve gelişimi gözetilen taraflarına ilave olarak doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik etkileri olduğu da görülmektedir. Öyle ki devlet idaresinden şehirleşme olgularına kadar pek çok alanda etkileri görülen vakıflar sosyal hayatın en önemli aktörlerinden birisidir.

Osmanlı devletinde hastanelerden, eğitim kurumlarına, yolcuların ağırlanması hatta kuşların doyurulmasına kadar hemen hemen her alanda hizmet için kurulmuş vakıflar toplumsal düzenin önemli bir parçası olmuştur. Öncelikli hedefi muhtaçların eksikliklerinin giderilmesi olan vakıf kurumlarında vakıf hizmetinde kullanılmak üzere ücret karşılığı hizmetler de verilmiştir.

Her ne kadar İslamiyet’ten önceki dönemlere ait farklı milletlere ait dönemlerde de ibadethane gibi halka yönelik kurumlar bulunsun da tüzel kişiliği olan ve sonsuza kadar hayır sevap amacıyla kurulan vakıflar İslamiyetle ortaya çıkmıştır (Berki, 1957, s.22). Pek çok kitap ve makaleye konu olmuş ve halen olmakta olan vakıflar konusu bu çalışmaya sığamayacak kadar geniştir. Bu nedenle çalışmamızda Osmanlıda vakıfların yeri ve önemi incelenmiştir.

1. Vakıf Hakkında Genel Bilgiler

1.1. Vakfın Tanımı ve Unsurları

Vakıflar, sadece Allah rızasını kazanmak için, varlıklı kişiler tarafından faydası tamamen ihtiyaç sahiplerine bırakılmak üzere kurulan kurumlardır. Dini temele dayanması (Berki Ş. , 1981, s.134) ve vakfeden kişi tarafından geri alınamaması vakıfların sürekliliği için iki önemli etken olmuştur (Kazıcı, 1985, s.28). Öztürk (1995) tarafından ortaya konulan eserin üçüncü bölümünde, başta Kur’an ve sünnet olmak üzere vakıflara temel teşkil eden dini referanslar hakkında daha geniş bilgiye ulaşılabilmektedir (Öztürk, 1995, s.117-133).

Osmanlı devleti döneminde ekonomik ve sosyal bir yapıya bürünerek hukuki altyapı temelinde kurumsallaşan vakıflar, Türk kültür ve medeniyetinin Anadolu topraklarında çekirdeğini oluşturan kurumlardır (T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2009, s.ii). Vakıf olarak kurulan mektep, medrese ve kütüphaneler insanlığa yıllarca kültür aktarıcısı olarak hizmet vermiş olan kuruluşlar olarak öne çıkmaktadır. Yaygın kanaate göre Osmanlı döneminde vakıflar, kamu kurumu olmadıkları halde bazı kamu hizmetlerini ifa eden sivil kurumlar olarak kabul edilmektedirler (Dülger, 2005).

Vakfı oluşturan ve birbirinden ayrılmayacak şekilde aynı anda vakıf kurumunda bulunması gereken temel unsurları vakfı yapan (vakıf), vakıftan faydalanan (mevkufunaleyh), vakfedilen şey (mevkuf) olarak üç ana başlıkta toplamak mümkündür (Ertem, 2011, s.27). Bu üç unsurun birbirleriyle olan ilişki ve iletişimi ise “vakfiye” denen kuruluş senetleri belirler.

Dini ve hukuki bir kurum olan vakıf oluşumunun meydana gelebilmesi için gerek vakfedende, gerekse vakfedilen malda bazı niteliklerin bulunması gerekir. Bunlar vakfeden ve vakfedilen malda bulunması gereken nitelikler olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Kazıcı, 1985, 35);

Vakfeden Kişide Bulunması Gereken Şartlar

- i. Kişinin tam fiil ehliyetine sahip olması gerekir, hür, reşid ve akıl sağlıklı yerinde olmalı,
- ii. Kişi borcunu ödeyemeyecek derecede kısıtlı olmamalı,
- iii. Kişi vakfa gönüllü olmalı,

iv. Kişi, vakfettiği mülkü inancına göre hayır ve sevap kazanmak niyeti ile yapmış olmalı, (Vakıfta, Allah'ın rızası ve toplumun menfaati gözetilmelidir).

Vakfedilen Malda Bulunması Gereken Şartlar

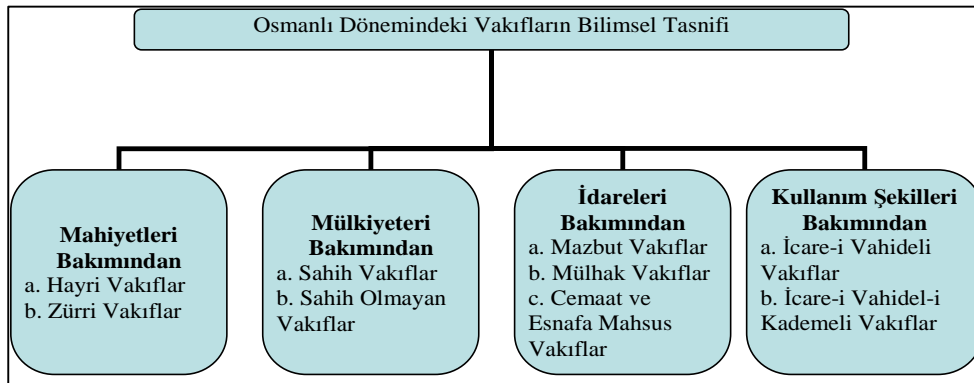
- i. Vakfedilen mal, vakıf esnasında vakfedenin mülkü olmalıdır. Kişi kendi mülkü olmayan bir şeyi vakfedemez.
- ii. Vakfedilen mal alacak veya menfaat olmamalıdır.
- iii. Vakf olacak malın ev, daire, dükkan, ağaç, arazi gibi gelir getiren mülk (akar) olmalıdır.
- iv. Vakfa konu olan malın, sonradan ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları önleyecek kadar bilinmesi ve belirli olması gerekir.
- v. Vakfedilecek bina ve ağaçların yıkılma ve sökülme ihtimali olmamalıdır. Başkasının arsası üzerine yapılmış bina veya dikilmiş ağaçlar vakfedilemez.
- vi. Vakıfta muhayyerlik (seçmeli olma durumu) olmaz. Kişi belli bir zaman içinde vakfetme konusunda muhayyer olmak üzere bir malı vakfetse bu vakıf gerçek olmaz.
- vii. Vakıf gelecekteki bir mala bağlı olmamalı, mevcut bulunan bir mal üzerinden vakıf kurulabilir.

Bu şartlara sahip olan kişiler, mallara ilişkin şartların da sağlanması halinde ya tescil yoluyla kadının (hakim) yapacağı araştırma sonucunda şahitlerin huzurunda kayda geçirilerek ya da vasiyet yoluyla mallarını vakfedebilirlerdi.

1.2. Vakıf Çeşitleri

Osmanlı dönemindeki vakıflara ilişkin Vakıflar Genel Müdürlüğünden edinilen bilimsel tasnif, tablolatırılmış haliyle aşağıda görülmektedir.

Tablo 1: Türk Medeni Kanunu'ndan Önce Kurulmuş Vakıfların Bilimsel Tasnifi

Vakıflar Genel Müdürlüğünden alınan bilgilere göre vakıf çeşitleri aşağıda kısaca açıklanmıştır (T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Web Sitesi, 2016).

1.2.1. Mahiyetleri Bakımından Vakıflar

Kuruluş temellerine göre vakıflar hayri vakıflar ve zürrî vakıflar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

a. Hayri Vakıflar

Gelirinin hepsi veya bir kısmı çeşitli hayır şartı ve hizmetlerine bağışlanmış vakıflardır. Kullanım alanlarına göre okul, camii gibi doğrudan doğruya toplumun yararlandığı müesseseler ve akarlar olmak üzere ikiye ayrılır.

b. Zürrî Vakıflar

Herhangi bir hayır koşulu olmaksızın, bütün gelirleri vakfedenin çocuklarına ayrılmış olan vakıflardır. Zürriyetin sona ermesi nedeniyle bu vakıflar bir hayrı hizmete tahsis edilebilir.

1.2.2. Mülkiyetleri Bakımından

Mülkiyetleri bakımından vakıfların yapılandırılması arazi kanununda ayrıntılı olarak anlatılmakla birlikte burada tanımlarıyla yetinilmiştir.

a. Sahih Vakıflar

Vakfın malvarlığını vakfedilen menkul ve gayrimenkullerden oluşan, her nevi maddi varlıklarının sahipliği vakfın tüzel kişiliğine ait olan vakıflardır. Bunlar vakfiyede belirtilen şekilde mütevelliler tarafından idare edilir.

b. Sahih Olmayan Vakıflar

Devlet arazisi üzerinde, Devlet Lideri veya onun izniyle meydana getirilen vakıflardır. Devlet arazisinden olan bir yerin tarımsal ürünlerinden pay verilmesi veya vergi gelirlerinin tahsisi gibi faydalanma hakkı verilmesiyle kurulan vakıflara, sahih olmayan vakıf (Gayri Sahih Vakıf) denilmektedir. Arazinin esas mülkiyeti Devlete ait olup devamlı bir tahsis olması nedeniyle vakıf olarak ifade edilmektedir.

1.2.3. İdareleri Bakımından Vakıflar

a. Mazbut Vakıflar

Türk medeni kanunundan önce kurulmuş olmakla birlikte Cumhuriyet dönemine geçilmesiyle Vakıflar Genel Müdürlüğüne yönetilen vakıflardır.

b. Mülhak Vakıfları

Mülhak vakıfları da aynı şekilde Medeni Kanun öncesi kurulmuş ancak yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart koşulmuş vakıflardır.

c. Cemaat Vakıfları

Cumhuriyet öncesi gayrimüslim Türk vatandaşları tarafından kurulmuş hayır kurumlarının 1936 yılında düzenledikleri beyannameler ile Vakıflar Genel Müdürlüğündeki kütüğe tescil ve kayıtları yapılması suretiyle kurulan vakıflardır.

1.2.4. Kullanım Şekilleri Bakımından Vakıflar

a. İcare-i Vahideli Vakıflar

Belli bir tutar veya zamanla kiraya verilen vakıflardır.

b. İcare-i Vahide-i Kademeli Vakıflar

Belirlenen belli bir kira bedelinin sürekli olarak verilmesi durumunda bedava olarak kiracıdan hiç alınmayan ve kiracının ölümünde kiralık hakkı mirasçılara geçen vakıflar olup Cumhuriyet devrinde bu uygulama kaldırılmıştır.

Osmanlı dönemine ilişkin vakıflar Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden önceki sınıflandırmayı oluştururken günümüzde Türk Medeni Kanun'u sonrası vakıflar olarak bir sınıflandırma daha olduğu görülmektedir. Bu sınıflandırmadaki vakıfların tamamı ise Türk Medeni Kanun'u çerçevesinde yapılandırılmış olan vakıf kurumlarıdır.

2. Osmanlı'da Vakıflar

Osmanlı ekonomisi anlayışına göre toplum veya birey ekonomisi için değil, aksine, ekonomik düzen topluma hizmetin araçlarından birisidir. Yani arz yönlü bir ekonomi söz konusudur. Osmanlı'da ekonomik anlayış, günümüzdeki fayda maksimizasyonu çerçevesinde hareket eden rasyonel birey tavrından ziyade, iktisatlı olma, ölçülü bir hayat sürme gibi fikirler üzerine yapılandırılmıştır. Bu anlayış nedeniyle küçük ölçekli esnaf grupları ahilik teşkilatları dahilinde, hizmet kavramı çerçevesinde örgütlenmiş dolayısıyla piyasaya dönük seri bir üretim yapısı ortaya çıkmamıştır (Tabakoğlu, 2005, s.235). Tarıma dayalı ekonomi sistemi olan Osmanlı'da savaş zamanları ordunun asker ihtiyacını karşılamak kaydıyla toprakların kiraya verilmesi suretiyle uygulanan tımar sisteminin çok önemli bir yeri olduğu bilinmektedir.

Osmanlı döneminde kurulan vakıfların çok zengin bir içerik ile kamusal faydayı gözetilen hizmet ve faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Zaman, zemin, yer ve toplumsal eğilimlere göre farklı türlerde gerçekleştirilen hizmetler sistemin durağan değil, tam aksine hareketli bir yapıya sahip olduğunun açık bir göstergesidir (Topbaş, 2011, s.26).

Vakıfların çeşit ve içerikleriyle ilgili olarak 1874 yılında İstanbul seyahati sırasında bir İtalyan gezgin tarafından söylenen sözler vakıfların etkilerini anlamamız açısından dikkate değerdir (Kazıcı, 2003, s.70):

“Sultanların ve şahısların hayratıyla beslenen sayılamayacak kadar çok güvercin sürüsü var. Türkler, kuşları himaye edip beslerler. Kuşlar da onların evlerinin etrafında, denizin üstünde ve mezarların arasında şenlik eder. İstanbul'da her yerde, başı üzerinde dört bir tarafında kuşlar vardır. Şehre, köy neşesi dağıtan ve

ruhunuzdaki tabiat durmadan yenileyerek içinizi serinleten cıvı cıvı sürüler, size şöyle dokunup geçer...”

Bu ifadeler kuş vakıflarının varlıklarından haber vermekle birlikte, insanlar üzerindeki olumlu etkilerini de dile getirmektedir.

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, yaşam standartları açısından toplumsal düzeyde büyük oranda adaletin tesisi ve toplumsal tabakalaşmaların giderilmesi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Özellikle Osmanlı devletindeki refah seviyesi en iyi şekilde ortaya koyan imaret sistemi² vakıf kurumlarının en göz alıcı örneğini oluşturmaktadır (Şen, 2002, s.36).

İki veya üç göz odası olan eve sahip olan yaşlı ve kimsesiz bir hanımın evinin kullanmadığı odalarını vakfederek, vakıf medeniyetinde yerini alması, hem Osmanlı toplumunda vakıfların önemi ve itibarını, hem de toplumun en alt kesiminden en üst kesimine kadar vakıf konusunda fikir birliği olduğunu ortaya koymasını bakımından önemlidir (Kazıcı, 2003, s.98).

Osmanlı devletinde vakıflar ekonomik hayattaki rolüyle de önemli bir yere sahiptir. Hayırseverlerin mal varlıklarından, “Allah'ın rızasını kazanmak” niyetiyle yaptıkları fedakarlıklar sayesinde günümüzde sosyal devlete yüklenen görevler, devletin üzerinden alınarak “vatandaşın vatandaşa hizmet etmesi” şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kişilerin kendi rızalarıyla vakıf kurmaları ve din ayrımı yapmaksızın bütün canlılara hizmeti hedeflemesi, Osmanlı toplumunun kültürel değerlerinin ne kadar yüksek nitelikte olduğunu göstergesi olmuştur.

2.1. Vakıflarda Verilen Hizmetler

Kurum ve kuruluşlarının neredeyse tamamının özünü kendinden önceki Müslüman ve Müslüman-Türk devletlerinden alan Osmanlılar, vakıflar konusunda da aynı usulü devam ettirmişlerdir. Beylik yönetimi zamanında başlayarak devletin siyasi ve mali gelişimiyle eş anlı olarak sayısı artarak gelişen vakıfların ilk kurucusu Orhan Gazi olmuştur (Kazıcı, 2003, s.81-82).

Osmanlı'da faaliyet gösteren vakıfların türlerini ve hizmet alanlarının tamamını belirlemek ve saymak olanaksız olmakla birlikte kapsamını anlayabilmek için birkaç örnek vermek mümkündür (Topbaş, 2011, s.26-27):

- Cami, mescid, tekke, zaviye ve türbelerin inşaa ve bakımı,
- Medrese vb eğitim kurumları,
- İmarethaneler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar ve daru'ş-şifa hizmetleri
- Namazgah, kütüphane ve misafirhaneler
- Su kuyuları, yolları, kemerleri, çeşme ve sebiller,
- Aşevleri, çocuk emzirme ve büyütme yuvaları,
- Esir ve köle azad etmek,
- Fakirlere yakacak temin etmek,
- Hizmetçilerin kırdıkları kase ve tabakların yerine yenisi alarak hizmetçilerin azarlanmasını önlemek
- Yetim kızlara çeyiz hazırlamak,
- Borçluların borçlarını ödemek,
- Dul hanımlara ve muhtaçlara yardım etmek,
- Mektep çocuklarına gıda ve giyecek yardımı yapmak,
- Fakir ve kimsesizlerin cenazesini kaldırmak,
- Bayramlarda çocukları ve kimsesizleri sevindirmek,
- Yaşlı ve kimsesiz hanımları korumak,

Ve daha pek çok alanda kurulan vakıflar nedeniyle Osmanlı Devleti bir “vakıf medeniyeti” olarak da anılır hale gelmiştir.

2.2. Osmanlı Vakıflarının Çeşitli İşlevleri

Başlangıçta kişisel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla ortaya çıkan vakıfları daha sonra toplumsal yaşamda ortaya çıkan değişim ve gelişim

² İmaret sistemi gereğince vakıflarda çalışanlara, mektep ve medrese talebelerine, fakirlere, yolculara vb. ücretsiz yemek hizmeti sunulurken, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin toplumun her kesimine yönelik olarak sağlık hizmetleri verilmesinden, borcunu ve vergisini ödeyemeyenlerin mağduriyetlerini gidermeye varıncaya kadar pek çok alanda hizmet veren vakıfların kurulduğu görülmektedir.

doğrultusunda, içinde bulunduğu toplumların sosyokültürel yapısı, ekonomik olanakları ve yetenekleri nispetinde değişen ve gelişen kurumlar olarak görebiliriz (Şennur Şenel, 2009, s.124). Özellikle Osmanlı döneminde, serbest ekonomi anlayışı ve yerinden yönetim ilkelerine göre çalışan, her biri ayrı tüzel kişiliğe sahip, devletin yükselme ve duraklama dönemleriyle eşanlı olarak hizmet alanları büyüyüp küçülen, sosyal ve devlet hayatımızda toplumsal, kültürel, ekonomik hatta siyaset açısından belirgin bir potansiyele sahip bir sektöre dönüşmüştür (Öztürk, 1995, s.549). Bu açıklamalar ile birlikte vakıf kurumunun uzun tarihi dikkate alındığında, vakfın Osmanlı İmparatorluğu'nda, oluşumdan çok gelişim gösterdiği söylenebilir. Başta para vakfi³ olmak üzere birkaç yeni tür ve yöntem ortaya çıkmış olsa da, bunlar öteden beri var olan bir anlayışın, dönemin koşullarına göre şekil değiştirmesinden ibarettir.

Vakıflar aracılığıyla güdülen hizmetlere ilişkin, Fransız Comte de Bonneval'ın Osmanlı topraklarında geçirdiği sürede gördüğü bir örneği şöyle ifade etmiştir (Topbaş, 2011, s.29):

“Osmanlı ülkesinde verimsiz ağaçların sıcaktan kurummasına meydan vermemek üzere her gün sulanmaları için işçilere para vakfedecek kadar çılgın Türkler bile görmek mümkündür”

Osmanlılar vakıf anlayışı çerçevesinde geliştirdikleri kurumlarla ve yaklaşımla, vakıfları basit birer yardım sandığı oluşumunun ötesine taşıyıp, bu eserleri ekonomik, sosyal, dini, kültürel ve siyasi hayatın vazgeçilmez kurumları olmasına neden olmuştur (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın No:101, 2012, s.21).

Hizmet alanlarına göre vakıf çalışmalarını alakalı olarak pek çok çalışma yapılmıştır. Söz konusu vakıfların çalışma usulleri, gelir elde etme yöntemleri, harcamalarda bulunmaları ve yönetimlerine kadar detaylı incelemeler yapılmıştır. Bu alanlardaki incelemeler konumuzun sınırlarını aştığı için söz konusu alanlardaki çalışmalara ve detaylarına değinmeksizin vakıfların çeşitli alanlardaki işlevlerine yer vermeyi uygun görüyoruz.

2.2.1. Ekonomik Hayatta Vakıfların Yeri

Osmanlı imparatorluğunda vakıfları iki grupta incelemek ve ekonomi ile olan ilişkilerini ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. İlk grup, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, ibadet ve bayındırlık gibi konularda etkinlik gösteren ve bu anlamda doğrudan devlet ekonomisine katkıda bulunan vakıflardır. İkinci grup ise ekonomiye katkısı devletten daha çok piyasalara sağladığı fayda ile ölçülmesi gereken para vakıflarıdır (Türkoğlu, 2013, s.188). Para vakıfları Osmanlı toplumuna özgü bir vakıf türü olmakla birlikte, mal varlıklarının nakit para olarak vakfedilmiş olması nedeniyle diğer vakıflardan ayrılmaktadır. Vakfedilen paraların çeşitli şekillerde işletilerek sağlanan gelirlerin hayır işlerine harcanması suretiyle faaliyet gösteren vakıflardır (Kaya, 2003, s.189).

XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarının %20'si vakıf sistemi dahilinde olduğu görülmektedir. Çeşitli bölgelere ait verilere göre, Kastamonu ve civarındaki vilayetlerde, 1530-1540 yıllarına ait kayıtlara göre toplam gelirin %17'si, Karaman vilayetinde %14'ü, Rum vilayetinde %15,7'si, Halep ve Şam eyaletlerinde %14'ü, Zülkadiriye'de (Maraş) %5'i ve Rumeli'de %5,4'ü padişahlar ve ileri gelen devlet adamları tarafından yaptırılan vakıflara harcanmıştır (Eminoğlu, 1996, s.9). Vakıfların faaliyetleri ve görev alanları göz önünde bulundurulduğunda bu rakamların anormalliğine hükmetmek yersiz olmakla birlikte bu büyüklükteki bir yapılanmanın devletin yardım almaksızın gerçekleştirilebilmesi takdire şayandır.

17. yüzyıl vakıf gelirlerinin %33'ü dini hizmetler ve %6'sı eğitim hizmetleri için; 18. yüzyılda ise, vakıf gelirlerinin %30'u dini hizmetler ve %28'i de eğitim hizmetleri için sarf edilmiştir. Bu verilerden 17. yüzyıl vakıf gelirlerinin %39'unun ve 18. yüzyıl vakıf gelirlerinin %58'inin (mum alımı vs. gibi bazı düşük çaplı giderler haricindeki harcamalar) dönemin akademik personeli olarak nitelendirilebilecek olan kadroları (ulema sınıfı) için kullanıldığı anlaşılmaktadır

³ Vakıf paraların işletilmesini sağlayan vakıflardır. Para vakıfları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; (Koyunoğlu, 2008).

(Yüksel, 1992, s.411-412). Osmanlı devleti eğitim sistemi dini eğitim ağırlıklı olarak tasarlanmış olmakla birlikte pek çok eğitim kurumundaki eğitimler pozitif ilimleri de kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Dönemin bilim adamı profili, öncelikle dini eğitim alanında yeterlik kazandıktan sonra pozitif ilimlere yönelen bir yaklaşımın eseridir.

Olumsuz servet ve gelir dağılımını hafifleten, üst tabakaların toplumdaki zenginlik derecelerine binaen kurdukları vakıflar ile ekonomik ve sosyal sorunlara kısmen de olsa çözüm getiriliyordu. Vakıfların üzerlerine aldıkları hizmetleri yerine getirebilmeleri için çalıştırmak zorunda olduğu personel sayısı istihdamı artırıcı bir unsur iken zirai ve sınai işletmeler kurmaları ise üretimi artırıcı unsurlar olarak ekonomiye katkı sağlayan kuruluşlar olmuşlardır (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın No:101, 2012, s.232-236).

Osmanlıda yargı, eğitim, idari hizmetlerin bazıları ile din hizmetleri ulema sınıfı tarafından icra edilmekteydi. Nitekim, 17. yüzyılda kurulan 313 vakfın 4913 kişi olan toplam personel sayısının 4313'ü (%87'si), söz konusu vakıfların eğitim ve dini hizmetlerinde istihdam edilmiş ulema sınıfı üyeleridir. Yine, 18. yüzyılda kurulan 324 vakfın toplamda 4947 personeli olup, 4104'ünün (%82'si) eğitim ve dini hizmetler için istihdam edildiği bilinmektedir (Yüksel, 1992, s.411). Bu verilerden anlaşılacağı üzere vakıflarca sağlanan istihdam imkânlarıyla, devletin üzerindeki önemli yüklerden olan istihdam ve sosyal güvenlik konularında kamusal fayda üretilmesi söz konusudur.

2.2.2. Şehircilik ve Bayındırlık Alanında Vakıfların Yeri

Osmanlı şehirleri genellikle vakıf bir külliye'nin etrafındaki camilerin, hamam, çeşme ve benzeri yapıların etrafında kurulmuştur. Bu şekilde yapılandırılan yüzlerce eser Rumeli'de şehirlerin İslâmî bir görünüm kazanmasına vesile olmuştur. Osmanlı, bir yurtlaştırma ve kolonizasyon yöntemi olarak vakıfları aktif olarak kullanmıştır. Örneğin Lale Devri'nin önde gelen sadrazamlarından Damat İbrahimpaşa, dünyaya geldiği köy olan Muşkara'yı kalkındırmak için pek çok eser yaptırmış, bu eserler sayesinde sağlanan hizmetlerle kısa sürede dönemin gelişmiş şehri haline gelen Muşkara'ya "Yeni Şehir" manasına gelen Nevşehir adı verilmiştir. Nevşehir, vakıfların Türk şehir hayatındaki etkisini tahlil edebilmek için yerinde bir örnektir (Ağmanvermez).

Yeni bir şehir kurulacağı zaman veya mevcut şehirlerin genişletilmesi ihtiyacı ortaya çıktığında öncelikle ihtiyaç duyulacak temel toplumsal hizmetleri sağlamak üzere külliye bünyesinde inşa edilen kurumlar için vakıflar tesis ediliyordu. Yerleşim bu tür vakıf eserler çevresinden dışa doğru genişleyerek geliyordu. Söz konusu vakıflarda geçici ve uzun süreli barınma hizmetleri de verilebilmekteydi. Özellikle şehir içi yolların, kaldırım ve köprüleri gibi ulaşım altyapısına yönelik yapım-onarım faaliyetleri de vakıflar aracılığıyla gerçekleştiriliyordu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın No:101, 2012, s.240-243).

Osmanlıda ticareti ve güvenli ulaşım düzenleri açısından konaklama ve pazar yerleri gibi sosyal ve ekonomik faaliyetlerin yapılabilmesini sağlayan hizmetler de ağırlıklı olarak vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. Başta şehirlerin su ihtiyacının karşılanması olmak üzere bugün belediyelerin üstlendikleri kamusal hizmetler, eski İslâm şehirlerinde genellikle vakıflar aracılığıyla yerine getirilmekteydi (Bayartan, 2008, s.163).

2.2.3. Eğitim Hizmetlerinde Vakıfların Yeri

Tanzimat yıllarına varıncaya değin mahalle mekteplerinden en yüksek dereceli uzmanlık medreselerine kadar her düzeydeki eğitim kurumunun kurulması ve nitelikli hizmetin devamının da vakıflar tarafından finanse edilmesi sayesinde, günümüz devletlerinin bütçelerinde önemli yeri olan eğitim harcamaları için Osmanlılar uzun yüzyıllar merkezi bütçeden pay ayırmak zorunda kalmamışlardır (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın No:101, 2012, s.238).

2.2.4. Sağlık Hizmetlerinde Vakıfların Yeri

Giderleri ve personel ücretleri vakıflar tarafından karşılanan bir başka önemli kamu hizmeti birimi olan hastaneler, Osmanlı devletinde tıbbi eğitimler için de

kullanılmıştır. Yatan hastaların yanı sıra ayakta tedavi hizmeti de veren hastanelerde fakir kimselere ilaçları bedelsiz olarak temin edilirdi. İstanbul, Edirne gibi büyük şehir hastaneleri hekimlerin her dalda ihtisas yaptıkları genel hastaneler olmakla birlikte, 1451’de kurulan Edirne ve 1514’te kurulan Karacaahmed (İstanbul) cüzzam hastaneleri gibi tek tip hastalığa özel olanları da vardı (Işık, 2009, s.4-5).

2.2.5. Sosyal Güvenlik ve Dayanışma Hizmetlerinde Vakıfların Yeri

Genel olarak bütün vakıflar, toplumun korunmaya muhtaç kesimlerinin (fakirler, muhtaç durumda olan hasta, yaşlılar, düşkünler, sakat ve yetimler) hamisi olmakla birlikte, bazı vakıf türleri de toplumun belli kesimleri için sosyal güvenlik sağlayan birer kurum niteliğinde faaliyet gösteriyordu. 1826 öncesi yeniçeri ortalarının kendi aralarında yardımlaşmayı sağlamak için kurdukları vakıf fonu olan orta sandıklar ve esnaf sandıkları bu tür vakıflara iki önemli örneği teşkil ediyordu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın No:101, 2012, s.244).

2.2.6. Sosyo-Kültürel Alanda Vakıfların Yeri

Kültürel faaliyetler ve güzel sanatların Osmanlı dönemindeki icra mekanları tekkeler olup bunların finansmanı da vakıflar tarafından sağlanmıştır. Şehirlerin vakıf külliye etrafında gelişmeleri vakıflar tarafından yapım ve onarımı yapılan köprüler, yollar ve bunların kesiştiği noktalarda yer alan vakıf kervansaraylar dünya tarihindeki en medeni ve insani kurumlar arasında yer almaktadır. Bu mekanlarda yolcuların kişisel bakımlarına yönelik olarak sunulan imkanlara ilave olarak, misafir edilenlerin ayakkabılarının tamiratına veya yenilenmesine hatta hayvanlarının bakımlarına kadar pek çok hizmet, bedava olarak din ve etnik köken farkı gözetilmeksizin verilmekteydi (Işık, 2009, s.5-6).

17. yüzyılda kurulan vakıfların %23’ü ve 18. yüzyılda kurulanların %18’i tüm gelirleri dini-sosyal ve kültürel amaçlara ayrılmış olan hayri vakıflardır (Yüksel, 1992, s.409).

2.2.7. Siyaset Aracı Olarak Vakıfların Yeri

Vakıflar Osmanlı’nın iskan siyasetini kolaylaştırdığı gibi fethedilen yerlerde İslam’ın yayılmasına da katkı sağlıyordu. Devlet adamları tarafından fethedilen yerlerde kurulan cami, medrese vb. vakıf eserlerin kurulması peşi sıra vakıflarda istihdam edilmesi gereken personeli de (eğitim, sağlık, din adamı vs.) bölgeye çekiyor, devamında bu yeni bölgelere göç eden insanlar sayesinde fatihlerin inanç ve medeniyetini de buralara yerleştiriyor, geniş alanların Türkleştirilip Müslümanlaştırılmasında önemli bir rol oynuyordu (Kazıcı, 2003, s.92-93).

Tarihsel süreçteki ekonomik, siyasi ve askeri sorunlara rağmen Osmanlı hanedanının siyasi meşruiyetini devletin yıkılışına kadar koruyabilmesinde, selatin vakıflarının da önemli etkileri olduğu söylenebilir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın No:101, 2012, s.231).

Bütün bu faydalı yönlerine rağmen vakıfların henüz Fatih Sultan Mehmed döneminde aşırı artmaları nedeniyle tımarlı sipahilerin azalmasına neden olmuştur. Askeri anlamda ortaya çıkabilecek olan sorunların önüne geçmek için ferman çıkarılarak bazı vakıflar geçersiz sayılmıştır (Kazıcı, 2003, s.99).

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanlık tarihinin çok eski dönemlerinde de insan ihtiyaçlarının karşılık beklemeksizin giderilmesine yönelik olarak kurulan hayır kurumlarının varlığı bilinmektedir. Söz konusu faaliyetler için kurulmuş olan tesisleri bugün vakıf olarak değerlendirmekteyiz. Bununla birlikte İslamiyet sonrasında vakıflara atfedilen anlam ve önem önceki dönemlere göre daha da değerli bir konuma yükselmiştir. Vakıfların altın çağı ise “vakıf medeniyeti” olarak da bilinen Osmanlı Devleti döneminde yaşanmıştır.

Şüphesiz ki bu değer artışının özünde “hayır” niyetinin, kişinin affına ve cennete girmesine vesile olabilecek sonsuz bir sevap kaynağının tesis edilmesi ve dahi vakfedilen unsurun Allah’ın mülkü olarak kabul edilmesi gibi çok güçlü dini referanslar bulunmaktadır.

Günümüz sosyal devlet anlayışı bağlamında, gerek merkezi idare gerekse yerel idareler tarafından gerçekleştirilmesi gereken pek çok hizmetin, vakıflar tarafından yerine getirildiği tarihi kayıtlardan açıkça anlaşılmaktadır. Vakıfların Osmanlı dönemindeki yeri ve önemini incelediğimiz bu çalışmada hayır amacıyla karşılıksız hizmet verme gayesi ile kurulmuş olan bu kurumların sosyo-ekonomik alanda da çok önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür.

Yolda kalmışlara, fakirlere, bakıma muhtaç olanlara, düşkünlere, özürülere kısacası kendi kendine yetemeyen, yaşamak için başkalarının yardımına muhtaç olanlara yönelik olarak yapılan yardımların yanı sıra, hayvanlara ve bitkilere verilen hizmetlere kadar geniş çaplı hizmet alanı bulunan vakıfların dönemin şartlarına göre bir nevi sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumu olarak hizmet verdikleri söylenebilir. Hasta bakımı için kurulan şifahanelerde gelen herkese verilen tedavi hizmetlerine ilave olarak maddi gücü olmayanlara ilaçların bedava sağlanması, günümüzde ancak devlet eliyle gerçekleştirilebilecek hizmetler iken o dönemde gelirlerinden idaresine kadar bütün detayları bireyler tarafından kurgulanan vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır.

Osmanlıda vakıfların gelir getirici işletmeler kurmasıyla üretimin, kuruldukları amacı gerçekleştirmek üzere gerekli olan personeli çalıştırmalarıyla da istihdamın artmasına neden olduklarını söylemek mümkündür. Yeni fethedilen yerlerde gerekli kamusal hizmetlerin başlangıcı olarak kurulan vakıflar etrafında kolonizasyon ve şehirleşme politikalarının kurgulandığı görülmektedir.

Eğitim hizmetlerinin Osmanlıda yüzyıllarca vakıflar aracılığıyla sağlanması merkezi idarenin üzerinden maddi ve idari anlamda çok önemli bir yükü almıştır. Bununla beraber vakıfların en önemli hizmet alanlarından birisi de dini eğitimin ve hizmetlerin verilmesi konularıdır.

Geçmişte vakıflar aracılığıyla verilen hizmetlerin hemen hemen hepsinin sosyal devlet anlayışı gereği günümüzde kamu idaresi tarafından karşılanmakta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yine vakıfların ve vakıflarla verilmesi hedeflenen hizmetleri vermeyi amaç edinen dernek vb. sivil toplum kuruluşu türündeki yapılanmaların da söz konusu hizmetleri üstlendiği görülmektedir. Günümüzde söz konusu yapılanmaların Osmanlı dönemine nazaran kamusal alandaki ağırlığı daha hafif olmakla birlikte, bu durumun ortaya çıkmasında vakıf ve derneklerin kurulumundaki günümüz hukuki ve ekonomik sisteminin payı bulunmaktadır.

Dernek ve vakıfların kamusal hizmetlerde daha çok yer alabilmesini sağlamak için hukuki ve ekonomik kolaylıkların sağlanması, yönetim ve faaliyetlerinde yolsuzluk ve usulsüzlüklere meydan vermemek adına şeffaflığın sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. İnsanın olduğu her yerde doğru ve yanlış işler yapma potansiyeli olduğu bilinciyle, denetim mekanizmalarının güçlendirilerek kamusal hizmet verme hedefi olan sivil toplum kuruluşlarının hareket alanının artırılması gerekmektedir.

Vakıf medeniyeti olarak nitelendirilen Osmanlı devletinin devamı olan devletimizde ve milletimizde, vakıfların altın çağının yaşanmasına neden olan faktörlerin temelleri bulunmaktadır. Bu itici faktörlerin harekete geçirilmesi ve günümüz idari, hukuki ve ekonomik yöntemlerle harmanlaması halinde, yeniden kamusal faaliyet gösterdiği alanlarda devletin üzerinden önemli yükleri devralan büyük bir sektörün varlığı tesis edilebilir.

Kaynakça

- Ağmanvermez, A. (ty). Bir vakıf medeniyeti olarak Osmanlı. <http://www.e-tarih.org/makaleler.php?sayfa=makaledetay&makaleno=1173> (15.09.2016)
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 157-175.
- Berki, A. H. (1957). İslam'da vakıf, sahih ve gayr-i sahih neveleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6.
- Berki, Ş. (1981). Vakıflar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38, 1301-1308.

-
- Dülger, A. (2005). Kültür aktarımında vakıfların rolü nedir?. *Yeni Şafak.*, 9 Mayıs.
- Eminoğlu, M. (1996). *Osmanlı tatbikatında nakit para vakıfları ve günümüz ekonomisinde uygulanabilirliği*. Bursa.
- Ertem, A. (2011, Aralık,). Osmanlıdan günümüze vakıflar. *Vakıflar Dergisi*(36), 25-65.
- Işık, H. (2009, Nisan). Bir kamu hizmeti birimi olarak vakıfların Osmanlı toplum yaşamındaki rolü. *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*,(16), 1-10.
- Kaya, S. (2003). Para vakıfları üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 189-203.
- Kazıcı, Z. (1985). *İslami ve sosyal açıdan vakıflar* (Marifet Yayınları No:42 b.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı vakıf medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Koyunoğlu, H. H. (2008). Para vakıfları: muhasebe defterlerine göre 17. yüzyıl istanbul uygulaması. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII(1), 253-303.
- Müdürlüğü, T. V. (2009). *T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Stratejik Planı 2010-2014*. Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Öztürk, N. (1995). *Elmalılı M. Hamdi gözüyle vakıflar*. Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şen, M. (2002, Kasım). Osmanlı Devletinde sosyal güvenlik: ahi birlikleri, loncalar ve vakıflar. *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası Dergisi*, 16(6), 18-40.
- Şennur Şenel, Z. T. (2009). 1926-1967 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan tesisler (vakıflar). *Gazi Akademik Bakış*, 3(5), 123-141
- T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü. <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=35>
- Tabakoğlu, A. (2005). *Türk iktisat tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topbaş, O. N. (2011). *Medeniyetimizin fazilet zirvelerinden vakıf infak hizmet*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Türkoğlu, İ. (2013). Osmanlı Devletinde para vakıflarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri. *SDÜ İİBF dergisi*, 18(2), 187-196.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın No:101. (2012). *Bir medeniyetin izdişümü vakıflar*. İstanbul: T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Yüksel, H. (1992). Vakıf müsadere ilişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*(XII), 398-424.
- Yüksel, H. (1998, Mayıs). XVII. yüzyılda Osmanlı vakıflarının sentezi. *Vakıf ve Kültür Dergisi*, 1(1), 16-19.

Uluslararası Ticarete Lojistik Köylerin İhracat Sürecine Etkileri: Konya İli Örneği¹**Impacts Effects of Logistics Villages to Export Process in International Trade: The Case of Konya Province****Hasan Gedik², Muhammet Turgut³****Öz**

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte oluşan rekabetin uluslararası alanlara yayılması ve bu rekabet koşullarının zorlu bir hal alması, işletmelerin üretim ve pazarlama süreçlerini doğrudan etkilemiştir. Böylesine zorlu bir rekabet ortamında işletmelerin maliyetlerini en aza indirgeyip, ürünlerini hızlı ve güvenilir bir şekilde tüketicilere ulaştırma noktasında lojistik faaliyetlerin öneminin farkına varmışlardır. Yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda lojistik faaliyetler, işletmeler açısından temel bir süreç haline gelmiştir. Lojistik faaliyetlerin önem kazanması ve pazarlama sürecinde işletmelerin giderlerinin önemli bir kısmını oluşturması lojistik köyleri gündeme getirmiştir. Bu durum, lojistik köylerin oluşumunu ve gelişimini sağlamıştır. Bu çalışmada Konya ilinde faaliyet gösteren 181 ihracatçı firmanın yöneticilerinin Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında anket yoluyla lojistik köy algısı ölçülerek, SPSS programı aracılığıyla veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. İşletmelerin firma özellikleri belirlenmiş ve lojistik köy algıları ölçülmüştür. Araştırmanın amacı, ülkedeki ekonomik büyüme içerisinde, Konya ilinde bulunan ihracat firmalarının lojistik köy eğilimlerini ve ihracat performanslarının lojistik köy ihracat ilişkisi çerçevesinde dış ticaretteki rolünü belirlemeye çalışmaktır. Lojistik köylere Konya özelinde farkındalık yaratılmak amaçlanmıştır. Araştırmamızda elde ettiğimiz önemli bulgularda, lojistik köylerin nakliye maliyetini azaltacağına, nakliye aracı bulmadaki zorlukları ortadan kaldıracığına ve parsiyel yük sevkiyatını kolaylaştıracağı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Lojistik, Lojistik Köy, İhracat**Abstract**

The spread of competition in the international arena, coupled with the impact of globalization, and the difficulty of these competitive conditions have directly affected the production and marketing processes of enterprises. In such a challenging competitive environment, they have realized the importance of logistics activities at the point of reducing the costs of enterprises the most and delivering their products to consumers quickly and reliably. In line with these developments, logistics activities have become a fundamental process in terms of businesses. The importance of logistics activities and the fact that the marketing process constitutes a significant part of the expenses of the enterprises has brought logistics villagers to the agenda. This has provided the formation and development of logistical villages. In this study, the intelligence reports that were active in Konya were evaluated by the executives of the publishing company on June 18th. Company characteristics of enterprises are determined and logistic village perceptions are measured. The purpose of the study is to determine the logistic village trends of the export companies in Konya province and the role of export performance in Foreign trade within the logistic village export relation in the economic growth in the country. It is aimed to create awareness for logistics villages Konya. In our important findings in our research, it was seen that logistics villagers would reduce the transportation cost, ease the difficulties in finding the transportation vehicle, and facilitate partial cargo delivery.

Keywords: International Trade, Logistics, Logistics Village, Export**JEL Classification:** F1, M0, M31

¹Bu çalışma, Muhammed Turgut (2017) tarafından Yrd. Doç. Dr. Hasan Gedik danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümünden oluşturulmuş olup 22. Ulusal Pazarlama Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur (ss. 147-152).

² Yrd. Doç. Dr. KTO Karatay Üniversitesi, İYBF, hasan.gedik@karatay.edu.tr.

³ KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, muhammedturgut01@gmail.com

Giriş

Endüstriyel faaliyetlerin hızla artmasıyla birlikte dünyada ve ülkemizde lojistik oldukça önem kazanmıştır. Çünkü lojistik malların hammadde halinden tüketiciye ulaşana kadar ki bütün süreçlerde aktif bir rol oynamaktadır. Doğru ve etkin yönetilen lojistik operasyonlarda şirketlerin maliyetleri azalacak ve içinde bulunduğu rekabet ortamında söz sahibi olacaktır.

Küreselleşmenin etkisinin giderek artması sonucu son dönemlerde ön plana çıkan lojistik sektörü, ülkelerin ekonomilerinde ve dünya ticaretinde büyük önem kazanmıştır. Dünya'da son 10 yılda en hızlı büyüyen sektör konumunda olan lojistik sektörü ülkemizde de paralel şekilde en hızlı büyüyen sektör olmuştur.

Lojistiğin bu derece önem kazandığı günümüzde son zamanlarda Dünya'da lojistik köyler dikkat çekmiş, bu alanlara yapılan yatırımlar giderek artmıştır. Lojistik köyler, lojistik ticaretin gerçekleşmesini sağlayan faaliyetler bağlamında; yük hareketlerine akış sağlayan, taşıma, dağıtma, ihracat ve ithalat temelli ulusal ve uluslararası tüm hareketlerin alt yapı hizmetleri ve danışmanlık kapsamında çeşitli işletmenler tarafından yerine getirildiği, çok iyi organize edilmiş küresel ve bölgesel pazar hacminde özel merkezlerdir.

Günümüz ticaret koşulları rekabete dayalı olduğundan dolayı işletmelerin rekabet edebilme gücü onların karlılığını etkileyen faktörleri yönetebilme şekline bağlıdır. Bu yüzden, firmaların rekabet içinde varlıklarını devam ettirebilmeleri ürün fiyatlarının yanı sıra maliyetler üzerinde yapılabilecek kısıtlamalarla daha etkili hale gelecektir. Gelişen teknoloji ve küreselleşen dünyada firmaların varlıklarını devam ettirebilmeleri, bu firmaların maliyet yönetme ve kontrolü altında tutması ile mümkündür. Kaynakların her geçen gün azalması, daha fazla bölüşülmesi sebebiyle ürünlerin üretim aşamasından tüketiciye ulaşana kadarki kaynaklarının optimum düzeyde kullanılması rekabet gücünün büyük oranda artmasına sebep olacaktır. Ürünlerin tüketiciye ulaşması aşamasındaki en önemli maliyet lojistik maliyetlerdir. Lojistik maliyetlerin önemi küçük bir köy şeklinde ortaya çıkan lojistik köylerin meydana gelmesine neden olmuştur (Bezirci ve Dünder, 2011: 293).

Lojistik köy, pazara yakınlık, ürünlerin taşımalarında kolaylık ve güvenilirlik, yük hareketleri akışında güvenli bir ortam yaratılması; tek merkezden planlama ve hizmet oluşturulması, insan gücü ve mali kaynakların azaltılmış şekilde kullanımının sağlanması, kaliteli çalışma ortamıyla beraber istihdam alanı sağlanması, bulunduğu şehre yaşam kalitesi katması ve rekabeti en üst düzeyde tutması sebebiyle dünya pazarlarında yerli ürünlerin yer tutmasına olanak sağlaması gibi çeşitli ayrıcalıklar sağlamaktadır.

Üretim sektörüne sunduğu kaliteli hizmetlerle beraber lojistik köy inşa edildiği alan içerisinde, üretimin ve yük taşımalarının verimliliğini artırmaya aynı zamanda çeşitli sektörlerin bir araya toplanıp tek merkezden dağıtım yapabilmelerine imkan yaratmaktadır. Kolektif ve bağımsız işletmelerin bir araya gelmesine olanak sağlayan lojistik köy, işletmelerin ürün dağıtımında yaşadığı sorunları ortadan kaldırarak, kullanıcılara havadan, karadan, demiryolundan ve denizden ulaşım yolları sağlayan merkezler oluşturmuştur.

Fakat dünyada uzun yıllardır kurulmuş ve kullanılmakta olan son derece önem arz eden lojistik köyleri ülkemiz bir türlü faaliyete geçirememiştir. Bu ülkemiz açısından büyük bir problem ve önemli bir eksiklik. Türkiye gibi yeni gelişmekte olan ve geniş coğrafyaya yayılmış bir ülkede ulaşım sistemleri arasında etkin bir koordinasyon şarttır. Büyük ihracat hedefleri olan ülkemizde bu hedeflere ulaşabilmekte ki en önemli hamlelerden biri lojistik köylerin faaliyete geçirilmesi olacaktır. Çünkü uluslararası piyasalarda gelişmiş ülkelerle baş edebilmemiz lojistik maliyetleri minimum düzeye indirmemiz gerekmektedir. Lojistik köyler ihracat yapan firmaların lojistik anlayışını geliştirerek ve maliyetlerde düşüş sağlayarak ihracat sürecine çok önemli katkılar yapmaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilecek araştırma Konya'daki ihracat yapan firmalarda, büyük bir örnek büyüklüğü üzerinde yapılmış, işletmelerin lojistik köylerle ilgili algılarına yönelik tespitlerle, lojistik köylerin ihracat sürecine etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı, ülkedeki ekonomik büyüme içerisinde, Konya ilinde bulunan ihracat firmalarının lojistik köy eğilimlerini ve ihracat performanslarının lojistik köy ihracat ilişkisi çerçevesinde dış ticaretteki rolünü belirlemeye çalışmaktadır. İhracat yapan firmalardaki lojistik köy algısı ölçülerek ihracat sürecine etkisi ve rolü incelenmiştir.

Araştırma, Konya ili özelinde ülkemizde kurulum aşamalarında olan lojistik köylerin ihracat sürecine sağlayacağı katkılara ve işletmeler için lojistik köylerin önemine dikkat çekmektedir. İhracat yapan işletmelerin lojistik köy ile ilgili tutumları nelerdir, işletmeler için lojistik köy ne anlam ifade etmektedir ve ihracat sürecine ne gibi katkılar sağlayacaktır gibi sorulara, elde edilen veriler ışığında cevap aranmakta ve öneriler sunulmaktadır. Yöneticilere somut verilerle yol gösterici kaynak olmakta, bu konuda literatürde çalışma sayısı az olduğundan literatüre fayda sağlayacaktır.

1. Lojistik

Sözcük anlamı olarak lojistik kelimesi Latince Logic (mantık) ve static (istatistik) kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Lojistik kelimesi tarihte ilk olarak 1840 tarihinde Fransız Akademisi tarafından tüm taşımacılık türlerini bir araya getiren ve organize eden anlamında olan "Logistique" kelimesi olarak literatüre kazanılmıştır (Göngörürler, 2004: 38).

TDK ise, lojistik sözcüğünü; "Mal ve hizmetlerin sağlanmasına yönelik etkinliklerin yönetimi, örgütlenmesi ve planlanması bilimi" olarak tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2009).

Çağımızda işletme literatürüne göre lojistik, hammaddenin sağlanmasından, nihai ürünün oluşturulmasından, dağıtım kanalları ve tüketiciye kadar tedarik zinciri içindeki tüm yönetim ve sevk faaliyetlerini başarılı bir şekilde sağlamayı amaçlayan bir süreç olarak tanımlanmıştır (Çancı ve Erdal, 2003: 35).

Dış ticarete ise lojistik, belirli bir ücret karşılığında alıcıların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak bir ürünün ihracatçı ülkede üretim noktasından, ithalatçı ülkedeki tüketim yerine teslimatını sağlayan tüm bilgi akışının ve faaliyetlerinin yönetimi şeklinde tanımlanmaktadır (Canitez ve Tümer, 2005: 153).

2. Lojistik Köyler Ve İhracat Süreci

Bütün lojistik faaliyetlerin bir arada yürütüldüğü ve birden çok taşıma modunun yer aldığı alanlara "lojistik köyler" denilmektedir.

Lojistik köy ile ilgili uzmanlar ve akademisyenler tarafından birçok tanımlama yapılmıştır. Standart bir tanımlaması yoktur. Fakat yapılan tanımlamaların birçoğunda belirli ortak özellikler olduğu gözlemlenmiştir.

Avrupa Birliği lojistik köy platformuna göre lojistik köy, "hem ulusal hem de uluslararası geçişlerde taşımacılık, dağıtım, depolama, elleçleme, konsolidasyon, ayırıştırma, gümrükleme, ihracat, ithalat ve transit işlemler, alt yapı hizmetleri, sigorta ve bankacılık, danışmanlık ve üretim gibi birçok bütünleşmiş lojistik faaliyetlerin ticari temele dayandırılarak belirli bir alanda çeşitli işletmeler tarafından yerine getirildiği özel merkezler" olarak belirtilmiştir "(Aydın ve Ögüt, 2008:3).

Bizim ülkemizde ise TCDD'nin yapmış olduğu tanımlamaya göre, lojistik ve taşıma ile ilgili firmaların bir araya geldiği, resmi kurumların içinde bulunduğu, her türlü taşıma moduna bağlantısı bulunan tüm lojistik faaliyetlerin yerine getirilebilme imkânı bulunan ve ulaştırma modları arasında daha az maliyetli, güvenilir, çabuk, aktarma yapan ve bu donanımlara sahip bölgelerdir (TCDD, 2012).

Lojistik köyler üzerinde yapılan çalışmalar sonucundan sonra yapılan lojistik köy tanımında ise; "bu alanlar lojistik faaliyetlerle ilgili tüm faaliyetlerin bir araya geldiği, mastır planlara uygun, bir merkezden idare edilen, yüksek kaliteli ve son teknolojik hizmet olanaklarına sahip, yüksek güvenli ortamlarda bir araya geldiği bölgeler olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre lojistik köyler ihtiyaç duyulan kamu

hizmetlerine ve altyapısına sahip, büyüklükleri ise buldukları bölgenin ticari yapısına uygun düzenlenmiş yerlerdir" (Bamyacı, 2008: 80).

Lojistik köy kavramı tarihte ilk olarak Amerika'da sanayi devriminden sonra sanayinin gelişmesi ile doğmuştur. Ticari faaliyetlerin bir boyut kazanması, hizmetler açısından kaliteyi arttıracak ve katma değer oluşturacak yeni lojistik alanlara duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu yüzden sanayi bölgelerinde ve şehirlerde oluşan kargaşayı önlemek ve daha iyi lojistik hizmet sağlamak amacıyla lojistik köyler oluşturulmaya başlanmıştır. ABD'de de ortaya çıkan bu kavram aynı dönemlerde Japonya'da ise çevre koşullarını rahatlatmak ve trafik sıkışıklığını önlemek için bir çözüm metodu olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra bunları takip ederek bu uygulamalar Avrupa'da da boy göstermeye başlamıştır. Lojistik köylerin Avrupa'daki ilk örneklerini Fransa'da görmekteyiz. Avrupa'da ise bu uygulama çevresel enerji ve işgücü maliyetlerini düşürmek gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. 1970'lere geldiğimizde ise bu ülkeleri sırasıyla İtalya ve Almanya takip etmiştir. Tüm bu gelişmeler olurken lojistik kavramı her geçen gün daha net bir şablon olarak ortaya çıkmıştır. 1980' den sonra ise lojistik köyler dünyanın büyük bir bölümünde oluşturulmaya başlanmış önemi hızla artmıştır. Özellikle Fransa, Almanya, İngiltere, Belçika, Hollanda ve İtalya' da büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. ABD' de doğan lojistik köy kavramı Avrupa' da şekillenmiş ve bilhassa Avrupa' da çok popüler bir uygulama olarak hızla yayılmıştır (Bamyacı, 2008: 73).

Dünya' da lojistik köylerin gelişimi böyle iken ülkemiz bu konuda oldukça geride kalmış hatta hiç bir adım atamamıştır. Lojistik köy kavramının ülkemizde ilk olarak 2006 yılında kullanıldığı görülmektedir. O yılda Ulaştırma Bakanlığı tarafından ele alınan bu kavram TCDD yatırım programına alınmıştır. O yıldan beridir lojistik köy kurma çabaları TCDD tarafından yapılmakta, program üniversiteler, sanayi odaları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenmektedir (TCDD, 2009).

TCDD 12 adet lojistik köy noktası belirlemiştir. Bu noktaların belirlenmesinde potansiyelleri göz önüne alınmıştır. Bu köylerde yükleme, boşaltma, idari noktalar, gümrük hizmetleri, sosyal tesisler, tır parkı, bankalar, oteller, bakım onarım tesisleri ve depolar gibi çeşitli hizmetler yer alacaktır. TCDD tarafından ilk etapta belirlenen 12 adet lojistik köy ise şunlardır (UTİKAD, 2013): Samsun (Gelemen), Konya (Kayacık), İstanbul (Halkalı), İzmit (Köseköy), Denizli (Kaklık), Mersin (Yenice), Kayseri (Boğazköprü), Eskişehir (Hasanbey), Balıkesir (Gökköy), Erzurum (Palandöken), Bilecik (Bozüyük) ve Uşak lojistik köyleridir.

Ek olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi Tuzla ve Hadımköy' e lojistik köyler inşa etmeyi planlamış; İstanbul'daki depo ve tır parklarının buraya taşınması düşünülmüştür.

Ülkemizde lojistik köyler hizmete girdiğinde ekonomiye yılda 40 milyar dolarlık katkı, 30 milyon ton daha fazla taşıma imkânı ve 10 bin kişilik ek istihdam sağlaması öngörülmektedir (Ekinci, 2015).

Lojistik köylerin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi de ticaret hacminin artması ve lojistik hareketlerin şehir içinde oluşturduğu kargaşalardır. Ticari faaliyetlerin artması iş dünyasına olumlu etkiler yapmış olsa da bir takım negatif olaylara sebep olmuştur. Çevre kirliliği yaratmış, şehir içlerindeki trafikte sorunlar ortaya çıkarmış, insanların yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Oluşan bu negatif durumlar karşısında intermodal taşımacılık kavramı ele alınmış, lojistik köylerin meydana gelmesine imkân sağlanmıştır. Bu şartlar göz önüne alındığında oluşturulan lojistik köyler şehre yakın ama şehir içi trafiğini etkilemeyecek alanlara kurulmuştur. Böylece çevre kirliliği azaltılmış, yaşam kalitesinin düşmesi engellenmiştir. Tüm bunların yanı sıra lojistik köyler, intermodal yük taşımacılığı, depolama, yük dağıtımının organizasyonu gibi birçok hizmeti sunan üretim ve tüketim merkezlerine yakın özellikli alanlar olarak göze çarpmaktadır (Aydın ve Ögüt, 2008: 1).

Lojistik köy kavramı ilk olarak ABD'nin New Jersey eyaletinde ortaya çıkmıştır. Bu bölgenin seçilmesindeki amacı ise şehir içindeki trafiğin fazlalığının ticareti

olumsuz etkilemesi olduğu görülmüştür. Yani lojistik köyler ilk etapta sanayi alanlarının genişletilmesi ve ulaştırma işlemlerini daha organize bir biçimde gerçekleştirilmesi ihtiyacından ortaya çıktığını görülmüştür. Lojistik köy kavramının ilk olarak ortaya çıktığı ABD' de inland port olarak anılmaktadır. Inland port' lar hem deniz hem kara hem de hava ve demir yolu taşımacılığının bir arada yapılabilirdiği çok işlevli yerler olarak yapılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde lojistik köy örnekleri olarak Huntsville Uluslararası Havaalanı, Jetplex Endüstri Parkı örnek verilebilir. Bu ülkede lojistik köy kurma çalışmaları devam etmekte, Amerika'da her eyalette birer lojistik köy var etme çabaları hızla sürmektedir (Aydın ve Ögüt, 2008:3).

Avrupa'da 10 ülkede 100'den fazla lojistik köy bulunmaktadır. Bu ülkeler İtalya, İspanya, Almanya, Fransa, Portekiz, Danimarka, Lüksemburg, Macaristan, Ukrayna ve Yunanistan' dır. Tüm bu lojistik köyler Europlatforms(Avrupa Lojistik Köyleri Birliği) 'a üyedir. Bu birlik Avrupa'da yer alan tüm lojistik köylerin gelişimini desteklemekle ve kontrol etmekle yükümlüdür. Birlikte yer alan lojistik köylerde 3000' e yakın işletme faaliyet göstermektedir (Aydın ve Ögüt, 2008: 4).

Son dönemlerde ticaretin parlayan yıldızı Asya ülkeleri olmuştur. Büyüme hızları ile Avrupa ve ABD şirketlerini geride bırakmış, ekonomideki paylarını sürekli olarak arttırmışlardır. Asya ülkelerinden en önemlisi olan Çin' de bulunan Shanghai Northwest Logistic Parkı en önemli lojistik köylerden birisidir. Şangay'da bu parkın dışında üç lojistik köy daha bulunmaktadır. 4000 dönüm arazi üzerine kurulan bu köy hava yolu, demir yolu, karayolu ve deniz yoluyla direk bağlantılıdır.

Yapılan araştırmalarda lojistik sektörü gelişmiş ülkelerde GSMH'nın %15'ini oluştururken ülkemizde bu durum henüz %7 düzeylerinde olduğu görülmüştür. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi lojistik sektöründe gelişmiş ülkelerin düzeyine ulaşabilmemiz adına yapılacak daha çok iş var. Bu işlerin en temeli ve olmazsa olmazı lojistik köylerdir. (Demircioğlu, 2013: 70).

Lojistik köy kavramı ülkemizde son 10 yılda gündeme gelmiş bir kavramdır. 2006 yılında TCDD tarafından yatırım planları arasına girmiş ve projelendirmeler başlanmıştır. İlk etapta Türkiye'de 12 adet lojistik köy yatırımı yapılacak bölge belirlenmiş ve bu ölçüde çalışmalar başlamıştır.

İhracat basit olarak düşünüldüğünde firmaların yurtdışına ürün göndermesi süreci olarak düşünülebilir. Günümüzde küreselleşmenin giderek artması sonucunda ihracat, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmesinin en önemli maddelerinden biri haline getirmiştir.

İhracat Yönetmeliğine göre ihracat; "bir malın, yürürlükteki ihracat kanunu ile gümrük kanununa uyacak şekilde Türkiye gümrük sınırları dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını veya Ekonomi Bakanlığı'nca ihracat olarak kabul edilecek sair çıkış ve işlemler" olarak tanımlanmıştır. Bir diğer tanıma göre ise ihracat; "kazanç elde etmek gayesiyle müşterilerin ihtiyaçlarını, arzularını ve tercihlerini tatmin etmek amacıyla işletme olanaklarının kullanılması, planlanması, değerlendirilmesi ve denetlenmesi olarak da tanımlanabilir" (Canitez, 2014: 3).

İhracat, ülke ekonomisinin refaha kavuşmasında ve büyümenin sürdürülebilir bir hal almasında en önemli role sahiptir. İhracat, ekonomik açıdan doğru bir kaynak dağılımı yaparken, işletme açısından kaynakların etkin kullanımı ve maliyetleri daha da düşürme imkanı sağlamaktadır (Paçaman, 2010: 15).

Gelişmiş ülkelerin büyümedeki en önemli silahları ihracattır. Dünya ekonomisinde söz sahibi olmak isteyen bir ülkenin yapması gereken en önemli husus ihracatını arttırmasıdır. Özellikle ülkemiz için ekonomik sorunları aşabilmemiz ve dünya ticaretinde söz sahibi olabilmemiz için vazgeçilmez tek husus ihracattır.

İhracat sürecindeki lojistik faaliyetler çok geniş çevrelerde yer aldığından dolayı, ihracattaki lojistik faaliyetlerin kontrolü oldukça zordur. İşte bu zorluklardan meydana gelen süreçte, yine karşımıza kontrollerin daha rahat yapılabilmesi adına lojistik köyler çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerin lojistik altyapı sistemleri ele alındığında, uluslararası ticaretteki zorlu rekabet koşullarını aşabilmek adına en çok

üzerinde durdukları konunun lojistik sistemdeki hizmetlerin bütünleştirilerek bir araya getirilmesi olduğu görülmektedir.

Lojistik maliyetlerin asgari düzeye indirilmesi ve lojistik hizmetlerin problemsiz, sağlıklı bir şekilde sunulabilmesi adına lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin hızla "tam lojistik hizmet" veren kuruluşlara dönüştüğü görülmektedir. Örneğin; sadece taşımacılık hizmetiyle faaliyette bulunan nakliye firmasının, bütün lojistik hizmetleri bünyesinde bulunduran kuruluşlara dönüşmesi şarttır. (Melemen, 2003: 20)

3. Literatür

Dünyada ticaret hacmindeki büyümeye paralel olarak, rekabet koşulları oldukça zor bir hal almıştır. Pazarlama stratejilerinde bir takım değişiklikler ortaya çıkarmış, karlılığı arttırmak üzerine farklı politikalar izlenmiştir. Tüm bu durum çalışmanın türleri ve iş süreçlerinde bir takım değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Bu farklılıklar, hem ulusal hem de uluslar arası lojistik zincirinin gerçekleştirilmesinde intermodal taşımacılık, kombine taşımacılık, çok türlü taşımacılık, depo ve stok yönetimi, 3PL lojistik işletmeleri, gümrük ve sigorta yönetimi gibi alanların doğmasını ve tüm bu hizmetlerin mümkün olduğunca kaliteli, hızlı, birbirine bütünleşmiş ve ölçek ekonomisinden yararlanarak en az maliyetle gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bunu gerçekleştirmek için de ortaya çıkan tüm bu lojistik faaliyetler ve hizmet alanları lojistik köyleri doğurmuştur. (Aydın ve Ögüt, 2008).

"İntermodal Terminallerin Gelişiminde Lojistik Merkezler, Dağıtım Parkları ve Türkiye'deki Durum" adlı çalışmalarında artan intermodal taşımacılığının önemlerine değinmiş ve Türkiye'deki oluşumları ele almışlardır (Kaynak ve Zeybek, 2007).

"Logistics Centre Concept through Evolution and Definition" başlıklı çalışmalarında ticarete küreselleşmenin çoğalmasıyla önemi giderek artan lojistik köylerin gelişimi ve tanımı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Ayrıntılı bir literatür taraması yapıp geçmişten günümüze lojistik köylerin geçirdiği değişimlerin araştırmasını yapmışlardır (Rimienne ve Grundey, 2007).

"Lojistik Köy Nedir?" isimli çalışmada o yıllarda Türkiye'nin yeni duymaya başladığı bu terimi açıklanmış, bu terimle ilgili kavramları tanımlanmıştır. Lojistik köylerin özellikleri, faydaları ve faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiş, lojistik köylerin ülkemize getireceği kazançlara değinilmiştir."Avrupa ve Türkiye'de Lojistik Köyleri" isimli çalışmada Avrupa'da var olan lojistik köy örnekleri verilmiş ve Türkiye'de yapılması planlanan lojistik köyler hakkında bilgiler sunulmuştur (Aydın ve Ögüt, 2008).

"Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi ve Türkiye" isimli çalışmada Türkiye'nin lojistik üs olabileceği performanslarını incelemişlerdir (Kara vd., 2009).

"Lojistik Köylerin İşletmelere Sağladığı Maliyet Avantajları" başlıklı çalışmada, lojistik köylerin bölgedeki firmalara sağlayacağı kolaylıklar ve avantajlardan bahsetmiştir (Bezirci ve Dündar, 2011).

"Lojistik Köylerin Etkin Yönetimi: Konya İline Bir Model Önerisi" ile lojistik ve lojistik köy kavramları tanımlanmış Konya iline yönelik lojistik köy önerisi sunulmuştur (Akandere, 2013).

"Lojistik Köylerin Pazarlama Sürecine Etkisi: Karabük Özelinde Sektörel Algı Durumu" isimli çalışmada lojistik köylerin işletmelerin pazarlama sürecine yapacağı katkılar araştırılmış. Karabük özelindeki işletmelerin bu konudaki görüşleri ele alınarak lojistik köylerin avantajlarından bahsedilmiştir (Kebeci, 2015).

Lojistik köyler ile ilgili literatürdeki çalışmalar incelediğinde; çoğunluk olarak lojistik köy projelendirmesi ve planlama aşamasında; potansiyel aday lokasyonlar arasından en uygun alanın seçilmesi probleminin incelendiği gözlemlenmektedir (Çevik ve Yılmaz,2016).

4. Lojistik Köylerin İhracat Sürecine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma

4.1. Araştırmanın Amacı

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte endüstriyelleşmenin hızla artması, lojistik faaliyetleri ve lojistik sektörünü giderek gelişen bir sektör konumuna getirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda lojistik faaliyetlerin daha hızlı, daha güvenilir ve daha az maliyetle yapılabilmesi adına lojistik köyler gündeme gelmiştir.

Pazarlama faaliyetlerinde içinde en büyük paya sahip olan lojistik maliyetlerin azaltulmasını sağlayan, ticari faaliyetleri rasyonelleştiren, katma değerli lojistik hizmetler sağlayan ve bütün lojistik faaliyetlerin bir arada toplandığı yer olan lojistik köyler hızla Türkiye'de kurulmaya başlanmıştır.

Yapmış olduğumuz "Uluslararası Ticarete Lojistik Köylerin İhracat Sürecine Etkisi: Konya İli Örneği" isimli çalışmanın amacı, ülkedeki ekonomik büyüme içerisinde, Konya ilinde bulunan ihracat firmalarının lojistik köy eğilimlerini ve ihracat performanslarının lojistik köy ihracat ilişkisi çerçevesinde dış ticaretteki rolünü belirlemeye çalışmaktadır. İhracat yapan firmalardaki lojistik köy algısı ölçülerek ihracat sürecine etkisi ve rolü incelenmiştir.

Bu bağlamda araştırmanın temel amaçları;

- Lojistik köylerin ihracat sürecine sağlayacak katkıları ortaya koymak,
- İhracat firmalarının yöneticilerinin lojistik köy algılarını ölçmek,
- Konya ili özelinde lojistik köylere farkındalık yaratmak,
- Lojistik köylerin ihracat performansı ile ilişkisini ortaya koymaktır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firma yöneticilerinin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma nicel verilere dayalı genel tarama modelinde bir araştırmadır.

Konya'da faaliyet gösteren ihracatçı firmaların lojistik köy algılarının araştırıldığı bu çalışmada, öncelikle ilgili konularda literatür taraması yapılmıştır. İlgili konularla ilgili yayımlanmış kitap, dergi, makale, tez ve bazı araştırma sonuçları ile istatistiksel bilgilere ulaşılmıştır. Bu kaynakların ve çalışmaların bizim araştırmamız ile ilgili bölümleri ele alınmış, incelenmiş ve çalışmamızda kullanılmak üzere değerlendirilmiştir.

Araştırma konusunda değişkenlere ilişkin ifadeler, soru formu aracılığıyla anketlerle veriler toplanmıştır. Elde edilen birincil verilere anket formu aracılığıyla nicel olarak ulaşılmıştır. Veriler, araştırma sahasından anket formu ile Mayıs, Haziran, Temmuz 2017 tarihinde üç aylık bir süre içerisinde elde edilmiştir.

Araştırmada kullanılan anket iki bölümden oluşturulmuştur. Anket ölçeği oluşturulurken Sevgi Kebeci'nin "Lojistik Köylerin Pazarlama Sürecine Etkisi: Karabük Özelinde Sektörel Algı Durumu" isimli çalışmasından yararlanılmıştır. Soruların büyük bir çoğunluğu aynı iken bir kısım sorularda konumuz ile ilişkilendirebilmek açısından ihracat ile ilgili sorulara dönüştürülmüştür. Birinci bölümde, firma bilgileri, demografik bilgiler öğrenilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise katılımcıların lojistik köy algılarını ölçmeye yönelik ölçeğe yer verilmiştir. Anket soruları; katılımcıların lojistik köy algıları ile ilgili yargılara katılım derecesini ölçmek amacıyla 5' likert (*Hiç katılmıyorum, Katılmıyorum, Az Katılıyorum, Katılıyorum, Tamamen katılıyorum*) ölçeğinde hazırlanmış olup katılımcılardan en uygun seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılara ihracat sürecinde lojistik köy algıları ile ilgili toplam 36 soru sorulmuş olup ihracatçı işletmelerin yöneticilerin anket formunu doldurmaları sağlanmıştır.

4.3. Araştırma Soruları ve Hipotezleri

Problem

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin, ihracat yapan firma yöneticilerinin görüşleri nelerdir?

Alt Problemler

1. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşlerinin dağılım düzeyleri nedir?

2. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Hipotez 1:

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

3. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Hipotez 2:

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri yaş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

4. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri firma faaliyet süresi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Hipotez 3:

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri firma faaliyet süresi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

5. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri görev ve eğitim durumu değişkeni ortak etkisine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Hipotez 4:

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri görev ve eğitim durumu değişkeni ortak etkisine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

6. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri firmanın ihracat süresi ve ihracat yapılan ülke sayısı değişkeni ortak etkisine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

Hipotez 5:

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri firmanın ihracat süresi ve ihracat yapılan ülke sayısı değişkeni ortak etkisine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

4.4. Araştırma Modeli

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firma yöneticilerinin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma nicel verilere dayalı genel tarama modelinde bir araştırmadır.

4.5. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, Konya ilinde faaliyet gösteren Konya Ticaret Odasına kayıtlı ihracat yapan firmalar ($\alpha=344$) tespit edilmiştir. Bu firmalar gıda, makine, kağıt, ambalaj, otomotiv, tekstil, giyim ve diğer olarak gruplara ayrılmıştır. Konya ilinde faaliyet gösteren Konya Ticaret Odasına kayıtlı ihracat yapan firmalar ($n=181$) Tablo 1'de görüldüğü üzere evrenden oransal olarak tabakalı (zümrelere göre) örnekleme alma yöntemiyle ve yansız olarak basit tesadüfî örnekleme alma yöntemiyle seçilmiştir. Örneklem büyüklüğü ± 0.05 örneklem hatası $p=0,5$ ve $q=0,5$ güven aralığı olarak belirlenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda ($\alpha=344$) kişilik bu evreni ($n=181$) kişiden oluşacak bir örneklem grubunun 0,05 anlamlılık ve % 5 hoşgörü düzeyinde temsil edebileceği düşünülmüştür.

Tablo 1. Konya İli İhracat Yapan Firmalar Evren ve Örneklem Dağılım Tablosu

Firmalar(Konya)	Evren (α)	Örneklem (n)
İhracat Yapan Firmalar	344	181
Toplam	344	181

4.6. Verilerin Analizi

Ölçek verilerinin normal dağılıma uyup uymadığı Frekans dağılım grafiği, Kolmogorov-Smirnov testi, Q-Q plot grafiği, Uç değerler grafiği ve Betimsel istatistik tabloları ile test edildi. Yapılan testlerin sonucuna göre; Frekans dağılım grafiği incelendiğinde dağılımın çarpık değil normal dağılım sergilediği görülmektedir. Kolmogorov Smirnov ve Shapiro Wilk incelendiğinde [KS=.066, df 181, $p>.05$] ve [SW=.987, df 181 $p>.05$] istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için dağılımın normal olduğu görülmektedir. q-q plot grafiği incelendiğinde dağılımın doğrusal olduğu görülmektedir. Uç değerler grafiği incelendiğinde 181 veri içerisinde uç değerlerin olmadığı görülmektedir. Ölçek betimsel istatistik analiz sonuçları incelendiğinde çarpıklık değerinin ,213 ve basıklık değerinin -,285 olduğu görülmektedir. Bulgular +1 değerler arasında yer aldığından dağılımın normal dağıldığı ve Tıp I ve Tıp II hataya düşülmemesi için analizlerin parametrik analizlere uygun olduğu görülmektedir. Bu nedenle ilgili analizlerde parametrik test yöntemlerinden Independent Sample T testi, ANOVA ve MANOVA testleri kullanılmıştır.

4.7. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Tablo 2.Araştırmaya Katılan Firma Yöneticilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Frekans Dağılım Tablosu

Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	151	83,4
Kadın	30	16,6
Toplam	181	100

Araştırmaya katılan firma yöneticilerinin cinsiyet değişkenine göre dağılımları Tablo 2’de incelendiğinde cinsiyetlerin % 83’4’ünü erkekler ve % 16,6’sını kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo 3.Araştırmaya Katılan Firma Yöneticilerin Yaş Değişkenine Göre Frekans Dağılım Tablosu

Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Yaş		
26-35 Yaş	30	16,6
36-45 Yaş	43	23,8
46-55 Yaş	56	30,9
56 ve Üzeri	52	28,7
Toplam	181	100

Araştırmaya katılan firma yöneticilerinin yaş değişkenine göre dağılımları Tablo 3’de incelendiğinde yaşların %16,6’sını 26-35 yaş %23,8’ini 36-45 yaş %30,9’unu 46-55 yaş ve %28,7’sini 56 yaş ve üzeri yöneticiler oluşturmaktadır.

Tablo 4.Araştırmaya Katılan Firmaların Faaliyet Süresi Değişkenine Göre Frekans Dağılım Tablosu

Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Faaliyet Süresi		
0-5 Yıl	30	16,6
6-10 Yıl	34	18,8
11-15 Yıl	59	32,6
16 Yıl ve Üzeri	58	32,0
Toplam	181	100

Araştırmaya katılan firmaların faaliyet süresi değişkenine göre dağılımları Tablo 4’de incelendiğinde faaliyet sürelerinin %16,6’sını 0-5 yıl %18,8’ini 6-10 yıl %32,6’sını 11-15 yıl ve %32,0’ını 16 yıl ve üzeri olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Firma Yöneticilerinin Görev/Statü Değişkenine Göre Frekans Dağılım Tablosu

Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
İşletmedeki Görev/Statü		
Üst Kademe Yönetici	72	39,8
Orta Kademe Yönetici	73	40,3
Alt Kademe Yönetici	36	19,9
Toplam	181	100

Araştırmaya katılan firmaların firma yöneticilerinin görev/statü değişkenine göre dağılımları Tablo 5’de incelendiğinde firma yöneticilerinin %39,8’ini üst kademe yöneticileri, %40,3’ünü orta kademe yöneticileri ve %19,9’unu alt kademe yöneticileri oluşturmaktadır.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Firma Yöneticilerinin Eğitim Durumu Değişkenine Göre Frekans Dağılım Tablosu

Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Firma Yöneticileri Eğitim Durumu		
Ortaöğretim	60	33,1
Ön Lisans	32	17,7
Lisans	58	32,0
Lisans Üstü	31	17,1
Toplam	181	100

Araştırmaya katılan firmaların firma yöneticilerinin eğitim durumu değişkenine göre dağılımları Tablo 6’da incelendiğinde %33,1’ini ortaöğretim mezunları %17,7’sini ön lisans mezunları, %32,0’ını lisans mezunları ve %17,1’ini lisansüstü mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 7. Araştırmaya Katılan Firmaların Çalışan Sayısı Değişkenine Göre Frekans Dağılım Tablosu

Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Firma Çalışan Sayısı		
1-9 Kişi	18	9,9
10-49 Kişi	60	33,1
50-249 Kişi	77	42,5
250 ve Üzeri	26	14,4
Toplam	181	100

Araştırmaya katılan firmaların çalışan sayısı değişkenine göre dağılımları Tablo 7’de incelendiğinde %9,9’unu 1-9 kişi %33,1’ini 10-49 kişi %42,5’ini 50-249 kişi ve %14,4’ünü 250 kişi ve üzeri çalışan oluşturmaktadır.

Tablo 8. Araştırmaya Katılan Firmaların İhracat Süresi Değişkenine Göre Frekans Dağılım Tablosu

Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
İhracat Süresi		
1-5 Yıl	58	32,0
6-10 Yıl	52	28,7
11-20 Yıl	41	22,7

21 Yıldan Fazla	30	16,6
Toplam	181	100

Araştırmaya katılan firmaların ihracat süresi değişkenine göre dağılımları Tablo 8’de incelendiğinde %32,0’ını 1-5 yıl %28,7’sini 6-10 yıl % 22,7’sini 11-20 yıl ve %16,6’sını 21 yıldan fazla ihracat süresi oluşturmaktadır.

Tablo 9. Araştırmaya Katılan Firmaların İhracat Yapılan Ülke Sayısı Değişkenine Göre Frekans Dağılım Tablosu

Değişkenler	Frekans (f)	Yüzde (%)
İhracat Yapılan Ülke Sayısı		
1-4 Ülke	33	18,2
5-10 Ülke	58	32,0
11-20 Ülke	57	31,5
21-50 Ülke	33	18,2
Toplam	181	100

Araştırmaya katılan firmaların ihracat süresi değişkenine göre dağılımları Tablo 9’da incelendiğinde %18,2’sini 1-4 ülke %32,0’ını 5-10 ülke %31,5’ini 11-20 ülke ve %18,2’sini 21-50 arası ülke sayısı oluşturmaktadır.

4.8. Bulgular ve Yorum

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşlerinin dağılım düzeyleri aşağıda yer almaktadır. Lojistik köylerin ihracat süreci ölçeğinden elde edilen beşli gruplama sosyal bilimler açısından daha iyi yorumlanabilmek için 1,00-1,79 Hiç Katılmıyorum, 1,80-2,59 Katılmıyorum, 2,60-3,39 Az Katılıyorum, 3,40-4,19 Katılıyorum, 4,20-5,00 Tamamen Katılıyorum referans ölçüleri kabul edilmiştir ve ölçek maddeleri bulguları bu referans aralıklarına göre yorumlanmıştır.

Tablo 10. Ölçeğe İlişkin Tamamen Katılıyorum (çok iyi) Referans Aralığı Maddeleri Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Lojistik köyler sayesinde nakliye aracı bulmadaki zorluklar azalacaktır (M30)	4,70	0,61
Lojistik köyler nakliye maliyetlerini düşürecektir (M26)	4,36	1,11
Lojistik köyler ihracatı artıracaktır (M22)	4,30	1,10
Lojistik köy sayesinde parsiyel yük sevkiyatındaki zorluklar kalkacaktır (M32)	4,24	1,24

Ölçek maddeleri tamamen katılıyorum referans aralıklarına göre Tablo 10’da büyükten küçüğe sıralandığında; “Lojistik köyler sayesinde nakliye aracı bulmadaki zorluklar azalacaktır (M30). Lojistik köyler nakliye maliyetlerini düşürecektir (M26) Lojistik köyler ihracatı artıracaktır (M22) ve Lojistik köy sayesinde parsiyel yük sevkiyatındaki zorluklar kalkacaktır (M32)” Maddelerinin tamamının “Tamamen Katılıyorum” referans aralığında olduğu görülmektedir. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin yöneticiler; nakliye araçlarının bulunmasındaki zorlukların azalacağı, nakliye maliyetlerinin düşeceği, ihracatların artacağı ve parsiyel yük sevkiyatındaki zorlukların kalkacağı yönündeki algıları olumlu anlamda çok yüksektir.

Tablo 11. Ölçeğe İlişkin Katılıyorum (iyi) Referans Aralığı Maddeleri Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Lojistik köyler, lojistik maliyetlerinin düşmesine yardımcı olacaktır (M14)	4,01	0,76
Lojistik köyler gümrük kolaylığı sağlayacaktır (M31)	3,56	1,16
Lojistik köyler depolama kolaylığı sağlayacaktır (M29)	3,52	1,12
Lojistik köyler, ürünlerin hedef pazarlara hızlı ulaşımını sağlayacaktır (M12)	3,44	1,28

Ölçek maddeleri katılıyorum referans aralıklarına göre Tablo 11.'de büyükten küçüğe sıralandığında; "Lojistik köyler, lojistik maliyetlerinin düşmesine yardımcı olacaktır (M14), Lojistik köyler gümrük kolaylığı sağlayacaktır (M31), Lojistik köyler depolama kolaylığı sağlayacaktır (M29) ve Lojistik köyler, ürünlerin hedef pazarlara hızlı ulaşımını sağlayacaktır (M12)" Maddelerinin tamamının "Katılıyorum" referans aralığında olduğu görülmektedir. Firma yöneticilerinin bu 4 maddeye de lojistik köylerin büyük katkıları sunacağını, özellikle lojistik faaliyetlerin gerçekleşmesi açısından zaman ve nakit faydası sağlayacağına inanmaktadırlar.

Tablo 12. Ölçeğe İlişkin Katılmıyorum (düşük) Referans Aralığı Maddeleri Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

Ölçek Maddeleri	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Lojistik köy, KOBİ niteliğindeki işletmelere dezavantaj oluşturacaktır (M25)	2,54	1,51

Ölçek maddesi katılmıyorum referans aralıklarına göre Tablo 12'de incelendiğinde; "Lojistik köy, KOBİ niteliğindeki işletmelere dezavantaj oluşturacaktır (M25)" Maddelerinin tamamının "Katılmıyorum" referans aralığında olduğu görülmektedir. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin yöneticiler; lojistik köy, KOBİ niteliğindeki işletmelere dezavantaj oluşturacaktır" yönündeki algıları olumsuz anlamda düşük düzeydedir. Lojistik köylerin herhangi bir dezavantajının mümkün olmadığı bu soruyla birlikte gözlemlenmiştir.

Tablo 13. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bağımsız Örneklem T Testi Analiz Sonuçları

Boyut	Statü	n	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Serbestlik	t	p
Lojistik Köy	Erkek	151	3,33	,30	179	6,793	.000*
İhracat Süreci	Kadın	30	3,72	,20	57,296		

* $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri cinsiyet değişkenine göre ortalamaları arasındaki farkların Lojistik Köy İhracat Süreci ($t=6.793$) boyutunda istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Betimsel istatistikler incelendiğinde erkek yöneticilerin ortalamalarının 3,33 ve kadın yöneticilerin ortalamalarının 3,72 olduğu görülmektedir. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin kadın yöneticiler erkek yöneticilere nazaran daha olumlu bakmaktadırlar. Ancak hem kadın hem de erkek yöneticiler orta ve iyi düzey algısında lojistik köylerin ihracat sürecine etkisinin olumlu olacağı yönünde ortak görüşe hâkimdirler.

Tablo 14. Yaş Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

Boyutlar	Değişkenler	n	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Lojistik Köy İhracat Süreci	26-35 Yaş	30	3,25	0,32	0,06
	36-45 Yaş	43	3,34	0,27	0,04
	46-55 Yaş	56	3,57	0,33	0,04
	56 ve Üzeri	52	3,34	0,29	0,04
	Toplam	181	3,40	0,32	0,02

* $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri yaş değişkenine göre ortalamaları Tablo 14'de incelendiğinde; 46-55 yaş arası yöneticilerin lojistik köy ihracat sürecine daha olumlu baktıkları görülmektedir. 26-35 yaş arası yöneticilerin lojistik köy ihracat sürecine etkisine ilişkin olumlu bakmalarına rağmen oranları ileri yaş aralığına nazaran biraz daha düşüktür. Yaş düzeyinde herhangi büyük farklar görülmemiştir fakat tecrübe ile birlikte lojistik köylere bakış açısının daha olumlu olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 15. Yaş Değişkenine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analiz Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p	
Lojistik Köy İhracat Süreci	Grup İçi	2,746	3	,915	10,144	,000*
	Gruplar Arası	15,974	177	,090		
	Toplam	18,720	180			

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri yaş değişkenine göre ortalamaları arasındaki farkların ($F=10.144$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Anlamlılığın hangi gruplar arasından kaynaklandığının tespiti için yapılan çoklu karşılaştırma Tukey testi sonuçlarına göre yaşı 26-35 arası olan yöneticiler ile 46-55 yaş arasında olan yöneticiler arasında yaşanmaktadır.

Tablo 16. Firma Faaliyet Süresi Değişkenine İlişkin Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

Boyutlar	Değişkenler	N	Ortalama	Standart Sapma	Standart Hata
Lojistik Köy İhracat Süreci	0-5 Yıl	30	3,33	,23	,04
	6-10 Yıl	34	3,38	,33	,05
	11-15 Yıl	59	3,33	,24	,03
	16 Yıl ve Üzeri	58	3,49	,39	,05
	Toplam	181	3,39	,32	,02

* $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

Tablo 17. Firma Faaliyet Sürelerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analiz Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p	
Lojistik Köy İhracat Süreci	Grup İçi	,835	3	,278	2,755	,044*
	Gruplar Arası	17,885	177	,101		
	Toplam	18,720	180			

* $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin ihracat yapan firmaların yöneticilerinin görüşleri firma faaliyet süresi değişkenine göre ortalamaları arasındaki farkların ($F=2.755$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Anlamlılığın hangi gruplar arasından kaynaklandığının tespiti için yapılan çoklu karşılaştırma Tukey testi sonuçlarına göre faaliyet süresi 11-15 yıl olan firmalar ile 16 yıl ve üzeri faaliyet süresi olan firma yöneticiler arasında yaşanmaktadır. Yine yaş ile ilgili söylediğimiz şeyi burada söyleyebiliriz. Tecrübe arttıkça yıl sayısı lojistik köylere bakış açıları daha olumlu gözükmeğe. Fakat genel olarak herkesin algı düzeyi lojistik köylere olumlu olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 18. Görev ve Eğitim Durumu Değişkeni Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

Görev	Eğitim Durumu	n	Ortalama	Standart Sapma
Üst Kademe Yönetici	Ortaöğretim	14	3,14	0,35
	Ön Lisans	20	3,35	0,30
	Lisans	35	3,34	0,28
	Lisans Üstü	3	3,09	0,17
	Toplam	72	3,30	0,30
Orta Kademe Yönetici	Ortaöğretim	30	3,75	0,32
	Ön Lisans	12	3,44	0,26
	Lisans	3	3,24	0,07
	Lisans Üstü	28	3,35	0,24
	Toplam	73	3,53	0,33
Alt Kademe Yönetici	Ortaöğretim	16	3,34	0,17
	Lisans	20	3,32	0,29
	Toplam	36	3,33	0,24
Toplam	Ortaöğretim	60	3,50	0,39
	Ön Lisans	32	3,38	0,29
	Lisans	58	3,33	0,27
	Lisans Üstü	31	3,33	0,24
	Toplam	181	3,40	0,32

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin firmalarda görev yapan yöneticilerin statü/görev ve eğitim durumu değişkenleri betimsel istatistik analiz sonuçları Tablo 18'de incelendiğinde; üst kademe yöneticilerinin lisans mezunu olanların daha olumlu baktıkları, orta kademe yöneticilerinin ortaöğretim mezunlarının daha olumlu baktıkları, alt kademe yöneticilerin ise yine ortaöğretim mezunlarının daha olumlu baktıkları görülmektedir. Genel toplama bakıldığında ise lojistik köylerin ihracat sürecine katkısının daha da olumlu olacağına ortaöğretim mezunu olan yöneticiler inanmaktadırlar.

Tablo 19. Görev*Eğitim Durumu Değişkeni Ortak Etkisine İlişkin İki Yönlü Varyans Analiz Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	P
Düzeltilmiş Model**	5,486	9	,610	7,876	,000
Sabit	1034,651	1	1034,651	13368,540	,000
Görev	,773	2	,386	4,992	,008*
Eğitim Durumu	,494	3	,165	2,126	,099*
G*E	1,699	4	,425	5,489	,000*
Hata	13,234	171	,077		
Toplam	2106,187	181			

* $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

** $R^2 = ,293$ (Düzeltilmiş $R^2 = ,256$)

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin firmalarda görev yapan yöneticilerin görev/statü değişkenine göre ($F=4,992$) ve eğitim durumu değişkenine göre ($F=2,126$) istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Lojistik köylerin

ihracat sürecine ilişkin yöneticilerin hem statüleri ve hem de eğitim durumları ortak etkisine göre ($F=5,489$) istatistikî olarak da anlamlı bulunmuştur. Lojistik köylerin ihracat sürecinde önemli bir etkisinin olduğu yöneticilerin statüleri ve eğitim durumları açısından da anlamlıdır. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisinin önemli olduğunun %30' a yakını firmanın yöneticisinin görev ve eğitim durumunun ortak etkisine ilişkin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yönetici kademesi ve eğitim düzeyi karşılaştırmamızda ise yine hepsinin olumlu baktığı gözlemlenmiştir. Fakat yaş ve ihracat yılı sürecinde söylediğimiz yıllar geçtikçe olumlu olan bakış burada eğitim arttıkça artmamış aksine ortaöğretim mezunu yöneticilerinin lojistik köye bakış açıları ön lisans, lisans ve lisansüstünden daha olumlu olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 20. Firmanın İhracat Süresi ve İhracat Yapılan Ülke Sayısı Değişkeni Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

İhracat Süresi	Ülke Sayısı	N	Ortalama	Standart Sapma
1-5 Yıl	1-4 Ülke	10	3,27	0,33
	5-10 Ülke	19	3,38	0,24
	11-20 Ülke	24	3,35	0,23
	21-50 Ülke	5	3,70	0,15
	Toplam	58	3,38	0,26
6-10 Yıl	1-4 Ülke	9	3,33	0,27
	5-10 Ülke	19	3,35	0,21
	11-20 Ülke	24	3,43	0,34
	Toplam	52	3,38	0,28
11-20 Yıl	1-4 Ülke	14	3,09	0,22
	5-10 Ülke	19	3,29	0,27
	11-20 Ülke	6	3,18	0,26
	21-50 Ülke	2	3,10	0,31
	Toplam	41	3,20	0,26
21 Yıldan Fazla	5-10 Ülke	1	4,08	.
	11-20 Ülke	3	3,23	0,15
	21-50 Ülke	26	3,78	0,26
	Toplam	30	3,74	0,31
Toplam	1-4 Ülke	33	3,21	0,28
	5-10 Ülke	58	3,35	0,26
	11-20 Ülke	57	3,36	0,29
	21-50 Ülke	33	3,73	0,29
	Toplam	181	3,40	0,32

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin firmaların ihracat süresi ve ihracat yapılan ülke sayısı değişkenleri betimsel istatistik analiz sonuçları Tablo 20'de incelendiğinde; ihracat süresi 1-5 yıl olan firmaların 21-50 ülkeye ihracat yapan firmaların lojistik köylerin ihracat sürecine etkisinin daha da olumlu olduğu, 6-10 yıl olan firmaların 11-20 ülkeye ihracat yapan firmaların lojistik köylerin ihracat sürecine etkisinin daha da olumlu olduğu, 11-20 yıl olan firmaların 5-10 ülkeye ihracat yapan firmaların lojistik köylerin ihracat sürecine etkisinin daha da olumlu olduğu ve 21 yıldan fazla ihracat yapan firmaların 5-10 ülkeye ihracat yapan firmaların lojistik köylerin ihracat sürecine etkisinin daha da olumlu olduğu ve genel toplamların ise 21-50 ülkeye ihracat yapan firmaların lojistik köylerin ihracat sürecine etkisinin daha da olumlu olduğu görülmektedir.

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisine ilişkin firmaların ihracat süresi değişkenine göre ($F=8,137$) ve ihracat yaptığı ülke sayısı değişkenine göre ($F=4,600$) istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Lojistik köylerin ihracat sürecine ilişkin firmaların ihracat süresi ve ihracat yapılan ülke sayısı değişkenlerinin ortak etkisine göre ($F=2,197$) istatistikî olarak da anlamlı bulunmuştur. Lojistik köylerin ihracat sürecinde önemli bir etkisinin olduğu firmaların ihracat süresi ve ihracat yapılan ülke sayısı açısından da anlamlıdır. R^2 değerine bakıldığında düzeltilmiş R^2 değerine de yakın olduğu görülmektedir. Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisinin

önemli olduğunun % 39' a yakınının firmaların ihracat süresi ve ihracat yapılan ülke sayısının ortak etkisine ilişkin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Burada ise ihracat yapılan ülke sayısı ne kadar fazlaşıyor ise lojistik köylere bakış açılarının o kadar olumlu olduğu gözlemlenmektedir. Bunun nedeni lojistik maliyetlerinin işletmelerinde çok daha fazla yer tutuyor olmasıdır. Buradaki yöneticiler bu konuda daha bilinçlidir.

Tablo 21. İhracat Süresi*İhracat Yapılan Ülke Sayısı Değişkeni Ortak Etkisine İlişkin İki Yönlü Varyans Analiz Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Düzeltilmiş Model**	7,214	13	,555	8,055	,000
Sabit	781,727	1	781,727	11346,273	,000
İhracat Süresi	1,682	3	,561	8,137	,000*
İhracat Ülke Sayısı	,951	3	,317	4,600	,004*
İ*Ü	1,059	7	,151	2,197	,037
Hata	11,506	167	,069		
Toplam	2106,187	181			

* $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

** $R^2 = ,385$ (Düzeltilmiş $R^2 = ,338$)

Sonuç ve Değerlendirme

Endüstriyel faaliyetlerin hızla artmasıyla birlikte dünyada ve ülkemizde lojistik oldukça önem kazanmıştır. Çünkü lojistik malların hammadde halinden tüketiciye ulaşana kadar ki bütün süreçlerde aktif bir rol oynamaktadır. Doğru ve etkin yönetilen lojistik operasyonlarda şirketlerin maliyetleri azalacak ve içinde bulunduğu rekabet ortamında söz sahibi olacaktır.

Lojistiğin bu derece önem kazandığı günümüzde son zamanlarda Dünya'da lojistik köyler dikkat çekmiş, bu alanlara yapılan yatırımlar giderek artmıştır. Lojistik köyler, lojistik ticaretin gerçekleşmesini sağlayan faaliyetler bağlamında; yük hareketlerine akış sağlayan, taşıma, dağıtma, ihracat ve ithalat temelli ulusal ve uluslararası tüm hareketlerin alt yapı hizmetleri ve danışmanlık kapsamında çeşitli işletmenler tarafından yerine getirildiği, çok iyi organize edilmiş küresel ve bölgesel pazar hacminde özel merkezlerdir.

Bu çalışma bu alanda yapılan diğer çalışmalar ile kıyaslandığında alanında ilk olması sebebiyle oldukça önem arz etmektedir. Ülkemizde lojistik köylerin ihracat sürecine yaptığı katkıları ortaya koyan başka bir çalışma literatürde bulunmamıştır. Konya ilinde yapılan araştırmada işletmelerin ihracat süreci ve lojistik köy algıları ölçülmüş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ortaya koyulan sorular, istatistiki tekniklerle test edilmeye çalışılmıştır.

Lojistik köylerin ihracat sürecine etkisi ve bu iki kavramın ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu anlamda yapılan çalışmalara, lojistik köylerin ihracat süreci ile ilişkisinin analizi açısından literatüre önemli bir katkı ve destek sağlayacaktır. Lojistik köylerin gerekliliği ve lojistik köylerin farkındalığını sağlamak için ekonomik büyümeye katkı sağlayan ihracat performansını arttırmak açısından bu çalışma işletmelere rehberlik edecek nitelikte olup oldukça önemlidir.

Türkiye'de lojistik köy alanında yapılan çalışmalarda genellikle lojistik köyler için yer önerisinde bulunulmuştur. Bu çalışmalar arasında Akandere (2013), Ceran (2010) ve Kır (2016) tarafından; Konya ve Kars'ta araştırma yapılmış çevresel faktörler incelenerek kurulması en uygun lojistik köy yerleri önerilerinde bulunulmuştur.

Bezirci ve Dündar (2011)'ın yaptığı araştırmada ise lojistik köylerin işletmelere sağlayacağı maliyet avantajlarından bahsedilmiş, lojistik köylerin kurulmasıyla işletmelerin elde edeceği avantajlar ortaya konulmuştur. Çıkan sonucun lojistik

köylerin işletmelere maliyet açısından avantajlar doğuracağı ve olumlu yönde olacağı görülmüştür.

Karabük bölgesinde ise lojistik köylerin pazarlama sürecine etkisine yönelik Kebeci (2015) tarafından yapılan araştırmada Karabük ilinde yer alan üretim firmalarının lojistik köy algısı değerlendirilmiştir. Araştırmada, çıkan sonuçların bizim çalışmamız ile paralellik gösterdiği, işletmelerin lojistik köyleri desteklediği ve yöneticilerin tamamının lojistik köylerin pazarlama süreçlerine katkı sunacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Konya ilinde faaliyet gösteren ihracat yapan işletmelerin yöneticilerinde yüz yüze anket yapma yöntemiyle 181 işletmeden veriler toplanmıştır. Faaliyet sektör ayrımı yapılmamıştır.

Yapılan bu araştırmada lojistik köylerin ihracat performansına olumlu katkı sunacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Çıkan sonucun, az sayıda da olsa benzer çalışmalarda yapılan sonuçlarla uyumlu olduğu görülmektedir.

Araştırmanın sadece ihracat yapan işletmelerde ve Konya ilinde yapılmış olması araştırmanın kısıtlarını oluşturmaktadır.

Bu bölümde, anket aracılığı ile elde edilen verilerin analizi sonucundan ortaya çıkan sonuçlar ve öneriler yer almaktadır. Analizden çıkan sonuçlar aşağıdaki gibidir;

İhracat yapan firma yöneticilerinin lojistik köy algısını ölçmeye yönelik hazırladığımız ve sorduğumuz sorularda, *“Lojistik köyler sayesinde nakliye aracı bulmadaki zorluklar azalacaktır, Lojistik köyler nakliye maliyetlerini düşürecekler, Lojistik köyler ihracatı artıracaktır ve Lojistik köy sayesinde parsiyel yük sevkiyatındaki zorluklar kalkacaktır”* maddeleri oldukça yüksek katılıyorum oranlarıyla öne çıkmışlardır. Lojistik köylerin bu hususlarda ihracatçılara oldukça yarar sağlayacağı konusunda bütün yöneticiler hemfikir olmuşlardır.

“Lojistik köyler, lojistik maliyetlerinin düşmesine yardımcı olacaktır, Lojistik köyler gümrük kolaylığı sağlayacaktır, Lojistik köyler depolama kolaylığı sağlayacaktır ve Lojistik köyler, ürünlerin hedef pazarlara hızlı ulaşımını sağlayacaktır ” Bu 4 maddenin de yöneticilerin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edildiği, lojistik köylerin bu hususlarda da büyük kolaylıklar sağlayacağı sonucuna varılmıştır.

Araştırmaya katılan yöneticilerin %83’4’ünü erkeklerin oluşturduğu dikkat çekmektedir. Kadın yöneticilerin çok daha az yer aldığı sonucuna varılmıştır. Fakat lojistik köy algıları ölçüldüğünde kadınların erkeklere oranla lojistik köye daha olumlu baktıkları gözlemlenmiştir. Yöneticilerin büyük bir çoğunluğunun 46 yaş üzeri grubunda olduğu görülmüştür. Farklı yaşlardan katılımcılar anketi cevaplamasına rağmen lojistik köylerden beklentileri ve algıları ilgili farklılık bulunmamıştır. Katılımcıların farklı cirolara sahip olmaları da lojistik köylerden beklentileri ve algıları etkilememiştir. Katılımcıların ihracat yaptıkları ülke sayısı arttıkça lojistik köylere duyulan ihtiyacında arttığı görülmüştür. Eğitim düzeyi arttıkça lojistik köylerden beklenen ve algılanan hizmetin artması gerektiği düşünüldürken farklı eğitim düzeyine sahip katılımcıların eşit seviyede düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Yöneticilerin şirketteki pozisyonu ve eğitim durumları tek tek ele alındığında lojistik köy algısını ölçmede görev tek başına da anlamlı ve önemli bir durumdayken eğitim düzeyinin tek başına önemli olmadığı sonucuna ulaştık. Ama ikisinin ortak etkisi ele alındığında ise çıkan sonucun anlamlı olduğu görülmüştür. İhracat yaptığı ülke sayısı ve ihracat yaptığı süre ise hem tek tek ele alındığında anlamlı hem de ikisinin ortak etkisi ele alındığında anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın betimsel ve çıkarımsal istatistik sonuçlarına ilişkin öneriler ise aşağıda yer almaktadır:

Uygulamaya Yönelik Öneriler

o Lojistik köylerin ihracata etkisine ilişkin firmalara gerekli bilgilendirmeler yapılmalıdır.

- Kurulacak lojistik köy konusunda farkındalık yaratmak, Konya'nın sorunlarına dikkat çekmek ve böylece gerek kamunun gerekse özel sektörün enerjisini doğru ve ortak bir hedefe odaklanması sağlanmalıdır.
 - Konya'nın diğer şehirlerle bağlantısının gerek demiryolu gerekse havayolu ile güçlendirilmesi yapılmalıdır.
 - Ülkemiz ve Konya'mızın ihracatının artması için lojistik köylerin kurulması ve verimli bir şekilde organize edilmesi gereklidir.
 - Uluslararası piyasalarda rekabet edebilmek ve lojistik maliyetlerin en asgari düzeye düşürülmesi açısından lojistik köylerin potansiyelinin farkındalığını oluşturmak gereklidir.
 - İhracat sürecindeki zorlukların ve yasal prosedürlerin daha hızlı ve daha kolay yapılabilmesi için lojistik köylere daha fazla önem verilmesi gereklidir.
 - Konya gibi ihracat potansiyeli çok yüksek olan bir şehrin lojistik faaliyetlerinin daha düşük maliyet ve daha güvenilir lojistik faaliyetlerle gerçekleştirilmesi gerekmektedir.
 - Maliyetlerin düşürülmesi, daha gelişmiş ve teknik uygulamaların kullanılması ihracat sürecine pozitif katkılar sunacağından dolayı lojistik köylerin altyapısı sağlam, modern teknolojiyle kuşatılmış binalardan oluşturulması gereklidir.
 - İnşaatı başlamış bulunun Konya (Kayacık) lojistik köyünün ivedilikle tamamlanması ve faaliyetlerine başlaması gerekmektedir.
 - Lojistik köylerin işlevsel faaliyetleri hakkında firmalar bilgilendirilmelidir.
- Araştırmaya Yönelik Öneriler*
- Lojistik köylerin ihracata etkisine ilişkin nitel bir çalışma ile konunun uzmanları ile derinlemesine araştırılabilir.
 - Türkiye genelini kapsayacak yeni bir araştırma yapılabilir.
 - Konya ili dışında başka illerde de bu çalışma yapılabilir.

Kaynakça

- Akandere, G. (2013). *Lojistik köylerin etkin yönetimi: Konya iline yönelik bir model önerisi*, yayınlanmış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Aydın, G. & Ögüt, K. S., (2008b). Avrupa ve Türkiye'de lojistik köyler, *2.Uluslararası Demiryolu Sempozyumu*, TCDD, İstanbul, c.2, s1478.
- Bamyacı, M.(2008). *Modern lojistik yönetimi: organize lojistik bölgeleri için bir yer seçim modeli*, yayınlanmış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü: İstanbul.
- Bezirci, M. & Dündar, O.A., (2011). Lojistik köylerin işletmelere sağladığı maliyet avantajları, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (8-10) , 13(1).
- Canitez, M.& Tümer, G.(2005). *İthalat ve ihracatta lojistik, uygulamalı ithalat ihracat ve dokümantasyon*, 3.Baskı Gazi Kitabevi: Ankara
- Çancı, M. & Erdal, M. (2003). *Lojistik yönetimi*, Utikad Yayınları: İstanbul.
- Ekinci, İ. (2015). *İki yılda 7 lojistik köy faaliyete başladı 6'sında ise açılış yakın*, Erişim Tarihi: 13.01.2017, <https://www.dunya.com/sectorler/lojistik/iki-yilda-7-lojistik-koy-faaliyete-basladi-6039sinda-ise-acilis-haberi-293145>
- Elgün, M. N. (2011). Ulusal ve uluslararası taşıma ve ticarete lojistik köylerin yapılanma esasları ve uygun kuruluş yeri seçimi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C. XIII, S.II.
- Güngörürler, S. (2004) *Ticaretin vazgeçilmezi lojistik sektöründe son gelişmeler*, (2004) İzmir Ticaret Odası, İzmir.
- Kebeci, S. (2015), *Lojistik köylerin pazarlama sürecine etkisi: Karabük özelinde sektörel algı durumu*, yayınlanmış yüksek lisans tezi: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Karabük.
- Melemen, M. (2003). *Uygulamalı dış ticaret işlemleri*, Türkmen Kitapevi: İstanbul.

-
- Özgen, H. (2011). Samsun modern lojistik köyünün 21.yy. ekonomisine entegrasyonu: gelişen ve değişen şartlara uyumu stratejik yaklaşımlar: Samsun, *Samsun Sempozyumu* 2011.
- Paçaman, H. (2010). *Türkiye'deki işletmeler için ihracatın önemi, sorunları ve çözüm önerileri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Rimieni, K. & Grundey, D. (2007). Logistics centers concept through evolution and definition , *Engineering Economics*, 54(4): 87-95
- Skowron-Grabowska, B. (2007). *Development of logistics centers in Poland*, Czestochowa University of Technology, Annales Universitatis Apulensis series Oeconomica (1454-9409), Romania.
- Unece (United Nations Economic Commission for Europe) , *What is freight village*, http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/main/eatl/docs/EN-REV-What_is_a_Freight_VillageFinalcorretto.pdf. 12.03.2016
- Utikad (2013). *Türkiye'de lojistik köyler ve önemi.*, [ww.utikad.org.tr/haberler/?id=10633](http://www.utikad.org.tr/haberler/?id=10633). 06.2016
- TCDD (2012). *Lojistik merkezler*, <http://www.lojistikhatti.com/haber/2012/09/1ojistik-merkezler>, 15.01.2017
- Zeybek, H. & Kaynak, M. (2007). İntermodal terminallerin gelişiminde lojistik merkezler, dağıtım parkları ve türkiye'deki durum, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 39-58: Ankara.

**1071 Malazgirt Savaşı'ndan Osmanlı Kuruluşuna Kadar
Anadolu'nun Siyasi Durumu****Pre-Ottoman Political Situation in Anatolia After 1071 Manzikert War****Hüseyin Erkan Bedirhanoglu¹****Öz**

1071 Malazgirt Savaşı Türk, Dünya ve İslam Tarihi açısından sonuçları yönünden çok önemli bir savaştır. Çünkü bu savaşın kazanılmasıyla ilk olarak yaşadıkları coğrafyada birçok siyasi, ekonomik ve sosyal sorunla uğraşmak zorunda kalan Türk ve Türkmen aşiretleri için bir yurt edinme fırsatının doğmasında bu zaferin etkisi büyüktür. İslam Tarihi açısından önemi Hristiyan bir güç olan Bizans'a karşı bu zaferin kazanılmış olması, Halifelik kurumunu bir süredir yoğun baskı altına alan Şii Büveyhiler, Moğollar ve Haçlı dünyasına karşı bir koruyucu rolü uyandıracaktır. Malazgirt Savaşı'nın kazanılması ile Anadolu'ya yerleşme amaçlı girişimler artmış ve Bizans tek başına bu girişimlere cevap veremeyince Papa'dan yardım istemiş ve bu savaşın kazanılması Haçlı Seferleri için bir gerekçe teşkil etmiştir. Haçlı Seferleri bu dönemde Anadolu siyasi hayatında etkilemiş ve belki de Anadolu Selçuklu Devleti'nin batıdaki ilerleyişini tamamen durdurmuştur. Moğol İstilas ve Kösedag Savaşı(1243) da siyasal süreçte çok ciddi bir öneme sahip olup Selçuklu yıkılışını getiren bir hadise olmuştur. Diğer yandan Anadolu denince ilk akla gelen sadece Osmanlı ve Selçuklu olmamalı arka planda Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde, Ermeni, Rum, Gürcü, Moğol ve Haçlı tehlikesine karşı en az bu devletler kadar mücadele etmiş olan beyliklerin siyasi, sosyal, kültürel, mimari ve burada sayamadığımız birçok alanda Anadolu'nun inşa sürecine katkı sağlamışlardır. Makalemizde hem bu katkılardan, hem de Anadolu'da kalıcı hale gelme sürecinde yaşanan siyasal olaylardan bahsedilmiştir. Dönem tarihinde önemine binaen beylikler de kısa bilgiler vererek tanıtıma çalıştım.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Beylikler, Malazgirt, Moğol, Haçlı**Abstract**

The Battle of Manzikert in 1071 has been so important for the history of Turks, Islam World and for the world in terms of its consequences. For the Turks and Turkmens, who were dealing with political, economic and social problems in the geography they were lived in, it was a chance to have a homeland. For its importance for the Islam world, to win a victory over Cristian Byzantine provide a protection for Caliphate, which was under a heavy pressure by Shia Buyids, Mongols and Crusader world. After winning the Manzikert Battle, attempt to settle in Anatolia had increased; Byzantine could not fight with it by itself and asked for help fro the Pope, thus the victory also gave reasons for the Crusades. The Crusades had effects on political life in Anatolia, might entirely stop Anatolian Seljuk Empire expansion towards the west. Mongol Invasion and Kosedag Battle (1243) also had a grave importance in the political process over the collapse of Anatolian Seljuk Empire. In another aspect, when it comes to making Anatolia Turks homeland, it should not be recalled only Ottoman or Seljuk Empire at first place but beyliks, which fight against Armenians, Greeks, Georgians, Mongols, and Crusaders, also contributed to build Anatolia in terms of many dimensions such as political, social, cultural, architectural and so on. In this paper, we mention both this contributions and the political issues while they were settling in Anatolia. As it is important for the period, I also mention about beyliks.

Keywords: Seljuk, Principalities, Manzikert, the Mongols, the Crusaders

¹ Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, erkanbedirhanoglu1980@gmail.com

Giriş

Yapmış olduğumuz çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin ilkinde Türklerin Anadolu'ya gelişi ve burayı yurt edinmesi ile ilgili gerekçeler ve gereklilikler anlatılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümümüzde Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki siyasi hayatın şekillenmesinde rol oynayan Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası gibi olaylardan bahsedilerek bu olayların Selçuklu siyasi gelişmesine etkileri, Anadolu'da yarattığı fiziksel ve sosyal sorunlar tartışılmaya çalışılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Anadolu'da yaşanan bu tarz olayların, Moğol İstilasası-Haçlı Seferleri, yaratmış olduğu siyasi boşluk zamanlarında ortaya çıkan siyasi yapılar, beylikler, ve bu beyliklerin Anadolu'da yaşanan hadiselerde Selçuklu Devleti'ne olan destekleri ve kuruldukları bölgenin sosyal ve kültürel hayatına katkıları kısa bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır. Çoğu zaman Selçuklu ve Osmanlı gölgesinde kalan beyliklerin de en az bu devletler ölçeğinde gerek Anadolu'nun yurt edinilmesinde gerekse bu yurdun Haçlı ve Moğol tehlikesine karşı korunmasındaki etkileri de tartıştığımız önemli bir taraftır.

1. Türklerin Anadolu'ya Gelişi ve Anadolu'nun Yurt Edinilmesi

1.1. Anadolu'nun Yurt Olarak Seçilme Gerekçeleri

Türk orduları, XI. yüzyıl içinde Türklerin kaderini belirleyen iki büyük zafer kazanmışlardır. Bunlardan biri Dandanakan (1040), diğeri Malazgirt zaferidir (1071). Dandanakan zaferiyle Türklüğün önüne İslâm dünyası, Malazgirt zaferiyle de bütünüyle Anadolu açılmıştır. (Koca, 2012:17). Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Dandanakan zaferi ile İslâm dünyasında tanındı. Bu sayede İslâm ülkelerine Türkmen (Oğuz) akınları başladı. Daha sonra 1048'de yapılan Pâsinler (Hasan-kale) savaşıyla da Anadolu'ya Türk akınları başladı. Ancak bu akınlar keşif amaçlı yapılmıştır. Bu zaferler sayesinde göçebe Türklere yaşayabilecekleri, hayvanlarını otatabilecekleri ve geçimlerini sağlayabilecekleri yeni yurtlar bulunmuş oldu. Çünkü Orta Asya'dan gelen hayvancılık, konar-göçerlik, faaliyeti halen devam etmekte ve bu faaliyetin sürdürülebilmesi için uygun fiziki ve iklim koşulları aranmaktadır. Zaman zaman Anadolu'ya gelen Türkmen kitleleri de, Selçuklu sultanları tarafından genellikle sınır boylarına yerleştirilerek hem onlara yeni yurtlar bulundu hem de sınırlar güvenlik altına alınmış oldu. Bu Türklerin, nüfus bakımından bütün köy ve kasabaları imar etmeleri gerekiyordu. İskân politikasının bir örneği olarak gerçekleştirilen bu yerleştirme politikası sonucu sınır güvenliği sağlanmış ve yerleşilen bölgelerde Türkleşme ve İslamlaşma süreçleri hızlanmaktaydı. Aynı zamanda yaşanan iç karışıklıklardan dolayı Anadolu'da önemi azalan ticari ve sosyal hayat ile birlikte can ve mal güvenliğinin tekrar tesis edilmesi de sağlanmış oldu. Anadolu, bu dönemde yaşadığı nüfus hareketi ile bir yandan canlılık kazanırken bir yandan da hızlı bir şekilde gerçekleşen imar faaliyetlerine sahne olmuştur (Kafalı, 2013:31).

Alparslan'ın tahta geçtiği sırada amcasının oğlu Elbasan ile aralarında anlaşmazlık oldu. Alparslan'ın önünden kaçan ve Afşin tarafından takip edilen Elbasan büyük bir yabgulu Türkmen kitle ile Anadolu'ya girdi(Turan, 2012:176). Bizans'a sığınan Elbasan Türk komutan Afşin tarafından istendi. Ancak Bizans imparatoru bu isteği kabul etmedi. Bunun üzerine Afşin geri dönerek birçok Bizans kalesini ele geçirdi. Bu sırada imparator Romanos Diogenes Suriye seferindeydi. Suriye seferinden sonra durumun daha da kötüleştiğini gören imparator Romanos Diogenes, 1070- 1071 kışında sayıca kalabalık bir ordu hazırladı. Onun öncelikli hedefi kendisi için büyük bir soruna dönüşen Türkleri Anadolu'dan atmak ve dolaylı olarak da halifenin en önemli koruyucusundan da kurtulmak maksadıyla Bizans tarihinin o güne kadar görmüş olduğu en güçlü ordularından birini meydana getirmiştir(Turan, 2012:177). Alparslan ile Malazgirt Ovasında yapılan bu savaşta Bizans ordusu büyük bir uğratıldı. Bu zafer sonucunda en bilinen şekliyle Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış, yani Türkleri Anadolu'da durdurabilecek tek güç olan Bizans bu gücünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu savaş ile ilgili tartışma konularından biri de Süleyman Şah'ın bu savaştaki konumuydu. Bazı kaynaklar

Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah Alparslan tarafından Anadolu'nun fethi için görevlendirilen komutandı (Sevim ve Merçil, 1995: 422). Başka kaynaklar ise Alparslan'ın Anadolu için görevlendirdiği Türk komutanlar arasında Süleyman Şah'ın olmadığını söyler(Turan, 2012:176-177). Ancak Süleyman Şah'ın Alparslan tarafından bu savaşta görevlendirildiğini biz şuradan anlayabiliriz, Süleyman Şah'ın İznik'i fethi sonrası Melikşah'ın kendisine "Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarı" fermanı (menşûr) Bağdat Halifesi Kaam Bi-emrillah da hil'at ve ferman ile birlikte Nâsiruddevle,² Ebulfevâris,³ Rüknüddin⁴ unvan ve lakaplarını göndermişlerdir (Sevim ve Merçil, 1995:422). Bu unvan ve menşûr gösteriyor ki Süleyman Şah Anadolu fethinde görevlendirilen ve bu başarıdaki etkisi görülen bir komutandır. Süleyman Şah 1077'de Konya'yı ele geçirdi, Anadolu'da hızla ilerledi. 1080'de İznik'i fethederek merkezini oraya taşıdı. Böylece, sayıları çeşitli kaynaklara farklılık gösteren kalabalık Oğuz Türkmenleri, Anadolu'ya kesin olarak geliyor ve Bizans sınırındaki uç bölgelere yerleşiyorlardı. 1080, aynı zamanda Anadolu Selçuklu Devletinin kuruluş tarihi olarak kabul edilir(Sözen vd., 2007:122). Süleyman Şah'ın Türkmenleri ele geçirilen yerlere yerleştirmesinin en önemli gayesi, bu bölgelerde kalıcılığı sağlamak olmuştur.

Bu Bizans ve batı sınırına yerleştirilen Türkmen grupları, daha alınamamış olan Bizans toprakları için bir tehdit oluşturmakla birlikte, Türkleştirmenin zeminini ve şartlarını da oluşturmuş olmaktadır (Koca, 2012:18). Selçuklu hükümdarı göçebe Türkmen boylarının kendi aralarında yaşadıkları sorunları biliyor ve iskân politikasını bu duruma uygun bir biçimde gerçekleştiriyordu. Bu iskân politikasının uygulandığı Türkmen aşiret ve boyları, devlet otoritesi altına girmeyi kabul etmeyen ve kontrol altında tutulması zor olan dağlık bölgelerdeki boylara karşı denge unsuru olarak kullanıyorlar ya da uç bölgelere göndererek Ermeni, Gürcü ve Bizans topraklarında yağma yapmalarına müsaade ediyorlardı(Gündüz, 2010:18). Uygulanan bu politikanın en başarılı örneği Osmanlı Devleti tarafından, özellikle I. Murad döneminde görülmüştür. Özellikle Balkanlarda yeni fethedilen topraklara yerleştirilen konar-göçer Türkmenler fetihleri hızlandırmış, Türkleşme ve İslamlaşma sürecine katkı sağlamış ve uzun bir süre bu bölgelerin Osmanlı'nın elinde kalmasında etkili olmuşlardır.

Yukarıda değindiğimiz politika doğrultusunda Anadolu'nun Türkler tarafından ele geçirilmek istenmesinin konar-göçer Türkmen aşiretlerine yurt bulmak, hayvanları ve kendileri için yaşam alanları temin etmek yanında en önemli amacın cihat etmek olduğunu da söylemek yerinde bir tespit olacaktır (Atçeken ve Bedirhan, 2007:261).

1.2. Malazgirt (1071) Sonrası Anadolu'nun Siyasi Hayatına Etki Eden Olaylar

1.2.1. Haçlı Seferleri

Haçlı Seferlerinin başlaması ve Birinci Haçlı Seferi ordularının 1097 yılı ilkbaharında Anadolu'ya gelişiyle, 1071 Malazgirt zaferini takip eden yıllarda hızla gelişen ve Anadolu topraklarındaki Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya yerleşmesi büyük tehlike ile karşı karşıya kaldı (Demirkent, 2007:261). Malazgirt Savaşı'nı kaybeden Bizans yaşadığı iç karışıklıklar ve ordusunun güçsüzlüğü nedeniyle savaş sonrası devam eden Türk ilerleyişini durduramadığı için Papadan yardım istedi. Bizans'a yardım etmek amacıyla gerçekleşen Haçlı Seferleri, Türklerin Anadolu'da uzun yıllardır uygulamakta oldukları iskân politikasını önemli ölçüde sekteye uğratmıştı. Türkiye Selçukluları, kelimenin tam anlamıyla bu seferlere hazırlıksız yakalanmıştı. Bu nedenle Türkiye Selçukluları, bu seferlerin ilki neticesinde başkentleri olan İznik'i Haçlıların yardımıyla Bizans'a bırakmak zorunda kalmıştı.

Bu Haçlı seferi nedeniyle Türkiye Selçuklularının büyük ölçüde

² Devletin Dini yardımcısı.

³ Ordu ve Süvari babası.

⁴ Dinin direği.

zayıflamasından faydalanan Bizans, bütün Adalar denizi kıyılarına hâkim oldukları gibi Karadeniz'in bazı kıyı bölgelerini de ele geçirmekte zorlanmadılar. Ayrıca Çukurova'da Haçlıların elinde bulunan bazı kent ve kaleleri de sahip ele geçirmişlerdi (Sevim ve Merçil, 1995:431). Bu yerlerin Bizans'a verilme sebebi Haçlı ve Bizans arasında yapılan bir anlaşmaya dayanmaktadır. Türkler, bu Haçlı seferinden dolayı Batı Anadolu'daki hâkimiyetlerini büyük ölçüde kaybedip Orta Anadolu'ya çekilmeye başlamışlardır. İlk üç Haçlı seferi sırasında, Anadolu Selçukluları sürekli bu seferler ile dolaylı veya doğrudan uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple fethedilen topraklarda yapılması düşünülen imar hareketleri bir süreliğine akamete uğramıştır (Kafalı, 2013:39).

Haçlı seferlerinin gerçekleştiği sırada Türkiye Selçuklularının başında Kılıç Arslan vardı ve Kılıç Arslan'ın hâkimiyeti başlangıçta sadece İznik ve civarı ile sınırlıydı. Çünkü Ebu'l-Kasım dönemi birçok şehir ve İzmit Körfezi kıyıları Bizans tarafından geri alınmıştı. Bu dönemde Anadolu'daki siyasi tablo şu şekildedir; İzmir bölgesine Çaka Beyliği hâkimdi. Sivas, Amasya ve Niksar Danişmendli beyliğinin elindeydi. Ereğli, Aksaray ve civarı Hasan Bey adında bir komutan hüküm sürüyordu. Erzincan ve civarı Mengücek, Erzurum ve çevresi Saltuklular'ın hâkimiyeti altındaydı. Elbistan ve Maraş bölgesinde Buldacı Bey, Harput ve çevresinde de Çubuk Bey tarafından kurulmuş olan Türk beylikleri vardı (Demirkent, 2007:271). Bu beyliklerin farklı bölgelerde kendi hâkimiyet alanlarını kurmuş olmaları Anadolu'da Türk beylikleri arasında siyasi birliğin olmadığı en önemli göstergesidir. Bu durumun oluşmasında özellikle Anadolu'nun fethi sırasında ele geçirilen bölgenin fethedilen komutana verilmesi, en önemli etkidir. Bu uygulama başlangıçta fetihleri hızlandırmış olsa da Anadolu'da siyasi istikrara zarar veren sonuçları da olmuştur. Ancak Anadolu'da yaşanan bu siyasi istikrarsızlığı sadece bu nedene bağlamak da doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Anadolu Selçuklu Devletini önemli ölçüde etkileyen Haçlı seferlerinin sona ermesinden sonra başkent İznik'in de Bizans'ın eline geçmesiyle Kılıç Arslan, Konya'yı başkent yapmış ve Türkleri Orta Anadolu'da toplamaya başlamıştı (Sevim ve Merçil, 1995:431). Orta Anadolu'da kısa sürede hâkimiyetini yeniden tesis eden Kılıç Arslan, bundan sonra gerçekleşecek Haçlı seferlerini daha az zararlı atlatmıştır. Burada söylenmesi gereken diğer önemli bir husus şudur ki; kendi aralarında siyasi birliğin olmadığını söylediğimiz bu ilk dönem beylikleri (Malazgirt Savaşı sonrası kurulmuş olan) Haçlı seferleri sırasında gerek buldukları bölgelerin savunulmasında gerekse Anadolu Selçuklu Devleti'ne doğrudan yardım yoluyla karşı koymaya çalışmışlardır.

Sultan Kılıçarslan, Danişmendli Gümüştekin Ahmet Gazi'nin Haçlıları Malatya yöresinde mağlup etmesi (1101) sonucu harekete geçen Haçlı ordusunu İznik - Eskişehir arasında iyice zayıflattıktan sonra, Ahmet Gazi ile beraber Amasya yöresine gelen Haçlı ordusunu ağır bir şekilde mağlup etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995:431). Böylece Türkler kendilerine olan güvenlerini yeniden kazanmışlardır. Ancak kazandıkları başarının tadını çıkaramadan ikinci bir Haçlı ordusunun Anadolu'ya ulaştığı haberini aldılar. İlk Haçlılar olan Lombardların izlediği yoldan Ankara'ya vardıklarını ve güneye yönelerek Kulu, Cihanbeyli, Konya üzerinden Bizans'a ait olan Akdeniz kıyılarına girmeye çalışıyorlardı. Kılıç Arslan ve Danişmendli Gümüştekin, kuvvetlerinin bir kısmı ile derhal Haçlı ordusunun üzerine yönelerek Konya'ya varmadan onları epeyce zayıflatmışlardı. 1101 yılında Haçlılara karşı kazanılan bu başarı da henüz noktalanmış değildi. Çünkü Türkler, Fransızlardan teşkil edilen bu orduyla mücadele ederken, bu defa Fransız ve Almanlardan meydana gelen üçüncü ve daha büyük bir ordunun Anadolu topraklarına gelmekte olduğunu haber aldılar. Kılıç Arslan aynen Lombardların ordusuna karşı uyguladığı zayıflatma yöntemini uygulayarak onları da püskürttü (Demirkent, 2007:275-276). Bu art arda meydana gelen Haçlı seferleri, Türklerin Anadolu'da yerleşmesi sürecini yavaşlatmış, birçok farklı bölgede, dinden ve mezhepten sayısız insanın ölümüne yol açmıştır. Anadolu'da dağınık halde yaşayan beyliklerin ve Müslümanların birlikte Haçlı seferlerine karşı birlikte hareket

etmelerini de sağlamıştır. Haçlı Seferleri sonucu bölgelerde kurulan kontlukları şu şekilde sıralayabiliriz; Kudüs Krallığı (1099-1187), Godefori de Bouillon tarafından kurulmuş, Eyyubiler tarafından yıkılmışlardır. Urfa Kontluğu (1098-1146), Baudouin tarafından kurulmuş, Zengiler tarafından yıkılmışlardır. Antakya Prensiğini (1098-1268), Bohemund kurmuş, Memlükler son vermişlerdir. Trablus Kontluğu (1102-1288), Sait Guilles tarafından kurulmuş, Memlüklerce yıkılmışlardır (Atçeken ve Bedirhan, 2007:136). Bu dönemde Haçlı seferlerine karşı başarılı mücedeleler gerçekleştiren büyük devletlerden bir tanesi de İmameddin Zengi'nin başında bulunduğu Zengi Devleti'dir. Selahaddin'in başında bulunduğu Eyyubi Devleti ise III.Haçlı Seferi sırasında Haçlılarla yapmış oldukları Hittin Savaşını(1187) kazanarak Kudüs'ü Haçlılardan geri almışlardır(Maalouf, 2011:126-183).

Usame b. Munkiz, Mahmud'tan sonra Şam'a hâkim olan Unar'a yakın olan biridir. Usame, Şam'ın en önde gelen Frenk işleri uzmanıdır. Usame ismindeki bu emir, Kudüs'te Frenkler döneminde yapılan törenler ve gündelik yaşam hakkında bilgi verir. Usame şöyle anlatır;" Kudüs'ü ziyarete Mescidü'l- Aksaya gittim. Mescidü'l- Aksa'nın bir bölümü Frenkler tarafından kilise olarak kullanılmaktaydı. Tapınak Şövalyeleri buranın bir bölümünü ona namaz kılmak için ayırmışlardı. Tam namaza başlamışken bir Frenk üzerine atlayıp yönünü doğuya döndürmüştü ve "ibadet böyle yapılır", demiş. Yine buna benzer başka bir olay daha var ki Frenklerin bilgisizliğini ve kabalığını tüm çıplaklığı ile ortaya koyar. 12. Yüzyılda Frenkler, kültür ve medeniyet bakımından Araplardan çok gerideydi. Araplar tarafından tedavileri yapılmak üzere gönderilen doktoru dinlemeyip kendi Frenk doktorlarına tedavi olup ölümlere sebep olmuşlardır (Maalouf, 2011:128). Yadsınmayacak olan gerçek şudur ki Haçlı seferleri ile başlayan doğu-batı kültürel etkileşimi ile İslam medeniyeti batı medeniyetini büyük ölçüde etkilemiş ve bugünkü Avrupa medeniyetinin oluşmasında çok ciddi katkılar sağlamıştır. 1144'te Doğu'nun Frenk devletlerinin en eskisi olan Urfa Kontluğu İmameddin Zengi tarafından alınmıştır. Irak ve Suriye emri Atabeg İmameddin Zengi Urfa'yı geri alınca Araplar ve İslam dünyası büyük bir sevinç ve coşkuya kapılmışlardır (Maalouf, 2011:130). 1187'de yapılan Hittin Savaşı ile Selahaddin Frenkleri mağlup eder, Kudüs'ü Hz. Ömer gibi kılıç zoru olmadan almak ister ve öyle de olur (Maalouf, 2011:183). Frenkler tarafından ele geçirilmiş olan yerler geri alınır ve Müslümanların ibadetlerini yapabilecekleri şekle uygun tanzim edilir.

1.2.2. Moğol İstilas

Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın ölümünden (1237) sonra, veraset geleneğinden dolayı daha önceki Türk devletlerinde yaşandığını bildiğimiz kardeşler arası iktidar mücadelesi Keykubad'ın büyük oğlu Gıyâseddin ve veliaht İzzeddin arasında büyük bir taht mücadelesi yaşandı (Merçil, 1991:138). Bu olayların yanında, zayıf ve yeteneksiz bir hükümdar olan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in yaptığı yanlış işbirlikleri, devletin idari sisteminin güç kaybetmesine neden olmuştur. Nihayetinde devletin zayıflamasının bir sonucu olarak da uygulamış olduğu halk üzerinde ağırlığı hissedilen baskıcı politikalar da çok büyük bir Türkmen boyları arasında Babailer isyanını desteklemelerine sebep olmuştur (Merçil, 1991:138). Bu karışıklıklar ortamında Moğollar ortaya çıkmış ve devletin yaşadığı karışıklıkları fırsat bilerek harekete geçmişlerdir. Yağmacı özellikleri ile nam salan Moğollar bu süre içerisinde bu özelliklerini Anadolu'da etkili bir şekilde kullanmış ve o güne kadar meydana gelen kazanımları tarumar etmekle kalmamış ve Anadolu'yu terk ettikten sonra da uzun süre birçok sorunun en önemli sebebini oluşturmuşlardır.

Babailer⁵ isyanından sonra meydana gelen Moğol istila hareketleri de, Türkmenlerin uç bölgelere doğru ilerlemesinde en önemli etkenlerden biridir. Ahi ve Türkmenlerin ortadan kaldırılması, mallarına el konulması, ağır vergiler

⁵ Ekonomik nedenlerden dolayı halk tarafından çıkarılan ayaklanmadır. Daha geniş bilgi için bkz. Orhan Avcı ve diğerleri, "Selçuklular'dan Bugüne", Ahmet Nezih Turan(Ed.) *Tarih El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2006.

yüklenmesi, tekkelerine el konulması onları zor duruma sokmuş çareyi uçlara doğru kaçmakta bulmuşlardır(Turan, 2011:185). Ünlü tarihçi İbnü'l-Esir, Moğol istilâsını yazmak için zorlandığını belirttiikten sonra, düşmanla karşılaşmamış olsa da kendisine anlatılan, aktarılan ve çeşitli yollarla ulaşan bilgilerden yola çıkarak yaşananları kaydetmeye çalışır. Katlanılması zor olayların yaşandığını, bu olayları yazmanın bir insan ve Müslüman için çok zor olduğunu ifade eder. Hatta bunları duymaktansa hiç dünyaya gelmemiş olmayı, unutulup gitmeyi temenni eder. Ona göre dünya yaratıldığından beri insanoğlunun şahit olduğu böylesine bir katliam yaşanmamıştır (Özdemir, 2010:29).

Anadolu Seçuklu Devleti açısından çöküş sürecine girmesinde, birçok neden sayılabileceği gibi Köseadağ Savaşı'nda (1243) Moğollar karşısında yaşadığı mağlubiyet büyük ölçüde etkili olmuş ve bu olaydan sonra Anadolu İlhanlı hâkimiyetine girmiştir (Merçil, 1991:138). 1308'de, Selçukluların güç kaybettiği Anadolu'da şu siyasi yapılar dikkat çekmektedir. Doğrudan İlhanlılara bağlı bölgeler, İlhanlıların hâkimiyeti altındaki Trabzon İmparatorluğu ile Kilikya Ermeni Krallığı, Memlûkler'in hâkimiyeti altındaki bölgeler, Bizans'ın elindeki bölgeler ve Latinlerin himayesi altındaki siteler (Öztuna, 1977:5). Mali kaynakların azalması, görevlerin kötüye kullanılması ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle çöküşe geçen Anadolu Selçuklu Devleti eski ihtişamlı zamanlarına dönemedi (Merçil, 1991:138). Bu durum daha toparlanmamış olan Anadolu'nun siyasi yapısını tekrar parçalamıştır.1243 Köseadağ Savaşı sonrası kurulan birçok beylik ve bu beyliklerin bağımsız hareket etmeleri ve Moğollara bağlı olarak yaşamaları, mali sıkıntılar ve isyanlar Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırıyordu.

Artık Selçukluların içişleri ve ordusu Moğolların denetimindeydi. Devlet bağımlı bir duruma düşmüştü. 1303'e kadar sürecek bu yeni dönemde Selçuklu adı yaşamakla birlikte, yönetim Moğol vali ve komutanlarının elinde kalacaktı (Sözen vd., 2007:134). Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'da yeni beylikler kurulmuş, daha önce kurulmuş olan beylikler güçlenmiş ve Anadolu için ikinci "Beylikler Dönemi" başlamıştır (Sözen vd., 2007:134).

1300'lere doğru gelindiğinde Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti büyük oranda güç kaybetmiş ve Anadolu'da meydana gelen otorite boşluğunu değerlendiren Türkmen Beyleri, Anadolu Selçuklularının zayıflamasını fırsat bilerek bağımsız beyliklerini kurmuşlardır. Bu beyliklerin çoğu Bizans sınırına yakın uçlarda ve kıyı bölgelerde kurulmuşlardı. Selçuklu ve Moğol hâkimiyetinin Orta Anadolu'da daha güçlü hissedilmesinden dolayı bu bölgelerde bağımsızlık hareketleri daha az görülmüştür (Merçil, 1991:138). Bu beylikler birbirinden bağımsız faaliyet göstermiş olup merkezi bir yönetim altında birleşmemiş olsalar da Anadolu'da çok önemli faaliyetlerde bulunmuşlar, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasına büyük katkıda bulunmuşlardır.

2.Beylikler Dönemi Anadolu'da Durum

2.1.Anadolu'nun Batısındaki Durum

Batı uçlarında en büyük fetih hareketi, Germiyanogulları tarafından gerçekleştirilmiştir. Germiyanogulları, emirlerindeki Aydınogulları, Saruhanogulları, Karesiogulları ve Menteseogulları beyleri aracılığıyla Ege ve Marmara bölgesinin tamamını, Akdeniz bölgesinin de bir kısmını denizlere kadar açarak, Batı Anadolu'nun fethini ve Türkleşmesini büyük ölçüde tamamlamışlardır (Koca, 2012:26). Bunların en güçlüsü, Kütahya'yı başkent edinen ve Sakarya'dan Antalya'ya uzanan geniş topraklarda hüküm süren Germiyanogulları Beyliği'di (1300- 1429) (Sözen vd., 2007:156). İlk kez Babailer ayaklanması sırasında Malatya civarında görülen Germiyan boyu, bu ismi görüldüğü bölgedeki bir yer isminden almıştır (Koca, 2012:119). Ataları Malatya Subaşı olan Alişiroğlu Muzafferüddin'dir.Bu sebeple Germiyan aşireti Alişiroğulları adıyla da bilinmektedir (Başar, 2016:203-230).

Germiyanogulları beyliği İlhanlı hâkimiyetinin Anadolu'da yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemde kurulmuştur.1314 yılında Olcaytu Han'ın veziri Emir Çoban,

güçlü bir kuvvetle Anadolu'ya gelerek buradaki beylikleri hâkimiyet altına almak istemiş, Karamanoğulları dışındaki beyler Karanbük kışlağında İlhanlı komutanının huzuruna çıkararak itaatini bildirirken bu beyler arasında Germiyanlı Alişiroğulları ve Germiyanogullarına bağlı beyler de vardı (Başar, 2016:205). XIII. yüzyılın ikinci yarısında Malatya'dan çıkıp batı uçlarından Kütahya ve Afyonkarahisar çevresine yerleşmişlerdir. Yakup Bey hâkimiyeti altında bulunan Aydın, Menteşe, Saruhan beyleri ile birlikte, Moğollar ile herhangi bir çatışmaya girmeksizin batıdaki fetihlere ağırlık vermiş ve XIV.yüzyılın başlarında Anadolu'nun en güçlü beyliklerinden biri olmuştur. Osmanlılar açısından da bakıldığı zaman kendi iç büyümesini gerçekleştirmek amacıyla beylikler ve diğer siyasi güçlerle ilk etapta mücadele yolunu seçmemiştir. Bu sırada beyliğin sınırları, Kütahya şehriden güneyde Göller Bölgesine, batıda Alaşehir'e ve Denizli'nin ilerisine kadar ulaşıyordu. Aydın, Menteşe ve Saruhan beylerinin hepsi, Yakup beyin emrinde bulunuyordu (Koca, 2012:122-123). Güçlü beylerin başa gelmesiyle sürekli sınırları genişleyen bu beylik Anadolu'da birçok faaliyette bulunmuştur. Ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı önemli avantajlar elde etmiştir. Çevresindeki beylikleri de hâkimiyeti altında bulundurmıştır. Buna en büyük örnek; Kütahya ve Afyonkarahisar çevresinde Selçuklu vezirlerinden Sahip Ataoğulları'dır. Sahip Ataoğulları ile Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş'un ortadan kaldırılmaları, bölgede Germiyan beyliğini öne çıkardı. Daha da önemlisi, Batı uçlarının sol kol beylerbeyliği Germiyanogulları beyliğinin eline geçti (Koca, 2012:121).

Aydınogulları Beyliğinin kurucusu olan Aydınoglu Mehmet Bey, bu sırada Germiyanogulları Beyliğinin ordu komutanı (subaşı) idi (Daş, 2016:165). O da tıpkı diğer beylikler gibi Bizans'ın elinde bulunan Batı Anadolu topraklarının fethine girişmişti. Menteşe Beyin damadı Sasa Bey, Tire, Efes, Selçuk ve Birgi gibi bölgenin en önemli şehirlerini birer birer ele geçirdi (Daş, 2016:165). 1310'da İzmir'in iç kesimlerini, 1328'de de sahil şeridini ele geçirmiştir. Bu beylik kurulmuş olduğu fiziki coğrafya şartlarından ötürü savunma ve fetih hareketleri ile ticaret sahası ve deniz ticaret yolunun her türlü tehlikeye karşı korunması için güçlü bir donanmaya ve denizcilik tecrübe ve stratejisine ihtiyaç duymuştur (Koca, 2012:143). Umur Bey babası Mehmed Bey'in dış politikada takip ettiği gibi Bizans ile dostça ilişkiler kurmuş, adalardaki isyanların bastırılmasında Bizans'a yardımcı olmuş ve bu yardım karşılığında Bizans Sakız adasını Aydınogulları Beyliği'ne bırakmıştır (Daş, 2016:167). Umur Bey, döneminde Yunanistan ve Mora'ya deniz seferleri, Ege adalarına akınlar yaptı. Latinlerin papadan yardım istemesi sonucu papanın haçlı donanması İzmir'i ele geçirdi (1344) (Mondadori, 1978:169).

Bir diğer önemli beylik Menteşeoğulları'dır. Milas, Muğla ve çevresinde teşekkül etmiştir. Menteşeoğulları Ege Denizi ve Rodos çevresinde göstermiş oldukları göstermiş oldukları faaliyetler neticesinde sık sık Kıbrıs Krallığı ve Venedikliler ile karşı karşıya gelmişlerdir (Merçil, 1991:138). Öteki beylikler gibi o da önce Selçuklulara sonra İlhanlılara bağlı yaşamışlar Mesud Bey döneminden itibaren (1282- 1318) bağımsız yaşamaya başlamışlardır (Mondadori, 1978:171).

XIII.yüzyıl sonları ile XIV.yüzyıl başlarında ataları olan Danişmendliler tarafından Balıkesir ve Çanakkale çevresinde ,XIII.yüzyıl sonlarında bu aileden uç beyi olan Kalem Bey ve oğlu Karasi Bey'in giriştikleri mücadeleler sonucunda ele geçirdikleri Balıkesir'i merkez yaparak beyliklerini kurmuş (Merçil, 2013:274). Balıkesir ve Bergama fatihi Karesi Bey'in büyük önemi, Kuzeybatı Anadolu'nun Türkleşmesindeki çabalarıdır. Selçuklu, İlhanlı, Osmanlı devletlerine bağlı olarak yaşayan beylik, Karesi Bey ölünce (1328) Balıkesir ve Bergama beylikleri halinde iki beylik ortaya çıkmıştır (Mondadori, 1978:171).

Eşrefoğulları, XIII. Yüzyılın ikinci yarısında Beyşehir ve Seydişehir taraflarında kurulmuştur (Merçil, 2013:264). Kurucusu Süleyman Bey, Anadolu Selçuklularının uç beylerindendi. Bu beylik sınırlarını Kuzey'e doğru genişletme girişimlerinde bulunsa da Moğol valisi Timurtaş, bu beyliğe son vermiştir (Merçil, 1991:138). Önce Selçuklulara sonra Memlûklere bağlı olmuştur (Mondadori, 1978:170). Yapılan araştırmalar da gösteriyor ki bu beylikler Moğol istilası sonrası

teker teker Anadolu Selçuklu hâkimiyetinden ayrılmış ve yine Moğol baskıları nedeniyle Batı uçlardaki topraklara yerleşmişlerdir. Çünkü bu dönem Bizans zayıf durumdaydı, bu da Beyliklerin bu topraklarda kolaylıkla ilerlemelerini sağlamıştır. Bu bölgede kurulan beylikler genel itibariyle ticaretle uğraşmışlar, bunda kıyı bölgelerinde kurulmuş olmalarının etkisi büyüktür. Yerleşme bölgelerinin fiziki özellikleri medeniyetlerin şekillenmesinde büyük etkiye sahiptir.

2.2. Karadeniz Çevresinde Durum

Kuzeybatı Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, XI.yüzyılın sonlarında gerçekleşmiş olup burada Malazgirt sonrası kurulan beyliklerden en önemlileri Çobanoğulları ve Candaroğullarıdır (Sevim ve Yücel, 1989:223). İbn Bîbî'deki kayıtlara bakıldığı zaman Paflagonya bölgesini ele geçiren Çoban ailesine Selçuklular Bizans'a karşı göstermiş oldukları başarılarından dolayı Kastamonu ve çevresini vermiştir (Sevim ve Yücel, 1989:225). Beylik Kastamonu'da uç beyi olarak bulunan, Oğuzların Kayı boyuna mensup Hüsameddin Çoban tarafından kurulmuştur. Daha sonra yerini Candaroğulları 'na bırakmıştır. Candaroğulları Beyliği aynı zamanda hanedana mensup bir kişiye nispetle İsfendiyaroğulları adıyla da bilinir. Karadeniz bölgesinde hüküm süren bir başka beylik de Pervaneoğulları'dır. Pervane Muñüddin Süleyman'ın öldürülmesinden sonra oğlu Mehmed Sinop'ta Pervaneoğulları adıyla bağımsız bir devlet kurmuştur (Merçil, 1991:139).

Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünün ardından İlhanlı Devleti dağılma sürecine girmiş ve çok kısa sürede parçalanmıştı. İlhanlıların yıkılmasından sonra kısa ömürlü sayılabilecek bir takım devletler ortaya çıkmıştı. İşte bunlardan biri de Eratna'nın kurmuş olduğu devlettir. Ancak bir istisna ile bu devlet yarım asır yaşamıştır. Uzunca bir süre, başlangıçta bu konu üzerine araştırma yapanlar, Eratna devletinin kurucusu Eratna kelimesinin menşei konusunda tereddütte kalmışlardır. Nitekim İlhanlı hükümdarı Olcaytu zamanındaki ileri gelen beylere ait, Kâşânlı Ebu'l-Kasım Abdullah'ın Tarih- i Ulcaytu adlı eserindeki cetvelinde Eratna'nın menşei meselesine açıklık getiren son derece kıymetli bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayda göre de Eratna tartışmasız Uygur Türküdür (Yaşar, 1991:4-5). Kemal Göde'de Eratna isminin Orta Asya kökenli olup Moğolca ve Uygurca'ya dayandığını, "kıymetli, iri inci" anlamlarına geldiğini yazmaktadır (Göde, 1994:19). Türkmen akınları Memlük - Eratna ilişkilerini daha da bozmuştu. Nitekim Arap kaynaklarındaki bilgiler, 1340'larda Memlük Sultanının, Eratna'nın tabiiyet şartlarını bozduğundan şikâyetçi olduğunu göstermektedir. Çünkü bu dönemde Eratna, Orta Anadolu'daki siyasi iktidarını kurabilmek için bağıllığını bildirmişti (Yücel, 1991:8-10).

Emir Eratna, İlhanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Anadolu'da kendi bağımsız devletini kurma çabası içerisine girmiş ve bu amaçla Sivas'ta beyliğini kurmak için stratejik çabalar içerisine girmiştir (Göde, 1994:35). Eratnalılar Devletini kuran Emir Eratna Sultan unvanı ile birlikte "Alâeddin, Reşideddîn, Seyfeddîn" gibi Selçuklu hükümdarlarının kullanmış oldukları unvanları kullanmışlardır (Göde, 1994:62). Bu durum devletin de Selçuklular gibi yönetim anlamında İran geleneğinden etkilendiğini düşündürebilir. Emir Eratna Aksaray, Bayburt, Gümüşhane, Çorum, Develi, Karahisar, Canik, Zile, Ürgüp, Şarkikarahisar, Harput, Merzifon, Niksar, Samsun, Sinop ,Erzurum, Divriği, Kırşehir, Darende ,Konya ve Kırşehir ile bu şehirler bağlı olan yerler Eratna hakimiyeti altına alınmıştır (Göde, 1994:68). Diğer beylikler yanında çokça zikredilmeyen Eratnalılar'ın da kendi dönemlerinde nazar-ı dikkati çekecek veya çekmeyi hak edecek düzeyde hâkimiyet alanına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eratna beyliğinin zayıflaması ile birlikte kendisine yönelen saldırılara karşı, daha önce Kayseri kadılığı yapmış olan, Kadı Burhaneddin Kadı Burhaneddin karşı koymuş ve bunun sonucunda Eratna sultanı tarafından vezirliğe getirilmiş ve daha sonra Sivas'ta bağımsızlığını ilan etmiştir (Merçil, 2013:268). Kadı Burhaneddin döneminde çevre beylik ve devletler, Timur, Akkoyunlu, Osmanlı vb. ile ilişkiler kurulmuş ve Osmanlı beyliği ile Kadı Burhaneddin arasında yapılan bir savaşı Kadı Burhaneddin kazanmıştır (Merçil,

2013:269). Bu beylik daha sonra Bafra ve Samsun'u ele geçirmiş, ayrıca Kırım sahillerine seferler yapmış ve Karadeniz'de Cenevizlilerle savaşmıştır (Merçil, 1991:139). Orta Karadeniz'de kurulan Taceddinoğulları beyliğine adını vermiş olan Taceddin Bey'in de Selçuklu soyundan olduğu düşünülmektedir (Kofoglu, 2016:427). Taceddin Bey''Canikli'' ve ''Caniti'' sıfatıyla da tanınmakta olup, Niksar beylik merkezi olmak üzere Kelkit, Samsun Ordu, Trabzon, Giresun civarlarında da hakimiyet kurmuş olduğu zamanlar bulunmaktadır (Kofoglu, 2016:428).

2.3. Orta Anadolu'nun Durumu

Oğuzların Afşar boyundan olan Karaman oymağı da diğer Türkmen boylarında olduğu I. Alâeddin Keykubad tarafından Bizans uç sınırında yer alan Ermenek ve çevresine yerleştirilmiştir (1228) (Sevim ve Yücel, 1989: 310). Karamanoğulları'nın bilinen ilk beyi Nure Sofu olup, onun döneminde Türkmen aşiretlerle birlikte Hristiyanlar ile mücadele edilmiş ve ganimet kazanılmıştır (Başkan, 2016:270). Zaten bu beyliğin Osmanlı beyliği ile olan ilişkilerinde ve mücadelelerinde kendilerini Anadolu Selçuklu Devleti'nin varisi olarak görmeleri büyük oranda belirleyici olmuştur. Bu durumdan dolayı Anadolu Selçuklu tahtı ve topraklarında hak iddia etmiştir. Bunun içinde Menteşeoğulları ve Eşrefoğulları ile ittifak kurup, II. İzzeddin Keykavus'un oğlu, Cimri lakaplı, Gıyaseddin Siyavuş ile birlikte Selçuklu tahtına oturmak için Konya'ya doğru yürümüş ve Siyavuş'u Selçuklu tahtına oturtup kendi adına hutbe okutmuştur (Başkan, 2016:271).

Karamanoğulları'nın güney komşusu olan Dulkadiroğullar'ın 1339'da kurduğu beylik önce Elbistan'ı ardından Maraş'ı merkez edindi (Sözen vd., 2007:152). Kurucusu Zeynüddin Karaca'dır (Koca, 2012:249). Osmanlılarla çok sıkı siyasal ve aile ilişkileri vardı (Mondadori, 1978:170). Aynı boydan gelen ve 1353'te beylik kuran Ramazanoğulları, Adana bölgesinde hüküm sürmüştür (Sözen vd., 2007:152). Kurucusu Ramazan Bey'dir (Koca, 2012:271). 1512'de Osmanlı devletinin bir sancak beyliğine dönüştü (Mondadori, 1978:172).

2.4. Anadolu'nun Doğusunda Durum

Türklerden önce, hem İranlılar (Persler, Sâsânîler) hem de Müslüman Araplar, Anadolu'nun büyük kısmını ele geçirmişlerdi. Hatta bu bölgeyi, uzun sayılabilecek bir süre de ellerinde tutmuşlardı. Fakat onların bu hâkimiyetleri, Anadolu'nun ne etnik yapısı ve ne de kültür yapısı üzerinde hiçbir değişiklik yapmamıştır. Sonunda Anadolu, bu devletlerden tekrar Bizans'ın eline geçmiştir. Hâlbuki Anadolu'daki Türk fetih hareketi, en başından beri kalıcı bir karakter taşımıştır. Daha açık ve kesin bir ifadeyle söylemek gerekirse, Türk fetih hareketi sonucunda Anadolu bir Türk vatani haline gelmeye başlamıştır. Bunun başlıca sebebi, Türk fethi ile göç hareketinin birlikte yapılmış olması ve Türklerin Anadolu'da arka arkaya siyasi teşekküller meydana getirmeleridir. Nitekim fetihlerle birlikte ve aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde birçok Türk devleti ve beyliği birden kurulmuştur (Koca, 2008:8-9). Bu beyliklerin ortaya çıkmasında en önemli husus, özellikle Malazgirt Zaferi(1071)'den sonra Alparslan zaferde yararlılık gösteren komutanlara fethettikleri bölgenin hâkimi olma hakkını vermiş ve böylece ilk dönem Türk beylikleri ortaya çıkmıştır.

Süleyman Şah'ın doğuda hâkimiyetini genişleterek Klikya(Çukurova) bölgesini fethettiği sıralarda Süleyman Şah ile ilişkileri pek olmayan Danişmend Gazi Kızılırmak ve Yeşilirmak civarındaki Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Çorum bölgelerinde hâkimiyetini kurmuştur (Turan, 1984:112). Kaynakların yetersizliği sebebiyle beyliğin kurucusu ve kurulduğu yer ile ilgili net bilgiler olmasa da, Osman Turan'a (1984:112) göre eski bir Selçuk-nâme Alp Arslan'ın Malazgirt sonrası önde gelen komutanlarına bazı topraklar verdiğini söylerken Danişmend Gazi'ye de Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı verdiğinden bahseder. Danişmend Gazi I. Kılıç Arslan ve diğer Türk beylikleri ile birlikte yaklaşan Haçlı tehlikesine karşı birlikte karşı koymuşlar ve Haçlı ordularını ağır bir yenilgiye uğratmışlardır (Sevim ve Yücel, 1989:208). Danişmendli ülkesi 1101 yılında Lombardlardan oluşan büyük bir Haçlı ordusunun istilası ile karşılaştı. Danişmend Gazi derhal I. Kılıç Arslan ile

ittifak yaptı (Erdem, 2002:94). Danişmendliler siyasi olduğu kadar kültürel yönleriyle de ön plana çıkmış, bu yönleriyle Anadolu kültür hayatına katkısı olan önemli devletlerden birisi olmuştur.

Mengücekler,1071-1277 tarihleri arasında Erzincan, Divriği, Kemah ve Şebinkarahisar ve çevresinde kurulmuş bir Türk beyliğidir (Öngül, 2002:452). Mengücek Gazi tarafından kurulan beylik, diğer beylik yapılanmalarında olduğu gibi Alparslan tarafından Mengücek Gazi'nin Karasu, Yukarı Fırat bölgesindeki fetihleriyle beyliğin sınırları çizilmiştir (Öngül, 2002:452). Müneccimbaşı Ahmet Mengücek Gazi ile ilgili güzel özelliklerden bahseder, yine onun döneminde çevredeki Rumlar,Gürcüler ve arada bir de Danişmendlilerle mücadeleler yapıldı (Öngül, 2002:452). Mahmud Aksarayı de Mengücek Gazi'nin Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi ile beraber Haçlılara karşı savaştığını kaydetmektedir (Erdem, 2002:105).

1071-1201 tarihleri arasında Malazgirt zaferinden hemen sonra yukarıda daha önce değindiğimiz yolla Erzurum, Kars, Pasinler Bayburt ve çevresinde kurulmuş olan Anadolu'nun ilk Türk beyliğidir (Özaydın, 2016: 89). Zahiruddin Nişaburi ile Reşidüddin'in verdiği bilgilerden Saltuklu hanedanı kurucusu Ebu'l Kasım Saltuk'un Anadolu'nun fethi sırasında ayırt edici bir şekilde öneli hizmetlerde bulunduğundan bahseder. Anadolu'nun doğusunda kurulan Türkmen beyliklerinden biri de Saltuklular'dır (Özaydın,2016:91). Doğu Anadolu'da artan Gürcü ve Eyyubi nüfuzu Anadolu'nun güvenliği açısından Türkiye Selçuklularını son derece rahatsız ediyordu. Selçuklu sultanı Rüküddin Süleyman Şah devleti tek bir idare altında topladıktan sonra 1202 yılında Gürcülere karşı sefere çıkmış ancak Saltuklu hâkimi Melikşah, Gürcülerden çekindiği için bu seferde Süleyman Şah ile birlikte hareket etme konusunda isteksiz davranmıştır (Erdem, 2002:116). Bunun üzerine beyliğe son verilmiştir. Burdan da anlıyoruz ki bu beylikler kuruldukları bölgelerin mevcut siyasi yapısını göz önünde bulundurarak, veya varlıklarını sürdürmenin bir gereği olarak siyasi güçler arasında denge siyaseti izlemekten geri durmamışlardır.

Ahlatşahlar, XII. yüzyılın başlarında Ahlat merkez olmak üzere Van Gölü ve çevresinde Sökmen el-Kutbi tarafından kurulan Türk beyliğidir (Yaşa, 2002:484). Bölgeye ilk Türk seferleri Çağrı Bey döneminde yapılmış olan keşif amaçlı doğu seferleri olup, Tuğrul Bey döneminde yapılmış olan bir sefer sonrasında Bargiri ve Erciş ele geçirilmiş ve Ahlat stratejik konumu sebebiyle Anadolu'nun fethi sırasında önemli bir üs görevi görmüştür (Özaydın, 2016:115). Bu beyliğin kurucusu olan Sökmen Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın amcası Yakuti'nin oğlu olan Kutbeddin İsmail'in bir kölesi olduğu için Sökmen el-Kutbî adıyla bilinir (Merçil, 2013:213).

Adını Selçuklu komutanlarından Artuk b. Eksük'ten alan bu Türkmen boy lular Mardin, Hasankeyf / Hısn-ı Keyfa, Cizre, Silvan / Meyyafarikin ve Harput bölgelerinde hâkim olmuşlardır (Koca, 2008:9). Diğer boyundan gelen Artuklu Beyliğinin Hasankeyf kolu Muineddin Sökmen tarafından 1102 tarihinde Selçuklulara bağlı olarak, Mardin kolu 1108 yılında Artukoğlu Necmeddin İlgazi tarafından, Harput kolu ise Kara Arslan'ın oğlu İmadeddin Ebûbekir tarafından 1185 yılında kurulmuştur (Sevim ve Yücel, 1989:213-214). Artuk Bey Diyarbakır'da Mervaniler'e karşı Melikşah'ın yanında yer almış ancak Melikşah'ın Diyarbakır kumandanı Fahrüddeve Cehir ile yaşadığı sorunlar nedeniyle Suriye Suriye meliki Tutuş'un hizmetine girmiş ve Tutuş da bunun karşılığı olarak Kudüs'ü Artuk Bey'e ikta olarak vermiş, Artuk Bey 1091 yılında vefat edene kadar burada şahnelik yapmıştır. Kudüs 1098 yılında Fâtimiler tarafından zapt edilince Sökmen, Halep Meliki Rıdvan b. Tutuş'un yanına geldi. İlgazi ise Irak'ta kendisine verilmiş olan bölgeye çekildi; kısa süre sonra da Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından Bağdat şahneliğine tayin edildi (Yaşa, 2016:52). Artukluların ünü Haçlı seferlerinde göstermiş oldukları başarılarla da bilinmektedir. Harput hükümdarı olan Belek, Haçlılarla yaptığı savaşlar sonucunda büyük başarılar elde etmiş ve önemli Haçlı krallarını Harput'ta esir tutmuştur. Her ne kadar Haçlılara direnme konusunda Anadolu Selçuklularının ismi ön plana çıksa da, Artukluların gösterdiği başarıların da onlardan geri kalır yanı yoktur. Yaklaşık üç asır varlık gösteren bu beyliğin

Anadolu'da yaşamış olduğu siyasi ilişkiler, Haçlı Seferlerindeki rolü gibi özellikleri dikkate alındığında diğer beyliklerden farkı daha iyi anlaşılacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu'nun Türkleştirilme faaliyeti her ne kadar Anadolu'nun fethi ile başlasa da bu fetih faaliyetlerinin öncesindeki keşif aşamaları daha büyük önem arz eder. Anadolu'nun tahrip edilmiş halini gören Türkmenler, burayı kendileri için yaşanacak bir hale getirebilmek adına çok büyük imar çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyetlerden önce Anadolu'nun durumu; Anadolu'nun hâkimiyetini elinde bulduran Bizans İmparatorluğu kendi iç karışıklıklarıyla meşguldü, bu da Türklerin ilerleyişinde büyük avantaj sağlamıştır. Aynı zamanda, halkına yüklediği ağır vergiler, Katolik- Ortodoks mücadeleleri, taht mücadeleleri ve tabii Türkmen akınları, bunların hepsi bir araya gelince Bizans'ın hâkimiyet sahası giderek daralmaya başlamıştır. İhtiyaç kaynaklı ilk Türkmen akınları bir keşif özelliği taşır. Daha sonra dönemin Selçuklu hükümdarı Alparslan, bu akınları sistematik bir hale getirerek kalıcılığı sağlamıştır. Bizans'ın o karışık dönemlerinde Selçuklu ile yaptığı Malazgirt Savaşı, Alparslan'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Türkmen akınları işte bu savaş sonrası sistematik bir özellik kazanmıştır. Daha çok Doğu Anadolu'da hâkimiyet girişimlerinde bulunulmuştur. Ancak, son kabul ettiğimiz görüşe göre, Alparslan'ın Anadolu'nun fethi için görevlendirdiği Türk komutanlar arasında bulunan Kutalmışoğulları'ndan San Şah ile bu düzenli ilerleyiş daha kalıcı ve tabii artık daha çok Bizans'a yönelik olmuştur.

Süleyman Şah'ın oğlu olan Kılıç Arslan dönemi, Bizans'a sürekli taarruzlar sonucu askeri güçten yoksun olan Bizans'ın, Papa önderliğinde gerçekleştirdiği Haçlı Seferleri Türklerin ilerleyişini aksatmış olsa da tamamen durduramamıştır. Çünkü Türkler, fethettikleri Anadolu'yu özümsemişlerdi ve buradan ayrılmaya niyetleri yoktu. Anadolu Selçuklu Devletinin zayıflaması ve ekonomik yapının bozulması, bunu takip eden Babailer ayaklanması ve bunların hepsinin sonucu olarak gerçekleşen Köseadağ Savaşı ile Anadolu tekrardan büyük bir parçalanma dönemi yaşamaya başladı. Moğol saldırısı Anadolu topraklarını yerle bir etmişti. Bu iki önemli olay Anadolu'nun bütünleşmesini yani merkezi bir özellik taşımasını engellemiş ve beylikler adımı verdiğimiz bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu kurulan beylikler her ne kadar merkeziyetçiliği engellemişlerse de Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Osmanlı Devleti'nin kurulması ve kurumsallaşmasında ciddi anlamda katkı sağlamışlardır.

Kaynakça

- Atçeken, Z. ve Bedirhan, Y. (2007). *Anadolu Selçuklu Devleti tarihi*, Konya: Eğitim Kitapevi.
- Avcı, O. (2006). Selçuklular'dan bugüne, *Tarih El Kitabı* (Editör: A. N. Turan), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirkent, I. (2007). *Haçlı seferleri tarihi*, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Demirkent, I. (2013). *Urfa haçlı kontluğu tarihi*, Ankara: TTK Basımevi.
- Erdem, İ. (2002). *Genel Türk tarihi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Freely, J. (2012). *At üstünde fırtına: Anadolu Selçukluları*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Göde, K. (1994). *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara: TTK Basımevi.
- Gündüz, T. (2010). *Anadolu Türkmen aşiretleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kafalı, M. (2013). *Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koca, S. (2008). Diyâr-i Rûm'un (Roma ülkesi= Anadolu) Türkiye haline gelmesinde Türk kültürünün rolü, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 1-53.
- Koca, S. (2012). *Anadolu Türk beylikleri tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları,
- Maalouf, A. (2011). *Arapların gözünde haçlı seferleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Merçil, E. (1991). *Anadolu beylikleri*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Cilt III.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk devletleri tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat

-
- Yayınları.
- Mondadori, A. (1978). Anadolu beylikleri, *Gençlik Ansiklopedisi*, İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Öngül,A. (2002). Mengücekler. *Türkler*, (Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Özaydın, A. (2016), Saltuklular. *Anadolu beylikleri el kitabı* (Editör: H. Şahin) , Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özdemir, H. A. (2010). Moğol istilasından bazı öğrenilmiş çaresizlik örnekleri, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 1- 21.
- Öztuna, Y. (1977). 1308'de anadolu'nun siyasi manzarası. *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt II, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995), *Selçuklu devletleri tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. ve Yücel ,Y. (1989). *Türkiye tarihi*, Ankara: TTK Basımevi.
- Sözen, M. ve diğerleri. (2007). *Anadolu Selçukluları çağı*, İstanbul: Creavite Yayınları.
- Turan, O. (2012). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan ,O. (1984). Selçuklular zamanında Türkiye Tarihi. İstanbul.
- Turan, Ş. (2011). Moğolların Anadolu'yu istilası sonrası Batı Anadolu'da Türkmen tarzında yerleşme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29.
- Yaşa,R. (2002). Ahlatşahlar. *Türkler*, (Editörler: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), içinde, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Yaşa,R.(2016). Artuklular. *Anadolu beylikleri el kitabı* (Editör: H. Şahin), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu beylikleri hakkında araştırmalar II*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1991.